

Міністерство освіти і науки України
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

А. В. БОРОВИК, І. Є. МЕЗЕНЦЕВА

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

ПІДРУЧНИК

Луцьк
ВолиньПоліграф
2018

УДК 343.35(075)

Б 83

*Рекомендовано до друку вченою радою
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
(протокол № 9 від 26 квітня 2018 року)*

Рецензенти:

Головкін Богдан Миколаович – доктор юридичних наук, професор;

Дудоров Олександр Олексійович – доктор юридичних наук, професор;

Колб Олександр Григорович – доктор юридичних наук, професор;

Осадчий Володимир Іванович – доктор юридичних наук, професор.

Авторський колектив:

Боровик Андрій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і правосуддя Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (загальна редакція; розділи 3, 5; розділ 1 спільно з І. Є. Мезенцевою);

Мезенцева Ірина Євгенівна кандидат юридичних наук, доцент, викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство Інституту підвищення кваліфікації кадрів Національної академії прокуратури України (розділи 2, 4; розділ 1 спільно з А. В. Боровиком).

Боровик А. В.

Б 83 Боровик А. В., Мезенцева І. Є. Протидія корупційній злочинності: підручник. Луцьк: СПД Гадак Ж. В. друкарня «Волиньполіграф»^{ТМ}, 2018. 592 с.

ISBN

Підручник присвячений питанням протидії корупційній злочинності в Україні.

Для працівників правоохоронних органів, науковців, аспірантів (ад'юнктів), курсантів, студентів та викладачів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також усіх, кого цікавлять питання боротьби з корупцією.

УДК 343.35(075)

© Боровик А. В., Мезенцева І. Є., 2018

© Косенко А. О. (обкладинка), 2018

© Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 2018

ISBN

DOI

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Передмова.....	6
Розділ 1. Поняття <i>корупція</i>	8
1.1. Сутність і соціально-правова природа корупції	8
1.2. Основні етапи розвитку антикорупційного законодавства	39
1.3. Імплементация антикорупційних норм міжнародного права у вітчизняне законодавство	66
Питання та завдання для самоконтролю	102
Розділ 2. Кримінологічний аналіз корупційної злочинності.....	104
2.1. Сутність і зміст корупційної злочинності.....	104
2.2. Сучасна детермінація корупційних злочинів....	132
2.3. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності.....	163
2.4. Кримінологічні засади протидії корупційній злочинності	193
Питання та завдання для самоконтролю	257
Розділ 3. Суб'єкти у сфері запобігання корупції.....	258
Питання та завдання для самоконтролю	282
Розділ 4. Кримінально-правова характеристика злочинів, які складають корупційну злочинність.....	284
4.1. Характеристика об'єктивних ознак злочинів, які становлять корупційну злочинність	284
4.2. Характеристика суб'єктивних ознак злочинів, які становлять корупційну злочинність	327
4.3. Удосконалення правозастосування щодо кваліфікації корупційних злочинів	368
Питання та завдання для самоконтролю	412

Розділ 5. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини	414
5.1. Загальна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.....	414
5.2. Класифікація і значення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в системі кримінального права.....	448
5.3. Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та шляхи його вдосконалення.....	480
Питання та завдання для самоконтролю	507
Рекомендована література	508
Додатки	588

Перелік умовних скорочень

GRECO – Група держав Ради Європи проти корупції

ГК України – Господарський кодекс України

КЗпП – Кодекс законів про працю України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПК України – Податковий кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

Передмова

Підручник присвячено розкриттю феномену корупції в Україні загалом і його кримінально-правової та кримінологічної складових зокрема.

Актуальність теми підручника визначено пріоритетністю наряду державної діяльності з протидії корупції в Україні. Оскільки саме вона є для України першочерговою проблемою, без вирішення якої зводяться нанівець будь-які намагання держави стати розвиненою, цивілізованою, правовою та демократичною. Подолання корупційної злочинності матиме колосальний вплив на всі без винятку сфери суспільно-державного життя.

Основними чинниками, які поглиблюють тотальне поширення корупції в Україні, є відсутність у населення негативного її сприйняття, фактична безкарність корупціонерів, фундаментальність цього явища у владі та бізнесі. До низки зазначених факторів належить відсутність політичної волі можновладців реально протидіяти корупції, яка визначає нинішню неефективність діяльності органів, які виявляють, запобігають і ведуть боротьбу з нею. Крім того, звичним стає не враховувати результати наукових досліджень із питань запобігання та протидії корупції, прогалини національного антикорупційного законодавства тощо. З переліченого на особливу увагу заслуговує науковонормативний складник щодо протидії корупції, зокрема, за допомогою ґрунтовних кримінально-правових і кримінологічних розробок у означеній сфері.

Автори дослідили різні підходи до розуміння понять *корупція*, *антикорупційні стратегії*, *корупційні злочини*, *корупційна злочинність*, *суб'єк-*

ти корупційної злочинності, кримінально-правовий механізм протидії корупції. Проаналізовано погляди вчених, розглянуто особливості цих понять у різних джерелах: словниках, енциклопедіях, законодавстві, монографіях.

У реаліях сьогодення потребують з'ясування, уточнення та тлумачення такі важливі кримінально-правові положення: поняття корупційних злочинів та їх ознаки; класифікація корупційних злочинів; особливості та типологія суб'єктів корупційної злочинності; кримінологічна детермінація корупційної злочинності та ін. Представлений підручник містить відповідні ґрунтовні розробки корупції як об'єкта теоретико-правового дослідження та результати кримінологічного аналізу корупційної злочинності.

У книзі висвітлено вивчення антикорупційних норм міжнародного права та сформульовано пропозиції для імплементації окремих дієвих положень у вітчизняне законодавство.

Один із аспектів роботи – характеристика сутності й соціально-правової природи корупції. Визначено та розглянуто основні етапи розвитку антикорупційного законодавства. На підставі нормативних і теоретичних засад наук кримінального права та кримінології досліджено структуру та характеристику корупційної злочинності. Водночас наголошено на низці дискусійних моментів щодо кримінально-правового та кримінологічного розуміння корупційної злочинності. Усе це сприяє формуванню системного уявлення про кримінально-правову та кримінологічну сутність корупції.

У підручнику розкрито роль кримінологічної детермінації корупційної злочинності як чинника із забезпечення реалізації антикорупційних заходів.

Розділ 1

Поняття корупція

1.1. Сутність і соціально-правова природа корупції

Питання сутності й соціальної природи корупції для правової регламентації боротьби з нею потребує якісно нового рівня наукового опрацювання, зокрема обґрунтовує актуальність теми дослідження. Безперечно, чимало робіт вітчизняних і зарубіжних учених присвячено саме різним її аспектам, а саме: П. П. Андрушка, В. О. Білика, О. А. Гавриленка, Б. М. Головкина, Є. В. Горлова, Н. О. Гуторової, О. М. Грудзура, О. О. Дудорова, О. Є. Користіна, О. М. Костенка, Р. В. Кутового, Ф. М. Лур'є, М. І. Мельника, О. Р. Михайленка, А. І. Мізерія, Є. В. Невмержицького, В. І. Осадчого, С. О. Павленка, Ю. В. Роциної, Д. О. Серова, М. І. Хавронюка, А. І. Шила, П. В. Шумського та ін.

Для глибокого і всебічного вивчення будь-якого соціального явища потрібно з'ясувати його внутрішню суть, природу. Передовсім слід чітко розмежувати його зміст, причини й умови виникнення. Це стає можливим тільки в тому разі, коли соціальне явище сягає у своєму розвитку певного цілісного стану, що дає змогу йому відігравати певну соціальну роль.¹ Саме події в державному житті

¹ Костенко О. Як боротися з корупцією: [сайт]. *Віче*. 2008. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/1105/>

України останнього часу прямо свідчать про набуття вітчизняною корупцією такої соціальної ролі повною мірою. Корупція й хабарництво стали тими соціальними явищами, які мають соціальну зумовленість та соціальні закономірності розвитку, негативно впливаючи на соціальні процеси. Наявна в суспільстві та як породження суспільних відносин, корупція пронизує різні соціальні сфери суспільства, деформує різні групи суспільних відносин.

Глибинний аспект корупції як соціального явища визначають деякі енциклопедичні словники, які тлумачать латинське слово «*corruptio*» як псування і розбещування.¹ Деякі сучасні вчені, досліджуючи її соціальну сутність, визначають це поняття як «корозію влади». «Як іржа роз'їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз'їдає моральні устої суспільства».² У тлумачному словнику С. І. Ожегова і Н. Ю. Шведової наведено таке визначення цього явища: «Корупція – моральний розклад посадових осіб і політиків, що виражається в незаконному збагаченні, хабарництві, розкраданні й зрощенні з мафіозними структурами».³

Корені корупції ховаються в механізмі здійснення державної влади. Переродження держави і зміна її соціальної ролі під впливом цього явища проявляється в зосередженні влади в руках окремих корпоративних і соціальних груп. Корупція

¹ Протидія хабарництву у бюджетній сфері підрозділами Державної служби з економічною злочинністю: наук.-практ. посіб. / В. В. Коряк, В. І. Василенчук, В. Р. Сливенко, Г. В. Сальков; заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2011. С. 7.

² Мельник Н. И. Понятие коррупции. *Коррупция и борьба с ней*. М., 2000. С. 11.

³ Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: ИТИ Технологии, 2003. С. 129.

свідчить про те, що влада перестає служити громадським інтересам і в умовах соціального розшарування є «організованим насильством».¹

Ю. В. Голик і В. І. Карасьов у своєму науковому дослідженні «Корупція як механізм соціальної деградації» (2005) наводять низку цікавих доктринальних її визначень: «Корупція є форма девіантної поведінки державних службовців або самої держави як реакція на зміну фундаментальних параметрів соціальної життєдіяльності»; «Корупція це соціальний феномен зрощування адміністративного ресурсу держави і фінансової влади капіталу через деформацію правового поля їх взаємного функціонування»; «Корупція – соціальний феномен дисфункції держави на основі процесу – вийшла за економічні кордони соціальної капіталізації, що перетворює природне поле суспільних відносин у віртуальний простір макроекономічних відносин через зняття правових і моральних обмежень із визначення мети максимізації корпоративного або особистого прибутку».²

В. М. Дрьомін у докторській дисертації «Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства» (2010), розглядаючи корупцію як соціальний інститут зазначає, що корупція з погляду змісту та ролі у суспільстві виявляє себе як неформальний, але впливовий інститут, у зв'язку з чим її функції значно змінились та розширились.

¹ Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: учеб. пособие/под ред. Е. О. Алауханова: [сайт]. Алматы, 2008. 330 с. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum6770/item6779.html>

² Голик Ю. В. Коррупция как механизм социальной деградации. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. С. 398–300.

Суб'єкти корупційних відносин – абсолютна більшість населення. Залученими до т. зв. «суспільно небезпечних діянь» є мільйони людей. Із суб'єктивного боку природа корупції зумовлена відсутністю правової культури, масовим правовим нігілізмом, аморалізмом, які панують у суспільстві. З позицій об'єктивної реальності можна стверджувати про появу особливого різновиду неправової соціальної практики – корупційної практики.

Активна ланка корупційної системи – хабародавці, які до сьогодні фактично не ставали об'єктом кримінологічних досліджень. Доведено, що корупція набула системного характеру й у багатьох моментах підмінила офіційні нормативно врегульовані відносини, виконуючи регулятивні функції. Інституціональність і системність корупції виявляється у привласненні функцій легальних соціальних інститутів, відтворенні корупційних відносин на різних лінійних і вертикальних рівнях суспільства, формуванні дієвих корупційних мереж.¹

Підтвердженням указаним характеристикам є дані Групи держав проти корупції (GRECO), котра зазначає, що корупція в Україні є систематичним явищем, яке існує в усіх секторах та на всіх рівнях державного управління, у тому числі у правоохоронних органах, прокуратурі та судах, а також у місцевій владі.²

Крім того, деякі вчені зосереджують увагу на корупції з позиції її системного включення в сус-

¹ Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. С. 16.

² Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*: [сайт]. 2016. № 2. URL: http://lduvs_2016_2_17.pdf

пільні відносини. Л. В. Гевелінг зазначає: корупція є системою соціальних зв'язків, що має деструктивний характер щодо громадських установ, норм поведінки й моралі, яка характеризується зловживанням посадовими повноваженнями для отримання вигод і матеріальних, і нематеріальних.¹ На думку Б. В. Волженкіна, корупція постає як «соціальне явище, яке полягає в розкладанні влади, коли державні (місцеві) службовці й інші особи, уповноважені на виконання державних функцій, використовують своє становище, статус і авторитет займаної посади в корисливих цілях для особистого збагачення чи у групових інтересах».²

Сьогодні корупційна діяльність оцінюється як бізнес: корупціонер ставиться до своєї посади як до джерела доходу. Тому потрібне розуміння складної соціальної природи й суті корупції, що дасть змогу уникнути зайвої політизації, «юридизації» та, врешті-решт, міфологізації проблеми. Пріоритетним у дослідженні має бути принцип: корупція – один із проявів злочинності.

Той чи той вид корупції, який становить суспільну проблему, є соціальною конструкцією: неформальні механізми визначають, що саме, де, у кого, коли, як, за яких умов і з якими наслідками може бути отримано благо незаконним шляхом. При цьому корупція може характеризуватися:

– виконанням нею низки соціальних функцій: спрощення деяких адміністративних зв'язків, при-

¹ Гевелінг Л. В. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти. М., 2001. С. 10.

² Волженкин Б. В. Коррупция (серия «Современные стандарты в уголовном праве и в уголовном процессе»). СПб., 1998. С. 8.

скорення і спрощення прийняття управлінських рішень, консолідація і реструктуризація відносин між соціальними групами, сприяння економічному розвитку через скорочення бюрократичних бар'єрів, оптимізація економіки в умовах дефіциту ресурсів тощо;

– наявністю цілком конкретних суб'єктів корупційних відносин (посадова особа, службовець комерційної організації – клієнт), розподілом соціальних ролей (хабародавець, хабарник, посередник);

– наявністю певних правил гри, норм, відомих суб'єктам певної корупційної ситуації;

– сформованим сленгом і символікою корупційних дій (наприклад, добре відомий і всіма розуміється жест потирання великим пальцем руки вказівного й середнього пальців, що означає гроші);

– усталеною і відомою зацікавленим особам таксою послуг (тобто встановленою ціною).

Так, одна із цілей корупції – отримання різних вигод, благ і переваг, велика частина з яких має майновий характер. Але досягнення цілей нематеріального характеру, наприклад, тих, що стосуються захоплення, утримання, зміцнення і перерозподілу влади, неможливо без матеріальної основи, тобто без ресурсного забезпечення. Отже, одним із найважливіших аспектів корупції є питання про ставлення до власності будь-якої форми, у тому числі матеріальних ресурсів суспільства й держави, її захоплення, використання, розпорядження нею. При цьому способи отримання доступу до власності, ресурсів можуть бути і формально правомірними, і прямо порушувати закон.¹

¹ Антонян Ю. М. Криминология. Общая характеристика коррупционной преступности: [сайт]. URL: <http://psyera.ru/6141/obshchaya-harakteristika-korrupcionnoy-prestupnosti>

Можемо погодитися з раніше висловленими позиціями, що сутність корупції має такі складники:¹

- соціальну зумовленість;
- свою «ціну», що платить суспільство за її існування;
- негативний вплив на всі сфери суспільного життя;
- транснаціональний характер;
- економічні, політичні, правові, психологічні й моральні аспекти;
- здатність постійно пристосовуватися до нових реалій життя.

У побутовій корупції хабар є майже стовідсотковою гарантією успіху, а сама вона все більше стає органічною, природною частиною життя суспільства. Тому найнебезпечнішим наслідком поширення корупції стало не тільки розкладання державного апарату, дискредитація влади, антиправне порушення інтересів держави, окремих громадян, а й розбещення населення, суспільства загалом, яке фактично здалося перед даним соціально-політичним феноменом і не в змозі йому протистояти.²

Оскільки в роботі ми вже навели й надалі використовуватимемо числові позначення, зазначимо, які саме поняття при цьому маємо на увазі та їхнє тлумачення, що на наш погляд, є слушними.³

¹ Курс кримінології: Особлива частина: підручник. У 2 кн./ М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 480 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1119_page_1.html

² Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 30–38.

³ Тезаурус. *Студопедия*: [сайт]. URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>

ІНДЕКС СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ (*Corruption Perception Index*) – інтегральний показник, який виробили фахівці міжнародної громадської організації *Transparency Int.* для порівняльної оцінки корупції в різних країнах.

ІНДЕКС КОРУПЦІЇ – показник, що забезпечує ранжування держав і регіонів за рівнем сукупної корумпованості.

ІНДЕКС КОРУПЦІЙНОГО УРАЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ – показник корупційного ураження соціуму, що характеризується числом осіб, які вчинили корупційні правопорушення, виявлених упродовж певного періоду на певній території з розрахунку на 100 тис. осіб населення, котре проживає на цій території.

ІНДЕКС КОРУПЦІЙНОЇ УРАЖЕНОСТІ СПЕЦІАЛЬНИЙ – показник корупційної ураженості публічної та непублічної служби, органів і апаратів, що характеризується відношенням числа службовців, виявлених у зв'язку із вчиненням корупційних правопорушень упродовж певного періоду на певній території, до загальної кількості службовців органу (підрозділів органу), служби або апарату.

Для аналізу соціального сприйняття корупції наведемо визначення, тлумачення яких поділяємо:¹

КОРУПЦІЙНА СВІДОМІСТЬ – процес схвалення індивідуальною свідомістю морального аспекту корупційних дій і прийняття актів корупційної поведінки, унаслідок яких здійснюється їх моральна оцінка, робиться вибір та регуляція діяльності й поведінки, реальне ставлення людей до корупції з

¹ Серьогін С., Серьогін С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади: [сайт]. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-1/doc/4/01.pdf

погляду морально-оцінних уявлень, що склалися в суспільстві про корупційні дії.

КОРУПЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ – несприйнятливість людини до протиправних зловживань із корисливих міркувань посадовими повноваженнями, здатність протистояти корупційному впливу.

Розглядаючи корупцію як соціальний феномен, можна виділити її дезорганізаційний і реорганізаційний вплив на суспільство. Фактично дослідники декларують злочинний характер корупційних зв'язків, але при цьому свідомо виносять їх за межі правового поля в площину політичних відносин. Отже, передбачається стосовно осіб, задіяних у корупційних схемах, треба застосовувати суто політичну відповідальність. Такий підхід дає можливість таким особам уникнути реальної відповідальності.

Дезорганізаційний вплив корупції проявляється в низці негативних факторів: небезпека руйнування держави, формування тіньової парадержави, викривлення й гальмування економічних реформ, криміналізація економічних відносин, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та погіршення морально-психологічного клімату в суспільстві, що впливає на формування образу соціальної дійсності. Значна частина українців змушена під час прийняття тих або тих рішень керуватися не правовими й моральними нормам, а винятково міркуваннями особистої вигоди. Унаслідок цього відбувається роздвоєння особистості – людина розуміє значення й зміст суспільних цінностей і правових норм, але діє всупереч їм, під диктування правил, характерних для корупційних практик. Загалом же соціальну дійсність сучасного українського суспільства населення сприймає як не засновану на нормах права й суспільної моралі.

Реорганізаційний вплив корупції на сучасне українське суспільство потрібно розглядати в контексті переваги в країні процесів «деформалізації правил» соціального й економічного життя. В умовах трансформаційного суспільства корупційні практики вважають нормою життя й без них уже не мислиться суспільний устрій, ведення бізнесу, а отже, і соціальна реальність загалом.¹

С. С. Рогульський, О. І. Гуров, М. І. Мельник акцентують увагу на тому, що правовий складник корупції відображається в гальмуванні прийняття потрібних законів або прийняття таких, які дають можливість неоднозначного їх тлумачення. Тобто вони вбачають у корупції суто правову структуру як первинну основу протиправної діяльності чи бездіяльності. Соціально-економічні й політичні чинники корупції вторинні або є надбудовою над її правовою основою.²

Така думка прийнятна в контексті подолання корупції, але взаємозв'язок корупції та негативних соціально-економічних наслідків для дослідників не виступає як предмет доказування, а є

¹ Серьогін С., Серьогін С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади: [сайт]. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-1/doc/4/01.pdf

² Рогульський С. С. Соціально-правовий аналіз поняття корупції і корупційних діянь. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць*. Вип. 24 (ч. II). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2000. С. 153.

Гуров А. І. Коррупция угрожает национальным интересам России. *Борьба с коррупцией: актуальные проблемы законодательного обеспечения*: сб. ст. и док. М., 2002. С. 37.

Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; Кримінально-виконавче право». Київ, 2002. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=1512>

об'єктивною реальністю. З погляду ж кримінального права, такий зв'язок потрібно не лише довести, а й з'ясувати реальні негативні наслідки у формі конкретних збитків, що найчастіше є найбільш складним завданням, оскільки через системність корупції її результати проявляються лише з плином значного проміжку часу.

Досить цікава думка І. Л. Машковської, Ю. П. Мірошника та Є. Д. Скулиша, які розглядають корупцію як суто протиправну діяльність, що полягає в підкупі державних службовців і громадських діячів, хабарництві та зловживанні службовим становищем, розкраданні державного, колективного або приватного майна, нецільовому використанні бюджетних коштів, зайнятті чиновниками підприємницькою діяльністю, сприянні з корисливою метою комерційній діяльності певних осіб, наданні їм необґрунтованих переваг і пільг, призначенні на посади некомпетентних осіб тощо.¹

При цьому науковці недостатньо висвітлили специфіку корупції в системі публічної влади, зокрема соціально-психологічну готовність суб'єктів корупційних відносин до протиправної діяльності, дезорганізаційні та реорганізаційні впливи корупції на суспільство, нечітко визначено роль грома-

¹ Машковська І. Л. Антикоруційні ініціативи та шляхи їх реалізації в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*: [сайт]. 2008. № 19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_19_16

Мірошник Ю. П. Організаційно-правові засади протидії корупції в органах державної влади та управління. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*: [сайт]. 2007. № 16. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/2007/16text/g16_13.htm

Скулиш Є. Д. Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції. *Право України*. 2015. № 12. С. 32.

дянського суспільства у процесі протидії корупційним практикам.

Наприклад, В. І. Попов розглядає корупцію як складне явище, що проявляється одразу й одноково в трьох аспектах: політичному, соціально-економічному, правовому.¹ Хоча, можливо, доцільніше акцент ставити на тому контексті, у якому корупцію можливо подолати, а не тільки в тому, в якому проявляються її наслідки.

Подібну тріаду природи корупції розглядає і Р. М. Тучак. Так, дослідник вважає, що зокрема політичний аспект корупції виражається в проникненні осіб кримінальної орієнтації у структури політичної влади й використанні їх можливостей для задоволення своїх злочинних потреб; соціально-економічний – полягає у спотворенні (викривленні) корумпованим держапаратом рішень держави із соціально-економічних питань, а також численними випадками допуску кримінальних елементів до економічних важелів управління; правовий аспект корупції характеризує лобювання інтересів у процесі законотворчої діяльності.² Аналізуючи думку дослідника, приходимо до висновку, що правовий аспект корупції цілком поглинається політичною доцільністю, а тому його виокремлення, принаймні так, як це робить дослідник, – дискусійне.

Прихильниками політичного аспекту формулювання поняття *корупція* є С. Д. Пундей, Ю. О. Ти-

¹ Попов В. Проявление коррупции в современных условиях. *Коррупция в России: состояние и проблемы: материалы конф.* М.: Ин-т МВД России, 1996. С. 56–57.

² Тучак Р. Корупція як соціально-правове явище. *Актуальні проблеми державного управління.* Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. № 3 (30). С. 203–209.

хомиров, В. К. Євтушевський, М. П. Яблоков, які визначають її як зловживання державною владою, посадою та службовим становищем для отримання матеріальної винагороди.

Вона має характер злочинної діяльності в політичній сфері, що призводить до дискредитації апарату державного управління. Цим завдаються матеріальні й моральні збитки державному устрою, репутації політичної влади, престижу країни на міжнародній арені. Корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, з одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій чи бездіяльність. Так, М. П. Яблоков наголошує, що корупція передбачає систематичний підкуп посадових осіб законодавчої, виконавчої та судової влади, громадських і політичних діячів, що спричиняє прийняття ними рішень, які порушують закон або неписані суспільні норми, їх здійснення часто на користь кримінальних структур.¹

Під час проведення дослідження було опитано 879 працівників судово-правоохоронних органів. Анкетування проводили анонімно, воно включало 23 питання із варіантами відповідей та можливістю висловити власну позицію. На окремі питання респонденти могли обирати одразу декілька варіантів у своїх відповідях, тому деякі отримані результати перевищують 100% -й показник.

Серед респондентів найбільше опитано працівників органів прокуратури – 60 %; Національної поліції – 22 %; суду – 12 %; СБУ – 6 %.

¹ Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек./за заг. ред. О. С. Хмари: [сайт]. 2013. С. 340–347. URL: <http://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/guidelines.pdf>

Посади респондентів органів прокуратури – керівники (заступники) обласних і місцевих прокуратур, начальники (заступники) управлінь і відділів, прокурори відділів, провідні спеціалісти, старші слідчі та слідчі органів прокуратури обласного та місцевого рівнів.

Посади респондентів Національної поліції – начальники (заступники) відділів та відділень, керівники органів досудового розслідування, старші слідчі та слідчі, інспектори органів Національної поліції обласного й місцевого рівнів;

Посади респондентів СБУ – начальники (заступники) відділів, секторів, старші інспектори, головні та провідні спеціалісти, оперуповноважені органів СБУ обласного рівня.

Залежно від регіону, в якому працюють респонденти, отримані дані розподілилися так: працюють на заході – 32,3 %; у центральних регіонах – 26,7 %; у південних та східних регіонах по 14,5 %; у північних регіонах – 12 %.

За стажем роботи у практичних підрозділах опитані розподілилися так: до 2 років – 3 %; 3–5 років – 56,4 %; 6–10 років – 9 %; 11–20 років – 31,6 %; понад 21 рік – 0 %.

На запитання про їхнє ставлення до нинішньої української політики респонденти відповіли, що жодного немає захоплення та гордості за вітчизняну політику, тобто 0 %; найбільше вона викликає розчарування – 44 %; нормальне ставлення – 25,1 %; злість – 22,9 %; байдужість – 8 %.

Більшість серед анкетованих зазначила, що їх цікавлять процеси протидії корупції в нашій державі – 85,7 %, не зацікавлених – 14,3 %.

Слід зазначити про нинішню тенденцію, коли високоточна, наукова, трудомістка робота не при-

носить бажаного матеріального благополуччя. Цим, зокрема, пояснюємо широке поширення хабарництва у вищих навчальних закладах. В. М. Дрьомін зазначає, що корупція в системі освіти набула не тільки системного характеру, вона інституалізується. Корупція стає соціальним інститутом, вона виконує певні інституалізаційні функції. Корупція сьогодні підміняє легально встановлені відносини, а корупційні відносини фактично заміщують ті з них, які врегульовує закон. За допомогою корупційних зв'язків простіше розв'язати питання, швидше та ефективніше.¹

Нинішні визначення корупції як незаконне збагачення і хабарництво занадто вузько розглядають це явище, залишаючи осторонь законне (але несправедливе) збагачення чиновників, чиновницьке свавілля та інші приклади корупції; крім того, вони надають дуже велике значення хабарництву, яке може слугувати лише непрямою ознакою корупції і в багатьох моментах можна пояснювати не тільки корупцією, скільки національними особливостями або особливостями соціального устрою.²

На відміну від дрібної корупції, яка завжди раніше і нині була долею одинаків, велика корупція, зазвичай, нерозривно пов'язана з діяльністю корумпованих груп. Якщо велике розкрадання організовує чиновник, то він обов'язково в орбіту своєї діяльності втягує інших чиновників, включаючи своїх підлеглих, чиновників із паралельних структур, а також представників правоохоронних органів.

¹ Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. С. 18.

² Криминологія: учебник для вузов/под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2010. 912 с.

Особливе місце серед корумпованих груп займають корумповані олігархічні групи. Визначення цього поняття надає Ю. Кузовков, яке є досить вдалим і змістовним: **КОРУМПОВАНА ОЛІГАРХІЧНА ГРУПА (КОГ)** – це група корумпованих чиновників і політиків, які об'єдналися для захоплення влади над державою або над одним із його галузевих або територіальних органів управління.¹ Зазвичай, означені цілі здійснюються за допомогою поступового витискування або усунення чиновників і політиків, що не входять в КОГ, але в деяких випадках вони можуть досягатися і за допомогою державного перевороту. Нерідко лідер або начальник КОГ має міжнародних спонсорів, котрі забезпечують йому вплив і підтримку, в обмін на які він виконує їх вказівки.

Більшість людей, що входить у КОГ, зазвичай, зовсім не є чиймись спеціально підготовленими агентами. Вони добираються за певними принципами, головний із яких – використання їх слабкостей. Крім цього, можуть бути й додаткові умови для входження в КОГ – наприклад, членство в таємній (масонській) організації або належність до національної або сексуальної меншини або наявність «компромату» на певну особу, що є гарантією відданості члена групи.

Є багато прикладів КОГ і в історії, і в сучасному світі. Це т. зв. маріонеткові режими, сформовані іноземними державами на захопленій ними території, а також більшість інших несамостійних урядів, які формуються з-за кордону, є приклади таких груп.

¹ Криминология: учебник для вузов/под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2010. 912 с.

Можемо констатувати, що явище хабарництва в сучасних реаліях «латентно» декриміналізоване, оскільки на перше місце виходить покарання у вигляді штрафу замість позбавлення волі (див. санкції статей 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України). Фактично розуміння класичного хабарництва й корупційних діянь переводиться в площину дивного різновиду цивільно-правового делікту: «порушив – відшкодуй збитки, і вільний». На таких прикладах бачимо, що сучасне кримінальне право, однак, поступово відступає від свого першочергового принципу – принципу публічності.¹

Певною мірою розуміючи складну соціальну зумовленість таких змін, пропонуємо шукати вихід не у площині прихованої декриміналізації, а в науково-практичному розвитку нових інститутів кримінального права, передусім інституту корпоративної (колективної) кримінальної відповідальності юридичної особи. Ця не нова наукова пропозиція, раніше озвучена вітчизняними і зарубіжними науковцями-криміналістами (І. М. Даньшин, О. Ю. Антонова та ін.), нині стає надзвичайно актуальною. Розвиток цього напрямку справді перебуває на потребі дня, оскільки дасть змогу органічно розв'язати питання кримінально-правової охорони правовідносин, на які посягають корупційні діяння.²

Корупція здебільшого характеризується наявністю: 1) чіткої мотиваційної складової діяльності суб'єктів корупції, що мають конкретну зацікавле-

¹ Пивоваров В. В., Шеліпова Ю. А. Кримінологічний погляд на сутність феномену корупції. *Карпат. правн. часоп.* 2015. Вип. 10. С. 151–158.

² Там само.

ність; 2) матеріальних і нематеріальних благ, є метою докладання корупційних зусиль; 3) деструктивної спрямованості свого впливу, який проявляється в заподіянні певної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам.

В основі корупції можуть лежати матеріальні інтереси (які ширше інтересів майнових), а можуть – й інтереси нематеріального характеру (надання взаємної послуги, торгівля впливом). Відповідно, при сприйнятті законодавцем корупційних відносин які мають винятково матеріальний характер відбувається значне звуження поняття *корупція*, що не дає змоги сформувати на практиці внутрішньо несуперечливий режим боротьби з корупцією, розумно комбінує різні методи, способи та інструменти протидії «вбудовування» корупційних проявів у різні сфери життєдіяльності суспільства.

Варто відзначити оригінальний підхід у характеристиці природи корупції, який підтримує *Transparency International*. У низці своїх публікацій ця міжнародна організація звертає увагу на етичний складник корупції. На їхню думку, вона є наслідком браку етичних правил, що приводить до кризи керувальної системи в суспільстві. Організація вважає, що головним інструментом антикорупційної діяльності має стати повсюдне прийняття конкретних етичних правил у сфері державного управління, бізнесі та інших структурах суспільства.¹

Історична мінливість як ознака корупційної злочинності виявляється в тому, що в різних соціально-політичних та економічних формаціях є т. зв.

¹ У Transparency International назвали причини високої корупційності в Україні у 2016 році: [сайт]. *Тиждень.ua*. 25.01.2017. URL: <http://tyzhden.ua/News/183831>

«своя» особлива корупція.¹ Так, у сучасних демократичних системах політичного життя і управління корупція переходить «у тінь» або частково виявляється та залишається не контрольованою. На історичну мінливість корупційної злочинності також може вказувати виникнення нових корупційних практик, зокрема:

– призначення на посаду за хабар на певний термін, який заздалегідь узгоджують із «покупцем» (досі «продаж» посад, зазвичай, відбувався безстроково);

– невиконання підлеглими прямих вказівок керівника, якщо це суперечать корупційним інтересам (домінує у правоохоронних органах).²

На відміну від корупційного злочину, корупційній злочинності притаманна самодетермінація, тобто самовідтворення. Корупція створює умови свого відтворення завдяки тому, що негативно впливає на майбутній соціально-економічний та політичний порядок у державі. При цьому чим триваліший період масштабної корупції, тим більш проблемною буде протидія корупційній злочинності й усунення її наслідків; навіть за умови, що окремі корупційні фактори будуть ліквідовані.³

Системно-структурний характер корупційної злочинності передусім виявляється в тому, що їй притаманні властивості системи. Свідченням цього є виникнення корупційних мереж, до складу яких уходять групи державних чиновників, що забезпе-

¹ Карпенко М. І., Пашковський В. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Юрид. наука*. 2013. № 5. С. 56.

² Якимова С. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Наук. вісн. ЛДУВС*. 2010. № 3. С. 295.

³ Карпенко М. І., Пашковський В. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. С. 56.

чують відповідні рішення; комерційні та фінансові структури, що реалізують одержувані вигоди, пільги, доходи; силове прикриття зі сторони представників правоохоронних органів. Причому керівниками корупційних мереж зазвичай – високопоставлені чиновники та політики.¹ Діяльність корупційних мереж переважно проявляється у формуванні взаємозалежностей і взаємозв'язків між чиновниками за вертикаллю управління та за горизонталлю управління, на різних рівнях, між різними відомствами й структурами. Ці взаємозв'язки та взаємозалежності спрямовані на систематичне вчинення корупційних угод для особистого збагачення, розподілу бюджетних засобів на користь структур, що входять у корупційну мережу, підвищення прибутків або одержання конкурентних переваг фінансово-кредитними й комерційними структурами, що входять в корупційну мережу. Крім цього, корупційні мережі можуть структуруватися за родинними, дружніми, етнічними, клановими, релігійними, корпоративними ознаками, мають численні цілі та включають різні види діяльності. Вони формуються за принципами взаємодопомоги й солідарності, розробляють свої системи правил, дотримання яких є пріоритетним щодо державних, сімейних норм чи інтересів окремого їх учасника.² Саме корупційні мережі останнім часом розглядають як основний та найбільш сильний інструмент корупційних угод. Однак правоохоронні структури переважно виявляють «низову корупцію», яка існує

¹ Судова практика в справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення/наук. ред. К. П. Задоя. Київ: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2014. С. 72.

² Там само. С. 78.

поза корупційними мережами та функціонує за рахунок «поборів» із населення.

На системно-структурний характер корупційної злочинності також вказують стійкі взаємозалежності: по-перше, корупційної злочинності та інших соціальних явищ (безробіття, соціальної несправедливості, економічної, політичної, духовної кризи тощо); по-друге, корупційної злочинності з іншими видами злочинності й насамперед організованою злочинністю, економічною злочинністю, наркозлочинністю, політичною злочинністю.

Корупційна злочинність як соціальне явище проявляється в тому, що корупція є соціальним інститутом, елементом системи управління, що тісно пов'язаний з іншими соціальними інститутами – політичними, економічними, культурологічними. Корупційна злочинність соціальна за походженням, суб'єктами, жертвами злочинів, а також результатом взаємодії детермінант, що мають соціальний характер.¹

В. В. Лунеев також зауважує, що корупція – явище ширше, ніж хабарництво, і не може бути зводиться до нього. Учений наводить широкий спектр дій, таких, як лобізм, фаворитизм, протекціонізм, внески на політичні цілі, традиції переходу політичних лідерів і державних чиновників на посади почесних президентів корпорацій і приватних фірм, інвестування комерційних фірм за рахунок держбюджету, переклад державного майна в акціонерні товариства, які є не що іншим, як завуальовані форми корупції.²

¹ Якімова С. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Наук. вісн. ЛДУВС*. 2010. № 3. С. 296.

² Лунеев В. В. Преступность XX века. М., 1999. С. 267.

Наведемо окремі визначення, які уже напрацювала наукова спільнота та потрібні для характеристики соціально-правової природи корупції.

ІНФОРМКОРУПЦІЯ – істотно спотворене відображення засобами масової інформації реального стану корупції в суспільстві, державі, регіоні, відомстві або сфері життєдіяльності.¹

«КАРУСЕЛЬ» – один із видів електоральної корупції, що виявляється у формі підкупу виборців під час проведення виборів до органів державної влади та управління, вироблений і апробований у реальній дійсності вітчизняними політичними технологами. Суть цієї корупційної «виборчої технології» полягає в тому, що поблизу виборчої дільниці розміщують пункт зі збору виборчих бюлетенів. Виборець заходить на дільницю, отримує бюлетень, в урну не опускає, а приносить його на цей пункт, отримуючи в обмін на нього пляшку горілки або гроші. Там цей бюлетень заповнюють потрібним для організаторів чином і передають наступному виборцеві. Той опускає його в урну для голосування, а незаповнений, отриманий у виборчій комісії, виносить із дільниці і здає на «збірний пункт».

КАСТА – 1) замкнута група людей, пов'язаних виконанням особливої соціальної функції, походженням або спадковою професією. Кастова система будується за ієрархічним принципом, який передбачає поділ на «нижчі» та «вищі» К.;

2) замкнута привілейована суспільна група, у яку утруднений доступ ззовні (дворянська К., партійна К., корупційна К.).

КЛАН – 1) родова громада, група кровних родичів на чолі з ватажком; 2) рід, група якої пов'я-

¹ Тезаурус. *Студопедия*. URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>

зані головно родинними узами; замкнута громадська група, що виникає або існуюча, зазвичай, на основі економічних, ділових зв'язків, спільності інтересів, нерідко має злочинний характер (мафіозний К.).

За незвичними для пересічного українця словами «непотизм», «кронізм» ховаються звичні в укладі українського економічного, політичного й управлінського життя явища – кумівство, клановість, фаворитизм, тобто різні прояви корупції.¹ Усвідомлюють наявність корупції всі громадяни України, однак визначення та пояснення багатогранних форм корупції, пошук способів подолання цих явищ є значним теоретичним і практичним завданням, адже, як стверджує Ф. Люїс, корупцію легше впізнати, ніж визначити.²

НЕПОТИЗМ – (від латин. *nepos* – «родинне» або *nepotis* – «онук», «племінник») – надання родичам або знайомим посад незалежно від їхніх професійних здібностей. Різновид фаворитизму. Інша назва – кумівство. Походить від практики роздачі римськими папами прибуткових посад, вищих церковних звань чи земель близьким родичам.³

Непотизм некарана в сучасному українському суспільстві форма прояву корупції, що виражається в наданні вищим керівником переваг конкрет-

¹ Дорощ Л., Івасечко О. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення: [сайт]. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2015. Vol. 1. No. 1. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

² Люїс Ф. Світове явище. *Кур'єр ЮНЕСКО (корупція)*. 1996. Серп. С. 5.

³ Щодо застосування трудових договорів та договорів підряду: Лист від 26 груд. 2003 р. № 06/1-4/200 Міністерства праці та соціальної політики України. С. 75. URL: <http://trudovepravo.com.ua/zakonodavstvo/rozyasnyuvalnidokumenty/103--26122003-061-4200-q-q->

ному посадовцю за ознакою спорідненості або властивості. Непотизм – одна з найбільш небезпечних і латентних форм прояву корупції в суспільстві, де відносини між учасниками будуються на особливій спорідненій чи властивій близькості, що забезпечує надійну «кругову поруку» і приховування корупційних правопорушень та злочинів. Сторонні для цієї спорідненої «сім'ї» особи виконують лише роль засобів або інструментів для формування та забезпечення «сімейного» благополуччя.¹

Корупція як частина злочинності пов'язана з іншими її видами, хоча не кожен акт корупції є злочином (наприклад, дрібні побори). Але це не просто взаємозв'язок і взаємовплив – корупція активно сприяє іншим злочинам. Можна простежити такі зв'язки між корупцією і злочинністю:²

– корупція і організована злочинність: хабарі й підкуп поряд з шантажем та залякуванням допомагають злочинним організаціям проникнути в легальний бізнес і політику, уникнути їх членами кримінальної відповідальності, безкарно скоювати злочини впродовж багатьох років; організована злочинність не може існувати без корупції;

– корупція й екологічна злочинність: за хабарі дається, наприклад, дозвіл на ведення господарської або іншої діяльності, незважаючи на шкоду, яка може бути заподіяна природному середовищу;

– корупція і податкова злочинність: корумповані чиновники беруть хабарі, щоб не стягувати податки або стягувати їх у значно менших обсягах;

¹ Тезаурус. *Студопедия*. URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>

² Антонян Ю. М. Криминология. Общая характеристика коррупционной преступности: [сайт]. URL: <http://psysera.ru/6141/obshchaya-harakteristika-korrupcionnoy-prestupnosti>

– корупція і митна злочинність: митні чиновники беруть хабарі, щоб знизити розміри митних зборів;

– корупція, привласнення та розтрата: хабародавці іноді запозичують потрібні суми з грошей, які перебувають у їхньому розпорядженні у зв'язку зі службовим (посадовим) становищем; за допомогою хабарів можуть уникнути відповідальності, хто здійснює привласнення та розтрата;

– корупція й необережна злочинність: наприклад, за хабарі отримують дозволи використовувати матеріал, що не підходив для будівництва за жодними нормативами; унаслідок цього житловий будинок або інша споруда руйнується і гинуть люди;

– корупція, пов'язана з іншими видами злочинів, наприклад із вчинюваними у сфері економічної діяльності.

Можна сказати, що якщо корупція глибоко проникла в економіку, то сама по собі економіка стає неефективною, а населення живе в бідності. Становище його ще більше погіршується, якщо корупція в економіці поєднується з корупцією в податкових органах. Чим гірше поповнюється бюджет, тим нижче соціальне забезпечення населення, його найбільш неблагополучної частини.

Корупція в економіці стимулює дії приватного капіталу в тіньовому секторі й створює заслін прямим іноземним інвестиціям, є однією з причин економічної неефективності. Корупція завжди породжує корупцію. Корупція державного апарату призводить до зростання невиробничих витрат, не потрібних суспільству. Це також впливає на рівень життя населення.

Ставлення до самих корупціонерів залежить від самого суспільства. Там, де це явище поши-

рене, на корупціонерів дивляться як на шановних людей, і правоохоронні органи ставляться до них лояльно. У західних країнах ставлення загалом негативне. Однак ті ж самі західні підприємці, які не наслідуються дати хабар вдома, цілком можуть дати його в країнах Африки чи Азії.

Під час роздавання пільг і ліцензій чиновники визначають, кому, а головне за скільки надати ці ліцензії і пільги. Хабарі спотворюють мету соціального й економічного розвитку. Іноді ліцензії отримують особи, не здатні на належному рівні розв'язати покладені на них соціальні та економічні завдання. Слід відзначити, що розмір хабара не завжди є головним. У багатьох випадках набагато важливіше, навіщо дається хабар, яку мету ставить хабародавець. У деяких регіонах країни за високого рівня корупції спостерігаються невисокі такси хабарів. Їх розміри підвищуються там, де правоохоронні органи працюють ефективно і справді борються з корупцією. Великі хабарі іноді є платою за страх.

Загалом чим більше правил в економіці й менше економічних важелів впливу на ринок, тим більше можливостей для корупції. У тих країнах, де хабар панує над законом, звертатися до суду для захисту своїх інтересів в економічній сфері просто неефективно. У таких країнах громадськість украй рідко повстає проти нинішніх порядків.

У тоталітарних суспільствах корупція зовсім інакша, ніж у демократичних. Вожді в тоталітарних країнах не знають цін. В умовах, коли номенклатура володіє власністю, корупція абсолютно інша. Є повністю корумповані тоталітарні країни. У них рівень життя еліти різко відрізняється від рівня життя простого населення. Глава держави

може стримувати виробництво заради утримання монопольних цін, якщо доходи він кладе собі в кишеню. Він буде підтримувати економічну систему, яка дасть змогу збагачуватися особисто йому.

Тоталітарні країни відрізняються відсутністю ефективного контролюючого органу. Замість нього вводиться все нові й нові правила, які підприємці та інші особи змушені порушувати, щоб підтримувати ефективність виробництва.

Одним із найпоширеніших способів вимагання хабарів – підтримка високого рівня податків. Такий рівень податків змушує платити хабарі, щоб не платити податки, що врешті-решт виробництва обходиться дешевше.

В Україні й інших країнах корумповане дрібне чиновництво перебуває на особливому становищі. При викритті такого чиновника частіше залучають до адміністративної, а не до кримінальної відповідальності. Нерідко він уникає і адміністративної, йдучи зі служби «за власним бажанням» або перевівшись в іншу структуру. Цей нижчий шар чиновництва бере хабарі, щоб якось покращити своє матеріальне становище. Опитані респонденти зазначали, що вітчизняні чиновники навіть цілком віддавшись роботі, не можуть задовольнити свої матеріальні потреби.

Більшість громадян не помічає власної ролі і в культивуванні, і в продовженні корупції, знищення якої вони очікують від влади. Думка про те, що дрібна корупція (дача хабарів) є такою ж нищівною для якісного управління, як масштабна корупція («шукачі ренти у владі»), отримує мало підтримки. Мало хто бачать, що хабарі знищують верховенство закону й довіру до органів влади в усьому суспільстві.

Сучасний стан антикорупційних громадських структур в Україні може бути охарактеризований як проміжний між фазами «артикуляція проблеми» і «формування соціального руху». Заснований на антикорупційних гаслах рух протесту з кожним роком усе більше радикалізується, відповідні структури громадянського суспільства знаходять групову ідентичність, починаючи активну пропагандистську діяльність із трансформації соціальної дійсності.¹

Корупція в Україні має всі ознаки системного явища, яке справляє суттєвий вплив на життєдіяльність і суспільства, і держави загалом. Діяльність держаних органів у сфері боротьби з корупцією упродовж останніх 20 років мала імітаційний та несистемний характер, що обумовлювало її низьку ефективність. Проте феномен «подвійних стандартів» простежується і з боку інститутів громадянського суспільства (ЗМІ, громадськість), які традиційно мають контролювати владу. Так, для населення характерне те, що корупцію засуджують як суспільну проблему, однак допускається як спосіб вирішення певних особистих ситуацій. Головною причиною імітаційного характеру антикорупційного спротиву є відсутність в суспільстві «критичної маси» чіткого та несуперечливого ставлення до корупції і на рівні сприйняття (оцінок), і реальної поведінки. Визначені чинники, що зумовлюють низький антикорупційний потенціал головних суб'єктів громадянського суспільства в Україні. Це: відсутність / або низька інформованість про дієві

¹ Серьогін С., Серьогін С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-1/doc/4/01.pdf

форми протесту; відсутність підтримки (громадськості, журналістів, опозиції); низький рівень довіри до структур та органів, що повинні вести боротьбу з корупцією; відсутність колективного осуду хабарництва, наявність у суспільстві стереотипів функціонального ставлення до корупції; відчуття марності протестної антикорупційної активності; відчуття небезпеки.¹

Саме моральні норми є потрібним підґрунтям у протидії корупції. ООН відзначила, що релігія забезпечила фундамент для моральних і правових кодексів, які перетворили анархічні системи у більш складні форми управління.² Цінності, які є основою культури чесності, є нічим іншим, як тими цінностями, яким навчають усі релігії і які підтримують навіть ті, хто не належить до жодної релігії. Щоб культивувати нову суспільну свідомість, потрібно розглядати корупцію як нищівну для суспільства, аморальну й неприйнятну.

Повинні бути народжені нові суспільні цінності, які створять нову культуру, такі як надійність, відкритість, прозорість, активна участь і відповідальність. У сучасній Україні ці слова й цінності повторюються як мантра в контексті правової та урядової реформ. Однак для успіху потрібні глибші суспільні зусилля, які б привернули не тільки владу, а й бізнес-лідерів, університети, школи та сім'ю.

¹ Волянська О. В. Антикорупційний потенціал громадянського суспільства в Україні та чинники, що його зумовлюють: [сайт]. URL: periodicals.karazin.ua/mtpsocio/article/download/.../3882

² Заявление Международного сообщества Багаи по случаю 60-летия существования Организации объединенных наций: [сайт]. http://voxukraine.org/2016/02/04/addressing-corruption-in-ukraine-ru/#_ftn13

Потрібно розвинути культуру чесності. Цього як джерела конкурентної переваги навчають у Західній Європі та Північній Америці. Це розвиток має прийняти багато форм. Наприклад, бізнес-спільнота має взяти на себе лідерство й висловити нові цінності побудовані на основі чесності. Шкільна система повинна вчити, що особисті цінності впливають на щастя і успішність, і що корупція не тільки погана для суспільства, але також спотворює внутрішнє життя людей, замішаних у ній.

Вважаємо, що кримінологам варто звернути прискіпливу увагу на морально-психологічний аспект проблеми корупції, а саме ставлення суспільства до цього негативного явища. Дослідження останнього часу, які провели науковці (В. С. Батиргарєєва та ін.) переконливо свідчать про невтішні реалії: ставлення більшості українців (понад 68 %) до корупції, м'яко кажучи, позитивне, якщо не схвальне.¹ Розуміємо, що на загальносуспільному рівні детермінанти морально-психологічного характеру відіграють не останню роль у підтриманні й відтворенні всіх соціальних процесів, у тому числі й протиправних та небажаних, шкідливих. Відтак у цьому напрямі теж вбачаємо серйозне поле для науково-теоретичних розробок у рамках кримінологічної профілактики та пошуку заходів виховного характеру серед широких верств населення.

Потрібно звернути прискіпливу увагу на морально-психологічний аспект проблеми корупції, а

¹ Пивоваров В. В., Шеліпова Ю. А. Кримінологічний погляд на сутність феномену корупції. *Карпат. правн. часоп.* 2015. Вип. 10. С. 151–158.

саме ставлення суспільства до цього негативного явища. Оскільки значна частина українців змушена при прийнятті тих або тих рішень керуватися не правовими й моральними нормам, а винятково міркуваннями особистої вигоди. Унаслідок цього відбувається роздвоєння особистості – людина розуміє значення й зміст суспільних цінностей і правових норм, але діє всупереч їм, під диктування правил, характерних для корупційних практик. Загалом же соціальна дійсність сучасного українського суспільства населення сприймає як не засновану на нормах права й суспільної моралі.

Аналіз змін у суспільній свідомості, що відбулися за роки ринкових реформ, свідчить про розширення соціально-психологічної бази економічної злочинності та корупції. Зокрема, як зазначає С. В. Максимов, у масовій свідомості чиновників і представників бізнесу відбулися принципові зміни кримінально-правової установки – від законослухняно-вибіркової, що панувала до середини 1980-х рр., до усвідомленої вибірково-криміногенної.¹

Отже, підсумовуємо: корупційна злочинність – це негативне соціально-правове явище. Соціальний і правовий аспекти корупційної злочинності є єдиними нероздільними ознаками. Корупційна злочинність соціальна, тому що складається із злочинів, скоєних членами суспільства проти суспільства, тобто має антигромадський характер. Корупційні злочини мають і правову характеристику, вони розглядаються в КК України і є порушеннями норм права.

¹ Максимов С. В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.: ЮрИнфоР, 2008. С. 39.

1.2. Основні етапи розвитку антикорупційного законодавства

Характеризуючи основні етапи розвитку антикорупційного законодавства, наголосимо, що початковим є період із моменту проголошення незалежності. Розглядаючи ключові законодавчі акти в дужках, позначатимемо їх чинність.

Перший етап (1990–1995) – становлення системи державних органів влади. Він характеризується прийняттям основних актів законодавства, які мали за мету формування системи органів державної влади незалежної України. Саме на цьому етапі було прийнято більшість законів, які стосувалися визначення правового статусу й регулювання діяльності правоохоронних органів та судових органів влади, а також основних засад державної служби. До актів, прийнятих у цей період, належать: Закон України «Про міліцію» від 20.12.1990 р. (втратив чинність), Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. (чинний, втрата чинності, крім окремих положень від 15.07.2015 р.), Закон України «Про статус суддів» 15.12.1992 р. (втратив чинність), Закон України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. (втратив чинність, крім окремих положень від 01.05.2016 р.) та ін.

Одним із перших комплексних законодавчих актів, що регулював питання боротьби з організованою злочинністю і корупцією, став Закон України «Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. (чинний).¹ Цим Законом визначено систему органів,

¹ Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII: [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/ed19930630>

які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, до яких належить: Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ, органи прокуратури, митні органи і підрозділи Державної прикордонної служби України, органи Державної податкової служби України та Державної контрольно-ревізійної служби України. Частково перелічені органи вже не функціонують, зокрема спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України ліквідовано у 2016 р.

В окремих актах законодавства цього періоду тією чи тією мірою передбачено певні вимоги й обмеження, пов'язані з прийомом на державну службу та проходженням державної служби. За їх порушення передбачалась виключно дисциплінарна відповідальність, а найжорсткішим заходом відповідальності було звільнення із займаної посади. Необхідним було декларування державними службовцями своїх доходів – неподання чи подання недостовірних відомостей щодо доходів могло бути підставою для звільнення з державної служби.

На цьому етапі базовим був Закон України «Про державну службу», дія якого поширювалась на всі категорії державних службовців (здебільшого без урахування специфіки їх службової діяльності), а до прийняття 1995 р. Закону України «Про боротьбу з корупцією» поняття «корупція» взагалі не було визначене в національному законодавстві.

Завершується цей етап прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995 р.

(втратив чинність), який уперше в історії незалежної України визначив основні правові та організаційні засади боротьби з корупцією в усіх сферах суспільного життя.

Другий етап (1995–1996) – актуалізація питання щодо боротьби з корупцією. З прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією» держава в особі свого законодавчого органу – Верховної Ради України – офіційно визнала існування в державі такого явища, як корупція, та необхідність боротьби з ним. Означений нормативно-правовий акт законодавчо закріпив визначення понять *корупція* й *корупційні діяння*, окреслив коло суб'єктів корупційних діянь, передбачив спеціальні, спрямовані на запобігання корупції обмеження щодо державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Ст. 1 «Поняття корупції та корупційних діянь» Закону України «Про боротьбу з корупцією»: під корупцією в цьому Законі розуміється діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг.

Корупційними діяннями є:

а) незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи отримання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості;

б) одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого

майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством.

Подарунок (винагорода), отриманий зазначеними особами за обставин, передбачених пунктом «а» частини другої цієї статті, у тому числі такий, що надійшов без їх відома, а також вартість незаконно одержаних послуг підлягають стягненню (відшкодуванню) в дохід держави.

Примітка. Діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, слід розуміти і як діяльність посадових осіб місцевого самоврядування, спрямована на здійснення повноважень місцевого самоврядування.

Найважливішим у прийнятті цього закону було те, що в ньому визначено правові та організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь. Закон містить перелік органів із протидії корупції, до складу яких увійшли відповідні підрозділи МВС України, СБУ та прокуратури України. Саме в цьому законодавчому акті зосереджено превентивні антикорупційні положення, передбачено спеціальні обмеження для осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Закон України «Про боротьбу з корупцією» уперше встановив адміністративну відповідальність за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією, і визначив порядок адміністративного провадження у відповідних справах.

Одночасно з прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією» було внесено ряд змін до інших актів чинного законодавства. Відповідні змі-

ни здебільшого стосувалися запобігання корупційним проявам на державній службі (ч. 1 ст. 16 Закону України «Про державну службу»), посилення адміністративної відповідальності за неправомірне використання державного майна (ст. 184-1 КУпАП) тощо.

Відповідними змінами також було передбачено, що пільгові пенсії не можуть бути призначені особам, які були засуджені за окремі злочини чи корупційні діяння (ч. 1 ст. 50-1 Закону України «Про прокуратуру», ч. 2 ст. 5 Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», ч. 16 ст. 32 Закону України «Про статус народного депутата України», п. 4 ст. 43 Закону України «Про статус суддів», ч. 5 ст. 37 Закону України «Про державну службу»).

Підсумовуючи, можна сказати, що Закон України «Про боротьбу з корупцією» в тогочасній редакції був спрямований передовсім на боротьбу з наслідками корупційних правопорушень, визначав досить вузьке коло суб'єктів корупційних діянь, а обов'язок боротьби з корупцією здебільшого покладав на правоохоронні органи. Водночас закон не передбачав серйозних превентивних заходів щодо запобігання корупції та не містив чітких вимог щодо вдосконалення чинного на той час законодавства чи розроблення й прийняття нових актів законодавства антикорупційного спрямування. Загалом Закон України «Про боротьбу з корупцією» був спробою охопити в межах одного рамкового законодавчого акта весь комплекс правових, адміністративних та економічних питань, пов'язаних із запобіганням і боротьбою з корупцією.

Цей етап був порівняно коротким і завершився в 1996 р. разом із прийняттям Конституції України, коли постала потреба концептуального перегляду всього комплексу питань законодавчого регулювання системи державної влади та державного управління.

Третій етап (1996–2005) – формування нового державного механізму. Цей етап розпочався з прийняттям Конституції України, коли на конституційному рівні було визначено основні засади діяльності й повноваження основних органів державної влади, закріплено основні права та обов'язки громадян України.

Упродовж цього періоду було прийнято низку конституційних законів, які стосувалися правового статусу й організації діяльності системи органів державної влади та місцевого самоврядування. Також ці закони на законодавчому рівні закріплювали основні механізми запобігання корупції та відповідальність за вчинення корупційних правопорушень. На цьому етапі було прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. (чинний), Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. (чинний), Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. (чинний), Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. (чинний), Закон України «Про дипломатичну службу» від 20.09.2001 р. (чинний), Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11.07.2002 р. (чинний) та ін.

Означені законодавчі акти, прийняті на цьому етапі, загалом уже містили положення, що стосувалися уточнення та розширення переліку суб'єктів корупційних правопорушень. Так, у зв'язку із

прийняттям Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» до суб'єктів корупційних діянь було віднесено посадових осіб місцевого самоврядування, а прийнятий 2006 р. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з корупцією» стосовно суб'єктів корупційних діянь та інших правопорушень» захищував до них також Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів, міністрів, військових посадових осіб Збройних сил України та інших військових формувань (крім військовослужбовців строкової служби). Також було уточнено перелік органів, які ведуть боротьбу з корупцією, посилено відповідальність депутатів усіх рівнів за вчинення корупційних діянь, доповнено перелік спеціальних обмежень заборонаю на використання свого службового становища всупереч інтересам державної служби тощо.

Підґрунтям інституційного забезпечення антикорупційної діяльності в цей період мав стати виданий у 1997 р. Президентом України Л. Д. Кучмою Указ «Про Національну програму боротьби з корупцією».¹ Однак урядовий контроль за реалізацією заходів цієї Програми за формальними критеріями й відсутністю політичної волі керівництва держави не дав змоги досягти визначеної мети – подолання корупції як суспільного зла.

Також у 1997–2005 рр. ухвалюється досить велика кількість підзаконних нормативно-правових актів щодо протидії корупції, серед них: Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи

¹ Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України від 10 квіт. 1997 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/319/97>

щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» від 6 лютого 2003 р. № 84/2003, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» від 18 листопада 2005 р. № 1615 та ін.

У 1998 р. до суб'єктів із протидії корупції долучилися новостворені підрозділи податкової міліції відповідно до Закону України від 5 лютого 1998 р. «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» (чинний).¹

Загалом законодавче регулювання питань щодо запобігання та боротьби з корупцією, яке було запроваджене на цьому етапі, можна оцінити як послідовне, але доволі інертне – без використання достатньо ефективних механізмів запобігання корупції чи забезпечення невідворотності покарань за вчинення корупційних правопорушень. Законодавець упродовж цього періоду не здійснив реальних послідовних кроків щодо запровадження системних стратегічних законодавчих змін, спрямованих на запобігання та боротьбу з корупцією в найважливіших сферах життєдіяльності суспільства.²

Отже, закони, прийняті на цьому етапі, здебільшого містять тільки окремі антикорупційні положення, які дублюють такі ж рамкового закону чи взагалі не містять відповідних норм і не утворюють єдиної системи антикорупційного законодавства. За вчинення корупційних діянь і надалі встановлювалася тільки адміністративна відпові-

¹ Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції: Закон України від 5 лют. 1998 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/98-%D0%B2%D1%80>

² Ільєнок Т. В. Історико-правові витоки поняття корупції. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/11474/%D2.#chapter>

дальність. Фактично поза увагою законодавця залишалися такі категорії суб'єктів корупційних діянь, як судді, працівники прокуратури, органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів.

Четвертий етап (2005–2009) – формування новітньої системи боротьби з корупцією. Початок цього етапу припав на ратифікацію ВРУ Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією (2005) та Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (2006). Приєднавшись до вказаних міжнародних документів, Україна взяла на себе зобов'язання привести своє антикорупційне законодавство у відповідність із міжнародними стандартами, зокрема: запровадити в національному законодавстві ефективні засоби правового захисту осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних діянь; передбачити компенсаційні заходи особам, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних діянь; імплементувати в чинне цивільне законодавство норми щодо недійсності угод, які передбачають корупцію; передбачити в національному законодавстві заходи, потрібні для досягнення достовірності звітів про господарську діяльність суб'єктів економічної діяльності, забезпечити можливості їх аудиторської перевірки; посилити кримінальну відповідальність за хабарництво та запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних злочинів.

Знаковим для цього етапу стало прийняття ВРУ Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 р. (втратив чинність) та Закону України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» від 11.06.2009 р. (втратив чинність).

Склад суб'єктів, які безпосередньо здійснюють заходи щодо виявлення, припинення та розсліду-

вання корупційних правопорушень, було визначено означеним Законом України «Про засади запобігання та протидії корупції» 2009 р.,¹ який було тоді прийнято на заміну застарілого антикорупційного закону 1995 р.²

За цим законом корупція – використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей для одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, щоб схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей.³

Характерними рисами Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» 2009 р. є таке: чіткіше визначення поняття *корупція* та визначення понять «близькі особи», «конфлікт інтересів», які раніше не вживали; значне розширення переліку суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення; удосконалення переліку законодавчих вимог, спрямованих на обмеження та протидію корупції; установлення заборони на отримання подарунків у зв'язку зі здійсненням службової діяльності; упровадження спеціальної перевірки осіб, що претендують на зайняття посад на державній службі, обов'язку декларування не тіль-

¹ Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 черв. 2009 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>

² Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовт. 1995 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80>

³ Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 черв. 2009 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>

ки доходів, а й витрат, антикорупційної експертизи нормативно-правових актів; розширення участі громадськості в заходах щодо запобігання та протидії корупції тощо.

Однак практика застосування норм згаданого закону 2009 р. була нетривалою, оскільки невдовзі він утратив чинність у зв'язку із прийняттям Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. За ним поняття *корупція* мало чим відрізнялось від попереднього:

Корупція – використання особою, означеною в ч. 1 ст. 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей для одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, означеній в ч. 1 ст. 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, щоб схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей.

Визначальним моментом для обох вищезазначених законів є розширення відповідальності фізичних та встановлення відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень їх уповноваженими особами.

Одночасно прийняттям указаних законів було внесено низку змін до інших актів законодавства, зокрема КУпАП доповнено главою 13-А «Адміністративні корупційні правопорушення», а КК України – розділом VII-А «Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», де було визначено нові види

адміністративних правопорушень і злочинів, які мають ознаки корупційних діянь, відповідно до норм зазначених вище законів.

На думку світової спільноти адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення є не тільки незручним інструментом запобігання та протидії корупції, але це взагалі неефективний та надієвий спосіб боротьби, з огляду на непридатність її нормативної конструкції для вирішення відповідних завдань.¹

Н. Ю. Задирака зазначає, що в розвинутих країнах світу з нижчим рівнем корупції сам факт вчинення корупційного правопорушення незалежно від розміру отриманої при цьому неправомірної вигоди настільки ганебний, що таку службову особу не можуть притягнути лише до адміністративної відповідальності. Тому, відповідно до світових стандартів антикорупційної боротьби, потрібно застосовувати можливості інституту кримінальної відповідальності із упровадженням добре відомої протокольної форми провадження.²

П'ятий етап (2010–2014). На цьому етапі провідне місце в системі вдосконалення вітчизняного законодавства щодо запобігання та протидії корупції відіграє Національний антикорупційний комітет – консультативно-дорадчий орган при Президенті України. Комітет діє в складі голови, виконавчого секретаря й інших членів. Голова комітету – Президент України. Комітет утворений 26.02.2010 р. «з метою кардинального поліпшення ситуації у сфері боротьби з корупцією в Україні, забезпечен-

¹ Задирака Н. Ю., Берднікова К. В. Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12znjzvu.pdf>

² Там само.

ня узгодженості дій правоохоронних органів у цій сфері, здійснення реальних кроків для повернення довіри громадян до влади, суттєвого покращення інвестиційного клімату, зміцнення партнерських відносин із міжнародним співтовариством, неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини в інтересах утвердження законності й правопорядку», керуючись Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. (чинний),¹ яким поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу й політики, організованої злочинної діяльності визначено основними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві та відповідно до ч. 2 ст. 102 п. 1 і 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України згідно з Указом Президента України «Про утворення Національного антикорупційного комітету» від 26 лютого 2010 р. (втратив чинність).²

Своєю чергою, Уряд, розвиваючи напрями вдосконалення вітчизняного законодавства в аналізованій сфері, приділяє особливу увагу співпраці з неурядовими міжнародними організаціями у сфері запобігання та протидії корупції. Крім того, у Секретаріаті Кабінету Міністрів працює Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики. Відповідні підрозділи в органах державної влади проводять антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів, функціонує Громадська рада, утворено на постійній основі та забезпе-

¹ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

² Про утворення Національного антикорупційного комітету: Указ Президента України від 26 лют. 2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275/2010>

чується функціонування інтернет-ресурсу «Антикорупційний портал».¹

Ідею про доцільність залучення до складу антикорупційного комітету експертів від громадськості підтримав керівник контрактної групи *Transparency International* в Україні О. Хмара. А виконавчий секретар антикорупційного комітету наголосив на потребі створення таких умов для роботи управлінських структур, за яких у громадян не виникало б необхідності вирішувати свої питання через «заохочення» посадовців [543].²

Для цього Національний антикорупційний комітет: здійснює системний аналіз стану корупції в Україні та заходів, що вживаються для запобігання їй протидії їй; розробляє антикорупційні заходи, у тому числі, щоб гармонізувати законодавство й усунути наявні в ньому суперечності; готує пропозиції про спрощення дозвільних та інших процедур щодо ведення малого й середнього бізнесу та ліквідації причин, які зумовлюють порушення в цій сфері; розробляє з урахуванням вітчизня-

¹ Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

Рекомендації науково-практичного семінару «Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції». *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 321–323. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pbzz_2014_27_34.pdf

Що таке громадська антикорупційна експертиза і як її провести?: метод. посіб./уклад. В. Дорох, О. Вознюк. 07.10.2016. URL: <http://lev.org.ua/articles/anti-corruption-expertise.html>

Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек./за заг. ред. О. С. Хмари. 2013. 40 с. URL: <http://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/guidelines.pdf>

² Як провести громадську антикорупційну експертизу?..

ного та міжнародного досвіду, рекомендацій провідних світових організацій проекти актів законодавства з питань посилення боротьби з корупцією; бере участь у підготовці проектів послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань до Верховної Ради України про внутрішнє й зовнішнє становище України в частині, що стосується питань запобігання та протидії корупції.

Шостий етап (2014 р. – донині) – перебудова системи протидії корупції за міжнародними стандартами. Незважаючи на те, що ратифікація міжнародних стандартів передбачених вище згадуваними конвенціями відбулася ще у 2006 р., фактично їх виконання затягнулося до 2014-го і триває по сьогодні. Ключовими на цьому етапі є прийняття таких законів: від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигододержувачів юридичних осіб та публічних діячів». А також нових законів «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р., «Про державну службу» від 10.12.2015 р., «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. та ін.

Крім того, Указом Президента України № 808/2014 від 14 жовтня 2014 р. створено Національну раду з питань антикорупційної політики як дорадчий орган при Президентові України, діяльність якого спрямована на повноцінне й ефективне виконання ним своїх конституційних повноважень в означеній сфері.

Окремі механізми протидії злочинності та корупції регламентуються в Законах «Про прокура-

туру» від 14.10.2014 р., «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки та корупційні злочини» (закон про заочне засудження), «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (набрав чинності 6 лютого 2015 р.). «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р.

Антикорупційною стратегією охоплені всі ключові сегменти правовідносин, які виникають і під час професійної діяльності з протидії корупції уповноважених на це державних (зокрема правоохоронних) органів, і під час заходів, спрямованих на реалізацію превенції (тобто запобігання злочинності та корупції).

Проведене анкетування дає змогу сформулювати ставлення працівників судово-правоохоронних органів до останніх етапів розвитку антикорупційного законодавства. Зокрема, щоб визначити, як сприймається респондентами корупція в державі на сьогодні порівняно з попередніми роками було запропоновано запитання: Як ви вважаєте змінився рівень корупції в Україні з 2014 року? Саме цей рік було зазначено в анкеті, оскільки в жовтні 2014-го ВРУ прийняла низку фундаментальних антикорупційних законів. Найбільше опитаних зазначили відповідь із формулюванням, що корупція залишилася на тому ж рівні – 46 %, про те, що корупції стало більше відповіли – 41,6 %, і наймен-

ше відповідей свідчили, що корупції стало менше – 12,4 %.

Відповідно і на наступне, пов'язане з попереднім питання стосувалось визначення упевненості респондентів про те, чи може Україна стати країною з низьким рівнем корупції. Відповіді розподілилися так: так – 53 %; ні – 42 %, ще 5 % зазначили свій варіант такого прогнозування, а саме зауважували на тривалість подібного становлення та потребу першочергової зміни економіки держави й менталітету її громадян.

На думку опитаних, для подолання корупції в Україні потрібно: політична воля еліти – 47,2 %; тиск громадянського суспільства – 21,8 %; корупцію подолати неможливо – 27 %. При цьому 4 % респондентів указали свої варіанти, зокрема: зменшення бюрократії у владі; зміни менталітету та правосвідомості українців; навіть скасування законодавчого визначення корупції як такого, оскільки це тільки заплутує правозастосування антикорупційних норм.

Потрібно наголосити на законодавчому рівні закріплення впровадження діяльності нових антикорупційних органів. Фактично законодавцем запропоновано нову архітектурну модель (ідеться про Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національну раду з питань запобігання корупції).

Однак, на нашу думку, критика має бути щодо відсутності в пакеті антикорупційних законів, прийнятих 14 жовтня 2014 р. правового визначення та правової регламентації діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. У ст. 1 Закону лише зазначено, що термін *спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії*

корупції слід розуміти, як органи прокуратури, органи Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції.

На жаль, до цього переліку не включено СБУ, хоча відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» до завдань СБУ входить попередження, виявлення, припинення та розкриття організованої злочинної діяльності та корупції у сфері управління й економіки.

На сьогодні у межах своїх повноважень спецпідрозділи БКОЗ СБУ у взаємодії з іншими підрозділами Служби, державними органами, неурядовими організаціями та іноземними партнерами постійно здійснюють організаційні та практичні заходи, спрямовані на протидію корупції.

Створена колізія норм, на нашу думку, негативно впливає на ефективність державної системи протидії корупції. Вважаємо, що такі недоліки допущено через порушення порядку розроблення та прийняття законопроектів, а також норм Закону «Про Регламент Верховної Ради України» № 1861VI від 10 лютого 2010 р., через емоційність і поспіх у прийнятті вкрай необхідних, однак недопрацьованих правових норм, що, на жаль, стало буденним у діяльності парламенту. Цей підхід простежується й у інших галузях і сферах суспільного життя і має бути виправлений.

Маємо окреслити також місце і роль прокуратури в системі органів, які професійно уповноважені й можуть ефективно протидіяти злочинності та корупції. 14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону «Про прокуратуру», яким встановлено багато демократичних новацій і правових новел.

Загалом схвально сприймаючи рух до кращих демократичних правових традицій, мусимо звернути увагу на окремі суперечності. Зокрема, маємо наголосити на невідповідності вимог статті 2 нової редакції закону вимогам ст. 121 Конституції України, оскільки в ньому не передбачено виконання прокуратурою функції нагляду за додержанням прав та свобод людини і громадянина, дотриманням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами.¹

Означену конституційну функцію було передбачено відповідно до вимог Закону «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» 21 лютого 2014 р.

Крім того, у новій редакції координаційна діяльність прокурора з протидії злочинності та корупції звужена до виконання передбачених у ст. 25 закону функцій нагляду за дотриманням законів органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, що значно порушує права громадян та матиме негативні наслідки в майбутньому.

До діяльності з протидії корупції та реалізації заходів щодо формування негативного ставлення до неї серед населення антикорупційною стратегією охоплено не тільки законодавчу, виконавчу, судову гілки влади, а й приватний сектор.

¹ Комірчий П. О. Правова характеристика нового антикорупційного законодавства. ГО «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам» «АНТИКОРУПЦІЙНА ІНІЦІАТИВА». URL: <http://anticorruption.com.ua/pravova-harakteristika-novogo-antikorupcyynogo-zakonodavstva-ukrayini-ta-stvorenih-na-yogo-zasadah-antikorupcyynih-organv.html>

Головні напрями антикорупційної діяльності в державі визначені у стратегії на середньостроковий період (три роки), що дасть змогу конкретизувати всіх її суб'єктів та ефективно впроваджувати заплановані дії, які мають бути скоординовані відповідно до їхньої належності до правоохоронних та інших державних органів. Стратегією передбачені індикатори прогресу реалізації державної програми, що надасть можливість відстежити ефективність дій кожного з учасників. Їхня діяльність може бути перевірена уповноваженими на це суб'єктами та через створений моніторинговий координаційний механізм – Національну раду з питань антикорупційної політики.

Варто зазначити, що до участі в імплементації положень стратегії мають залучатися представники громадськості, а також бізнесу (і окремі представники, і через інститут бізнесомбудсмена). Передбачений також громадський контроль діяльності новостворених антикорупційних органів.

Так, у НАБУ, яке згідно зі ст. 1 відповідного закону є державним правоохоронним органом, що має запобігати, виявляти, припиняти, розслідувати корупційні правопорушення, віднесені до його підслідності, а також запобігати вчиненню нових, створюється, як зазначено в ст. 31, Рада громадського контролю. Вона формується на засадах відкритого та прозорого конкурсу й уповноважена заслуховувати інформацію про діяльність, виконання планів і завдань Національного бюро; розглядати звіти Національного бюро та затверджувати свої висновки щодо них; обирати з її членів двох представників, які входять до складу Дисциплінарної комісії НАБУ. Рада має й інші права, передбачені відповідним положенням про

неї. Зазначимо, що завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці.

Новим Законом України «Про запобігання корупції», який набрав чинності 26 квітня 2015 р., створено НАЗК. Як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом агентство забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики, відповідальний перед ВРУ й підконтрольний їй та підзвітний КМУ. Громадський контроль за його діяльністю забезпечує Громадська рада при НАЗК, яка згідно з вимогами ст. 14 указанного закону утворюється та формується КМУ з 15 осіб за результатами конкурсу. Громадська рада заслуховує інформацію про виконання планів і завдань НАЗК, затверджує щорічні звіти про його діяльність, надає висновки за результатами експертизи його проектів, делегує для участі в засіданнях НАЗК свого представника з правом дорадчого голосу.

НАЗК готує щорічні звіти про свою діяльність, які після затвердження Громадською радою оприлюднюються на його офіційному вебсайті.

Відповідно до Указу Президента № 808/2014 від 14 жовтня 2014 р. Національна рада з питань антикорупційної політики є консультативно-дорадчим органом при Президентові України та згідно з п. 7 положення про її діяльність утворюється у складі голови, виконавчого секретаря й інших осіб, які беруть участь у її роботі на громадських засадах. Національну раду очолює голова, якого призначає Президент України. Виконавчим секре-

тарем Національної ради є за посадою заступник глави адміністрації Президента України, до відання якого належить питання впровадження реформ.

Отже, наразі сформовано нову прогресивну систему антикорупційного законодавства, до якого імплементовано практично всі рекомендації в рамках GRECO, VLAP, OECD.

Суб'єктів протидії корупції можна подати в такій послідовності: в антикорупційній політиці – ВРУ (як законодавчий та контролюючий через відповідний профільний комітет орган), уряд, Національна рада з питань антикорупційної політики, НАЗК; у запобіганні корупції – НАЗК, органи прокуратури, відповідні органи державної влади, громадські організації, інші об'єднання; у притягненні до відповідальності, подальшому судовому розгляді та покаранні за корупцію – органи прокуратури та суду, НАБУ, Національна поліція.

Поряд із прийняттям окремих законів, які становлять антикорупційну базу із протидії корупції, законотворці постійно вносили суттєві зміни в галузеві кодекси України до КК України, КПК України та до КУпАП, до Закону України «Про державну службу» та інших нормативно-правових актів. Так, КПК України містить, зокрема, такі нові норми: забороняється доручати здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення, віднесеного до підслідності НАБУ, іншому органу досудового розслідування (ч. 5 ст. 36 КПК України). Скасування постанов слідчих та прокурорів НАБУ може здійснити лише Генеральний прокурор України або особа, яка виконує його обов'язки (ч. 6 ст. 36 КПК України).

До органу досудового розслідування належить підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю НАБУ (п. 2 ч. 1 ст. 38 КПК України).

У ч. 1 та ч. 2 ст. 41 КПК України зазначено, що оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, НАБУ, Державного бюро розслідувань, органів, які здійснюють контроль за дотриманням податкового й митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю НАБУ – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ) не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

За ст. 100 КПК України «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію» визначено, що речові докази вартістю понад 200 розмірів мінімальної заробітної плати, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з

управління ними, щоб забезпечити їх збереження або збереження їхньої економічної вартості, а речові докази, означені в абзаці першому цієї частини, такої самої вартості – для їх реалізації з урахуванням особливостей, визначених законом.

Визначено п. 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України, що майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно.

Пов'язаними особами засудженого є юридичні особи, які при його сприянні отримали у власність чи користування зазначене майно.

Якщо суд визнає відсутність законних підстав набуття прав на частину майна, то конфіскується ця частина майна засудженого, а в разі неможливості виділення такої частини – її вартість. У разі неможливості конфіскації майна, законність підстав набуття прав на яке не було підтверджено, на засудженого покладається обов'язок сплатити вартість такого майна

З огляду на наведене, можна зробити висновок: сучасний стан корупції в Україні багато в чому зумовлений тенденціями, які давно намічались, і перехідним етапом від тоталітарної форми правління до демократичної.

Основними напрямками прийнятих до національного антикорупційного законодавства змін є приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (поширення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення), виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС

візового режиму для України (зокрема впровадження відповідальності юридичних осіб за порушення антикорупційного законодавства), а також виконання рекомендацій Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) щодо імплементації Конвенції ООН проти корупції.

У Законі України «Засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» (Стратегія) визначено вектор розвитку антикорупційної політики держави на середньострокову перспективу. Вказаний строк є цілком достатнім для того, щоб утілити реформи, які стануть стимулом для відродження вітчизняної економіки.

Стратегія прийшла на зміну Національній антикорупційній стратегії на 2011–2015 рр., затвердженій Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. № 1001, положення якої так і не були повною мірою реалізовані.

Якщо проаналізувати попередню стратегію загалом, то можна виявити причини її неефективності:

– невизначеність алгоритму моніторингу та оцінки виконання цього програмного документа: як контролюватиметься та висвітлюватиметься робота Національного антикорупційного комітету, як громадянське суспільство впливатиме на його діяльність;

– відсутність чітких індикаторів стану ефективності стратегії.¹

Фактично, незважаючи на декларування політичної антикорупційної реформи в Стратегії,

¹ Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки: Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р.. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>

функціонування політичних партій у національному законодавстві на сьогодні непрозора. Більше того, з поля зору випадають громадські організації, творчі спілки й інші юридичні особи з подібним статусом, які під приводом особливого характеру їх діяльності залишаються одним із ключових елементів і легалізації злочинних доходів, і побудови корупційних схем.¹

Тобто основні етапи становлення та розвитку антикорупційного законодавства України свідчать, що формування цього законодавства супроводжувалося значними змінами та доповненнями, пов'язаними з виконанням міжнародних стандартів у сфері протидії корупції. Однак це не дало значного результату у зв'язку з тим, що не було створено дієвого механізму впровадження цих норм у тогочасні реалії та не створено необхідну систему спеціальних органів, які могли б їх реалізувати. Характерною ознакою другого і третього етапів є те, що законодавчі пропозиції серед іншого формувались на світових антикорупційних стандартах, положеннях Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної та Цивільної конвенцій про боротьбу з корупцією, Двадцяти керівних принципах боротьби з корупцією. Ці акти також ураховували рекомендації Групи держав проти корупції та рекомендації, визначені в рамках реалізації Стамбульського плану дій по боротьбі з корупцією Антикорупційної мережі для країн Східної Європи й Цен-

¹ Головин А. Ю., Дубонос Е. С., Ковалев С. Н. Условия совершения коррупционных преступлений в системе высшего образования и меры по их профилактике: *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2015. № 2-2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-soversheniya-korrupsionnyhprestupleniy-v-sisteme-vysshego-obrazovaniya-i-mery-po-ih-profilaktike>

тральної Азії Організації економічного співробітництва та розвитку. Головною особливістю оновленого антикорупційного законодавства є заміна лише репресивних методів роботи на загальновизначну у світі антикорупційно спрямовану превенційну роботу із залученням відповідних інститутів громадянського суспільства і вже потім застосування репресивного складника протидії корупції.

Аналіз положень усіх згаданих вище антикорупційних нормативно-правових актів, які приймалися в Україні, дає підстави зробити висновок про спільний підхід до покарання за корупційні правопорушення. При докладному дослідженні та порівнянні з чинним Законом України «Про запобігання корупції» чітко простежується еволюція визначення основних принципів, на яких ґрунтується діяльність із запобігання та протидії корупції, понять та особливостей детермінації окремих правопорушень.

Загалом варто зазначити, що особливістю національної правової системи України є те, що вона не тільки містить, а й приділяє досить велике значення інституту адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, тобто відповідальності за корупційну діяльність із нижчим рівнем суспільної безпеки.

Така ситуація продиктована історико-ідеологічним аспектом світосприйняття населенням України корупції як одного із засобів досягнення бажаного результату чи прояву культурно-гостинної поведінки.

Наявність як базової адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення виходить із сучасного принципу, що в Україні корупція існує на всіх рівнях не тільки державної влади, а й приватного життя звичайних громадян.

На сучасному етапі розвитку України не можна просто запровадити лише кримінальну відповідальність за корупційні діяння, адже тоді майже все населення України стане злочинцями. Оскільки за більшість корупційних діянь, виходячи з ознак співрозмірності та ступеня суспільної безпеки, ще не можна буде застосовувати кримінальну відповідальність, але в той же час не можна й нічого не застосовувати.

Варто сказати, що таке співіснування двох різних рівнів відповідальності за однорідні порушення закону можливе лише за умови наявності чітко регламентованого механізму розмежування цих двох видів відповідальності. Станом на сьогодні це питання відкрите.

1.3. Імплементация антикорупційних норм міжнародного права у вітчизняне законодавство

Відповідно до прийнятої міжнародним співтовариством Кримінальної конвенції «Про боротьбу з корупцією»,¹ розробленої Радою Європи в 1999 р. (м. Страсбург), а також Конвенцією ООН проти корупції (Резолюція від 31 жовтня 2003 р.),² Україна в числі інших держав ратифікувала ці акти, спрямовані на боротьбу з корупцією та зобов'язалася

¹ Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

імплементувати міжнародно-правові норми означених документів у власне правове поле, щоб його гармонізувати з міжнародними правовими стандартами та впровадити світовий досвід в сфері протидії корупції, дотримуючись виваженої політики в цьому питанні.

Імплементацию розглядають як факт реалізації міжнародних засобів на внутрішньодержавному рівні, який здійснюється через трансформацію в національне законодавство та підзаконні акти норм міжнародного права.

При цьому специфіка окремих галузей веде до притаманного винятково їй тлумачення термінів і процесів, зокрема імплементация законодавства – у вузькому значенні – процес транспортування міжнародних законодавчих актів, у тому числі створення порядку та процедур їх упровадження; у широкому значенні – тлумачення, практика застосування, забезпечення дотримання та виконання норм права, які відповідають міжнародним правом, державними органами

14 жовтня 2014 р. Верховна Рада України в другому читанні прийняла Закони України «Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодонабувачів юридичних осіб та публічних діячів». Ще раніше, 16 вересня 2014 р., було прийнято Закон України «Про очищення влади», який передбачає механізми люстрації посадових осіб органів державної влади й місцевого самоврядування.

Ці закони були розроблені та впроваджені в життя на підставі, зокрема: рекомендацій Групи

держав Ради Європи проти корупції (GRECO); антикорупційних рекомендацій Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС; рекомендацій Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії); пропозицій програми SIGMA.

Указані рекомендації, своєю чергою, ґрунтуються на ключових міжнародних актах антикорупційного спрямування, більшість яких ратифіковано Україною. Так, згідно зі статтями 5 і 6 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. держави-учасниці повинні розробляти і здійснювати ефективну скоординовану політику щодо протидії корупції та утворити для цього спеціально уповноважений орган (органи).¹ Аналогічну позицію щодо вказаного питання має і Рада Європи, що виявилось у прийнятті 27 січня 1999 р. Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, у ст. 20 якої зазначено: «Кожна Сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів по боротьбі із корупцією. Для того, щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно і без будь-якого невинного тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи Сторони».²

Так як ми розглядаємо механізм імплементації норм міжнародного права з проблем попередження

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованій Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

² Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

корупції в національну правову практику, потрібно врахувати, що абсолютно схожих правових систем немає. Отже, пряме копіювання міжнародних антикорупційних нормативно-правових актів не дасть змоги досягти поставлених цілей щодо протидії корупції в Україні.

І хоча право не передбачає, як держава повинна здійснюватися реалізацію взятого на себе міжнародно-правового зобов'язання у сфері протидії корупції, оскільки це належить до здійснення державного суверенітету і внутрішньої компетенції, не можна сказати, що в праві це питання не розглянуто.

В офіційних документах ООН, у різних виданнях поняття *імплементація* використовують у контексті впровадження норм міжнародного права у внутрішньодержавну сферу.

Загалом може бути виділено два види імплементації антикорупційного законодавства: генеральну і спеціальну. Генеральна імплементація норм про корупцію – це встановлення державою загальної норми, яка надає силу міжнародно-правовим нормам. Спеціальну імплементацію розуміють як надання конкретним антикорупційним нормам міжнародного права силу внутрішньодержавної дії через їх відтворення в законі текстуально або у вигляді положень, адаптованих до національного права, через законодавче узгодження або їх застосування іншими способами.¹

Досліджуючи форми й методи імплементації міжнародного законодавства, потрібно наголосити,

¹ Волошин Ю. О. До проблеми визначення засобів взаємодії правопорядків: доктринальні підходи. *Вісн. Маріупол. держ. ун-ту*. Сер. Право. 2016. Вип. 12. URL: <http://91.250.23.215:8080/jspui/handle/123456789/271>

що імплементацію слід розглядати не тільки як спосіб трансформації законодавства, а й цілісний механізм реалізації та здійснення міжнародного права за допомогою певних засобів національного права, тому означений термін повинен бути закріплений у законодавстві.

Як способи імплементації норм щодо протидії корупції розглядають: а) інкорпорацію, б) місцеве, загальне, або конкретне відсилання; в) трансформацію.¹

При інкорпорації відбувається дослівне відтворення міжнародно-правових норм без будь-яких змін у законах держави, яка впроваджує ці правові норми. Наприклад, у законодавстві деяких зарубіжних країн саме так відтворено норми Конвенції ООН проти корупції.²

При трансформації проводиться певне перероблення правових норм для перенесення їх у національне законодавство, що зумовлено потребою врахування стандартів юридичної техніки й національних правових традицій.

Дослідження вітчизняної нормативної бази, спрямованої на протидію корупції, показує, що основним способом імплементації норм міжнародного законодавства в законодавчому полі України обрано саме трансформацію. Так, прийнятий Закон України «Про запобігання корупції» враховує основні положення зазначеної Конвенції.

¹ Идрисова С. З. Механизм имплементации норм международного права по проблемам предупреждения коррупции в российское законодательство и практику деятельности арбитражных судов. *Экономика и право. XXI век.* № 1. 2013. URL: <http://www.economy.law-books.ru/1-13/1-9-13.PDF>

² Там же.

Відзначимо також щодо загальних вимог упровадження міжнародного антикорупційного законодавства в норми національного законодавства держав, які його ратифікували, належить визначення основних принципів антикорупційної політики.

Серед цих принципів слід зазначити такі: координація національного законодавства та базових положень, відповідних антикорупційних актових; облік стандартів прав людини (і загальних, і спеціальних, визначених щодо певних напрямів правоохоронної діяльності). Належне впровадження міжнародних вимог може бути забезпечене лише за допомогою відповідних механізмів моніторингу корупційних проявів, зокрема системи моніторингу на основі антикорупційної конвенції ООН. Першою міжнародною організацією, яка впровадила такий механізм, стала Організація економічного співробітництва і розвитку. Крім того, було створено Групу держав проти корупції (GRECO). Потрібно відзначити, що в Україні здійснюються спроби створити систему моніторингу з урахуванням антикорупційної конвенції ООН. Проте ця робота проводиться уповільнено і складно.

Отже, сьогодні імплементація міжнародних норм у сфері антикорупційної політики має винятково важливий соціальний аспект, оскільки вона є сукупністю послідовних заходів держави й суспільства, за допомогою яких реалізуються суспільні інтереси з обмеження корупції та споріднених із нею злочинів.

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що вона знаходить своє відображення в законодавстві, виробленні й застосуванні загальних принципів і механізмів протидії корупції, узагальненні досвіду антикорупційної діяльності та науковому підході

до розв'язання проблеми. Антикорупційна політика покликана сприяти обмеженню корупції і забезпеченню захисту громадських інтересів від владних зловживань в економічній сфері.

З огляду на відсутність єдиного підходу до тлумачення поняття *імплементація* в антикорупційному законодавстві, представляється також доцільним розглядати імплементацію як процес узгодження відповідних прийнятих міжнародною організацією норм міжнародного права у сфері корупції з нормами внутрішнього права й законодавче закріплення в ньому міжнародних стандартів, які здебільшого є необхідним засобом забезпечення їх виконання на рівні правозастосовчої практики держави. Відповідно, це має бути не лише декларативне визнання державою відповідних міжнародних стандартів у сфері протидії корупції, а й належне виконання цих стандартів національними установами.

У процесі трансформації норм міжнародного антикорупційного законодавства доцільно дотримуватися таких положень:

- збереження власної раціональності обох систем, тобто, з одного боку, державної нейтральності, а з другого – чітко визначеної компетенції, яка б не допускала суспільної невизначеності;
- збереження гнучкості в загальних домовленостях;
- потреби постійного самоспостереження в обох частинах системи, що пов'язано з тенденціями в правовому регулюванні організації управління в сфері протидії корупції, де для регулювання правовідносин імплементуються правові норми, які характеризуються імперативним методом регулювання;

– створення структур, які забезпечують регулятивний зв'язок, цільові установки й межі правового регулювання у сфері протидії корупції.

Тому, для імплементації міжнародних актів у сфері протидії корупції потрібне, по-перше, стратегічне планування співпраці України та зарубіжних країн, що надалі надасть можливість отримання необхідного інформаційного забезпечення, вивчення передового досвіду і практики розслідування корупційних правопорушень у діяльності судів, урегулювання міжнародних відносин у сфері отримання потрібних оперативних даних і матеріалів, а також участь фахівців та експертів правоохоронних органів України в операціях із розслідування аналогічних правопорушень.

Слід визнати за потрібне проведення подальших порівняльно-правових досліджень нинішніх національних систем протидії та боротьби з корупційними правопорушеннями. При цьому особливе значення повинні мати узагальнення досвіду взаємодії державних і недержавних інститутів у цій сфері, виявлення найбільш ефективних форм участі різноманітних інститутів громадянського суспільства в протидії корупційним проявам серед державних службовців, у тому числі підвищення правової етики.

Повинно бути, зокрема, звернуто увагу на ціннісні принципи такої антикорупційної діяльності, яка повинна враховувати соціокультурний контекст і традиції. Це видається винятково важливим, з огляду на ті реальні проблеми, які виникають у правозастосовчій діяльності як відображення тиску на професійне свідомість посадових осіб судів із боку поширених у масовій свідомості соціально-психологічних стереотипів і установок.

Фактично всі міжнародні стандарти у сфері декларування майна посадових осіб зосереджені в декількох документах: Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців, Конвенція ООН проти корупції (2003) (ст. 8.5), технічний коментар до конвенції 2003 р. (2009) і Декларація активів для державних службовців: інструмент для попередження корупції ОЕСР (2011).

Найважливіша норма в цьому напрямі міститься в ратифікованій Україною Конвенції ООН проти корупції (2003). Вона передбачає:

Кожна Держава-учасниця докладає зусиль, у випадках і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, упроваджувати заходи й системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, *inter alia*, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або вигоди, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів щодо їхніх функцій як державних посадових осіб.

Своєю чергою Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів Ради Європи розкриває сенс такого декларування:

Посадова особа, котра займає положення, у якому його або її особисті або приватні інтереси можуть вплинути на його або її посадові обов'язки, має, як того вимагає закон, подавати декларації при призначенні, через регулярні проміжки часу після цього й щоразу, коли відбуваються зміни в характері і ступінь таких інтересів.

Отже, згідно з міжнародним правом, існує правова норма диспозитивної сили про прийняття національно-правових норм, які зобов'язують пуб-

лічних посадових осіб заповнювати декларації для виявлення колізії їх інтересів під час виконання владно-управлінських функцій. При цьому мета декларування жодною мірою не полягає у виявленні доходів, витрат і майна чиновників (контролі за його майном), а й саме у виявленні конфлікту його інтересів як чиновника.

Більше того, сам ЄС не виставив наявність такої норми (про декларування майна чиновників), як обов'язковий складник отримання безвізового режиму, як ми це показали вище в аналізі Плану дій (2010).

У ЄС, по суті, відсутній спеціальний загальний звід стандартів із цієї проблеми (є конвенція стосовно безпосередньо службовців ЄС – Конвенція про боротьбу з корупцією, яка стосується посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-учасниць (1997), в іншому держави-члени вільні ухвалювати самостійні дії).

Крім того, сама Конвенція по боротьбі з корупцією, яка зачіпає посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів ЄС (1997) механізм декларування з боку посадових осіб як метод протидії корупції не згадує.

На іншу мету декларування звертає увагу також Конвенція ООН проти корупції (2003):

– кожна Держава-учасниця розглядає можливість створення, відповідно до свого внутрішнього права, ефективних систем, які передбачають розкриття фінансової інформації щодо відповідних державних посадових осіб, і встановлює відповідні санкції за недотримання цих вимог;

– кожна Держава-учасниця також розглядає можливість прийняття таких заходів, які можуть знадобитися для того, щоб дати можливість своїм

компетентним органам здійснювати обмін такою інформацією з компетентними органами інших Держав-учасниць, якщо це потрібно для розслідування, заявлення прав і вжиття заходів щодо повернення доходів здобутих злочинним шляхом, визначених відповідно до цієї Конвенції.

Тобто ця мета полягає у сприянні співробітництву держав після повернення незаконно придбаного майна завдяки корупційним діям.

Своєю чергою Технічний коментар до Конвенції ООН містить додаткові рекомендації з декларування:

- розкриття інформації охоплює всі суттєві види доходів і майна посадових осіб (усіх або певного рівня призначення або сектора, і/або їхніх родичів);

- форми розкриття інформації дають змогу порівняти фінансове становище посадових осіб за станом на різні роки;

- процедури розкриття інформації виключають можливості приховування активів посадових осіб за допомогою інших засобів або, відповідно до можливості, активів, що перебувають у тих осіб, до яких держава-учасниця не може мати жодного доступу (наприклад, за кордоном або в нерезидента);

- є надійна система контролю за доходами й активами всіх фізичних та юридичних осіб – наприклад, у рамках податкового адміністрування – для доступу у зв'язку з фізичними або юридичними особами, пов'язаними з публічними посадовими особами;

- посадові особи зобов'язані приводити обґрунтування / доводити джерела своїх доходів;

- наскільки можливо, посадовці позбавляються можливості декларування неіснуючих активів, які в подальшому можуть бути використані як виправдання інакше нез'ясовного багатства;

– наглядові органи мають достатній персонал, досвід, технічні можливості та юридичні повноваження для забезпечення дієвого контролю;

– існування відповідних стримуючих санкцій за порушення цих вимог.

Отже, міжнародне право містить диспозитивну норму щодо декларування державними посадовими особами для виявлення колізії їх інтересів під час виконання владно-управлінських функцій.

При цьому мета декларування жодною мірою не полягає у виявленні доходів, витрат і майна чиновників (контролі за їх майном), а й саме в виявленні конфлікту його інтересів, який може призвести до корупції. При цьому йдеться тільки про декларування майна чиновника, але ніяк не інших осіб, у т. ч. членів його сім'ї.

Щодо національних стандартів розвинених країн у сфері декларування доходів чиновників, то антикорупційне декларування на національному рівні зазвичай вводиться для розв'язання двох основних завдань:

1) для виявлення «індикаторів корупції» – фактів, що свідчать про можливе вчинення посадовою особою корупційного правопорушення;

2) для виявлення конфлікту інтересів – ситуації, коли особисті інтереси посадової особи можуть призвести до необ'єктивного виконання ним службових обов'язків.

Проти декларування майна (предметів розкоші й заощаджень готівкою) висувують кілька ключових заперечень. По-перше, публікація інформації про такі активи представляє безперечний інтерес для злочинців і тому може спричинити небезпеку для осіб, які подають декларації.

По-друге, представлені посадовою особою відомості про заощадження в готівці й про майно, що не підлягає держреєстрації, практично неможливо перевірити на повноту й достовірність.

По-третє, посадові особи під час подачі першої декларації можуть не занижувати, а завищувати суму готівкових коштів і вартість дорогого майна, щоб забезпечити собі можливість пояснення майбутніх витрат.

По-четверте, законодавство країн світу відрізняються одна від одної, у тому, які категорії державних посадових осіб повинні подавати декларації, які категорії працівників державного сектора вважаються державні посадові особи, і чи повинні бути охоплені будь-які інші, крім державних службовців приватні особи.

Напевно, найпоширеніший підхід полягає у визначенні кола вищих державних посадових осіб, який уключає в себе членів парламенту й міністрів, а також деякі інші категорії посадовців, які здійснюють політичну владу або займають керівні позиції (Франція, Іспанія, Португалія, Естонія, Латвія) і зобов'язаних подавати декларації.

Подають декларації члени уряду Австрії, Бельгії, Болгарії, Кіпру, Данії, Естонії, Угорщини, Ірландії, Латвії, Литви, Польщі, Португалії, Румунії, Словенії, Іспанії, Швеції, Великобританії.

Члени парламенту подають декларації в: Бельгії, Кіпрі, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Німеччині, Ірландії, Італії, Латвії, Литві, Нідерландах, Польщі, Португалії, Словенії, Іспанії, Швеції, Великобританії.

У самих органах ЄС існує обов'язок постійної он-лайн публікації декларацій майна, доходів та інтересів Комісарів і ведення публічного реєстру

отриманих подарунків на суму більше, ніж 150 євро. Фінансові інтереси чоловіка декларуються частково. Депутати Європарламенту повинні показати свою професійну діяльність та іншу діяльність чи функції, за які вони отримали винагороду.

Декларування фінансових інтересів, нерухомості, активів, зобов'язань і фінансових інтересів подружжя не здійснюється. Водночас жодна з колишніх соціалістичних країн не визначає сферу охоплених декларуванням чиновників так вузько.

У низці країн декларування доходів є загальним обов'язком, і чиновники в цьому сенсі не відрізняються від інших громадян при подачі своїх декларацій нарівні зі всіма (скандинавські країни).

Особливістю західноєвропейських країн є те, що судді, навіть на вищому рівні, звільняються від обов'язку декларування. У 11 державах-членах ЄС немає обов'язку декларування в суддів Верховного суду (Австрія, Бельгія, Данія, Франція, Німеччина, Ірландія, Люксембург, Португалія, Іспанія). Можливо, особлива повага до судової незалежності і апріорне довіру до суддів є одними з факторів, що пояснюють, чому системи декларування не завжди охоплюють їх.

У деяких країнах система декларування охоплює не тільки державних чиновників, а й певних осіб, пов'язаних із ними. Зазвичай, такі пов'язані особи не зобов'язані подавати заяви й декларації за себе; державні чиновники зобов'язані надати певну інформацію про них. Обсяг цієї інформації, зазвичай, менший, ніж у пов'язаної посадової особи. Ними є:

- дружини/партнери (Данія);
- діти, інші члени сім'ї / родичі (Ірландія, Кітай, США);

– члени сім'ї – цей критерій можна застосовувати до осіб, які поділяють господарство з державними посадовими особами й не обов'язково його/її родичі / дружини.

Перелік членів сім'ї, зобов'язаних подавати відомості про доходи, майно й інші інтереси, може бути різним. Найчастіше обов'язок подавати відповідні відомості покладається на подружжя та неповнолітніх дітей посадової особи. Однак низка країн вважає такі заходи недостатніми й застосовує норми про антикорупційне декларування і до інших родичів.

Розширення переліку осіб, зобов'язаних подавати відомості про доходи, майно й інші інтереси, володіє очевидними перевагами й позитивно сприймає громадськість. Однак потрібно враховувати, що подібна практика може мати й деякі істотні негативні наслідки.

Широке публічне розкриття інформації про членів сім'ї, а також про джерела й розміри їхніх доходів, витрат і майнових зобов'язаннях може бути використано в протиправних цілях. При цьому, на відміну від посадових осіб, їхні родичі не володіють особливим статусом і здебільшого не дають формально закріпленого згоди на застосування до них антикорупційних заходів, піддають ризику їх безпеку й законні інтереси.

Розширення кола осіб, зобов'язаних подавати декларації, призводить до значного збільшення навантаження на держоргани, відповідальні за збір, публікацію, зберігання і перевірку представлених відомостей. Якщо в них відсутні достатні матеріальні й кадрові ресурси, підвищення обсягу представляються відомостей не принесе значних позитивних результатів, а в деяких моментах може

привести до зниження ефективності системи декларування.

Можливі ситуації, коли посадова особа всупереч його бажанню буде нездатна уявити відомості про доходи та майно окремих членів сім'ї. Причинами можуть бути його погані відносини з окремими родичами або категоричне небажання членів сім'ї розкривати інформацію про своє приватне життя. Чим ширший круг родичів, на яких поширюються вимоги про декларування, тим вища ймовірність виникнення таких ситуацій.

Хоч подача декларацій про доходи та майно державними чиновниками й визначена як один із заходів протидії корупції в рамках міжнародного права (ст. 8 Конвенції ООН проти корупції), наявна на національному рівні система декларацій не ґрунтується на єдиному стандарті, і в кожній країні система має свої особливості. Водночас усі системи будуються навколо двох ключових цілей: запобігання незаконного збагачення або врегулювання конфлікту інтересів.

Усе більша кількість країн дозволяють або навіть зобов'язують публічних посадових осіб подавати електронні форми, хоча паперові форми досі використовують у багатьох системах. Одним із головних переваг електронного подання є те, що якщо система належним чином розроблена, інформація може бути введена безпосередньо в базі даних. Серед перешкод на шляху впровадження електронних уявлень є відсутність або юридичне невизнання електронного підпису.

Як зазначено в спеціальному дослідженні ОЕСР питання про допустимість громадського розкриття декларацій досить спірне. Однак існує щораз вища тенденція до більшого публічного розкриття інформації про державні посадових осіб.

Велике значення для ефективного впровадження антикорупційного декларування має публікація відомостей, представлених посадовими особами. Розміщення задекларованої інформації або хоча б її певної частини у відкритому доступі створює умови для суспільного контролю й не дає змоги перетворити процедуру декларування у внутрішню справу держорганів.

При цьому міжнародна право лише згадує участь громадянського суспільства в протидії корупції, не перетворюючи це в імперативну норму й міжнародний стандарт, надаючи державам можливість вжити відповідних заходів:

Кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, у межах своїх можливостей і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі общин, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, створюваних нею (ст. 13 Конвенції ООН проти корупції).

Здебільшого проблема полягає в знаходженні правильного балансу між публічним розкриттям і захистом приватного життя. У Німеччині спори в остаточному підсумку в спричинили рішенням Федерального конституційного суду.

Міжнародний стандарт не містить зобов'язання забезпечити публічне розкриття заявленої інформації, і, ймовірно, ніколи не буде універсального стандарту з точного балансу між розкриттям інформації та недоторканністю приватного життя.

Здебільшого закони про захист персональних даних визначають межі публічного розкриття.

У Португалії громадськість має вільний доступ до декларацій активів, але доступ може стати обмеженим за відповідними мотивами (наприклад, права та інтереси третіх осіб) в очікуванні рішення Суду.

Ще один спосіб обмеження оприлюднення є визначення деяких категорій державних службовців, інформація про яких не повинна бути проста громадськості, як у разі посадових осіб служб безпеки в Латвії і державних службовців в Македонії. Звільнені категорії посадових осіб також визначається і в США.

Нині використовують різні способи розкриття декларацій посадових осіб. Зокрема, надання інформації за запитами громадян та ЗМІ, публікація в офіційних виданнях, розміщення відомостей на інтернет-сайтах держорганів.

Є такі практики:

– дані збирають і розкривають усім (Нідерланди, Мексика, Корея). Це частіше характерно для декларацій/регістрів, які охоплюють відносно обмежений обсяг інформації і менше коло вищих посадових осіб, найчастіше виборних (Данія, Чорногорія, Румунія). Повна інформація також повинна бути розкрита в таких країнах, як Великобританія, Боснія і Герцеговина для виборних посадовців;

– дані збирають і розкривають за індивідуальними запитами (зазвичай журналістів) (Чилі, Чехія, Єгипет);

– дані збирають і не розкривають взагалі, використовують тільки контролюючі органи (Ісландія, Данія). У США чиновники здають декларації за всіма категоріями даних, але нічого з них не є

публічним. Хоча конгресмени розкривають чимало інформації, зокрема на сайті: http://clerk.house.gov/public_disc/, а також є жорсткі вимоги по розкриттю декларацій обираються персонами і розкриття цієї інформації у вигляді баз даних: <http://www.pdc.wa.gov/>. Схожим чином організовано в Угорщині та Естонії;

– вимог щодо розкриття даних немає взагалі.

З усіх наявних методів, доступу до декларацій згідно з міжнародними стандартами найбільш ефективним є доступ за запитом. Саме такий доступ до інформації державних органів рекомендує Комітет з прав людини ООН.

У своєму Зауваженні загального порядку № 32, що стосується ст. 14, Комітет виклав різні аспекти права на отримання інформації. Для ефективного здійснення права на доступ до інформації держави зобов'язані забезпечити широкий доступ до урядової інформації, що має суспільний інтерес.

Забезпечення легкого, швидкого, ефективного та практичного доступу до такої інформації є обов'язком держави, що вимагає від нього прийняття потрібних процедур, наприклад за допомогою національного законодавства про свободу інформації. Ці процедури повинні забезпечувати вчасну обробку запитів на отримання інформації відповідно до чітких правил.

При цьому плата за обробку запитів на отримання інформації не повинна бути надмірною, щоб не створювати невинуватого перешкоду для доступу до інформації. Будь-яка відмова в наданні доступу до інформації повинна бути обґрунтованою.

Рада Європи також вжила заходи для посилення гарантій свободи доступу до інформації. Комітет міністрів уперше в 1981 р. прийняв Реко-

мендацію (81) 19 державам-членам Ради Європи про доступ до інформації, яка перебуває в органах публічної влади, яка була актуалізована у 2002 р. в Рекомендації 2 (2002) щодо доступу до офіційних документів.

Рекомендації визначають основний принцип доступу до офіційних документів – гарантувати право кожного на доступ до запитуваних офіційних документів, які є в державної влади. Цей принцип слід застосовувати без дискримінації за будь-якою ознакою, у тому числі за ознакою національної належності.

Водночас держави можуть обмежити право доступу до офіційних документів, але обмеження повинні бути чітко визначені в законодавстві, бути потрібними для демократичного суспільства і пропорційними цілям захисту: 1) національної безпеки, оборони та міжнародних відносин; 2) громадської безпеки; 3) профілактики й розслідування кримінальних злочинів, судового переслідування, кримінально-процесуальної діяльності; 4) приватного життя та інших законних приватних інтересів; 5) комерційних та інших економічних інтересів, приватних або громадських; 6) рівності сторін у ході судового розгляду, 7) природи (екології); 8) інспекційних, контрольних та наглядових функцій державних органів; 9) державної економічної, фінансової і кредитної політики; 10) конфіденційності взаємодії під час підготовки будь-якого питання всередині органу публічної влади або між такими органами та іншими.

У доступі до документа може бути відмовлено в разі, якщо розголошення інформації, що міститься в офіційному документі, завдасть шкоди одному з інтересів, згаданих раніше, якщо тільки відсутня

переважальний суспільний інтерес у розголошенні. Держави покликані встановити часові терміни, після закінчення яких вищезазначені обмеження не діють.

При цьому гарантіями права на доступ до інформації за цим документом є: 1) відсутність вимог зазначення причин, за якими вони вимагають доступ до документа; 2) формалізована і проста процедура запиту; 3) безкоштовне або за помірну плату отримання доступу до документів; 4) наявність процедури перегляду рішення судом або іншим незалежним і безстороннім органом.

Пізніше закладені в Рекомендації КМ РЄ 2 (2002) принципи стали нормами міжнародного права в рамках Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів (2009), причому було додано істотне право осіб, які звернулися із запитами залишатися анонімними, за винятком випадків, коли розкриття імені важливе для обробки запиту (ст. 4).

Отже, саме режим доступу до декларацій за запитом може гарантувати достатню захищеність приватного життя державних чиновників, але водночас не перешкоджатиме достатньому контролю за їх діяльністю з боку суспільства, у разі існування підозри щодо корупційних діянь з їхнього боку.

Вимоги до декларації, що розкриває зазвичай такі дані, як:

– *Income Amount*. Обсяг доходів.

Суворий підхід вимагає точних сум усіх доходів (заробітної плати, гонорару, відсотки, дивіденди, доходи від продажу або здачі в оренду майна, страхових відшкодувань, вигравів у лотерею, спадщини, подарунків грошових, і т. д.) і визначення конкретних джерел. Це типовий стандарт у багатьох колишніх соціалістичних країнах.

Така вимога може бути пом'якшеною завдяки встановленню порога, дохід вище якого повинен бути оголошений (наприклад, членами Бундестагу Німеччини); або вказівка на джерело доходу, але не його розмір (Ірландія). У Великобританії, члени Палати громад не повинні надавати точну суму кожного окремого платежу незалежно від його розміру, крім випадків, коли надаються послуги як члена парламенту (то річну винагороду має бути забезпечено в розмірі до 5000 фунтів стерлінгів (GBP), або дохід походить від землі й майна (повинен бути оприлюднений, якщо він понад 10 % від нинішньої парламентської зарплати).

– *Assets*. Майно.

У багатьох країнах державні чиновники повинні декларувати не тільки доходи, а й майно. Широкий вибір майна може бути предметом декларації – нерухомість, різні види рухомого майна (транспортних засобів, суден, цінних предметів антикваріату і творів мистецтва, тварин (наприклад, у Хорватії), навіть будівельних матеріалів (наприклад, у Білорусі), і т. д.), акції та інші цінні папери, заощадження в банківських депозитах і готівкою.

Небагато країн ЄС вимагають від державних службовців декларувати майно. Але у Франції, Німеччині, Італії, Португалії, Іспанії, Великобританії держслужбовці не повинні декларувати майно, хоча в «нових» членів ЄС, таких як Угорщина, Латвія, Польща, вони зобов'язані це робити.

Інший варіант – декларування власного майна та майна, що перебуває в постійному користуванні. Латвія – приклад країни, де посадові особи зобов'язані повідомити про власність, якою вони володіють і користуються на постійній основі. Члени німецького Бундестагу повинні оголосити тільки

участь у підприємствах, і тільки тоді, коли така участь приносить значні прибутки. Члени Палати громад Великобританії повинні зареєструватися набагато більше типів майна, таких як: будь-яка земля або майно, що має значну цінність; участь у вигляді акцій, що належать особисто або від імені чоловіка чи партнера або дітей.

– *Gifts*. Подарунки.

Вимоги, що стосуються декларування подарунків варіюються в різних європейських країнах. Крім того, різняться і правила отримання подарунків, які надані та прийняті особами безпосередньо або опосередковано у зв'язку з виконанням повноважень на державних посадах.

Декларування подарунків у Латвії обов'язкове для всіх державних посадових осіб (у тому числі виборних посадових осіб і членів парламенту). У Польщі це стосується тільки місцевих виборних посадовців і політичних призначенців, в Угорщині лише для членів парламенту.

У Німеччині, Іспанії, Великобританії воно обов'язкове для політичних призначенців та уряду. Члени парламенту у Великобританії повинні оголосити будь-який подарунок на суму понад 1 % від їхньої заробітної плати.

Німецькі парламентарії повинні розкривати цю інформацію, коли подарунок коштує понад 5000 євро. У Франції парламентарі повинні заявити про будь-який подарунок, незалежно від вартості.

– *Expenses*. Витрати.

Витрати державного посадовця зазвичай не є предметом декларування. Латвійські й литовські системи декларування представляють менш поширені приклади, коли деякі витрати повинні бути оголошені в рамках вимог до державних угод,

укладених посадовою особою. Принаймні в Латвії цю інформацію використовують переважно для контролю конфлікту інтересів.

Крім означених аспектів, декларуванню підлягають:

- *Liabilities*. Зобов'язання.
- *Income Source*. Джерела доходів.
- *Outside Position: Paid*. Інша оплачувана робота.
- *Outside Position: Non-Paid*. Інша неоплачувана робота.
- *Previous Employment*. Попереднє місце роботи.

Наприклад, що декларують чиновники у Канаді. У конфіденційному звіті, який подають вищі посадові особи при призначенні на посаду, декларується, зокрема: нерухоме майно; інше особисте майно, у т. ч. твори мистецтва, антикваріат, приватні колекції, транспортні засоби, наявні кошти й банківські вклади; будь-які інвестиції з докладним перерахуванням їх видів; інша власність, що приносить дохід, у т. ч. авторські права й патенти; договори страхування життя; пенсійні плани, за винятком державної пенсії; будь-які доходи, отримані за 12 місяців до призначення на державну посаду; борги, які мають перед держслужбовцем його колишній роботодавець, інші особи й організації; виконання оплачуваної роботи, володіння бізнесом, участь у професійних спілках та організаціях, некомерційних і благодійних організаціях упродовж двох років, що передували призначенню на держпосаду; діяльність як арбітражного керуючого, повіреного впродовж двох років, що передували призначенню; доходи, які планується отримати протягом 12 місяців після призначення на держпосаду (сума й джерело); будь-які пільги, субсидії, привілеї, які держслужбовець, його сім'я або

інші особи будуть отримувати впродовж 12 місяців після призначення; участь родичів посадової особи, його ділових партнерів, осіб, які мають із ним майно в спільній власності, а також організацій, з якими пов'язаний держслужбовець, у лобістської діяльності або діяльності, яка передбачає отримання грантів, субсидій та іншої фінансової вигоди від держави; участь у бізнесі, контракти організацій, з якими пов'язаний держслужбовець, із федеральним урядом; гранти, які вони отримують від уряду; зобов'язання; отримані подарунки.

Перевірка повноти й достовірності поданих відомостей – ключовий елемент процедури антикорупційного декларування. Якщо відсутні ефективні інструменти проведення такої перевірки або перевірка охоплює занадто малу частину декларацій, імовірність масового приховування або заниження вартості майна значно зростає. Однак така перевірка – вельми складний і трудомісткий процес.

Реалізація відповідних заходів вимагає великого числа кваліфікованих фахівців, які володіють навичками проведення фінансових розслідувань. Саме витратність цих процедур – основна причина того, що суцільна перевірка декларацій не застосовується зараз в жодній країні світу.

Є кілька способів звузити коло декларацій:

- проводити суцільну перевірку тільки стосовно посадових осіб, що займають посади певного рівня (Албанія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Естонія, Косово, Литва, Чорногорія, Словенія);
- проводити вибіркочну перевірку – щороку випадковим чином відбирати певну частину декларацій (Албанія, Білорусь, Естонія, Латвія);
- проводити перевірку за запитами уповноважених посадових осіб, організацій, представників

громадськості тощо (Боснія і Герцеговина, Хорватія, Естонія, Казахстан, Косово, Латвія, Литва, Македонія, Чорногорія, Румунія, Словенія, Таджикистан, Україна).

На етапі початкового впровадження нового законодавства акцент рекомендується зробити на освітніх технологіях, що дасть змогу за короткі терміни охопити максимально можливу кількість посадових осіб. Перспективним рішенням може стати дистанційне навчання – розміщення на спеціальній сторінці в інтернеті відеолекцій або навчальних програм щодо заповнення декларації.

Основним інструментом методичного забезпечення повинні стати допомоги щодо заповнення, збору й перевірки декларацій. Публікувати їх слід і в паперовій, і в електронній формі. Це дасть змогу спростити доступ користувачів до методичних матеріалів і оперативно вносити зміни. Посібники повинні оновлюватися: 1) при внесенні змін до законодавства, 2) щороку – на основі аналізу правозастосовчої практики.

Окремо слід сказати про санкції за неподання декларацій. Різні правові системи можуть забезпечити різні види юридичної відповідальності: кримінальної, адміністративної, дисциплінарної, цивільно-правової.

Кримінальні санкції застосовуються у таких країнах: США, Грузія, Італія, частково Польща й Великобританія.

Адміністративні санкції найбільш поширені, особливо у вигляді штрафу.

Дисциплінарні санкції можуть включати догану, зниження заробітної плати, звільнення і т. д. (Франція).

Громадянська відповідальність не є загальною і не пов'язана з відмовою від подання декларації або

надання невірних даних. Вона настає в легших випадках, коли неясно, яких збитків було завдано суспільним інтересам, щоб гарантувати компенсацію. У Латвії, наприклад, може бути ініційована громадянська відповідальність, якщо державний чиновник отримує дохід таким способом, який несумісний із його службовим становищем. Парламентарії Швеції і Німеччини повинні принести вибачення на засіданні в разі невчасного подання декларації.

Отже, потрібно відзначити, що декларування доходів і майна держчиновників тією чи тією мірою трапляються в законодавстві більшої частині країн світу.

Водночас у розвинених країнах найчастіше йдеться про декларування доходів чиновників вищого рангу. Доходи й майно членів їх сімей переважно не декларуються. Водночас коло чиновників, зобов'язаних до декларування, та обсяг декларованого майна і доходів у колишніх соціалістичних країнах непропорційно великий, ніж у «старих» країнах-членах ЄС.

Форма декларування так само різноманітна – електронна й паперова. Публічне розкриття декларацій так само не є міжнародним стандартом, а, скоріше, винятком. У низці розвинених країн декларації не розкриваються взагалі або розкриваються тільки за запитом.

У міжнародно-правових документах наявні різні підходи до розуміння корупції. На основі проведеного дослідження ми з'ясували, що це поняття в загальноприйнятому розумінні вперше було сформульовано на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 1979 р. Спеціалісти цієї організації визначили корупцію як «виконання посадовими особами будь-яких дій або ж бездіяльність у сфері виконання

їхніх посадових повноважень за винагороду в будь-якій формі в інтересах того, хто надає цю винагороду, як з порушенням посадових інструкцій, так і без такого порушення».¹

Проаналізуємо норми згаданої Конвенції ООН. По-перше, цей документ, на нашу думку, слід розглядати як основу для адаптації законодавства країн-учасниць, тобто для приведення національного законодавства у відповідність до загальновизнаних методів і заходів щодо попередження й протидії корупції. Зазначимо: ключовими принципами її реалізації є теоретичні положення щодо запобігання корупції та боротьби з корупційними проявами. Конвенція містить норми, де визначено основні засади політики держав-учасниць у сфері запобігання й протидії корупції, а саме: створення органу або органів із запобігання та протидії корупції (ст. 6); оптимізація функціонування публічного й приватного секторів (ст. 7 та 12); упровадження кодексів поведінки державних посадових осіб (ст. 8); забезпечення доступу громадськості до процесів протидії корупції (ст. 13) тощо.²

Норми міжнародного антикорупційного законодавства відобразилися в національному законодавстві провідних країн світу, що визначають перелік діянь, які належать до корупційних, коло осіб, котрі підпадають під дію антикорупційних законодавчих актів (Конвенцію ООН ратифікували 167 країн світу). Деякі країни ухвалили комплекс заходів і нормотворчого, і організаційного харак-

¹ Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади. *Вісн. держ. служби України*. 2003. № 1. С. 10.

² Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/7094>

теру для приведення національних законодавств у відповідність до вимог Конвенції ООН проти корупції.

Наприклад, у Сингапурі діє спеціалізований структурний підрозділ – Бюро з розслідування випадків корупції. Такий орган має повноваження для проведення слідчих дій і зобов'язаний передбачити комплекс заходів превентивного характеру.¹ А у структурі Міністерства внутрішніх справ Словацької Республіки діє Антикорупційний комітет, до повноважень якого належить проведення превентивних заходів і розслідування фактів корупції серед співробітників міністерства та поліцейських структур країни.

Досвід монархічної Японії цікавий для врахування в українських реаліях для запровадження суворих обмежень у фінансуванні виборчих кампаній, окремих партій, інших політичних організацій, громадських формувань. Важливо, що норми японського законодавства фіксують регламентований порядок здійснення пожертвувань на користь кандидатів на виборах, організації та діяльності політичних фондів, встановлюють суворий порядок фінансової звітності.²

У юридичній науці відповідна політика держави щодо проведення антикорупційних заходів і подолання такого явища в державі дістала узагальнену назву «культура прозорості». Знаходимо дані, що в Південній Кореї з 1999 р. діє програма *OPEN*. Вона є системою контролю за розглядом заяв гро-

¹ Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією: [сайт]. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>

² Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади. *Вісн. держ. служби України*. 2003. № 1. С. 9.

мадян чиновниками міської адміністрації та втручанням у цей процес.¹

Фахівці проблематики вказують, що чітка й ефективна система боротьби з корупцією, яка спирається на ефективну нормативно-правову базу й підтримку суспільства, діє у Фінляндії. Міжнародна неурядова організація по боротьбі з корупцією *Transparency International* визначає її як одну з найменш корумпованих країн світу. Згідно з положеннями Кримінального кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як корупція, передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину.²

У Німеччині в основу боротьби з корупцією покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової бази злочинних угруповань. Це досягається через конфіскацію майна і створення належної правової бази для унеможливлення «відмивання» «брудних» грошей. Основне завдання німецького уряду у сфері запобігання корупції полягає в тому, щоб унаслідок законодавчих, організаційних, кадрових, інших заходів унеможливити зловживання державного службовця своїм посадовим становищем.³

Не зважаючи на актуальність цього питання, у Польщі донедавна не було відповідного правового акта у сфері протидії корупції. Тривалий час юристи-практики вважали достатніми норми права,

¹ Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією: [сайт]. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>

² Чемерис І. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3 (12). С. 14.

³ Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади. *Вісн. держ. служби України*. 2003. № 1. С. 8.

закріплені в Кримінальному кодексі країни. Проте наприкінці 2002 р. уряд Польщі затвердив Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія». На виконання цієї програми створена й працює Надзвичайна кодифікаційна комісія сейму, яка готує зміни до Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів.¹

У законодавстві США поняття корупції посадовців визначено досить широко. Під цим поняттям розуміють комплекс протиправних діянь, передбачених переважно в чотирьох главах розділу 18 Зводу Законів: «Хабарництво, нечесні доходи і зловживання своїм положенням публічними посадовцями»; «Посадовці і службовці за наймом»; «Здирство і погрози»; «Вибори і політична діяльність». Кримінальному переслідуванню за хабарництво в США піддаються не тільки ті, хто одержує хабарі, а й ті, хто їх дає. Важливо, що покаранню за хабарництво разом із нині функціонуючим підлягає і колишній, і майбутній службовець.²

Ст. 6 Міжамериканської конвенції щодо боротьби з корупцією визначено такі види корупційних діянь:

– спроба отримання або отримання, прямо чи опосередковано, урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або для іншої особи або організації, в обмін на

¹ Чубата Л. Міжнародний досвід боротьби з проявами корупції. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23522>

² Там само.

будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

– пропозиція або надання, прямо чи опосередковано, урядовому чиновникові або особі, що здійснює публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій;

– будь-які дії або бездіяльність під час виконання своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, що здійснює публічні функції, для незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони;

– шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок скоєння одного з означених вище діянь.¹

Отже, вкажемо, що для боротьби з корупцією низка країн вживає заходи організаційного характеру – створюють спеціалізовані установи, організації, мета діяльності яких – вироблення відповідної стратегії й тактики, розроблення превентивних заходів нормотворчого й функціонального змістового наповнення. Проте потрібно, з огляду на актуальність проблеми, переглянути комплекс організаційно-правових та інших заходів на національному рівні для їхнього вдосконалення та інтенсифікувати діяльність у міжнародних організаціях.

Конвенція ООН містить багато положень, які дають змогу вдосконалювати законодавчу базу держав, які її підписали, практику боротьби з

¹ Міжамериканська конвенція проти корупції від 29.03.1996 р.
URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_089

корупцією. У ній закріплено, зокрема: основні терміни (ст. 8), політика і практика протидії корупції (ст. 5), визначені органи з протидії їй (ст. 6), положення щодо кодексів поведінки державних посадових осіб (ст. 8); принципи визначення корупційних злочинів (ст. 17). Окрема глава (IV) присвячена міжнародному співробітництву, яке включає в себе, у тому числі передачу засуджених в країну їх громадянства (ст. 45) та ін.

У Конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію відображені такі положення, що мають значення стосовно до теми дослідження, зокрема, такі як: визначення державної посадової особи (ст. 1); визначення «використання службового становища в корисливих цілях» – «обіцянка, пропозиція або уявлення, прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної вигоди будь-якій особі, яка заявляє чи підтверджує, що він може зловживати впливом на прийняття рішення, у тому числі будь-яким державними посадовими особами, за винагороду, незалежно від того, є чи таке пре майно йому самому або кому-небудь ще, а також прохання, прийняття або згоди пропозиції чи обіцянки такої вигоди у винагороду, незалежно від того, надано чи такий вплив і чи був отриманий у результаті бажаний результат» (ст. 12); прийняття таких заходів, які можуть знадобитися для забезпечення спеціалізації персоналу та органів з боротьби з корупцією (ст. 20); ужиття заходів для забезпечення ефективного й належного захисту: а) тих, хто повідомляє про корупційні злочини; б) свідків, які дають показання стосовно цих злочинів (ст. 22); видача корупційних злочинців (ст. 27).

Слід зазначити зв'язок кримінально-правової конвенції про корупцію з іншими європейськими

актами, серед яких особливе значення мають Європейська конвенція про видачу і Європейська конвенція про взаємну правову допомогу в кримінальних справах, Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, прийнята в 1990 р.

Слід звернути увагу, що серед юристів немає єдиного підходу не тільки щодо розуміння сутності кримінально-правового впливу, а й використання пов'язаної з ним термінології. Так, поряд із терміном *заходи кримінально-правового впливу*,¹ вживають такі терміни, як *заходи кримінально-правового характеру*,² *кримінально-правові заходи*,³ *кримінально-правові засоби*,⁴ *заходи безпеки*.⁵

З огляду на складність цього питання, а також те, що в рамках цієї роботи неможливо висвітлити

¹ Вечерова Є. М. Кримінально-правовий вплив та кримінальна відповідальність: проблеми розмежування. URL: <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/21-1-0-132>

Чучаев А. И., Фирсова А. П. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация: монография. М.: Проспект, 2010. С. 307.

² Трубников В. М. Уголовное наказание как мера общественного воздействия. *Держава та регіони*. 2005. Сер. Право. № 1. С. 112.

³ Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 238.

⁴ Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. С. 12.

Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: [навч. посіб.]. Хмельницький, 2005. С. 142.

⁵ Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2008. С. 17.

концептуальні його положення, відзначимо, що всі заходи кримінально-правового характеру визначаються в кримінально-правовій санкції. Докладно означені питання висвітлено О. О. Книженко в монографії «Санкції у кримінальному праві».¹ Отже, визначаючи межі санкцій статей Особливої частини КК України за вчинення корупційних правопорушень, законодавець повинен заздалегідь спрогнозувати практику їх застосування. До такого висновку спонукає і думка М. В. Бавсун, на переконання якого, кримінально-правовий вплив слід визначати як цілеспрямовану діяльність держави, її виконавчих органів, а також уповноважених осіб зі створення та практичного застосування засобів протидії злочинності для досягнення соціально корисного результату, а також для врегулювання відносин, що виникають унаслідок порушення встановлених кримінально-правових заборон.²

Отже, імплементацію розглядають як факт реалізації міжнародних засобів на внутрішньодержавному рівні, який здійснюється через трансформацію в національне законодавство та підзаконні акти норм міжнародного права.

Спеціальну імплементацію розуміють як надання конкретним антикорупційним нормам міжнародного права силу внутрішньодержавної дії через їх відтворення в законі текстуально або у вигляді положень, які адаптовані до національного

¹ Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків: Ника Нова, 2011. 336 с.

² Бавсун М. В. Понятие и содержание уголовно-правового воздействия на преступность. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2010. № 336. С. 102.

права, через законодавче узгодження або їх застосування іншими способами.¹

На виконання рекомендацій Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO); антикорупційних рекомендацій Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС; рекомендацій Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії); пропозицій програми SIGMA було розроблено низку законів прийнятих 14 жовтня 2014 р., зокрема «Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції» та ін.

Слід зазначити, що пряме копіювання міжнародних антикорупційних нормативно-правових актів не дасть змоги досягти поставлених цілей щодо протидії корупції в Україні. Як способи імплементації норм щодо протидії корупції розглядають: а) інкорпорацію, б) місцеве, загальне, або конкретне відсилання; в) трансформацію.²

Дослідження вітчизняної нормативної бази, спрямованої на протидію корупції показує, що основним способом імплементації норм міжнародного законодавства в законодавчому полі України обрано саме трансформацію. Так, прийнятий Закон

¹ Волошин Ю. О. До проблеми визначення засобів взаємодії правопорядків: доктринальні підходи. *Вісн. Маріупол. держ. ун-ту. Сер. Право.* 2016. Вип. 12. URL: <http://91.250.23.215:8080/jspui/handle/123456789/271>

² Идрисова С. З. Механизм имплементации норм международного права по проблемам предупреждения коррупции в российское законодательство и практику деятельности арбитражных судов. *Экономика и право. XXI век.* № 1. 2013. URL: <http://www.economy.law-books.ru/1-13/1-9-13.PDF>

України «Про запобігання корупції» враховує основні положення означеної Конвенції.

Зауважимо: у процесі трансформації норм міжнародного антикорупційного законодавства доцільно дотримуватися таких положень:

– збереження власної раціональності обох субсистем, тобто, з одного боку, державної нейтральності, а з другого – чітко визначеної компетенції, яка б не допускала суспільної невизначеності;

– збереження гнучкості в загальних домовленостях;

– потреби постійного самоспостереження в обох частинах системи, що пов'язано з тенденціями в правовому регулюванні організації управління в сфері протидії корупції, де для регулювання правовідносин імплементуються правові норми, які характеризуються імперативним методом регулювання;

– створення структур, які забезпечують регулятивний зв'язок, цільові установки й межі правового регулювання у сфері протидії корупції.

Отже, враховуючи міжнародні стандарти у сфері протидії корупції, під час розроблення наступної національної антикорупційної стратегії законодавець повинен забезпечити зміцнення авторитету закону через посилення відповідальності за корупційні правопорушення через посилення кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Як визначається корупція в міжнародних актах?

2. Назвіть визначення корупції відповідно до національного законодавства.

3. Якими є наслідки корупції міжнародного характеру?
4. Історичні витоки корупції.
5. Укажіть на моделі корупції, які склалися у світі?
6. У чому проявляється небезпечність політичної корупції і які шляхи її обмеження?
7. Поясніть форми прояву корупції.
8. Розкрийте корупцію як соціально-політичне явище.
9. Обґрунтуйте корупцію як економічне явище.
10. Покажіть правові наслідки корупції.

Розділ 2

Кримінологічний аналіз корупційної злочинності

2.1. Сутність і зміст корупційної злочинності

Вивчення такого явища, як корупція, останнім часом викликало широкі дискусії щодо визначення самого поняття *корупція*, системності її проявів і невід’ємних ознак. При цьому серед широкого спектра думок щодо корупції досі немає будь-якого загально визнаного, «класичного» визначення, яке мало б чітку, повну й несуперечливу оцінку явища корупції. Така ситуація не випадкова, оскільки вона належить до складних, комплексних, «гібридних» явищ.

У галузі державного управління проблему корупції в органах публічної влади здебільшого досліджували в контексті аналізу нормативно-правового регулювання діяльності персоналу в системі державної служби (В. Авер’янов, В. Бакуменко, С. Дубенко, М. Мельник, Т. Мотренко, Н. Нижник, В. Олуйко, О. Прохоренко, М. Стрельбицький, В. Щербань та ін.) та ефективності професійної діяльності державних службовців (О. Оболенський, С. Сergyin та ін.). Також здійснюють теоретизацію основних понять (М. Бесараб, Ю. Дмитренко, А. Кушніренко, М. Павловський, М. І. Пірен), аналізують динаміку корупційних проявів (І. Авакумов, О. Войцеховський, В. Безчасний, Л. Горілик,

М. Грищук, Е. Дмитренко, О. Колотило), особливо в правоохоронній системі України (О. Бантишев, І. Бондаренко, О. Кальман, М. Мельник, М. Погорецький, М. Потебенько, Б. Романюк, Є. Скулиш та ін.), вивчають вплив корупції на соціально-політичні процеси (М. Камлик, О. Маркєєва, Є. Невмержицький).

На думку В. А. Ванцева, корупція – система відносин, заснованих на протиправних та інших угодах службових осіб за рахунок державних та суспільних інтересів, і водночас одна з основних ознак організованої злочинності.¹

С. М. Будатаров вважає, що корупція – це підміна представниками влади інтересів суспільства інтересами приватного характеру.

Істотні ознаки корупції: об'єкт корупційного посягання – інтереси суспільства, суб'єкт корупційної поведінки – представник влади, корупційна поведінка, що полягає в підміні одних інтересів іншими, корупційний мотив і корупційна мета представників влади. У своїй роботі С. М. Будатаров обґрунтовує, що не будь-яке хабарництво або зловживання службовим становищем є корупцією, і наводить критерії розмежування – наявність або відсутність означених вище інтересів, мотиву та мети.²

У межах першої концепції, представники якої розглядають корупцію як протиправну дію, деякі вчені ототожнюють корупцію з посадовими злочи-

¹ Ванцев В. А. Основные этапы развития понятия коррупции. *Следователь. Федеральное издание*. 2006. № 8. С. 36.

² Будатаров С. М. Понятие коррупции в российском законодательстве и юридической литературе. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2012. № 359. С. 106–109. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-korrupsii-v-rossijskom-zakonodatelstve-iyuridicheskoy-literature>

нами. Наприклад, Г. Борзенков уважає, що корупція – це юридичне поняття, яке складається з простої сукупності посадових злочинів, передбачених Кримінальним кодексом. До таких злочинів він зараховує розкрадання, хабарництво, корисливі зловживання службовим становищем.¹

К. Сурков корупцію розуміє як використання в будь-якій формі посадовими особами органів державної, виконавчої, судової влади, установ та організацій господарського управління, громадських об'єднань свого службового становища для одержання майна, послуг чи пільг для себе або третіх осіб.²

Г. Аврек та В. Овчинський розглядають корупцію як форму службового зловживання, у якому завжди наявна пряма чи завуальована корислива мета. Вони стверджують, що корупція пов'язана з підкупом осіб, які перебувають на державній або громадській службі, одержанням ними додаткових доходів, благ і переваг за вчинення умисних дій або бездіяльність (у тому числі в інтересах третіх осіб) усупереч інтересам держави й суспільства.³

Деякі дослідники проблеми взагалі фактично ототожнюють корупцію з хабарництвом. Так, наприклад, П. Панченко висловлює думку, що корупція полягає в систематичному організованому хабарництві. Автор наполягає на тому, що цей

¹ Борзенков Г. Н. Коррупция в системе уголовных преступлений. *Вестн. Москов. ун-та.* Сер. 11: Право. С. 7.

² Сурков К. В. О понятии коррупция и возможностях правового воздействия на нее. *Методологические проблемы воспитательной и кадровой работы в органах внутренних дел и внутренних войск.* СПб., 1991. С. 33.

³ Аврек Г., Овчинский В. Мздоимство и лихоимство на переходе к рынку. *Наш современник.* 1992. № 2. С. 105.

злочин здійснюється неодноразово, групою осіб і має організований характер, тобто через певний час стає системою.¹ Російський учений О. Гуров пропонує корупцію розуміти не тільки як давання або одержання посадовою особою хабара за надання будь-якої послуги, а постійний зв'язок посадових осіб з організованими злочинцями.² Подібної думки дотримується О. Філімонов, який, до того ж, вважає корупцію однією з ознак організованої злочинності.³

Представники другої концепції дають ширше тлумачення корупції, сприймають її як негативне соціальне явище або соціальну аномалію – порушення соціальних норм, які характеризуються масовістю, сталістю, поширеністю за подібних соціальних умов.

Засновниками цієї концепції вважають американських фахівців Р. Перкінса та Дж. Ная. Так, Дж. Най розуміє корупцію як поведінку, що відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі під впливом відносно приватних (індивідуальних, родинних, окремої приватної групи) матеріальних чи статутних цінностей або таких, що порушують правила, які забороняють певні види поведінки щодо приватного впливу. В посібнику з кримінального права Р. Перкінса зазначено, що корупція

¹ Панченко П. Коррупция в образовательных учреждениях: составы преступлений и соотношение с непроступными деяниями. *Уголовное право*. 2005. № 2. С. 52.

² Гуров А. И. Коррупция угрожает национальным интересам России. *Борьба с коррупцией: актуальные проблемы законодательного обеспечения: сб. ст. и док.* М., 2002. С. 38.

³ Филимонов О. В. Социально-правовой контроль – направление борьбы с коррупцией. *Коррупция в России: состояние и проблемы: материалы науч. конф.* М., 1996. С. 36.

вказує на неохайність і непорядність, а коли цей термін трапляється в кримінальному законі, то означає сторонні або великою мірою неналежні дії.¹

Вітчизняні вчені М. Камлик та Є. Невмержицький зазначають, що корупція – це не конкретне суспільно небезпечне діяння, як це властиво будь-якому складові злочину. Вона може виявлятися в різноманітних протиправних формах: кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних та ін.² Думка М. Камлика та Є. Невмержицького, які вважають за доцільне законодавчо закріпити таке визначення корупції: корупція – це діяльність службовців, пов'язана зі зловживанням службовим становищем з метою отримання незаконних прибутків і пільг матеріального характеру. Розкриваючи багатоплановий характер цього зловживання, вони пов'язують її з організованою злочинністю, розглядаючи їх як єдине ціле.³

Поділяючи їх думку, відомий вітчизняний фахівець М. Мельник зазначає, що корупцію слід розглядати як багатоаспектне соціально-економічне, політичне та моральне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних учинків, оскільки вона не існує поза людей, їх поведінкою та діяльністю. Загалом корупцію він розуміє як суспільно небезпечне діяння, що посягає на політичну та економічну систему держави та вчиняється через зловживання службовим, посадовим чи громадським становищем із метою одер-

¹ Перкинс Дж. Тайная история американской империи. Экономические убийцы и правда о глобальной коррупции: пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. С. 214.

² Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ: Т-во «Знання», КОО, 1998. С. 65.

³ Там само. С. 71–74.

жання не передбачених законом політичних, посадових чи матеріальних переваг.¹ Учений стверджує: як правова категорія «корупція» – збірне поняття, яке охоплює сукупність взаємопов'язаних правопорушень.²

В. Комісаров вважає принципово помилковим ототожнення корупції з одержанням хабара, хоча саме хабар вважає основною формою прояву корупції. Він зазначає, що дискредитація держапарату пов'язана не тільки із ситуаціями одержання посадовими особами хабарів або незаконних привілеїв, а й з тими випадками, коли посадові особи діють з інших вузькоогоїстичних мотивів (влаштування некомпетентних родичів, кумівство, прагнення догодити керівнику тощо).³ А. Нестерова та О. Суховарова слушно зауважили, що корупційна діяльність не завжди підпадає під дію норм кримінального або адміністративного права. Можливі випадки, коли вона має лише аморальний характер і не потребує правового реагування з боку держави.⁴

У зв'язку з цим дослідники проблеми висловили пропозицію розглядати корупцію ширше – у межах не тільки правових, а й моральних відносин. Запропоновано визначення корупції як соціально негативного явища, яке полягає в підкупі одних осіб іншими, основними проявами котрого є

¹ Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ: Парламент. вид-во, 2000. С. 138.

² Мельник М. І. Корупція: проблеми визначення сутності і поняття. *Вісн. Акад. правових наук України*. Харків, 1997. № 3 (10). С. 79.

³ Комиссаров В. С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией. *Вестн. Моск. ун-та*. Сер. 11. Право. 1993. № 1. С. 28.

⁴ Суховарова Е. Л. Трансформация коррупции в условиях перехода к рынку. *Коррупция в России: состояние и проблемы*. М., 1996. С. 59.

хабарництво в органах державної влади та управління і комерційний підкуп у недержавних структурах. На думку прихильників цього підходу, корупція охоплює три поведінкові підсистеми: кримінальну, деліктну, аморальну. Тому до корупції належать аморальні вчинки державних службовців, порушення ними норм етики.

Зарубіжні науковці вивчають явище корупції у вузькому галузевому розумінні. Здебільшого вони звертають увагу на протиправний аспект і мету такого діяння. Суб'єктами корупційних діянь у визначеннях зарубіжних учених є привілейована з обмеженим доступом до себе верства населення, яка своєю політичною діяльністю впливає на державні та суспільні відносини за допомогою використання наданої їй політичної влади. Дж. ла Паломбал визначає це явище як будь-які дії чиновників, якщо останні відступають від своїх визначених законом обов'язків в обмін на особисті вигоди.¹ Д. Бейлі розуміє корупцію як зловживання владою, використання її в особистих цілях, які не обов'язково повинні давати матеріальні вигоди.² Дж. Най розуміє корупцію як поведінку, що відхиляється від офіційно визначених державою обов'язків під впливом приватних інтересів.³

Надзвичайно категоричний в оцінці корупції Н. С. Карпов, який хоча і вказує на те, що коруп-

¹ Політична корупція перехідної доби: пер. з англ./за ред. С. Коткіна, А. Шайо. Київ: К.І.С., 2004. С. 2.

² Aalberts, Robert J. & Marianne M. Jennings. 1999. The Ethics of Slotting: Is this Bribery, Facilitation Marketing or Just Plain Competition? *Journal of Business Ethics*.

³ Aaronson, S. A. 2011. Limited Partnership: Business, Government, Civil Society and the Public in the Extractive Industries Transparency Initiative. *Public Administration & Development* 31(S1): 50–63.

ція не становить самостійний склад злочину, і звинуватити посадовця в корупції як у вчиненні злочину неможливо, разом з тим приходиться до висновку про потребу реформування сучасних підходів до трактування поняття *корупція* та вдосконалення системи її подолання.¹

Посадовець може бути притягнений до кримінальної відповідальності лише за дії, що утворюють конкретний склад злочинів. Корупція як явище дійсності – особливий, специфічний соціальний конфлікт, що існує на межі економіки та права. Його специфіка полягає в тому, що він неминуче виникає між економічними відносинами й нормами права, що їх регулюють, та об'єктивно розвиваються. По-перше, розвиток економічних відносин, спрямований на задоволення потреб людини, змушує економічну діяльність долати правові межі й функціонувати за межами правового поля. Причина полягає в тому, що потреби людей, котрі зростають, об'єктивно зумовлюють динаміку економічної діяльності, яку право не встигає вчасно й адекватно регулювати. Правові межі, що існують, змушують шукати компромісу вигляді підкупу осіб, які стоять на варті обмежень, установлених чинним законодавством. По-друге, мета й форми задоволення окремих потреб людей, що не відповідають суспільним інтересам, і тому заборонені законом як суспільно небезпечні, формують в економіці нелегітимні види протиправних економічних відносин. Щоб уникнути викривання, особи, які здійснюють кримінальну економічну діяльність, ініціюють підкуп осіб, професійна діяльність

¹ Карпов Н. С. Борьба с коррупцией как условие протидии злочинности. URL: http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/bozk/19text/g19_15.htm

яких пов'язана з їх кримінально-правовим переслідуванням.¹

На нашу думку, доречно звернути увагу на наукову позицію західного вченого А. Шайо, який вважає, що дискусія, яка точиться навколо тлумачення поняття *корупція*, є марнуванням часу, оскільки ніколи не буде досягнуто згоди із жодною дефініцією.² На доповнення до цього зазначимо, що велика кількість поглядів на розуміння поняття *корупція*, неоднозначність думок щодо її складових елементів та сфер існування в суспільстві призводить до вад і помилок, пов'язаних із вивченням явища корупції як юридичної категорії. Д. Заброта із цього приводу відзначив, що безліч тлумачень поняття *корупція*, а також значна кількість її форм не дають змоги чітко розмежовувати подібні за ознаками з цим явищем суспільно небезпечні прояви, а також призводять до «розмитості» розуміння корупції як об'єкта наукового дослідження.³

Порівнюючи наукові підходи вітчизняних учених та країн колишнього Радянського Союзу з підходами зарубіжних учених до розуміння та тлумачення поняття *корупція*, можна виділити спільні та відмінні риси. Спільні риси: корупцію розуміють як протиправну поведінку осіб, які наділені владними повноваженнями; корупція – це діяння, спрямовані на задоволення особистих інтересів,

¹ Карпов Н. С. Боротьба з корупцією як умова протидії злочинності. URL: http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/bozk/19text/g19_15.htm

² Міллер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі/Д. Склярєнко (пер.). Київ: К.І.С., 2004. С. 28.

³ Заброта Д. Г. Сучасні підходи до розуміння сутності корупції. *Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ.* 2005. № 3 (22). С. 272.

отримання певних благ для себе та кола наближених осіб.

Відмінними рисами в розумінні сутності явища корупції є такі: до суб'єктів корупційних діянь західні вчені переважно зараховують представників політичної еліти, на відміну від учених країн колишнього Радянського Союзу, які вважають, що суб'єктами цих правопорушень є особи, уповноважені на виконання функцій держави; на думку західних учених, протиправна діяльність суб'єктів корупційних правопорушень спрямована на отримання можливості контролю за державними ресурсами та їх розподілу, а учені країн колишнього Радянського Союзу таку діяльність суб'єктів корупційних діянь вважають спрямованою на безпосереднє отримання благ.

Також доцільно звернути увагу на офіційні визначення поняття *корупція*, закріплені в нормативно-правових актах. При цьому відзначимо, що підходи до визначення поняття *корупція* та форм корупційних правопорушень у законодавстві України та інших країн також мають свої особливості.

У Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, прийнятому 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1979 р., поняття корупції запропоновано визначати відповідно до національного права, але в загальному контексті корупцію слід розуміти як «вчинення або невчинення дії при виконанні обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли наявна така діяльність або бездіяльність».¹ Доцільно відзначити, що

¹ Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка: Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН 17 дек. 1979 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282

в цьому міжнародно-правовому акті поняття *корупція* включає в себе не тільки отримання незаконної винагороди, а й неналежну поведінку посадової особи внаслідок отримання таких подарунків, тобто вказують на ще одну форму корупції – зловживання владою, перевищення посадових повноважень. Крім того, це визначення дає змогу включити до складу корупції і законну правомірну поведінку посадової особи, якщо вона була зумовлена отриманням якихось переваг або вигод.

Визначення корупції запропоноване Дев'ятим конгресом ООН (Каїр, 1995 р.), де корупцію розглядають, як «зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях».

У Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, ратифікованій Україною Законом від 16.03.2005 р. № 2476, корупцію визначено як прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, давання або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи.

У Палермській конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятій у 2000 р., наведено обов'язкові ознаки корупції: пропозиція чи надання, вимагання або прийняття якої-небудь неправомірної переваги, у тому числі такої, яка зроблена навмисно; будь-яка неправомірно надана перевага включає в себе і матеріальну вигоду, і переваги нематеріального характеру; корупційні діяння можуть вчинюватись і особисто, і через посередників.

Закон Литовської Республіки «Про Службу спеціальних розслідувань» від 02.05.2000 р. № VIII-1649

визначає корупцію як пряме або опосередковане прагнення, вимагання або прийняття державним службовцем або прирівняною до нього особою майнової та іншої особистої вигоди (подарунка, послуги, обіцянки, привілеї) за виконання або невиконання діянь відповідно до займаної посади, а також діяльність або бездіяльність державного службовця чи прирівняної до нього особи в прагненні, вимаганні майнової або іншої особистої вигоди для себе чи іншої особи, у прийнятті такої вигоди, а також як пряму або опосередковану пропозицію чи надання державному службовцю або прирівняній до нього особі майнової та іншої особистої вигоди за виконання або невиконання дій згідно із займаною посадою державного службовця чи прирівняної до нього особи, а також посередництво при здійсненні наведених діянь.

При здійсненні аналізу праць учених, які вивчали досвід іноземних країн у протидії корупції, ми з'ясували, що міжнародні організації надають право офіційно визначати поняття *корупція* кожній країні відповідно до національних особливостей і правових традицій. У законодавчих актах деяких країн, зокрема Франції, Іспанії, відсутнє офіційне визначення поняття *корупція* як правової категорії. Корупційними правопорушеннями та злочинами в цих країнах вважають діяння, перелік яких міститься в Конвенції ООН проти корупції, що ратифікована Україною Законом від 18.10.2006 р. та в Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією, також ратифікованій Україною зазначеним Законом.

Дискусії серед вітчизняних науковців і юристів-практиків щодо визначення поняття *корупція* було припинено Законом України «Про засади запо-

бігання і протидії корупції», який набрав чинності 01.07.2011 р., у ст. 1 котрого закріплено визначення поняття *корупція*. Отже, як зазначено в Законі, корупція – це використання суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення наданих йому службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди суб'єктові відповідальності за корупційні правопорушення, або на його вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, щоб схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей. При цьому неправомірною вигодою є грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, а корупційним правопорушенням – умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене суб'єктом відповідальності, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність.¹

Недостатність чіткості визначення корупції зумовила певні дискусії в наукових колах і серед юристів-практиків. Зокрема, викликає занепокоєння норма про те, що фактом корупційного діяння вважається навіть прийняття обіцянки (пропозиції) неправомірної вигоди або сама обіцянка

¹ Коломоєць Т. О. Проблеми правового регулювання державної служби в Україні: навч. посіб. для студ. магістратури юрид. ф-ту. Запоріжжя: Запоріж. нац. ун-т, 2012. С. 211.

(пропозиція) надання неправомірної вигоди. Отже, за логікою законодавця, достатнім для вчинення правопорушення є одержання у будь-якій формі (усно, письмово чи будь-яким іншим способом) згоди на одержання (надання) неправомірної вигоди, і якщо факт «письмової обіцянки» можна підтвердити за наявності відповідного письмового доказу, то усна пропозиція чи усне її прийняття буде підтверджувати вкрай важко.

Ця система досить стійка і цим забезпечує стабільність корупційної діяльності. Наприклад, можна зіткнутися з принципом презумпції сумлінності правоохоронних органів, який означає, що шанси викрити їх співробітника в неправомірних діях мізерно малі.

Ось чому іноді вживається вираз *боротьба з корупцією і злочинністю*. Воно відображає те, що не вся корупція злочинна і кримінально карана. Точніше було б уявити співвідношення цих явищ у вигляді кіл, які частково накладаються один на одного. Коло корупційних злочинів не збігається з посадовою злочинністю, бо, наприклад, не включає недбалість. Не цілком збігається корупційна злочинність зі злочинністю по службі.

Дуже швидко із термінологічного апарату кримінального права зникає інтуїтивно зрозумілий, напрацьований, і головне, соціально вагомий термін «хабар», який по суті замінено на три терміни: «незаконне збагачення», «неправомірна вигода», «підкуп». І вже не відчувається «кримінально-правового докору», не кажучи про порушення принципу термінологічної єдності в юриспруденції.¹

¹ Пивоваров В. В., Шеліпова Ю. А. Кримінологічний погляд на сутність феномену корупції. *Карпат. правн. часоп.* 2015. Вип. 10. С. 151–158.

У широкому сенсі корупція має місце тоді, коли посадова особа або особа в комерційних чи інших законних структурах:

– отримує підношення (гроші, подарунки) як умову належного виконання своїх обов'язків (наприклад, оформлення документів у встановлені терміни, без зайвої тяганини і дріб'язкових причіпок);

– отримує винагороду в обмін на порушення чинної процедури розгляду питання чи прийняття рішення, порушення законних підстав для прийняття самого рішення; у цьому разі за допомогою хабара «купується» прискорена або полегшена процедура за наявності законних підстав для того рішення, яке потрібно хабародавцю (наприклад, прийняття одноосібного рішення там, де потрібно комісійний розгляд);

– отримує винагороду як умову належного розгляду справи; така ситуація може скластися, якщо особа наділена широкими владними повноваженнями й не зобов'язане звітувати в їх використанні, наприклад суддя оцінює факти, що характеризують особу підсудного на підставі внутрішнього переконання і відповідно до цієї оцінкою робить висновки про суспільну небезпеку особи й індивідуалізує міру покарання; але подібний розгляд питання може бути поставлено недобросовісним суддею в пряму залежність від отримання хабарів, в іншому разі пом'якшувальні обставини, перелік яких у законі не є вичерпним і залежить від розсуду суду, не будуть належним чином враховані й буде призначено більш суворе покарання;

– отримує винагороду за прийняття незаконного рішення в інтересах хабародавця;

– отримує винагороду за неналежне виконання своїх прямих обов’язків (наприклад, за потурання, за терпиме ставлення до будь-яких порушень);

– створює умови, що забезпечують результати голосування, сприятливі для проведення вигідного для себе рішення;

– навмисне використовує службове становище всупереч інтересам державної служби чи служби в комерційних структурах для отримання особистої вигоди.

Безумовно, що закон, який надає визначення корупції повинен бути передовсім спрямованим на визначення проявів корупції, котрі тягнуть заповідання найбільш істотної шкоди охоронюваним інтересам особистості, суспільства й держави. Але сфера корупційних деліктів далеко не обмежується кримінально-караними діями. Означена позиція законодавця виключає з правового поля різноманітні прояви корупції в різних сферах соціального адміністрування і не враховує того, що корупційна активність тих чи тих суб’єктів корупції часто починається зі скоєння незначних корупційних актів.

У науковій літературі зазначається, що характерною рисою сучасної корупції є те, що вона послідовно розширює зони свого впливу за рахунок нових, раніше захищених від неї сфер впливу.¹ Отже, протидія означеним корупційним діям, які не підпадають під ознаки кримінально караних, стане логічним заходом боротьби з корупцією з моменту її зародження і сприятиме протидії їй та

¹ Мишин Г. К. Элитно-властная коррупция как приоритетное направление ограничения политической коррупции и антикоррупционной политики в целом. *Государство и право*. 2003. № 4. С. 112.

захопленню нею нових пластів суспільного життя. Інакше кажучи, буде забезпечуватися позиція в боротьбі з корупцією, спрямована на недопущення придбання нею властивостей стійкої та самовідновлюваної системи.

Отже, більш розгорнуте визначення корупції можна сформулювати так. Це – умисні дії: пасивний підкуп – вимагання чи одержання будь-кого з посадових осіб та інших суб'єктів, перелічених у спеціальних законах, прямо чи опосередковано, не передбачених законодавством матеріальних, нематеріальних благ, переваг, а також прийняття пропозиції чи обіцянки таких благ і переваг за діяння, які можуть бути виконані з використанням даних офіційного статусу суб'єктів, пов'язаних із цим статусом авторитету або можливостей; а також активний підкуп – обіцянка, пропозиція або неправомірне надання таких суб'єктів фізичними та юридичними особами за перелічені діяння зазначених благ і переваг.

Наведемо визначення таких понять як:

МОНОКОРУПЦІЯ – різновид корупційної поведінки, пов'язаного зі зловживанням службовим становищем посадової особи органу державної влади або управління для досягнення особистих, зазвичай, корисливих цілей.¹

ЗЛОВЖИВАННЯ ПУБЛІЧНИМ СТАТУСОМ – одна з форм корупції, що полягає в неправомірній діяльності, пов'язаною з виконанням державних функцій і використанням ними владних повноважень та службового становища як інструменту задоволення власних інтересів без порушення наявних правових приписів. Це корупційний лобізм,

¹ Тезаурус. *Студопедия*. URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>

протекціонізм, надання конфіденційної інформації, перехід державних чиновників на керівні посади в приватні комерційні фірми і т. д.

«ВІДКАТИ» – різновид хабарництва, суть якого полягає в наданні майна або послуг майнового характеру посадовій особі органу державної влади або місцевого самоврядування за укладення господарських договорів на виконання певного роду робіт або надання оплачуваних послуг усупереч існуючим правилам їх укладення, пов'язаних з усуненням реальних і (або) потенційних конкурентів.

Додатково зазначимо щодо визначення механізму корупційних відносин у науковій літературі. Питання про механізм корумпованих відносин (корупційної поведінки) в розв'язанні розглядуваної проблеми належить до ключових. З'ясування механізму корумпованих відносин дає змогу глибше й точніше визначити соціальну сутність і правову природу корупції, її види, закономірності розвитку, а зрештою – виробити адекватні заходи протидії цьому злу.

Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що питанню визначення механізму корупції з боку науковців не приділяється належна увага, до того ж у теорії права воно розв'язується неоднозначно. Пояснюється це низкою моментів, зокрема складністю означеного питання, різними підходами щодо його розв'язання, а також недооцінкою його значущості для антикорупційної діяльності.

Більшість учених, які так чи так торкалися проблеми визначення корупції, спеціально не зупинялись на з'ясуванні механізму корумпованих відносин. Але з ключових положень їхнього визна-

чення цього поняття можна дійти висновку щодо розуміння ними такого механізму.

Так, І. В. Сервецький визначає корупцію як «єднання представника державного апарату з вітчизняними і (або) зарубіжними кримінальними формуваннями, які діють із власної вигоди на шкоду політиці та економічній сфері». Отже, ключовим словом, за допомогою якого І. В. Сервецький визначає поняття *корупція*, є термін *єднання*. При цьому він не уточнює, що слід розуміти під означеним терміном, що охоплюється його змістом. З характеристики організованих злочинних угруповань, на якій цей автор далі зупиняється у своїй роботі, можна дійти висновку, що в зміст названого терміна він уключає найрізноманітніші види протиправної діяльності: підкуп злочинними угрупованнями представників державної влади, проникнення представників таких угруповань у політичні та державні установи, утримання своїх людей на керівних посадах у таких установах за допомогою незаконно набутого капіталу, сприяння окремим посадовим особам у їх політичній кар'єрі.

Отже, зазначене «єднання» І. В. Сервецький, якщо виходити зі змісту його роботи, розуміє як односторонній вплив організованих злочинних угруповань на владні структури, який головно здійснюється двома шляхами: 1) за допомогою підкупу державних службовців і політиків; 2) через «проштовхування» своїх представників у владні структури. І хоча в подальшому І. В. Сервецький зазначає, що «однією з умов життєздатності організованих угруповань є встановлення корумпованого взаємозв'язку і взаємовідносин з представниками законодавчої, виконавчої і судової влади», він все ж докладно не розкриває механізму корумпованих

відносин, оскільки не показує в процесі такого «корумпованого взаємозв'язку і взаємовідносин» ролі суб'єкта корупції – корумпованих осіб законодавчої, виконавчої і судової влади. Хоча, як відомо, без суб'єкта корупції, без його відповідної поведінки процес корумпування неможливий.

Досліджуючи корупцію в контексті проблем протидії організованій злочинності у сфері економіки та фінансів, Г. Л. Репецька розглядає корупцію, з одного боку, як спосіб одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу, захисту організованої злочинності від соціального контролю, а з іншого, – як спосіб збагачення чиновників, поступового вrostання кримінальних структур у державний апарат. Отже, Г. Л. Репецька фактично виділяє чотири окремих аспекти корупційної поведінки, а саме такі, як: 1) спосіб одержання максимального прибутку від тіньового бізнесу; 2) захист організованої злочинності від соціального контролю; 3) спосіб збагачення чиновників; 4) спосіб поступового вrostання кримінальних структур у державний апарат.

З такої характеристики корупції очевидне те, що корупція є вигідною справою, і власне для корупціонера (спосіб його збагачення), так і для тих осіб та структур, включаючи насамперед організовані злочинні угруповання, які задовольняють свій інтерес за допомогою корумпованої поведінки чиновника. При цьому для останніх можливе багаточільове використання корупційних зв'язків: для одержання прибутку, для самозахисту від дії закону та інших форм соціального контролю, для проникнення в легальні структури державної влади. Така характеристика кидає певне світло на механізм корумпованих відносин, обмальовує його

контур, але все ж не визначає його змісту, оскільки має загальнокримінологічний, а точніше, загальносоціологічний опис. Вона обмежується визначенням функціонального призначення корупції як протиправної діяльності, не вказуючи на конкретні корупційні засоби досягнення відповідних цілей. Безумовно, така характеристика корупції має важливе значення для розуміння соціальної сутності корупції, але для з'ясування механізму корумпованих відносин вона недостатня.

На думку О. М. Охотнікової, корупція існує як система відповідних стосунків між певними посадовими особами та кримінальним середовищем на основі протиправної діяльності цих посадових осіб на шкоду державним та суспільним інтересам, які виявляються в різних формах.

Перевагою наведеного розуміння корупції, яке може прояснити зміст механізму корумпованих відносин, є те, що його автор розглядає корупцію, як систему стосунків. Водночас, не зрозумілим є те, який характер мають ці стосунки (чим зумовлені, на що спрямовані) і хто є іншою (крім посадової особи) стороною таких стосунків, оскільки термін *кримінальне середовище* не дає змоги виразно визначитись у цьому.

З більшості наведених у літературі визначень поняття *корупція* взагалі складно виділити однозначні й чіткі ознаки механізму корумпованих відносин поведінки, оскільки в них сама суть такої поведінки зводиться до загальних формулювань, таких, як, наприклад, «порушення службового обов'язку», «корисливе зловживання владою або посадовим становищем» тощо.

Отже, виділення такого виду злочинів, як корупційні, логічно впливає з чинного законодав-

ства й зумовлено потребами кримінально-правової науки і практики. Зокрема, воно надає можливість чіткіше з'ясувати соціальну та правову сутність корупції і забезпечити комплексний підхід до протидії їй, сконцентрувавши основну увагу на найбільш небезпечних проявах цього явища, якими є корупційні злочини.

Корупційні злочини об'єднуються в окрему групу не за формальним розміщенням у системі Особливої частини КК, а за цілою низкою спільних і обов'язкових для всіх їх об'єктивних і суб'єктивних ознак змістового характеру.

Залежно від законодавчого описання їх ознак корупційні злочини можуть бути поділені на два види: 1) так звані безумовно корупційні (всі ознаки, які вказують на їх корупційний характер, зазначені в законі чи з необхідністю впливають з його змісту); 2) так звані умовно корупційні злочини (описання їх ознак в законі свідчить про те, що їх вчинення не завжди має корупційний характер).

Законом України від 18.04.2013 р. внесено зміни до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією.

Суттєвих змін зазнав передусім КК України, де по-новому викладено ознаки злочинів, відповідальність за які передбачена в ст. 354 КК України (підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації, ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), ст. 369 КК України (пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі), ст. 370 КК України (провокація підкупу).

Окрім указанного, частково змінено об'єктивну чи суб'єктивну сторону в таких складах злочинів, як підкуп особи, яка надає публічні послуги (ч. 1 ст. 368-4 КК України), зловживання впливом (ч. 1 та ч. 2 ст. 369-2 КК України).

У таких нормах як ст. 368-2, 368-3 КК України законодавець відмовився від таких понять, як *комерційний підкуп* та *хабар*, замінивши їх на інші – *підкуп* та *неправомірна вигода*:

У зв'язку із зазначеним вище на практиці постає цілком слушне питання про розмежування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), яке законодавець за раніш чинним законодавством визначав як одержання хабара від суміжних злочинів.

Спершу визначимося, що серед суміжних злочинів слід назвати такі, як незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) та підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України).

Проводячи відмежування пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) від незаконного збагачення (ч. 2–5 ст. 368-2 КК України) завважимо, що ці злочини відрізняються за такими ознаками:

1) мінімально необхідним розміром предмета посягання як однією з підстав відповідальності (зокрема, для складу одержання неправомірної вигоди його немає, а для складу незаконного збагачення він має становити принаймні значний розмір);

2) специфікою об'єктивної сторони (так, незаконне збагачення зовсім не зумовлене, на відміну від одержання неправомірної вигоди службовою особою, вчиненням чи невчиненням нею в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, відтак незаконні цінності вручаються без якихось умов, «на згадку», «про всяк випадок», «на перспективу», але з урахуванням того, що в майбутньому виникне потреба у зверненні до службової особи з якимось проханням або сприянням у розв'язанні певного питання. Тому відмінність цих злочинів слід формулювати через означену конкретизацію приписів про те, за що службова особа одержує неправомірну вигоду.¹ Окрім указанного незаконне збагачення далеко не завжди пов'язане з даванням неправомірної вигоди іншою особою, оскільки її одержання (накопичення) може бути здійснене за рахунок учинення службовою особою інших незаконних дій – зловживанням службовим становищем, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, ухиленням від сплати обов'язкових платежів тощо. Також слід прийняти до уваги, що незаконне збагачення зазвичай є накопиченням майнових активів, що можуть надходити до службової особи внаслідок вчинення різних протиправних діянь, а одержання неправомірної вигоди – це одне злочинне або певна повторність конкретних діянь з отримання такою особою неправомірної вигоди. І завершуючи аналіз об'єктивної сторони, завважимо: незаконне збагачення

¹ Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. С. 217.

є закінченим з моменту одержання винним неправомірної вигоди в точно визначеному законом розмірі, а одержання неправомірної вигоди службовою особою – з моменту одержання лише частини обумовленої винним неправомірної вигоди). Такої позиції дотримується й колектив авторів одного з науково-практичних посібників, оскільки вчені відзначають, що одержання неправомірної винагороди (ч. 3, 4 ст. 368 КК України) матиме місце в разі, якщо службова особа одержує винагороду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Якщо ж службова особа одержує незаконну винагороду без такої умови, то її дії утворюють склад незаконного збагачення (ст. 368-2 КК України).¹

3) законодавець за незаконне збагачення передбачив значно меншу кількість кваліфікуючих ознак порівняно з одержанням неправомірної вигоди.

Відмежовуючи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) від підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України), по-перше, зауважимо такі відмінні ознаки:

1) суб'єкт злочину. В першому із указаних злочинів ним є службова особа, а в другому – працівник державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою;

¹ Кримінальна відповідальність за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: наук.-практ. посіб./Ю. В. Ударцов, Є. М. Блажівський, Н. В. Лісова та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ударцова. Київ: Алерта, 2013. С. 85.

2) мінімальним розміром неправомірної вигоди. Так законодавець не зазначає мінімального розміру неправомірної вигоди в разі вчинення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Для підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації законодавець у примітці до ст. 354 КК України вказав, що нею слід розуміти грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, що перевищують 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав;

3) об'єктивною стороною складу злочину, оскільки в підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації передбачено відповідальність й за пропозицію чи обіцянку працівникові державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, надати йому або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення чи невчинення працівником будь-яких дій із використанням становища, яке він займає, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи. Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі становить самостійний склад злочину й потребує окремої кваліфікації за ст. 369 КК України.

Розмежовуючи проаналізовані вище склади злочинів від підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України) потрібно звернути увагу, що в ч. 1 та ч. 3 ст. 368-3 КК України передбачено відповідальність за два самостійних злочини (пропозицією службовій особі юри-

дичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної надати їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само наданням такої вигоди за вчинення зазначеною службовою особою дій чи її бездіяльність із використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи – перша форма злочинного прояву й одержанням службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи – друга форма злочинного прояву.

Отже, йдеться про різних суб'єктів злочину, оскільки однією з умов кримінальної відповідальності за вказані вище діяння є їх вчинення службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Розмежовуючи злочини, передбачені статтями 368-3 та 368-4 КК України, зауважимо: адресатом першого (у ч. 1 ст. 368-3 КК України) є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а адресатом другого (ч. 1 ст. 368-4 КК України) – особа, яка не є державним службовцем або посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг. Також потрібно враховувати, що суб'єктом першого злочину (у ч. 3 ст. 368-3 КК України) є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а суб'єктом другого (ч. 3 ст. 368-4 КК України) – аудитор, нотаріус,

експерт, оцінювач, третейський суддя, інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежний посередник чи арбітр.

Слід також зауважити, що невизначеність у КК поняття *службова особа приватного права* є певною законодавчою прогалиною, яка не додає однозначності в розв'язанні питання про відмежування злочинів, що аналізуються. Зокрема слід погодитися з думкою науковців щодо того, що можна виділити такі ознаки службових осіб публічного права: 1) ці особи одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету; 2) вони є службовими особами, тобто займають у юридичних особах публічного права посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням (зазначеним спеціальним повноваженням їх може наділити повноважний орган державної влади, орган місцевого самоврядування, центральний орган державного управління зі спеціальним статусом, повноважний орган чи повноважна службова особа підприємства, установи, організації, суд або закон).¹

¹ Осадча А. С. До питання визначення ознак службових осіб юридичних осіб публічного права та осіб, які уповноважені на виконання функцій держави. *Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням: матеріали наук.-практ. семінару* (20 квіт. 2012 р.)/НАПрН України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса та ін.; гол. ред.: В. І. Борисов. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. С. 59.

Узагальнююча податкова консультація щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів): Наказ Державної податкової служби України від 24 груд. 2012 р. № 1185. С. 71. URL: <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/3471-1185.html>

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) слід розмежовувати серед таких злочинів, як незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) та підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України). Проведений аналіз засвідчив, що здебільшого таке розмежування проводять за передусім за об'єктивною стороною складу злочину та його суб'єктом.

2.2. Сучасна детермінація корупційних злочинів

Наразі є різні поняття для відображення змісту причинно-наслідкового комплексу, а саме – детермінація, причини й умови, фактори злочинності. Зазначимо: детермінація є найбільш загальною категорією, яка характеризує залежність одних явищ і процесів від інших, у тому числі й зв'язок тих обставин об'єктивної дійсності, що формують причинно-наслідковий комплекс і корупційної злочинності, і конкретного корупційного злочину. На підтвердження цього В. Д. Малков відзначає, що загальним для усіх детермінант злочинності є те, що в їх основі завжди лежать об'єктивні соціальні суперечності.¹

¹ Криминологія: учебник [для вузів]/под ред. проф. В. Д. Малкова. 27-е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. С. 245.

Питання детермінантів корупційної злочинності раніше вже розглядали такі вчені, як О. Г. Кальман, О. А. Мартиненко, М. І. Мельник, О. С. Новаков, О. В. Ткаченко, І. О. Томчук та ін. У рамках розмежування причин і умов корупційної злочинності досить неоднозначною залишається природа умов злочинності як соціально-правового явища. Так, П. Д. Біленчук, А. П. Гель та ін.¹ поділяють умови злочинності на об'єктивні та суб'єктивні. Внутрішні суб'єктивні умови злочинності кримінологи визначають як умови, що здійснюють вплив на злочинність і пов'язані зі способом життя людей.² А І. М. Даньшин наголошує, що умовами злочинності та окремого злочину є лише об'єктивні факти реальної дійсності.³

Зазначимо: до внутрішніх суб'єктивних умов злочинності в аспекті корупційної злочинності, наприклад, належить недосконалість кримінального законодавства, а також недоліки в роботі правоохоронних органів, порядку реєстрації та обліку злочинів, протидії злочинності тощо. Крім цього, П. Д. Біленчук, А. П. Гель та ін. пропонують відносити до внутрішніх суб'єктивних умов також і корумпованість частини посадових осіб та працівників правоохоронних органів.⁴

А. І. Долгова зазначає, що корупція є наслідком і загальних процесів детермінації та причинності

¹ Генезис злочинності: детермінація та причинність/Біленчук П. Д., Гель А. П., Задояний М. Т., Мошняга Л. В.. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 10. С. 32.

² Там само.

³ Кримінологія. Загальна та Особлива частини: [підручник]/[І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.]; за ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2009. С. 114.

⁴ Генезис злочинності: детермінація та причинність. С. 32.

злочинності, і специфічних. Останні переважно пов'язані з державною або іншою службою, а також із розвитком організованої економічної злочинності, відсутністю дієвих перешкод на шляху переростання економічного інтересу відповідних злочинців в політичний і використання кримінальних доходів на підкуп.¹

Водночас корупція, як і будь-яке інше соціальне явище, не може бути поставлена в залежність від одного або декількох факторів, оскільки є багатогранним і багатостороннім явищем.²

До основних факторів, що детермінують корупційну злочинність залежно від змісту і рівня соціального життя, належать: 1) правові; 2) організаційно-управлінські; 3) соціально-економічні; 4) морально-психологічні та інші причини й умови, або процеси та явища, що детермінують корупційну злочинність в цих сферах життя суспільства.

Правові причини. Численні соціологічні дослідження показують, що нерозвиненість нормативно-правової антикорупційної бази виступає чинником, що детермінує корупцію. Незважаючи на значну кількість ініціатив вищих посадових осіб держави із цієї проблематики, виникає питання про зайве нагромадження масиву нормативних документів, які регламентують аспекти протидії корупції.

¹ Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон/под ред. проф. А. И. Долговой. М.: Рос. криминол. ассоц., 2001. С. 576. URL: <http://crimas.ru/?p=1388>

² Нечаев А. Д., Тищенко Е. В. Оценка факторов, влияющих на уровень коррупции, методами регрессионного анализа (на примере Ростов. обл.). *Организованная преступность и коррупция: результаты криминологическо-социологических исследований*. Вып. 6/под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Изд-во Саратов. гос. юрид. акад., 2011. С. 176.

Суттєвим фактором у характеристиці правових причин корупційної злочинності є неефективність судової системи. На жаль, чинне законодавство часто не може забезпечити кримінальним провадженням за фактами корупції реальну судову перспективу. Водночас важливим є і те, що не вироблений надійний алгоритм дій із виконання наявних нормативних правових актів. Слід зазначити також низьку правову обізнаність і правову культуру суспільства.

Корупція проникає безпосередньо в суди. На практиці до кримінальної відповідальності за неправомірні вигоди залучаються судді, які користуються недосконалістю законів та інших правових актів і, переслідуючи корисливу мету, нерідко виносять недостатньо аргументовані рішення, а часом такі, що явно суперечать матеріалам справи.

Це пояснюється наявною слабкістю законів, відсутністю ясної законодавчої бази і занадто частотою зміни законодавства, недотриманням норм міжнародного права, неадекватністю заходів покарання за корупційні обуродки, можливістю впливу на судові рішення, наявністю норм, що дають змогу суб'єктивно трактувати нормативні акти.

Уся сукупність положень антикорупційного спрямування, що містяться в чинних актах законодавства, спрямована на створення певної системи. Таку систему формують положення і законів України, і низки указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України, а також розпорядження Президента України й Кабінету Міністрів України. Нормативно-правова база з питань запобігання та боротьби з корупцією в Україні на сьогодні налічує понад 30 основних законів, що тією чи тією мірою містять положення антикоруп-

ційного характеру, та понад 50 підзаконних нормативно-правових актів антикорупційного спрямування.¹

Якщо зупинитися лише на рівні законів України, які містять ті або ті положення антикорупційного спрямування, то серед них можна виділити дві основні групи: загальні рамкові закони (їх меншість, та їх дія спрямована на запобігання корупційним проявам у всіх сферах життєдіяльності суспільства) та спеціальні закони (їх більшість, і їх предметом регулювання є окремі галузі державного управління або сфери життєдіяльності суспільства; вони передбачають ті або ті заходи, спрямовані на запобігання корупції та подолання корупційних проявів у відповідних сферах). За такого розподілу простежується тенденція, коли законодавець здебільшого намагається провадити антикорупційну політику через поширення дії вимог рамкових законів на всіх суб'єктів корупційних правопорушень, у тому числі на тих, діяльність яких регулюється спеціальними законами. Своєю чергою, спеціальні закони не завжди містять положення антикорупційного характеру та часто не узгоджуються з вимогами рамкових законів.

Не повною мірою співмірна тяжкість скоєного встановленою законом відповідальності корупціонерів. Так, за отримання і давання неправомірної вигоди, комерційний підкуп можливе призначення винному кримінального покарання у вигляді штрафу. Зовсім інакше визначається відповідальність посадових осіб державного апарату й навіть комерційних структур більшості західних країн. У

¹ Ільєнок Т. В. Історико-правові витоки поняття корупції. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/11474/%D2.#chapter>

США, наприклад хабарем, яке тягне за собою кримінальне покарання, визнається навіть отримання впродовж року подарунків з одного джерела на суму понад 50 дол.

Корупції активно сприяє не тільки невиконання законів, а й прогалини в законодавстві та його недосконалість. Законодавство зазвичай не діє в періоди економічних, політичних, соціальних криз. Відсутність потрібного правового регулювання, розвиток нових соціально-економічних відносин, послаблення соціального контролю економічної діяльності призводять до посилення корупційних тенденцій у всіх сферах суспільного життя. Цей вид зв'язку законодавства й корупції зумовлений об'єктивними суспільно-політичними процесами.

Корупція є там, де не сформована цивілізована цінність законслухняності. Корупціонер на свій розсуд і в своїх інтересах трактує закон, наділяє себе правом інтерпретатора нормативного акта. Причому ця інтерпретація нічого спільного не має з юридичною герменевтикою. Сутністю є повна сваволя. У цьому сенсі однією з причин корупції виступає відсутність належного виховання та освіти, які б виробили шанобливе й педантичне ставлення до закону.¹

На законодавчому рівні для припинення негативних соціальних проявів і злочинних посягань вводять правові норми, які спочатку передбачаються не застосовними й нездійсненими на практиці. Їх призначення полягає не у встановленні

¹ Сулима И. И., Сулима Е. В. Природа коррупции и образование. *Коррупция в органах государственной власти: природа, меры предупреждения, международное сотрудничество: сб. ст./под ред. П. Н. Панченко, А. Ю. Чупровой, А. И. Мизерия. Н. Новгород, 2001. С. 253.*

дієвої заборони й регулюванні поведінки людей, а в нормативному оформленні побажань громадськості, направленому на те, щоб показати, що влада прислухається до громадської думки й належним чином на нього реагує. Ухвалення таких законів лише створює видимість боротьби зі злочинністю, залишаючи в недоторканності корупцію, тіньову економіку, свавілля чиновників та інші негативні явища.

Організаційно-управлінські причини. У сучасній вітчизняній і зарубіжній науковій та навчальній літературі з проблем боротьби з корупцією, незалежно від вектора її спрямованості, виду і сфери прояви, виділяється така організаційно-управлінська причина, як низька ефективність діяльності державних правоохоронних і контролюючих органів. Означені органи покликані здійснювати ефективну державну протидію корупції правовими засобами, але самі не вільні від цього пороку, що призводить до зниження довіри до них у населення.

До числа таких організаційних факторів, які сприяють корупційній злочинності, Л. С. Анохіна¹ пропонує відносити порушення в доборі та розстановці кадрів (прийом на роботу дилетантів, осіб із сумнівною репутацією, за ознакою сімейності і т. п.); порушення в організації та низьку якість контрольно-ревізійної діяльності; відсутність вимогливості з боку вищих посадових осіб стосовно дотримання підлеглими правових норм службової діяльності; недоліки планування, порушення договірної дисципліни; недоліки в організації службо-

¹ Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження: детермінант хабарництва. Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 74.

вої діяльності (розподіл обов'язків, передача повноважень, надмірна завантаження і т. п.); неналежні умови для виконання службових обов'язків на окремих ділянках; безгосподарність (марнотратство при використанні енергоресурсів, матеріальних і людських ресурсів); недоліки у виховній роботі; недоліки в роботі контролюючих і правоохоронних органів; відсутність контролю за доходами та витратами посадових осіб, службовців, а також за виконанням ними службових обов'язків, не реагування на факти корупції, можливість визначати у своїх інтересах особливі правила відносин із населенням та підприємцями, в тому числі через відсутність контролю. При цьому, зважаючи на організаційний характер даних факторів злочинності, вони мають усуватись насамперед на рівні організаційних форм діяльності відповідних інституцій.

Одне з джерел корупції – виконання бюджету й розподіл бюджетних коштів. Це дуже благодатна нива для корупціонерів. Практично усі злочинні посягання, що завдають шкоди державному або місцевому бюджету, пов'язані з корупцією. Реалізація корисливих прагнень пов'язана з такими процесами, як надходження податків і платежів до бюджету, здійснення грошових заліків, отримання іноземних кредитів, залучення кредитів комерційних банків, неповернення необґрунтовано високої простроченої дебіторської заборгованості та ін. У числі найбільш значущих причин означених посягань на економічні інтереси держави – слабка дисципліна виконання бюджету.

Безкарність високопоставлених чиновників, як і їх кримінальних сподвижників, валить всі соці-

альні програми й закони, посилюючи тим самим процес криміналізації всіх сфер життя, а живучість корупції, стійкість її зв'язків, динамічність її процесів переконують у тому, що вона вкорінена в самій ідеології функціонування державного апарату. Підтверджується це самим визначенням корупції як «зловживання публічною владою в особистих інтересах».

Корумпованість правоохоронних органів, окремі представники яких не хочуть, та й не можуть боротися з корупцією, недостатня кваліфікація кадрів, тих, хто має протидіяти корупції, – у числі головних перешкод для реалізації антикорупційної програми.

Організація перевірки дотримання встановлених заборон і виконання обов'язків покладено на кадрові служби відповідних державних органів. На практиці ця задача для них нездійсненна, оскільки для здійснення таких функцій контролю вони не мають у своєму розпорядженні потрібні можливості. Сам заборона на певні види діяльності просто ігнорується, наприклад, працівниками ОВС, які дуже часто займаються ще й комерцією. Більш того, навіть дозволені способи одержання додаткових доходів можуть бути за своєю суттю криміногенними. Наприклад, візьмемо викладання у навчальному закладі державного службовця. Оплата за це може бути істотно завищена або нараховуватися без фактичної участі в навчальному процесі, і тоді оплата за фіктивне викладання перетворюється в приховану форму стабільного регулярного підкупу державного чиновника.

Однак можемо констатувати, що чинне законодавство про державну службу не передбачає ефек-

тивних заходів антикорупційного характеру. Водночас безперервний процес подорожчання життя за умови фіксованого окладу і встановлених заборон на отримання додаткових доходів об'єктивно змушує державних службовців шукати шляхи поповнення особистого бюджету. Найчастіше це відбувається за рахунок поборів і хабарів. Багато в чому саме цією обставиною пояснюється високий рівень хабарництва в системі державних органів.

Соціальні причини корупції. Проникаючи в усі сфери життя українського суспільства, корупція торкнулася і його соціального складника. На думку С. А. Денисова, одним із найважливіших факторів, що зумовлюють корупцію, є нерозвинене громадянське суспільство, яке не до кінця усвідомлює її шкоду або не в змозі протистояти зацікавленій у ній меншості. Байдуже ставлення до корупції в суспільстві породжується слабким вираженням у людей почуття власної гідності, терпимістю до нерівності. Люди звикають до привілейованості корупціонерів і тих, хто займається підкупом. Слабке громадянське суспільство не може мати правової культури.¹

На думку О. Костенка, особливого значення надає соціальній причині злочинності, яку розуміє як такий стан суспільства, за якого жити і працювати за соціальними нормами не вигідно. І навпаки, вигідним є жити і працювати, лише порушу-

¹ Денисов С. А. Незривное гражданское общество как главный фактор развития коррупции. *Коррупция в органах государственной власти: природа, меры предупреждения, международное сотрудничество: сб. ст./под ред. П. Н. Панченко, А. Ю. Чупровой, А. И. Мизерия.* Н. Новгород, 2001. С. 298–299.

ючи соціальні норми.¹ Протидія «злочинам, спричиненим соціальною аномалією», у тому числі корупційним «злочинам, спричиненим соціальною аномалією», не може бути ефективною без реформ, у результаті яких будуть усунуті соціальні аномалії, що і є причиною цих злочинів, тобто жити і працювати за соціальними нормами стане вигідно.²

Кланові структури, традиції непотизму, експлуатація «дружніх зв'язків», блат, традиція «дарування» подарунків-хабарів, низький рівень грамотності й освіти – соціальні детермінанти корупції.

За останнє десятиліття в умовах щораз вищого правового нігілізму в адвокатів, наприклад, часто головним інструментом захисту клієнтів, особливо в кримінальних справах, є не їх професіоналізм, а зв'язки у правоохоронних органах і в судах. Передовсім це стосується до тих адвокатів, які раніше працювали в ОВС, прокуратурі або судовій системі. Багато з них, не втративши зв'язку зі своїми колишніми колегами, цим користуються. Цей факт суттєво вплинув на характер адвокатської практики загалом. Хабарі стали вельми ефективним засобом захисту інтересів клієнтів.

Економічні причини корупції. На думку вчених, корупція негативно впливає на економічний розвиток регіонів, збільшуючи глибину розшарування доходів населення. З кожним фактом хабарництва з'являється все більше багатших і бідніших. Своєю чергою, середній шар як основа для

¹ Костенко О. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 13.

² Там само. С. 13–14.

функціонування ринкової системи господарювання зникає остаточно.¹

Недосконалість економічних інститутів і економічної політики; недосконалість системи прийняття політичних рішень, нерозвиненість конкуренції, надмірне державне втручання в економіку, монополізація окремих секторів економіки, контроль держави над ресурсною базою.

Слабкість системи контролю над розподілом державними (особливо – природними) ресурсами, труднощі управління великою територією, громіздкий і неефективний бюрократичний апарат, відносно низька оплата праці службовців, дискримінація в доступі до інфраструктурних мереж, жорсткий торговий протекціонізм (тарифні й нетарифні бар'єри), інші форми дискримінації.

Характеризуючи економічні причини корупційної злочинності, зауважимо на особливому значенні серед них таких, як:

- нестабільність в економіці, надто залежна від політики й зовнішніх впливів;
- інфляційні процеси;
- проникнення організованої злочинності до легального бізнесу;
- одержавлення економіки, наявність засобів виробництва в руках державних чиновників;
- матеріальна незабезпеченість державних службовців нижчих рангів, які погоджуються на неправомірні вигоди заради забезпечення власних потреб;

¹ Нечаев А. Д., Тищенко Е. В. Оценка факторов, влияющих на уровень коррупции, методами регрессионного анализа (на примере Ростов. обл.). *Организованная преступность и коррупция: результаты криминологическо-социологических исследований*. Вып. 6/под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Изд-во Саратов. гос. юрид. акад., 2011. С. 188.

- розшарування суспільства, колосальні розриви в прибутках людей;
- процедура приватизації і непродумане завищення її темпів, відсутність належної правової бази;
- відсутність ефективної ринкової конкуренції, що дає змогу отримувати надприбутки, а також домагатися успіху не роботою, а через підкуп;
- завищена кількість чиновників в Україні, що знижує можливість їх високої оплати.

Політичні причини також є важливими детермінантами корупції, які проявляються в нестабільності політичної влади, реформування політичних інститутів, нечіткості політичної лінії державних діячів. Як би сумно це не було, але корупція стала нормою серед політичної, владної та економічної еліт. Влада, як найсильніший магніт, притягує до себе людей певної соціальної спрямованості: корисливих, цинічних, лицемірних.¹

Крім того, серед політичних причин корупційної злочинності можемо назвати такі:

- непрозорість влади, досить традиційна для України;
- відсутність ефективних правових механізмів зміщення корумпованих осіб, багато з яких, навіть будучи викриті в корупції, все-таки уникають кримінальних покарань;
- відсутність у вищої і місцевої влади бажання насправді боротися з корупцією;
- проникнення в державні установи представників злочинних організацій.

¹ Лунеев В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важнейший фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 47.

Інформаційні причини. Непрозорість державного механізму, інформаційна асиметрія, відсутність реальної свободи слова і друку, наявність офшорних зон, брак досліджень проблеми корупції.

Культурно-історичні причини. Сформована система норм бюрократичного поведінки; масова культура, що формує поблажливе ставлення до корупції; особливості історичного розвитку; надання малого значення поняттям чесності та честі.

Психологічні причини. Відчуження особистості від державної влади, через що чого люди звикли думати, що без підкупу зробити нічого не можна, а контролювати владу неможливо. Кругова порука серед корупціонерів. Кожен з них допомагає, навіть рятує іншого корупціонера, тим самим підтримуючи й захищаючи себе. При цьому «інший» оберігає і своє джерело доходу, і власну безпеку.

Багатовікова історія хабарництва, що зробила корупцію традицією, вписаною в образ життя. Традиційне відсутність солідарності населення з законами, які забороняють корупцію. Більш того, є низка посад і професій, які стають бажаними тільки тому, що відкривають можливість поборів і хабарництва. Для прикладу можна привести правоохоронні органи, для деяких людей працевлаштування в такі органи є бажаним саме із цієї причини.

Низький рівень правосвідомості населення та психологічна готовність до підкупу є одними з найсильніших детермінант і найбільш складними в подоланні, оскільки вимагають як мінімум значного проміжку часу для переоцінки цінностей в українському суспільстві.

Феномен обопільної провини дає і бере хабар один перед одним. Оскільки кожен із них знає, що й інший винен, це знижує його відповідальність перед самим собою. Можна сказати, що зникає відчуття провини, оскільки він може покласти провину на іншого. Тут має місце рефлексивна гра, яку потрібно враховувати під час розслідування корупційних злочинів та розгляді їх у суді.

Усунення означених детермінант може мати такі наслідки:

По-перше, чим вище рівень економічного благополуччя (ВВП на душу населення), тим менша схильність чиновників вдаватися до незаконних методів отримання прибутку, тим суворіше антикорупційні заходи і тим сильніше громадянське суспільство.

По-друге, чим більше розвинена демократія, тим більше в чиновника ризик втратити своє місце й тим більше можливостей у органів по боротьбі з корупцією.

По-третє, розвиненість судової системи також перешкоджає експансії корупційних процесів.

По-четверте, чим більше і складніше бюрократичний апарат, тим більше можливостей відкривається для корупції. Важливу роль відіграє централізація держави: в більшості жорстко централізованих імперій корупція сягала неймовірних масштабів, як в Римській та Візантійській імперіях. З іншого боку, не всі експерти схильні вважати децентралізацію запорукою низького рівня корупції.

По-п'яте, хоча до недавнього часу дослідники нехтували історичними факторами. Наприклад, у «старих» державах корупційні механізми налагоджені багаторічним практичним досвідом і є біль-

шою мірою соціокультурним феноменом. З іншого боку, у «молодих державах» широкомасштабна приватизація і нерозвиненість державних механізмів надають майже безмежні можливості для корупції – і найкращою ілюстрацією того буде не тільки Україна, а й практично всі країни колишнього соціалістичного табору.

Роль географічних чинників може наочно проілюструвати державний контроль над природними ресурсами (які теж зараховують до географічних факторів), що відкриває для чиновників одне з найбільш прибуткових напрямів корупційної діяльності, причому і у формі вимагання, і у формі хабарів.

Окремі кримінологи як специфічні причини корупції називають слабкість судової системи, традиційне підпорядкування чиновників не закону, а інструкції та начальникові, звична орієнтація правоохоронних органів та їх представників на захист лише «інтересів держави» і «суспільної власності», нерозвиненість правової свідомості населення та ін.¹

Водночас для аналізованої злочинності притаманні й особливо значущі специфічні причини й умови її існування та розвитку, пов'язані переважно з державною службою. Серед цих чинників слід виділити ті з них, які пов'язані з особливостями службового середовища, умовами служби; з характеристикою самих службовців; зі станом соціального контролю за їх службовою діяльністю.

Виділяючи службове середовище як фактор, який продукує корупційну злочинність, особливу

¹ Омигов В. И. Криминология. Общая и Особенная части: учебник для вузов. Пермь: Изд-во Перм. филиала Акад. права и упр., 2007. С. 425.

увагу потрібно звернути: а) на умови служби; б) тип управління; в) соціально-психологічну обстановку в колективі.

Нааявні сьогодні умови служби більшості державних службовців, розмір оплати їх праці, що не дає змоги гідно жити їм та їхнім сім'ям, однак, часто впливають на формування корисливої мотивації службовців, провокують їх на вчинення корупційних злочинів.

Нааявність у багатьох установах ситуативного (а не нормативного) типу управління, що дає змогу службовцям розв'язувати багато питань на свій розсуд, сприяють практичній реалізації чиновниками їх корисливої мотивації.

На корупційну злочинність серйозно впливає й наявна у відповідних установах соціально-психологічна обстановка, визнання корупції в середовищі службовців нормальним явищем.

Велике значення в системі детермінант корупційної злочинності мають негативні особистісні характеристики самих державних та інших службовців, особливо з огляду на зростання в країні їх кількості. До числа цих характеристик належать такі риси, як антисуспільна установка, користь, заздрість, кар'єризм, готовність принести в жертву матеріальної вигоди закон, норми моралі, професійну честь.

Існування недоліків соціального контролю – результат великих прорахунків в управлінні справами держави й суспільства, у формуванні економічних та організаційно-правових основ функціонування державної служби, у поширенні психології всездозволеності й допустимості використання будь-яких засобів забезпечення особистого благополуччя і службовців, і осіб, які їх підкупають.

Причини корупційної злочинності мають складний характер не тільки тому, що є комплексом явищ різної природи, а й тому, що багато хто з них існує дуже давно і перетворилися в традиції і спосіб життя.

Основні причини поширення корупції в Україні такі:

- розшарування, нерівномірність розвитку ринкового господарства;
- поляризація суспільства;
- суперечність між швидкозмінними умовами ринкового господарства та чинним законодавством;
- суперечність між законодавчою та морально-етичною нормами підприємництва;
- суперечності в політичній системі, які представлені владою і бізнесом;
- потреба у виживанні населення в складних умовах становлення ринкових відносин; створення штучного дефіциту ресурсів;
- зволікання у прийнятті рішень.¹

Недоліки соціального контролю виявляються також у неповній реалізації законодавчих та інших нормативних правових актів, спрямованих на максимальне зниження й врешті-решт на подолання корупції.

ІНДИКАТОРИ КОРУПЦІЇ – зовнішні ознаки корупційної ураженості посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, вичерпний перелік яких неможливо запропонувати, але зазвичай у науковій літературі виділяють дві групи: сигнальні індикатори та соціально-ней-

¹ Серьогін С., Серьогін С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-1/doc/4/01.pdf

тральні індикатори поведінки й діяльності посадових осіб.¹

Корумповані службовці нерідко досить багато заробляють цілком легальним шляхом, але цього їм бракує. Така обставина свідчить про те, що високий заробіток на законній підставі сам по собі не може давати гарантію від хабарництва. Це стосується саме до державних чиновників.

Слід вказати, що деякі фактори корупційної злочинності виявляються лише в конкретному злочині, детермінанти якого також не можуть характеризувати всю корупційну злочинність.² Із наведеним положенням погоджується І. М. Даньшин,³ указуючи на принципи відмінності між конкретним злочином, їх групою та злочинністю загалом, відповідно до чого пропонується розрізняти й їх причини та умови на основні, загальні, безпосередні.

Дещо меншою мірою порівняно з економічними та соціальними детермінантами в причинному комплексі корупційної злочинності виявляється дія факторів соціально-демографічного характеру, однак наголошуємо, що незалежно від інтенсивності дії того чи того чинника саме їх сукупність загалом і детермінує зазначений вид злочинності.

Особливу увагу слід приділити державним чиновникам, чия поведінка особливо сильно може вплинути на корупційну злочинність і морально-

¹ Тезаурус. *Студопедия*. URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>

² Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісн. Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7). URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik07_10.pdf

³ Кримінологія. Загальна та Особлива частини: [підручник]/ [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.]; за ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2009. С. 89.

психологічну атмосферу у суспільстві. На сучасному етапі значну їх частину складають особи, чії погляди і професійні якості сформувалися в умовах адміністративно-командної системи державного управління. Цей тип управлінця для корупції вразливий, проте заміна державних службовців старої формації молодими людьми таїть в собі ще більшу небезпеку розвитку корупційних тенденцій у системі державної служби. Дослідження вітчизняної і зарубіжної практики показують: чим молодший державний службовець, тим більше він схильний до порушення моральних і професійних норм. Це підтвердили й дані вітчизняних та закордонних соціологічних досліджень. Серед респондентів віком до 30 років невідомість як важливу професійну якість назвали тільки 7,9 %; серед 15 ділових та особистісних якостей, необхідних для успішного виконання службових обов'язків, невідомість посіла дев'яте місце, чесність – третє.¹ Дані опитування показали також, що кадровий корпус більш орієнтований на задоволення, скоріше, особистих потреб, ніж на служіння суспільству й державі; а в нижніх та вищих ешелонах державної служби практично однакова питома вага чиновників, які розглядають свою посаду як засіб задоволення особистих інтересів за рахунок інтересів суспільства.

Подібне ставлення до своєї роботи створює всі умови для процвітання в державному апараті корупції й лобізму. Слід також зазначити, що й

¹ Абрамовская О. Р., Майоров А. В. Кримнологические особенности личности коррупционного преступника. *Вестн. Челябинск. гос. ун-та.* 2012. № 37 (291). Право. Вып. 34. С. 54–57. URL: <http://www.lib.csu.ru/vch/291/010.pdf>

закони про державну службу, прийняті в після-перебудовний період та нині, не стали надійним інструментом припинення корупційних тенденцій у державних організаціях. Уміщені в законах обмеження, націлені на створення механізму попередження боротьби з корупцією в системі державної служби, сьогодні вони лиш декларація. На практиці вони абсолютно неефективні. Так, державному службовцю заборонено (крім педагогічної, наукової та іншої творчої діяльності) займатися підприємницькою діяльністю, перебувати членом органу управління комерційної організації. Закон зобов'язує службовців щороку надавати декларації про доходи і їхнє майно тощо.

Схема перша: чиновники записують усе майно на дружину, а потім розлучаються. Згідно із законом він нічого не повинен указувати. Оскільки це вже майно не найближчого родича, а чужої людини. Експерт зазначає, що це примітивна схема, але працює «залізною».

Схема друга: у податковій декларації потрібно вказати інвестиційний дохід. Наприклад, указується дохід від депозитів. При цьому чиновникові не потрібно декларувати ту суму, яка лежить у банку і приносить дохід.

Схема третя: зробити фонд, який купує активи, а потім їх вартість збільшується в рази.¹

Є й інший шлях. Потрібно створювати такі умови, за яких корупція стає неможливою. Як ілюстрацію можна навести такий класичний при-

¹ Мелкая рыба клюет, а крупная – плюет: схемы обмана по декларациям от эксперта: [сайт]. Харьковское новостное агентство. 01.04.2016. URL: <http://nahnews.org/669670-melkaya-ryba-klyuet-a-kрупnaya-plyuet-sxemy-obmana-po-deklaracijam-ot-eksperta/>

клад: ситуація в колишньому міністерстві палива та енергетики. Це відомство мало славу одного з найбільш корумпованих. Коли в нього забрали функції проведення сертифікації та регулювання доступу до магістральних нафтопроводів, рівень корупційності там різко пішов на спад. Останнім часом його існування на це відомство в цьому аспекті ніхто не скаржився.

Подолання корупції в Україні багато в чому ускладнюється тим, що в системі освіти корупція стала нормою життя, а в деяких випадках і єдиною можливістю отримати номінально безкоштовні послуги, які держава зобов'язана надавати своїм громадянам. Більш того, підлітки і студенти, проходячи навчання у вітчизняній системі освіти, засвоюють і корупційні способи рішень своїх проблем, які потім переносять і на інші сфери своєї діяльності. Тому без подолання корупції саме в системі освіти неможливо буде вважати успішними виконання антикорупційних програм у країні.

У сучасних умовах адміністрації і власники ВНЗ, зазвичай, не зацікавлені в активній боротьбі з хабарництвом. Значущою причиною такої незацікавленості є їх вигода від використання викладачами тіньових форм оплати праці, що дає змогу економити на їх легальних заробітних платах. Крім того, у короткостроковому періоді витрати на боротьбу з хабарами у ВНЗ підвищуються в результаті зниження виручки внаслідок відрахування неуспішних у навчанні студентів.¹ Тому на рівні ВНЗ майже завжди оптимальний є «рівень

¹ Панченко П. Коррупция в образовательных учреждениях: составы преступлений и соотношение с неправомерными деяниями. *Уголовное право*. 2005. № 2. С. 54.

боротьби з хабарами, при якому пов'язані з цим витрати не перевищуватимуть збитки від хабарів для цієї організації». Саме тому рівень боротьби з хабарництвом у більшості українських ВНЗ дуже низький, така боротьба практично відсутня. Адже в сучасних умовах більшість вітчизняних ВНЗ орієнтується «на максимізацію доходів у короткостроковому періоді».¹

Отже, корупційна злочинність багато в чому зумовлюється загальними для всієї злочинності країни криміногенними соціально-економічними, політичними, соціально-психологічними та іншими факторами. До їх числа належать загальні негативні наслідки реформування країни (криза й нестабільність розвитку економіки, існування її «тіньової» складової, «дикого» ринку, кримінального бізнесу, нерозвиненість форм правового регулювання ринкових відносин, падіння моральності, зниження рівня правосвідомості населення тощо).

Установлення причин і умов вчинення корупційних злочинів є потрібним чинником для визначення правильної системи протидії цьому негативному явищу. Так, причинний комплекс злочинів у сфері службової діяльності є системою взаємопов'язаних криміногенних явищ і процесів об'єктивного та суб'єктивного характеру, що в поєднанні з іншими факторами прямо й опосередковано детермінують злочинність у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Виявлення, усунення, мінімізація та нейтралізація криміногенних факторів

¹ Шилюк Т. О. Миттельман К. Г. К вопросу о коррупциогенных факторах в системе российского образования. *Юрид. образование и наука*. 2011. № 4. С. 21.

злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, що зумовлюють службову злочинність як явище та спричиняють її конкретні прояви, виступають головним напрямом запобігання їй.¹ Вагомим здобутком є створення нового органу – Національного антикорупційного бюро України, державним правоохоронним органом, на який покладатиметься попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових.²

Проблеми корупційної злочинності та боротьби з нею мають важливе значення у сфері протидії злочинності загалом. Протидія корупційній злочинності передбачає всебічне вивчення цього правового феномену не лише з погляду кримінального права, а й кримінології. Протидія корупції є комплексним поняттям і включає в себе не лише органи, уповноважені на боротьбу з корупційними злочинами, а й необхідну чітку взаємодію таких органів у досягненні спільного завдання, постійне підвищення їх кваліфікації та наявність громадського контролю. Отже, поняття *кримінологічна характеристика корупційної злочинності* з позицій комплексного підходу охоплює кількісні та якісні показники стану злочинності, відомості про особистість злочинця та обставини, що мають значення для організації превентивної роботи.

¹ Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія/Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 445.

² Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/conv/>

На питання «У чому причини корупції в Україні?» переважна більшість опитаних обрала низьку заробітну плату працівників бюджетної сфери – 74,3 %. Далі відповіді розподілилися так: низький рівень культури (у тому числі правової) у населення – 38,6 %; недостатньо строгий контроль за діями чиновників, їх доходами й витратами – 28,6 %; національні традиції, менталітет – 41,4 %; відсутність віри в Бога – 4,3 %; слабка економіка – 38,6 %; нерозвиненість громадянського суспільства – 30 %; відсутність громадського контролю – 11,4 %; недосконалість судової системи – 10 %; неадекватність покарання за факти корупції – 11,4 %. Свій варіант зазначили 7,1 % респондентів, а саме: перераховані в анкеті причини корупції в Україні слід сприймати як комплекс; недосконалість норм кримінально-процесуального законодавства щодо протидії корупції; існування корупції є вигідним вітчизняним можновладцям. Також був зазначений варіант про те, що кожен шукає причини корупції в будь-кому іншому, але тільки не в собі. Відзначимо цей варіант, як досить прогресивний саме щодо державних службовців, адже такий психологічний підхід унеможливорює подолання корупційної налаштованості в означених осіб, а відповідно, і зводить нанівець подолання корупції як такої.

Для з'ясування думки опитаних працівників судово-правоохоронних органів, що потрібно зробити, щоб корупціонерів стало менше, було запропоновано 11 варіантів та можливість висловити особисте ставлення. Відносно більшість отримав варіант: жорстко контролювати розподіл і витрати бюджетних коштів – 47,1 %. Далі відповіді розподілилися так: жорстко карати передовсім високопосадовців – 41,2 %; проводити агітаційну роботу

з населенням щодо формування нетерпимості до проявів корупції – 24,3 %; підвищити правову грамотність населення – 35,7 %; змінити законодавство щодо боротьби з корупцією – 14,3 %; ширше висвітлювати антикорупційну діяльність у засобах масової інформації – 8,6 %; забезпечити відкритість прийняття рішень владою – 30 %; підвищити зарплату всім чиновникам – 37,1 %; підвищити зарплату чиновникам нижчої ланки – 38,6 %; відстежувати майнове положення посадових осіб, їх витрати – 24,3 %. Найменше респонденти підтримали запропонований варіант про потребу реформувати суди, змінити суддів – 7,1 %. Свій варіант запропонувало 4,2 % опитаних, зазначивши як запобіжні заходи: потребу забезпечення невідворотності покарання корупціонерів; проводити судові процеси над корупціонерами публічно в он-лайн режимі; приклад самих можновладців, особливо високопосадовців. Такий розподіл відповідей передовсім доводить значимість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як значущих засобів у виявленні зазначеної категорії суспільно небезпечних діянь, оскільки останні мають надвисокий рівень латентності. Саме усвідомлення потреби пошуку дієвих засобів викриття, виявлення фактів, пов'язаних із різними діями щодо неправомірної вигоди, переслідувався дисертантом і в результаті підтвердив наукові пошуки в означеному напрямі.

«Чи обізнані Ви про основні заходи по протидії корупції?» На це запитання більшість респондентів відповіла, що «достатньо добре обізнаний про них» – 82,9 %, меншість зазначила, що «недостатньо обізнаний» – 17,1 %. Жоден з опитаних не обрав варіант «не маю ніякої інформації» – 0 %.

Більшість серед анкетованих зазначили, що їх цікавить інформація про антикорупційні заходи, які висвітлюють ЗМІ – 87,1 %, відповідно, менша частина заперечила власну зацікавленість – 12,9 %.

Щоб визначити, наскільки корупція має вплив на життя респондентів, кожен відповів на це запитання. Причому майже однакову кількість отримали протилежні за суттю варіанти: «так, має» – 37,1 %; «ні, не має» – 38,6 %. Частина указала «має незначний вплив» – 24,3 %.

Значна кількість опитаних не погодилася із запропонованим дисертантом твердженням, що якщо «Не можеш довести походження майна – ти злочинець» варіант «ні, не підтримую» обрали – 60 %; утім досить значною виявилася частина тих, хто підтримує зазначену тезу – 40 %.

Під час дослідження корупційної злочинності варто поєднувати запитання про те, чи респонденти ставали «жертвами» корупційних злочинів та чи вони самі вчиняли корупційні злочини. Поєднання цих запитань потрібне в такому разі, адже особа, яка «потерпіла» від корупційного злочину, найчастіше є водночас виконавцем іншого. Проте бувають випадки, коли в особи вимагали неправомірну вигоду, але вона її не надала, тому черговим запитанням, яке варто передбачити в анкеті, є запитання про те, чи респондент ставав потерпілим від вимагання неправомірної вигоди. Щодо інших запитань, які треба задавати респондентам, потрібно зазначити і те, чи володіють вони інформацією щодо вчинення корупційних злочинів знайомими їм особами чи щодо таких осіб. Наступним, не менш важливим запитанням, є те, чи повідомили респонденти про ці злочини правоохоронні органи. Якщо так, то що було вчинено за

результатами звернення, а якщо ж ні, то що слугувало причиною такого неповідомлення. Аналіз причин неповідомлення про корупційні злочини дасть можливість розробити стратегію боротьби з такими причинами, що своєю чергою матиме результатом зменшення рівня латентності корупційної злочинності. Для визначення структури корупційної злочинності можна також додати питання про сферу вчинення корупційних злочинів (освіта, медицина, певні види адміністративних послуг тощо).¹

Для того, щоб з'ясувати ставлення опитуваних до власної готовності під тиском обставин давати неправомірну вигоду посадовій особі для розв'язання особистого питання, їм запропоновано було обрати тільки «так» або «ні». Переважна більшість відповіла негативно – 75,7 %; позитивно – 18,6 %. З огляду на те, що ці результати не мають у сукупності 100 %, відповідно, частина респондентів утрималась від однозначної відповіді, не зважаючи на анонімний характер анкетування. Кількість останніх становить, відповідно, 5,7 %.

У продовження з'ясування дисертантом особистої позиції опитуваних їм було запропоновано п'ять варіантів відповідей на запитання: «Що утримує Вас від отримання неправомірної вигоди?» Більшість обрала «не бажання вчиняти злочин» – 62,9 %; незначно менше отримав варіант «виховання» – 57,1 %. Досить незначними виявилися частки тих, які обрала «страх покарання» – 7,2 % та «віра в Бога» – 2 %. Крім того, як «свій варіант» респонденти позначили такі стримувальні

¹ Харченко В. Реалізація принципів кримінальної політики. *Віче*. 2009. № 6 (берез.). URL: <http://www.viche.info/journal/1383/>

фактори: особиста позиція; внутрішнє переконання та законослухняність.

На запитання: «Чи траплялись у Вашій практичній діяльності випадки виявлення, розслідування корупційних правопорушень, участі у судовому розгляді справ про корупційні правопорушення, представництво інтересів у справах, пов'язаних із корупцією (кримінальні, адміністративні, цивільні, господарські)?» переважна більшість респондентів відповіла позитивно: траплялись особисто – 57,1 %, частина відповіли негативно – не траплялись – 27,2 %, і найменша кількість відповіли, що траплялись у діяльності колег – 25,7 %. На це питання деякі з опитаних відповідали позитивно одразу на два варіанти, що випадки звільнення від корупційних злочинів траплялись у діяльності колег і траплялись особисто.

Щоб визначити, з якими проявами корупції зустрічались під час службової діяльності, респонденти обирали один або декілька із запропонованих шести варіантів. Відповіді розподілилися так: найбільша частина відзначила «кумівство при призначенні на посади, преміюванні» – 28,6 %; майже однакову кількість отримали варіанти «пропонування неправомірної вигоди за вчинення неправомірних дій» – 22,9 % та «свій варіант», у якому респонденти відповіли, що зовсім не зустрічались з проявами корупції під час службової діяльності – 21,4 %. Далі «пропонування неправомірної вигоди за службову бездіяльність» – 14,3 %; «внутрішньослужбова корупція у вигляді надання або отримання послуг «Ти мені – я тобі» – 10,2 %, і найменша частина анкетованих обрали «прохання надати неправомірну вигоду за вчинення законних дій іншими службовими особами» – 8,6 %.

На думку респондентів, які органи/установи вважаєте найбільш корумпованими, лідером виявилися медичні установи – 50 %; поряд із ними перебувають органи місцевого самоврядування – 48,6 %; державні органи – 44,3 %; правоохоронні органи – 35,7 %; суди – 31,4 %; органи освіти – 30 %; релігійні установи – 11,4 %. Найменша кількість опитаних обрала «свій варіант», окремо зазначивши, що корупція є скрізь та передовсім у ВРУ і КМУ – 4,2 %.

Наступні два питання анкети були деталізуючими саме в з'ясуванні думки респондентів. «Який державний орган вважаєте найбільш корумпованим?» На першому місці за кількістю відповідей стоїть Верховна Рада України – 51,4 %; на другому Кабінет Міністрів України – 37,1 %; на третьому МВС – 30 %; однаковий результат – 20 % у судів та варіанта, який зазначав про корумпованість усіх державних органів; СБУ – 7,1 %. Найменша частина анкетованих зазначила прокуратуру як корумпований орган – 5,3 %. Незначні результати отримав і «свій варіант», де зазначили місцеві органи – 2,1 %.

Друге питання «Який з указаних органів, на Вашу думку користується найменшим авторитетом населення і чому?» Отримано такі результати: на першому місці, знову ж таки Верховна Рада України – 31,4 %; на другому місці прокуратура – 28,6 %; МВС – 24,3 %; суди – 11,4 %; Кабінет Міністрів України – 10,2 %; «усі» – 8,6 %; найменша частина зазначила СБУ – 2,6 %; «свій варіант» – 0 %.

Більшість анкетованих на запитання «Які заходи необхідні для відновлення довіри населення до правоохоронних органів?» своїми відповідями

підтримала «виборність керівників правоохоронних органів» – 35,7 %; «виборність суддів» – 21,4 %; досить значною виявилась частка респондентів, які зазначали свій варіант – 17,1 %. Такими заходами, на їх думку, можуть бути:

- адекватне висвітлення роботи правоохоронних органів у ЗМІ;

- забезпечення судово-правоохоронним органам незалежності в професійній діяльності;

- політична воля Президента України в протидії корупції;

- демонстрація результатів протидії з корупцією народові;

- застосування до корупціонерів повної конфіскації майна;

- офіційне роз'яснення законодавчих прогалин, недосконалостей, взагалі, у антикорупційній сфері, зокрема;

- прийняття Закону України «Про кримінальні проступки»;

- узаконення відеозапису слідчо-розшукових дій у справах про корупційні злочини тощо.

Для з'ясування «Які профілактичні антикорупційні заходи Ви застосовуєте у своїй службовій діяльності?» респонденти обирали відповіді з шести варіантів, унаслідок отримано такі дані: найбільше відповідей за «уникаю ситуацій, які б могли призвести до корупції» – 74,3 %; правдиво заповнюю декларації про свої доходи та доходи членів сім'ї – 62,9 %; дбаю про свій авторитет антикорупціонера вдома й на роботі – 42,9 %; дбаю про свій авторитет антикорупціонера тільки на роботі – 7,1 %. Найменша частка обрала «ходжу до церкви» – 2,8 % та «свій варіант» у вигляді

мені не потрібні жодні профілактичні антикорупційні заходи – 1,4 %.

Фахову оцінку наявній антикорупційній інфраструктурі загалом дали співробітники правоохоронних органів. Так, з висловлюванням, що на сьогодні в Україні побудовано єдину, добре налагоджену систему органів протидії корупції погодилося 34 % респондентів, з них усього 3 % погодилося із цим висловлюванням повною мірою. Не погодилося із цим висловлюванням загалом 66 % опитаних правоохоронців, які вважають, що в Україні відсутня єдина антикорупційна інфраструктура, з них 37 % згодні з цим повною мірою. Таким чином ми можемо говорити, що в Україні на сьогодні відсутня єдина, добре налагоджена антикорупційна інфраструктура.¹ Ці оцінки були надані переважно антикорупційному законодавству, яке існувало до прийняття нових законів, спрямованих на запобігання та протидію корупції.

2.3. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності

Останнім часом прийнято чимало вітчизняних законів, спрямованих на адаптацію антикорупційного кримінального законодавства до міжнародних стандартів. Це зумовлено суспільною небезпечністю діянь, пов'язаних із наданням та одержанням неправомірної вигоди й поширенням корупції в умовах перехідного періоду розвитку суспільства. Водночас протидія корупційній злочинності вима-

¹ Антикорупційна інфраструктура. URL: ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/11.pdf

гає всебічного дослідження вказаного протиправного явища.

У науці кримінології поняття *злочинність* трактують як відносно масове, історично мінливе соціальне явище, поширене територіально та в часі, яке є цілісною, заснованою на статистичних закономірностях системою одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом.¹

Зокрема, Ю. Ф. Іванов та О. М. Джужа виокремили ознаки злочинності для докладнішого розкриття змісту цього поняття. Так, злочинність – це негативне, соціальне, історично мінливе, перехідне явище. Вона має кримінально-правову характеристику. Це не статистична сукупність злочинів, а власне явище. Злочинність – це не механічна, а цілісна сукупність, система злочинів, їй притаманна ознака самодетермінувального явища. Вона складається з конкретних злочинів, учинених на певній території у відповідний період часу. Злочинності притаманна іррегулярність. Вона має масовий характер та характеризується стійкістю.²

Проблеми корупційної злочинності у своїх роботах вивчали такі науковці, як О. Дудоров, О. Кальман, О. Литвак, В. Лукомський, М. Мельник, А. Мудров, Є. Невмержицький та ін. Проте питання кримінологічної характеристики корупційної злочинності потребують подальшого теоретичного обґрунтування.

Поняття *корупційна злочинність* не варто отожднювати із сукупністю корупційних злочинів,

¹ Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2006. С. 23.

² Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. та ін. Кримінологія: навч.-метод. посіб./за заг. ред. О. М. Джужу. Київ: Атіка. 2003. С. 61.

передбачених Особливою частиною КК України. На основі загальнотеоретичних визначень злочинності поняття *корупційна злочинність* можна розглядати, як історично мінливе, відносно масове, стійке, самодетермінуюче, соціально негативне явище, що становить систему корупційних злочинів.

Корупційні кримінальні правопорушення завдають руйнівного удару по авторитету органів державної влади, нищать законодавчо регламентовану практику надання публічних послуг, завдають істотної шкоди основним правам і законним інтересам громадян, державним і суспільним інтересам, а також інтересам юридичних осіб приватного та публічного права.

Бажання України наблизитись до стандартів міжнародного співтовариства у сфері протидії та запобігання корупції втілилось у прийнятті низки законів, які суттєво змінили систему відповідальності за злочини у сфері службової діяльності загалом, і у сфері корупції зокрема. Результатом таких законодавчих змін стала заміна поняття *хабар на неправомірну вигоду* та визначення особливостей її кваліфікації.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» корупція – використання особою, означеною в ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей для одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, щоб схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.

Корупцію зазвичай поділяють на побутову (пов'язану з повсякденним життям громадян), бюрократичну, або адміністративну (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупційну поведінку осіб, які приймають політичні рішення).¹

Орієнтуючись на означені параметри поділу, здійснимо класифікацію за ознакою поширення корупції по вертикалі державних інститутів. З цього погляду, можна виділити три рівні корупції в суспільстві:

- 1) низова (побутова) корупційна злочинність;
- 2) середня (місцева) корупційна злочинність;
- 3) вища (елітна) корупційна злочинність.

Перший низовий рівень утворюють корупційні відносини на «побутовому» рівні громадян у сфері обслуговування, охорони здоров'я, освіти тощо. Це власне корупція у формі хабарництва, «гешефтів», «подарунків», головню у вигляді грошей чи матеріальних предметів – подарунків, матеріалізованих «подяк».

Другим середнім рівнем корупції будемо називати корупцію на місцевому рівні, зокрема в місцевих органах. На цьому рівні корупційні діяння стосуються вже не стільки громадян, а здебільшого суб'єктів підприємницької діяльності – дрібного та середнього бізнесу, місцевої мережі банківської системи тощо.

Ця корупція здебільшого вже не має ознак грубого хабарництва в грошовій чи матеріальній формі, їй притаманні вже інші, більш завуальовані форми «подяк», зустрічних дій, виражених у фор-

¹ Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісн. Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7). URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik07_10.pdf

мі послуг, пріоритетних пропозицій, привабливих вакансій тощо. Такі зустрічні послуги важче ідентифікувати та кваліфікувати як корупційну злочинність, а відповідно, і проводити розслідування стосовно корупціонерів.

Нарешті, третій рівень корупційних дій утворюють злочинні дії такого характеру на вищих щаблях державної влади та суспільства: політична еліта, правоохоронні органи – прокуратура, вищі судові установи тощо.

Характерною ознакою корупційних дій цього рівня є надання доступу до влади через високі посади, політичне лідерство тощо. Такий характер корупційних дій ще важче піддається кримінальній кваліфікації, ніж діяння попереднього рівня, але ступінь їх суспільної небезпеки є найвищим порівняно з попередніми видами.

Якщо говорити стисло, то характерною ознакою корупції першого рівня є звичайний хабар, характерна ознака корупції другого рівня – незаконне отримання послуг та пріоритетів (пропозицій тощо) і, зрештою, характерною ознакою корупції третього рівня є незаконний доступ до влади.

Стосовно запропонованої класифікації зробимо одне зауваження. Може скластися враження, що для корупції другого та третього рівнів гроші зникають зі схем корупційних відносин, але це зовсім не так. Насправді гроші для цих рівнів стають великими (для другого рівня – на десятки та сотні тисяч доларів) й дуже великими (для третього рівня – на десятки та сотні мільйонів доларів), а змінюється тільки технологія їх отримання, від примітивної безпосередньої через хабар до завуальованих схем пропозицій, преференцій – для другого рівня й опосередкованих форм у вигляді важелів влади – для третього рівня.

Окремо, слід зазначити типологію корупційних відносин за видом діяльності корупціонера:

– хабарництво, підкуп, отримання незаконних доходів (вимагання, «відкати»);

– крадіжки і приватизація державних ресурсів та коштів;

– незаконне привласнення (підробка, фальсифікація, розкрадання; привласнення грошей, майна через обман), зловживання під час використання державних фондів, розтрати;

– непотизм або кумівство, фаворитизм (призначення на посади родичів і друзів);

– просування особистих інтересів, змова (надання преференцій окремим особам, конфлікт інтересів);

– прийняття подарунків для прискорення розв'язання проблем;

– захист і покривання («кришування», лже-свідчення);

– зловживання владою (залякування або тортури);

– маніпуляції регулюванням (фальсифікація виборів, прийняття рішень на користь однієї групи або людини);

– електоральні порушення (купівля голосів, підтасовування результатів виборів);

– пошук ренти – вимагання (держслужбовці протизаконно встановлюють плату за послуги або штучно створюють дефіцит);

– клієнтелізм і патронаж (політики надають матеріальні послуги в обмін на підтримку громадян);

– незаконні внески у виборні кампанії (передача подарунків для здійснення впливу на політику).¹

¹ Мусаелян М. Ф. Совершенствование уголовной политики в сфере противодействия коррупции в Российской Федерации: [сайт]. URL: <http://www.center-bereg.ru/m13.html>

Типологія корупційних відносин за ступенем поширеності:

- епізодична;
- систематична;
- клептократія.

Корупція завжди спрямована на досягнення власного збагачення за рахунок неконкурентного перерозподілу благ. Деякі дослідники пропонують у вигляді формули зобразити причину корупції. Одним із перших це зробив професор Роберт Клітгаард, творець знаменитої «формули корупції»:¹

Корупція = влада монополій + свобода дій – підзвітність.

Інакше кажучи, корупція визначається ступенем монопольної влади і права приймати довільні рішення, якими наділені державні чиновники, а також мірою їх відповідальності за свої дії.

У науковому середовищі висловлено думку² про те, що одиничний випадок отримання службовцем вигоди зі свого службового становища не можна вважати корупцією. Критерій системності здійснення зловживань не є власне підставою віднесення конкретної дії (або бездіяльності) до числа корупційних, а скоріше, має допоміжне значення, даючи змогу проводити градацію і структурування різноманітних проявів корупції. Так, В. В. Летуновський і А. А. Агеев на підставі кількісних параметрів поділяють корупцію на разову, періодичну,

¹ Курбатов Е. В. Уголовная ответственность за получение взятки по законодательству РК: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Караганда, 2002. 23 с.

² Узагальнення Практики розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) від 19 жовт. 2009 р. *Верховний Суд України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09

системну.¹ Така градація має важливе практичне значення, оскільки дає змогу адекватно протидіяти корупції залежно від її характерних рис.

Найбільш небезпечний вид – саме політична корупція (нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади своїх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод).² Політична влада виступає в цьому разі як універсальний товар.³

Взагалі слід визнати специфічний характер політичної корупції і потребу впровадження у життя особливих механізмів протидії їй. Так, на думку Г. Кохана, корупція під час фінансування політичних партій і виборчих кампаній є окремим незалежним типом політичної корупції і вимагає окремого ґрунтового дослідження, яке здійснюється передусім через моніторинг як одну з початкових стадій оцінювання.⁴

Варто звернути увагу на проблему лобювання інтересів третіх осіб, яка розкривається в Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. У ньому зазначено, що одним із найбільш поширених проявів корупційної поведінки в діяльності виборних

¹ Летунівський В. В., Агеев А. А. О противодействии коррупции. *Рос. юстиция*. 2010. № 1. С. 21.

² Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ред. кол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. 344 с.

³ Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісн. Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7). URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik07_10.pdf

⁴ Корупція в Україні та світі: опитування, дослідження та публікації: зб. матеріалів на тему: Корупція, партнерство за прозоре суспільство. Київ, 2000. С. 113.

посадових осіб є незаконне лобіювання інтересів окремих осіб або бізнес-структур.¹

Однак законодавець власне можливість лобіювання загалом не відкидає, пропонуючи ухвалити законодавство щодо визначення його правових засад. Як спосіб такого визначення пропонується унормування лобіювання як легального демократичного шляху взаємодії громадянського суспільства і правової держави.² При цьому автори закону не конкретизують, що саме потрібно розуміти під законним лобіюванням і яким чином це позначиться на політичних і правових процесах взагалі. Питання щодо того, чи можливе існування лобіювання як легального правового явища, при цьому залишається відкритим.

Серед недоліків нової Антикорупційної стратегії, на нашу думку, – відсутність у ній механізмів боротьби з корупцією у взаємозв'язку останньої з організованою злочинністю. Теоретично корупція і організована злочинність можуть існувати окремо. Ці правові категорії частково перетинаються, тобто можуть і збігатися, і існувати роздільно. Утім на практиці, з огляду на охоплення адміністративно-контрольними функціями держави практично всіх сфер суспільних відносин, складно уявити ситуацію, за якої злочинна група чи організація системно здійснює свою діяльність, не «підключаючи» до злочинних схем органи державної влади або службовців приватного сектора. Якщо така організація діє ізольовано, вона не може отримати доступу до фінансових і організаційних ресурсів, швидко по-

¹ Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

² Там само.

трапляє в поле зору правоохоронних органів і, врешті, викривається. Отже, формуючи комплекс антикорупційних заходів, жодним чином не можна ігнорувати протидію організованій злочинності.

Ураховуючи існуючі теоретико-наукові напрацювання у вітчизняній та зарубіжній правовій літературі наведемо визначення деяких термінів, потрібних для подальшого дослідження структури та кримінологічної характеристика корупційної злочинності.

Показники корупційних вражень – абсолютні й відносні показники, що характеризують ступінь суспільної небезпеки, обсяг, інтенсивність, структуру, динаміку й територіальний розподіл корупційних правопорушень та осіб, які їх вчинили.¹

Показники корупційної злочинності – числові величини, що представляють зовнішню або формальну сторону корупційної злочинності. Показники корупційної злочинності можуть бути якісними й кількісними. Аналізуючи показники корупційної злочинності, можна виявити деякі закономірності її існування, поширення та розвитку в конкретний період часу на певній території.²

На думку В. Ястребова, в поняття кримінологічної характеристики варто включати: просторово-часові параметри, особливості, що мають значення для розуміння детермінант злочинних проявів, особливості, що мають значення для організації превентивної роботи.³

¹ Тезаурус. *Студопедия*. URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>

² Там же.

³ Ястребов В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. М.: Юрид. лит., 1982. Вып. 37. С. 16.

Водночас І. Даньшин зазначає, що кримінологічну характеристику злочинів складає сукупність статистично значущих показників про злочинність і особистість злочинця, які відображають їх кількісну та структурну характеристику і таким чином ступінь суспільної небезпеки. А причини й умови вчинення злочинів, заходи попередження виходять за межі кримінологічної характеристики, оскільки взаємодіють зі злочинністю як відокремлені соціальні категорії.¹

Відповідно до загальної теорії кримінології кримінологічна характеристика охоплює кількісні та якісні показники стану злочинності й відомості про особистість злочинця.²

Складністю надання кримінологічної характеристики стану корупційної злочинності України є відсутність необхідних кількісно-якісних показників. Це можна пояснити вступом в дію суттєвих змін у КК України, пов'язаних із корупційними злочинами. Зокрема, внесених законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.03.2013 р. тощо.

Суттєвих змін зазнав передусім КК України, де по-новому викладено ознаки злочинів, відповідальність за які передбачено в ст. 354 КК України

¹ Гуров А. И. Коррупция угрожает национальным интересам России. *Борьба с коррупцией: актуальные проблемы законодательного обеспечения: сб. ст. и док.* М., 2002. С. 36.

² Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. *Міністерство юстиції України*. 2014. С. 164. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodo-zapob>

(підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації, ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), ст. 369 КК України (пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі), ст. 370 КК України (провокація підкупу).

Окрім вказаного, частково змінено об'єктивну чи суб'єктивну сторону в таких складах злочинів, як підкуп особи, яка надає публічні послуги (ч. 1 ст. 368-4 КК України), зловживання впливом (ч. 1 та ч. 2 ст. 369-2 КК України).

У таких нормах як статті 368-2, 368-3 КК України законодавець відмовився від таких понять як «комерційний підкуп» та «хабар», замінивши їх на інші – «підкуп» та «неправомірна вигода».

У зв'язку із зазначеним вище, на практиці постає цілком слушне питання про розмежування прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), яке законодавець за раніше чинним законодавством визначав як одержання хабара від суміжних злочинів.

Що ж до застосування нових антикорупційних статей КК України, то у 2013 р. до суду направлено 200 справ про такі злочини. Розглянуті в судах лише одиниці. Проведене дослідження показало, що за ст. 364-1 проводилося кримінальне провадження щодо 9 % справ, за ст. 365-1 – 4,0 %, ст. 365-2 – 3,2 %, ст. 368-2 – 10,5 %, ст. 368-3 – 30,0 %, ст. 368-4 – 10,5 %, ст. 369-2 – 30,8 %. Отже, найбільшу питому вагу склали: зловживання впливом, комерційний підкуп, підкуп особи, яка надає публічні послуги, і незаконне збагачення – 81,8 %. У 2012 р. слідчими підрозділами до суду направ-

лено 1877 кримінальних справ про 2781 кримінальний злочин стосовно 2315 обвинувачуваних. Органами прокуратури направлено до суду 1648 справ (з них 845 – про одержання хабара або 51,2 %), органами внутрішніх справ – 37, СБУ – 47, податковою міліцією – 3.¹

Отже, наголосимо: у структурі цього виду злочинності домінувальним є саме зловживання владою або службовим становищем.

Відповідно, дослідження кримінологічної характеристики корупційної злочинності прямо пов'язано із кримінологічними дослідженнями злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Так, у структурі цих злочинів домінують зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та службове підроблення (ст. 366 КК України), рівень якого значно перевищує рівень інших злочинів цього виду, в тому числі й отримання неправомірної вигоди службовою особою.²

Останнім часом значно знизився рівень злочинності, пов'язаної з одержанням неправомірної вигоди. Так, якщо у 2009 р. зареєстровано 4063 злочини, передбачені ст. 364 КК України, то у 2014-му їх кількість зменшилася до 2076, відповідно, у 2009 р. зареєстровано 2405 злочинів, передбачених ст. 368 КК України, а у 2014-му – 991.³

¹ Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія/Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 424.

² Там само. С. 421.

³ Звіт про стан протидії корупції за 2014; 2015 рр. *МВС України*. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm

Для порівняння наведемо дані за I півріччя 2017 р. На початок звітнього періоду обліковано 26 235 кримінальних правопорушень, із них 11 035 – у сфері службової діяльності. З урахуванням переліку корупційних злочинів, визначених у примітці ст. 45 КК України, їх частка від загальної кількості зареєстрованих злочинів згідно з розподілом за статтями КК України за звітний період становитиме: за ст. 191 – 6215 правопорушень; ст. 262 – 64; ст. 308 – 6; ст. 312 – 0; ст. 313 – 82; ст. 320 – 78; ст. 357 – 999; ст. 410 – 176; ст. 210 – 15; ст. 354 – 20; ст. 364 – 2326; ст. 364-1 – 175; ст. 365-2 – 143; ст. 368 – 1198; ст. 368-2 – 66; ст. 368-3 – 31; ст. 368-4 – 12; ст. 369 – 340; ст. 369-2 – 144.¹ З наведених показників убачається, що найбільша кількість зареєстрованих злочинів – це привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), об'єктом посягання якого є право власності, а не суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках апарату управління органів державної влади, місцевого самоврядування тощо. Такий моніторинг показників корупційних злочинів відображає тільки офіційно зареєстровані дані.²

Крім того, рівень злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, значно переви-

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–червень 2017 року: форма № 1 (місячна): затв. наказом Генеральної прокуратури України від 23 жовтня 2012 року № 100 за погодженням з Держстатом України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo

² Однолюк І. Моніторинг запобігання корупції в Україні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 100.

щує рівень злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (1:0,08); злочинів у сфері господарської діяльності (1:0,64); злочинів проти правосуддя (1:0,33) тощо. Це свідчить про актуальність і пріоритетність не тільки кримінологічного дослідження, а й удосконалення та посилення державної політики і практики запобігання злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [277, с. 422].¹

Зазначимо, що всебічність і комплексність кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, потребують дослідження нинішньої «географії» злочинності, особливостей її кількісно-якісних показників за різними регіонами. Відповідно до цього, враховуючи дані офіційної статистики, найбільшого поширення службова злочинність набула в Донецько-Придніпровському регіоні та, передусім у Донецькій, Дніпропетровській та Луганській областях. Згідно зі статистичними даними, абсолютний рівень злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, у перелічених регіонах такий.²

Крім того, аналогічно високий рівень злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, характерний і для Одеської області, у 2009 р. – 1186 злочинів, у 2010-му – 1396 злочинів, у 2011 р. –

¹ Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія/Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 422.

² Там само. С. 426.

1172 злочини, у 2012-му станом на 20 листопада – 433 злочини.¹

Зауважимо: подібна «географія» злочинності у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, зумовлена низкою економічних, адміністративно-політичних, соціальних та інших особливостей тієї чи тієї території. Окремо серед них варто означити високий рівень економічного, у тому числі промислового, розвитку названих вище областей, що каталізує інтенсифікацію господарської діяльності, у сфері якої вчиняються злочини службовими особами юридичних осіб приватного права.

Особливе місце в «географії» злочинів у сфері службової діяльності посідає м. Київ, високий рівень службової злочинності, у якому не в останню чергу ґрунтується на столичному статусі Києва як важливого адміністративного, політичного, духовного, культурного, історичного й наукового-освітнього центру України. Попри порівняно з іншими адміністративно-територіальними одиницями невелику кількість зареєстрованих злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, у м. Київ було зареєстровано: у 2009 р. – 673 злочини; у 2010-му – 874 злочини; у 2011 р. – 881 злочин; у 2012-му станом на 20 листопада – 604 злочини.

Отже, «географія» злочинів у сфері службової діяльності характеризує їх територіальні відмінності також і залежно від виду населеного пункту, що пов'язано з рівнем концентрації значної кількості органів публічної влади, громадських форму-

¹ Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія/Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 426.

вань, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності.

Безперечно, враховуючи цей критерій, можна стверджувати про більше поширення службової злочинності саме в містах, передусім районних і обласних центрах, які є адміністративними й економічними центрами відповідних територій.

Однак, враховуючи останні політичні події в Україні, можна припустити, що кількість таких злочинів, як зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України), служба недбалість (ст. 367 КК України), буде зростати. За даними НАБУ, станом на кінець червня 2017 р. в роботі детективів було 370 проваджень, статус підозрюваних у яких мали 220 осіб. До суду було скеровано обвинувальні акти стосовно 120 осіб. З-поміж 13 статей КК України які належать до підслідності Бюро (відповідно до ст. 216 КПК України), найбільше повідомлень про підозру стосуються двох статей, а саме: ст. 191 («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем») та ст. 368 («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»). З моменту початку розслідувань НАБУ вдалося відшкодувати близько 136 млн грн збитків.¹

Що ж до злочинів, які раніше охоплювалися категорією «хабарництво», то значних змін у коливанні в їх динаміці впродовж останніх років очікувати не доведеться. Це пов'язано з тим, що відповідні норми (статті 365-2, 368-4 КК України) є новими для кримінального законодавства України,

¹ Звіт I півріччя 2017 року. Національне антикорупційне бюро України: [сайт]. URL: <http://www.nabu.gov.ua>

тому правозастосовна практика повинна виробити підходи щодо кримінально-правової оцінки таких діянь. Зростання кількості злочинів, передбачених статтями 365-2 та 368-4 КК України, можливе тільки після коригування і кримінального, й інших галузей законодавства в цій сфері.

Розглядаючи корупцію в органах публічної влади як двосторонній процес, у наукових колах запропоновано такі терміни: «корумпатор» – особа, що надає незаконні блага посадовим особам; «корупціонер» – особа, яка займає посаду в органі публічної влади, здатна нести юридичну відповідальність за здійснення акту корупції, визнана винною в здійсненні корупційного правопорушення на основі судового рішення або в іншому встановленому законом порядку; корупціогенні фактори – це явище або група явищ (факторний комплекс), що породжують або сприяють породженню чи зростанню корупції; корупційність суспільства – стан суспільства, де фіксується значна кількість корупційних проявів; корупціогенність – наявність умов і факторів для поширення корупції; корупційний злочин – зловживання посадовою особою органу публічної влади для одержання будь-яких незаконних вигод для себе чи інших осіб.¹

Характеризуючи поняття *корупційна злочинність*, зауважимо на розмежуванні «одержання неправомірної вигоди» від суміжних злочинів. Спершу визначимося, що серед суміжних злочинів із одержанням неправомірної вигоди слід назвати такі, як незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України), підкуп працівника державного підприємства,

¹ Сergygin S., Sergygin S. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади: [сайт]. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-1/doc/4/01.pdf

установи чи організації (ст. 354 КК України) та підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України).

Проводячи відмежування пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) від незаконного збагачення (ч. 2–5 ст. 368-2 КК України) завважимо, що ці злочини відрізняються за такими ознаками: 1) мінімально необхідним розміром предмета посягання як однією з підстав відповідальності (зокрема, для складу одержання неправомірної вигоди його не існує, а для складу незаконного збагачення він має становити принаймні значний розмір); 2) специфікою об'єктивної сторони (так, незаконне збагачення зовсім не зумовлене, на відміну від одержання неправомірної вигоди службовою особою, вчиненням чи не вчиненням службовою особою в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, відтак незаконні цінності вручаються без якихось умов, «на згадку», «про всяк випадок», «на перспективу», але з урахуванням того, що в майбутньому виникне потреба у зверненні до службової особи з якимось проханням або сприянням у вирішенні певного питання. Тому відмінність цих злочинів слід формулювати через означену конкретизацію приписів про те, за що службова особа одержує неправомірну вигоду.¹ Окрім указанного, незаконне збагачення далеко не завжди пов'язане із даванням неправомірної вигоди іншою особою, оскільки її одержання (накопичення) може

¹ Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. С. 217.

бути здійснене за рахунок учинення службовою особою інших незаконних дій – зловживанням службовим становищем, легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, ухиленням від сплати обов’язкових платежів тощо. Також слід прийняти до уваги, що незаконне збагачення зазвичай є накопиченням майнових активів, що можуть надходити до службової особи внаслідок вчинення різних протиправних діянь, а одержання неправомірної вигоди – це одне злочинне або певна повторність конкретних діянь з отримання такою особою неправомірної вигоди. Завершуючи аналіз об’єктивної сторони, зауважимо, що незаконне збагачення є закінченим із моменту одержання винним неправомірної вигоди у точно визначеному законом розмірі, а одержання неправомірної вигоди службовою особою – з моменту одержання лише частини обумовленої винним неправомірної вигоди).

Такої позиції дотримується й колектив авторів одного з науково-практичних посібників, оскільки вчені відзначають, що одержання неправомірної винагороди (частини 3–4 ст. 368 КК України) матиме місце в разі, якщо службова особа одержує винагороду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Якщо ж службова особа одержує незаконну винагороду без такої умови, то її дії утворюють склад незаконного збагачення (ст. 368-2 КК України).¹

¹ Кримінальна відповідальність за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг: наук.-практ. посіб./Ю. В. Ударцов, Є. М. Блажівський, Н. В. Лісова та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ударцова. Київ: Алерта, 2013. С. 85.

3) законодавець за незаконне збагачення передбачив значно меншу кількість кваліфікуючих ознак порівняно з одержанням неправомірної вигоди.

Відмежовуючи прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) від підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України), по-перше завважимо такі відмінні ознаки:

1) суб'єкт злочину. В першому із указаних злочинів ним є службова особа, а в другому – працівник державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою;

2) мінімальним розміром неправомірної вигоди. Так законодавець не зазначає мінімального розміру неправомірної вигоди в разі вчинення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Для підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації законодавець у примітці до ст. 354 КК України вказав, що нею слід розуміти грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, що перевищують 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян, або нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав;

3) об'єктивною стороною складу злочину, оскільки в підкупу працівника державного підприємства, установи чи організації передбачено відповідальність й за пропозицію чи обіцянку працівнику державного підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, надати йому або третій особі неправомірну вигоду, а так само надання такої вигоди за вчинення чи невчинення працівником будь-яких дій із використанням ста-

новища, яке він займає, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи. Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі становить самостійний склад злочину й потребує окремої кваліфікації за ст. 369 КК України.

Розмежовуючи проаналізовані вище склади злочинів від підкupu службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), потрібно звернути увагу, що в ч. 1 та 3 ст. 368-3 КК України передбачено відповідальність за два самостійних злочини (пропозицією службовій особі юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної надати їй або третій особі неправомірну вигоду, а так само наданням такої вигоди за вчинення зазначеною службовою особою дій чи її бездіяльність із використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи – перша форма злочинного прояву й одержанням службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи – друга форма злочинного прояву).

Отже, йдеться про різних суб'єктів злочину, оскільки однією з умов кримінальної відповідальності за вказані вище діяння є їх вчинення службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Розмежовуючи злочини, передбачені статтями 368-3 та 368-4 КК України, зауважимо, що адресатом першого (у ч. 1 ст. 368-3 КК України) є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а адресатом другого (ч. 1 ст. 368-4 КК України) – особа, яка не є державним службовцем або посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Також потрібно враховувати, що суб'єктом першого злочину (у ч. 3 ст. 368-3 КК України) є службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, тоді як суб'єктом другого (ч. 3 ст. 368-4 КК України) – аудитор, нотаріус, експерт, оцінювач, третейський суддя, інша особа, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежний посередник чи арбітр.

Невизначеність у КК поняття службової особи приватного права є певною законодавчою прогалиною, яка не додає однозначності в розв'язанні питання про відмежування злочинів, що аналізуються. Зокрема, слід погодитися з думкою науковців щодо того, що можна виділити такі ознаки службових осіб публічного права: 1) ці особи одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету; 2) вони є службовими особами, тобто займають у юридичних особах публічного права посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням (означеним спеціальним повноваженням їх може наділити повноважний орган державної влади, орган місцевого самоврядування,

центральний орган державного управління зі спеціальним статусом, повноважний орган чи повноважна службова особа підприємства, установи, організації, суд або закон).¹

Отже, підбиваючи підсумки, відзначимо, що прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) слід розмежовувати серед таких злочинів, як незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) та підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України), підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України). Проведений аналіз засвідчив, що здебільшого таке розмежування проводять передусім за об'єктивною стороною складу злочину та його суб'єктом.

Підсумовуючи все викладене, слід наголосити, що відомості офіційної статистичної звітності не відображають справжнього рівня корупційної злочинності, оскільки в системно корумпованій країні правоохоронні органи так само вражені корупцією, як і інші сфери держави. Підтвердженням цього є співвідношення переданих до суду й закритих кримінальних проваджень щодо власних співробітників. У державі з ендемічною корупцією кількість офіційно виявлених корупційних злочинів і адмі-

¹ Осадча А. С. До питання визначення ознак службових осіб юридичних осіб публічного права та осіб, які уповноважені на виконання функцій держави. *Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням: матеріали наук.-практ. семінару* (20 квіт. 2012 р.)/НАПрН України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса та ін.; гол. ред.: В. І. Борисов. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. С. 59.

ністративно караних правопорушень із року в рік зменшувалась, хоча, за даними М. І. Хавронюка, кількість державних службовців в Україні з 2002-го до 2011 р. збільшилася на 23,5 %, а кількість посадових осіб місцевого самоврядування – на 32 %.¹ І це все відбувалось на тлі загального скорочення населення України. Альтернативні джерела інформації (опитування громадян, аналіз економічних і соціальних показників тощо), численні міжнародні рейтинги свідчать про цілком іншу ситуацію.

На думку експертів, латентність посадових злочинів перевищує 90 %. З високою латентністю посадовий злочинності пов'язана й вельми тривала злочинна діяльність багатьох посадових осіб. Так, окремі з них безкарно отримують хабарі впродовж декількох років. Близько 2/3 фактів злочинної недбалості тривало понад шість місяців, а 20 % цих злочинів – понад рік.²

Харківський соціолог І. П. Руценко пропонує розрізняти всі латентні процеси за ступенем латентності. На його думку, до процесів першого рівня латентності (найвища прихованість подій) можна зарахувати розповсюдження наркотиків, проституцію, корупцію й усі т. зв. злочини без жертв. Для них характерно те, що основні агенти процесу не схильні розголошувати інформацію, оскільки відносини здійснюються «за згодою сторін».³

Окремим способом вимірювання латентності І. П. Руценко вважає врахування непрямих показ-

¹ Хавронюк М. І. Із чого складається держава? *Дзеркало тижня. Україна*: [сайт]. 2012. 6 лип. № 24. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/z_chogo_skladaetsya_derzhava.html

² Там само.

³ Руценко І. П. Соціологія злочинності. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. С. 44.

ників. Подібний метод застосовували американські вчені під час «сухого закону», коли кількість ужитого спиртного можна було визначити лише підрахувавши пусті пляшки, адже в ті часи було мало ймовірно, щоб люди зізнавались у кількості випитого. На цей час така методика була б також ефективною у процесі дослідження корупційної злочинності, якщо звернути увагу на рівень життя окремих осіб, які є одержувачами неправомірної вигоди, та співвіднести ці дані з їхніми деклараціями про доходи.¹

Барометр світової корупції (БСК) 2013 р. показує, що політичні партії, парламент, правоохоронні органи, державні службовці та судова влада сприймаються громадянами як такі, що найбільше схильні до корупції. Ці дані збігаються з опитуванням Центру Разумкова, проведеного в 2013 р., і практично повністю відповідають показникам Барометру у 2010–2011 рр., зазначаючи, що громадська думка стосовно найбільш корумпованих установ не змінилася із 2011 р. У 2013-му 43 % громадян вважали, що впродовж останніх двох років рівень корупції в країні значно підвищився, а 16 % респондентів відповіли, що рівень корупції підвищився незначною мірою, і лише 5 % вважали, що рівень корупції в країні певною мірою знизився.²

За результатами опитування національної думки у 2009 р. (із 2009-го не було проведено жодного подібного опитування), громадяни вважають, що корупція впливає з намірів політиків використувати владу в цілях особистого збагачення (19,2 %),

¹ Руценко І. П. Соціологія злочинності. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. С. 33.

² Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*: [сайт]. 2016. № 2. URL: http://Vlduvs_2016_2_17.pdf

відсутності контролю державних чиновників із боку правоохоронних органів (15,7 %), відсутності політичної волі (14,1 %), недосконалості законодавства (10,3 %), звички громадян розв'язувати проблеми за допомогою корупції (9,3 %), відсутності внутрішнього контролю в рамках державних органів влади (7,4 %). Слід зазначити, що громадяни, зазвичай, не вважають низьку заробітну плату державних службовців та відсутність чітких процедур для дій органів державного управління основними причинами для вчинення корупційних правопорушень.¹

Згідно з національним опитуванням IFES, проведеним у 2014 р., українці, які вважають, що звичайні люди в Україні можуть прожити без корупції і хабарництва, найефективнішими заходами для досягнення цієї мети вбачають суворе покарання за корупцію (29 %); підвищенні прозорості в системі управління (26 %); зміну можновладців на тих, хто буде боротися з корупцією (10 %); зміну в законодавстві (10 %); зміну ставлення людей до корупції (9 %); заборону корумпованим чиновникам займати державні посади (7 %); кращу зарплатню для державних службовців (5 %); інші заходи (9 %).²

Відносно статистичних показників, то у 2013 р. спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції було направлено до суду 4513 адміністративних і кримінальних проваджень, що на 12 % менше, ніж у попередньому році. За вчинення корупційних злочинів засуджено 799 осіб, у тому

¹ Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*: [сайт]. 2016. № 2. URL: http://lduvs_2016_2_17.pdf

² Там само.

числі 74 до позбавлення волі (тобто всього 9 %). Загальна сума збитків, завданих кримінальними корупційними правопорушеннями, становить 268,8 млн грн, із них відшкодовано тільки 10 %, що становить 28,6 млн грн.¹

Питома вага службових злочинів у 2013 р. дорівнювала 3 % від загальної кількості облікованих злочинів, а хабарництво (статті 368–370 КК України) – 0,3 %.²

Згідно зі Звітом про роботу органів досудового слідства (Ф. № 1 СЛ) за шість місяців 2014 р.³ до суду не було направлено жодного кримінального провадження з обвинувальним актом щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище (1–2 категорії, крім працівників правоохоронних органів). Кількість закритих проваджень у сфері службової діяльності щодо цієї категорії осіб становила 14.

Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності осіб, посади яких належать до 3-ї категорії згідно із Законом України «Про державну службу», вчинили шість осіб (до суду направлено п'ять кримінальних проваджень). Натомість закрито вже 15 справ. Зокрема, за корупційні злочини, передбачені статтями 368–370 КК України, до суду було направлено два провадження щодо

¹ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. *Міністерство юстиції України*. 2014. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodo-zapob>

² Там само.

³ Звіт про роботу органів досудового слідства за 6 місяців 2014 р. Генеральна прокуратура України. *Статистична інформація*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111480&libid=100820&c=edit&c=fo

двох осіб. За шість місяців 2013 р. до суду направлено п'ять кримінальних проваджень щодо восьми кримінальних правопорушень, учинених суддями за трьома корупційними складами злочинів (статті 368–370 КК України); закрито чотири кримінальні провадження.¹

Загалом відповідно до даних звіту Ф. № 1 СЛ за шість місяців 2013 р. до суду було направлено 202 провадження з обвинувальним актом про вчинення корупційних злочинів стосовно 255 осіб. За цей самий період часу за корупційні злочини засуджено 412 осіб, із них до позбавлення волі тільки 18 (що становить 4,3 % від усіх застосованих видів покарань).²

Далі проаналізуємо інформацію офіційної статистичної звітності щодо кількості кримінальних правопорушень, учинених працівниками правоохоронних органів (не пов'язаних зі службовою діяльністю). Наприклад, за півроку до суду було направлено 190 кримінальних проваджень щодо злочинів 253 співробітників органів внутрішніх справ. А от кількість закритих кримінальних проваджень – 2860. Тобто в 15 разів більше. Даних щодо кількості засуджених серед них наразі немає.³

Співвідношення направлених до суду з обвинувальним актом і закритих кримінальних проваджень щодо злочинів, учинених працівниками СБУ, становить 1 до 20 (1 провадження передано до суду, а 20 закрито). При цьому в ієрархії «недоторканих» першу сходинку займають працівники

¹ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. *Міністерство юстиції України*. 2014. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodo-zapob>

² Там само.

³ Там само.

прокуратури. На одне кримінальне провадження, передане до суду, припадає 36 закритих. Саме ці показники є яскравою ілюстрацією того, що система кримінальної юстиції у сучасному інституційному вигляді, а головне, кадровому забезпеченні, не може боротись сама із собою.

Однак, незважаючи на деякі зміни, рівень корупційних злочинів залишається високим. Так, згідно зі статистичними даними за 11 місяців 2014 р. серед діянь, пов'язаних із отриманням неправомірної вигоди, зареєстровано: підкуп працівника підприємства, установи чи організації, ст. 354 КК України (24); зловживання владою або службовим становищем, ст. 364 КК України (2076); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 364-1 КК України (437); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 365-2 КК України (73); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст. 368 КК України (991); незаконне збагачення, ст. 368-2 КК України (2); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 368-3 КК України (107); підкуп особи, яка надає публічні послуги, ст. 368-4 КК України (17); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, ст. 369 КК України (353); зловживання впливом, ст. 369-2 КК України (107); провокація підкупу, ст. 370 КК України (1). Усе це свідчить про актуальність вивчення зазначених питань.¹

¹ Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. *Міністерство юстиції України*. 2014. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodo-zapob>

2.4. Кримінологічні засади протидії корупційній злочинності

Особливість сучасної злочинності в Україні полягає в тому, що це злочинність кризового типу, тобто вона породжується соціальною кризою і сама ж поглиблює її.¹ Правильне розуміння причин і умов, що породжують злочинність кризового типу пов'язане передусім з політикою держави. Вседозволеність – основа всіх соціальних відхилень у поведінці людей. Неправильне розуміння причин і умов, що породжують злочинність, або їх змішування є проявом кримінологічного позитивізму (тобто видання бажаного за реальне). На практиці це унеможливорює адекватну протидію злочинності загалом і корупції зокрема.

Кримінологічні дослідження корупції настільки багатопланові й динамічні, що їх проведення повинно носити постійний характер. Тільки в цьому разі можливе розроблення дієвих заходів профілактики корупційної злочинності. Оскільки докорінно змінюються і сама злочинність, і способи вчинення злочинів, обставини, що сприяють злочинам, особи, які вчиняють дані суспільно небезпечні діяння. Це зумовлює актуальність науково-практичних розробок в означеній сфері.

Автор поділяє науковий підхід, що проблема корупції в Україні не тільки кримінологічна та кримінально-правова, а часто соціально-політична. Очевидно, що стратегія протидії корупції повинна орієнтуватися на правові, економічні, соціальні, психологічні, моральні й політичні заходи.

¹ Костенко О. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 13.

Аналіз практики протидії корупції в Україні свідчить, що вона не заснована на адекватних уявленнях про корені корупції. Зокрема, не враховується чинник корупційної активності громадян, і тому все зводиться до корупційної активності посадових (службових) осіб. Це означає, що зі стратегії і тактики протидії корупції випадає такий потенціал, як «діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян», що має, на нашу думку, вирішальне значення для протидії корупції кризового типу. Очевидною є істина: чим менше хабарі даватимуть, тим менше їх братимуть. Інакше кажучи: якщо так багато хабарів беруть, отже, їх багато й дають.

На наше переконання, подібного підходу поки що немає в Україні. Нинішня антикорупційна діяльність не адекватна сучасній «вітчизняній» корупції. Вона зводиться до сліпого маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій у «вдосконаленні» інституцій кримінальної юстиції (правоохоронних органів). Понад десятилітній досвід такої протидії свідчить про її безплідність. Отже, неврахування закономірностей існування корупції кризового типу в Україні призводить до волюнтаризму в протидії їй (зокрема, до законодавчого, а також політичного, який проявляється в безсистемному реформуванні інституцій кримінальної юстиції).

Включення потенціалу «діяльності, спрямованої на зменшення корупційної активності громадян» до системи протидії корупції передбачає розгортання діяльності з формування антикорупційної культури громадян (зокрема, наприклад, у вигляді розроблення та здійснення спеціальної «Програми формування антикорупційної культури в

Україні», з урахуванням зарубіжного досвіду, зокрема досвіду формування у громадян «антимафіозної культури» в італійському місті Палермо).¹

Потреба такого підходу до вдосконалення протидії корупції в Україні випливає з розроблюваної в Інституті держави і права імені В. М. Корецького доктрини протидії злочинності, яка виражається формулою: «соціальна культура громадян плюс кримінальна юстиція». Ця так звана культурницька доктрина полягає ось у чому: якщо в Україні не буде створено умов для розвитку соціальної (тобто політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, то жодні конституційні, законодавчі, судові, управлінські чи інші реформи не матимуть антикримінального, зокрема й антикорупційного, ефекту, а отже, й будь-якого взагалі. Допомогти нашій державі можуть лише реформи на зразок «Нового курсу» Ф. Рузвельта, які мають саме антикорупційний потенціал, тобто створюють умови для розвитку політичної, економічної, правової, моральної культури громадян.²

Очевидно, актуальна антикорупційна політика, спрямована на реалізацію принципу симетричності: а) можливостей особи захищатися від зловживань уповноважених на антикорупційну діяльність осіб, з одного боку, і б) можливостей уповноважених осіб долати протидію корупціонерів – з іншого (враховуючи для реалізації цього принципу досвід США в подоланні корупції 30-х рр. минулого століття, а також інших країн).

Відповідно до цього протидія корупційної злочинності ґрунтується на трьох складниках: 1) на-

¹ Костенко О. Як боротися з корупцією: [сайт]. *Віче*. 2008. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/1105/>

² Там само.

явність політичної волі керівництва держави; 2) усунення / максимальне скорочення умов і стимулів для корупції; 3) ефективно виявлення корупційних правопорушень, невідворотність покарання за їх вчинення.

На думку М. А. Левіна, рівень корупції – не тільки наслідок державної політики, а й точний її індикатор. Якщо режим нестійкий, то корупція різко зростає. Держава не може дати індивідові гарантії на майбутнє, і кожна людина починає використовувати всі можливості, щоб компенсувати ці втрати.¹

Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14.10.2014 р. передбачає одним із заходів розроблення проекту акта Кабінету Міністрів України щодо схвалення загальнонаціональної методики оцінювання рівня корупції відповідно до стандартів ООН, щорічне проведення із залученням громадськості досліджень щодо сприйняття корупції та довіри населення до органів, відповідальних за запобігання корупції, готовності населення брати участь у заходах щодо запобігання корупції, поширеності та видів моделей корупційної поведінки, корупційо-генних ризиків у відповідних сферах.²

Постанова Кабінет Міністрів України від 29.04.2015 р. № 265 «Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної

¹ Левин М. А. Мифы о коррупции, которые мешают с ней бороться: 03.11.2012: сайт. URL: <http://www.forbes.ru/sobytiya-column/vlast/78365-mify-o-korrupsii-kotorye-meshayut-s-nei-borotsya>

² Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки» передбачає етапи розроблення і прийняття загальнонаціональної методики оцінки рівня корупції відповідно до стандартів ООН.¹

Крім того, у згаданому вище законі про Антикорупційну стратегію серед заходів зазначається забезпечення імплементації міжнародних стандартів співпраці влади та громадськості у прийнятті рішень у сфері антикорупційної політики, зокрема закріплених у Кодексі кращих практик участі громадськості в процесі прийняття рішень, ухваленому конференцією міжнародних неурядових організацій Ради Європи 1 жовтня 2009 р., та перехід до нових форм співпраці, таких як діалог та партнерство. А також проведення на постійній основі інформаційних кампаній, орієнтованих на різні соціальні групи та спрямованих на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції.²

Заходи, спрямовані на запобігання та протидію корупції, умовно можна розділити на кілька груп:

- 1) обмеження для суб'єктів відповідальності за корупційні діяння;
- 2) інститут спеціальної перевірки;
- 3) інститут фінансового контролю;
- 4) антикорупційна експертиза;

¹ Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 265: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>

² Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>

5) інші заходи (вимоги прозорості інформації, урегулювання конфлікту інтересів, заборона на отримання послуг та майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування).

Відповідно до викладеного вище національне антикорупційне законодавство слід розуміти в широкому сенсі, як систему нормативних установок, що включає не тільки репресивне кримінальне законодавство, а й превентивні антикорупційні норми. Якраз дані норми регулюють порядок проведення заходів щодо протидії корупції.

Найбільш важливе значення при вимірюванні рівня корупції в Україні, звичайно, має офіційна статистика, оскільки здійснюється в масштабах країни за строго встановленими правилами, які можна контролювати. Утім слід зазначити, що корупційна злочинність як історично мінливе, масове, стійке, самодетермінуюче, системно-структурне, соціально негативне явище проявляється не тільки у корупційних злочинах, а й пов'язаних із корупцією злочинах.¹

Наприклад, злочин передбачений ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» не належить до корупційних злочинів, перелічених у примітці до ст. 45 цього кодексу. Однак воно найчастіше безпосередньо пов'язано з корупційними схемами. Отже, корупційна злочинність не ототожнюється з арифметичною сумою корупційних злочинів, оскільки додатково володіє ознаками, які надають їй особливих властивостей негативного соціального явища.²

¹ Карпенко М. І., Пашковський В. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Юрид. наука*. 2013. № 5. С. 55.

² Там само.

Коливання деяких показників корупційної злочинності з великою ймовірністю швидше свідчать про недоліки обліку таких суспільно небезпечних діянь або про зміни до кримінального закону, якими криміналізуються (або декриміналізуються) окремі форми корупційної поведінки, ніж про реальні зміни стану цього виду злочинності.¹

Чим триваліший період масштабної корупції, тим більш проблемною буде протидія корупційній злочинності та усунення її наслідків; навіть за умови, що окремі корупційні чинники будуть ліквідовані. Саме корупційні мережі (схеми) останнім часом розглядаються як основний і найбільш сильний інструмент корупційних обгородок. Однак правоохоронними структурами переважно чиниться протидія «низової корупції», яка існує поза корупційних мереж (схем) і функціонує за рахунок «поборів» населення.²

Найбільш уразливими сферами «високорівневої» корупції є: бюджетна сфера (у тому числі міжнародна валютна допомога); приватизація державного майна; паливно-енергетичний сектор; контроль над тіньовою економікою і нелегальним бізнесом; розподіл державної власності, землі й природних багатств України; митна сфера.

Найбільш корупційно небезпечні сфери «дрібної» корупції проявляються в: митній сфері (дрібні порушення правил митного режиму, дрібна контрабанда і т. д.); дозвільно-ліцензійній системі; сфері дрібного підприємництва; контрольно-наглядовій діяльності; правоохоронній діяльності; жит-

¹ Карпенко М. І., Пашковський В. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Юрид. наука*. 2013. № 5. С. 56.

² Там само. С. 57.

лово-комунальному та побутовому обслуговуванні населення; системі охорони здоров'я; сфері освіти та дошкільного виховання.

Говорячи про виділення корупційно небезпечних сфер, наведемо приклад Німеччини, де всі державні органи готують атласи корупційних загроз, визначаючи, які структури можуть стати об'єктом корупції. При цьому в кожному органі існує внутрішня ревізія – орган корупційного нагляду, а робоча група з профілактики корупції керівництва виходить на ландтаг і уряд федеральної землі. Тим самим забезпечується не тільки координація, а й розробляється концепція профілактики корупції.¹

Проведення періодичної оцінки корупційних ризиків для виявлення сфер діяльності організації, найбільш схильних до них і розроблення відповідних антикорупційних заходів – одна з кримінологічних основ (базисів) з протидії корупційній злочинності.

Нове антикорупційне законодавство містить відповідні норми, зокрема ст. 11 закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. передбачає повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції на підставі координації та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупційних ризиків у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усу-

¹ Концепція наукового супроводу державної політики України у сфері протидії корупції. *Відділ стратегій розвитку громадянського суспільства та протидії корупції*. 2009. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/february2009/7.htm>

нення, у тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм.

Окрему увагу потрібно приділити характеристиці порядку проведення оцінки корупційних ризиків, який складається з таких основних заходів:

– представити діяльність організації у вигляді окремих бізнес-процесів, у кожному з яких можна виділити складові елементи;

– виділити «критичні точки» – для кожного бізнес-процесу визначити ті елементи, під час реалізації яких найбільш імовірно виникнення корупційних правопорушень.

Для кожного підпроцесу, реалізація якого пов’язана з корупційним ризиком, слід скласти опис можливих корупційних правопорушень, включаючи:

1) характеристику вигоди або переваги, яка може бути отримане організацією або її окремими працівниками при здійсненні «корупційного правопорушення»;

2) посади в організації, які є «ключовими» для вчинення корупційного правопорушення – участь яких посадових осіб організації потрібно, щоб вчинення даного діяння стало можливим;

3) можливі форми здійснення корупційних платежів.

Для прикладу, до таких ознак належать: установлення родинних стосунків із представниками бізнесових структур; виникнення алкогольної або наркотичної залежності; стійке захоплення азартними іграми; здійснення витрат, які явно не відповідають рівню оплати праці; тісні приватні контакти між працівником та клієнтами (регулярні запрошення до ресторану, на відпочинок тощо);

нетипова поведінка, замкненість, різкі зміни у стосунках з колегами та керівництвом; особисте знайомство з представниками бізнесових структур, особами, які притягувалися до відповідальності за вчинення корупційних діянь та злочинів. Якщо стають відомі такі обставини, слід спробувати їх з'ясувати, наприклад, за допомогою співбесіди з працівником, його керівником, або відповідальним за запобігання корупції. За результатами такого з'ясування приймається рішення про подальші дії щодо даного державного службовця, усунення умов, що сприяють вчиненню корупційних діянь державним службовцем, або іншого запобігання корупційним проявам. Під час здійснення контролю за роботою державного службовця, перевірок, підготовки атестаційних документів слід звертати увагу на обставини, які можуть свідчити про підвищену ймовірність вчинення ним корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією. До таких обставин можна віднести: ухилення або нехтування інструкціями; накопичення «незначних» відхилень від норм; розбіжності між реальним виконанням справ та пізніше оформленою документацією; нетипові рішення без обґрунтувань; різниця в оцінці та прийнятті рішень з однотипних справ, але відносно різних клієнтів; дрібні зловживання службовими повноваженнями; приховування документації або робочих процесів; розгляд справи з винесенням необґрунтованого рішення; систематичне необґрунтоване відстоювання інтересів певних клієнтів; незаконне намагання впливати на рішення, які не належать до власної компетенції і в яких ідеться про інтереси третіх осіб; замовчування невірних дій, особливо протизаконних; відсутність контролю на тих ділянках

роботи, де він вкрай необхідний; відсутність реакції на події та випадки, що викликають підозру.¹

Позначивши порядок виявлення корупційних ризиків, наступним етапом є проведення заходів щодо їх усунення або мінімізації:

- реінжиніринг функцій, у тому числі їх перерозподіл між структурними підрозділами всередині організації;

- уведення або розширення процесуальних форм зовнішньої взаємодії працівників організації (з представниками контрагентів, органів державної влади), наприклад використання інформаційних технологій як пріоритетний напрямок для здійснення такої взаємодії;

- установа додаткових форм звітності працівників про результати прийнятих рішень;

- організації рекомендується розробити і прийняти кодекс етики та службової поведінки працівників організації. При цьому слід мати на увазі, що такий кодекс має ширший спектр дії, ніж регулювання питань, пов'язаних безпосередньо із забороною скоєння корупційних правопорушень. Зазвичай, кодекс установлює низку правил і стандартів поведінки працівників, які зачіпають загальну етику ділових відносин і спрямовані на формування моральної, добросовісної поведінки працівників і організації загалом.

Закон України про Антикорупційну стратегію зазначає, що реформа державної служби залиша-

¹ Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні GRECO, яке відбулось 24–28 березня 2014 року в м. Страсбург (Французька Республіка) (укр.) від 9 квіт. 2014 р. URL: http://www.minjust.gov.ua/anti_corruption_grecorep

ється на цей час непроведеною. Синхронно з реформуванням системи державної служби повинно відбуватися і врегулювання проблеми конфлікту інтересів, прозорості доходів і видатків публічних службовців.

Законодавство щодо запобігання конфлікту інтересів містить лише загальні формулювання без установлення спеціальних законодавчих правил щодо запобігання конфлікту інтересів та його розв'язання з урахуванням специфіки сфери регулювання. Ще один аспект проблеми – відсутність належного інституційного забезпечення виконання правил щодо конфлікту інтересів. Не забезпечено запровадження механізму дотримання норм щодо вирішення конфлікту інтересів через застосування ефективних та стримувальних санкцій [371].

Окремими науковцями, зокрема М. Б. Горним, зазначається на потребі впровадження системи досить гнучких і диференційованих процедур, спрямованих на розв'язання конфлікту інтересів, а саме:

- попередження виникнення конфлікту інтересів;
- запобігання негативним наслідкам конфлікту інтересів.¹

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. визначає потенційний конфлікт інтересів – наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час

¹ Горный М. Б. Стратегии противодействия коррупции: роль институтов гражданского общества. URL: <http://www.hse.ru/data/2015/03/11/1106911686/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1>

виконання означених повноважень і реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.¹

Серед повноважень і прав Національного агентства зазначає:

– здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб;

– надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань застосування актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб;

– отримувати від осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, письмові пояснення з приводу обставин, що можуть свідчити про порушення правил етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, інших вимог та обмежень, передбачених цим Законом, щодо достовірності відомостей, зазначених у деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

– у разі запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб вносить керівникові відповідного органу, підприємства, установи, організації припис щодо усунення порушень законодавства, проведення службового розслідування, притягнення винної особи до встановленої законом відповідальності.¹

Припис Національного агентства обов'язковий для виконання. Про результати виконання припису Національного агентства посадова особа, якій його адресовано, інформує Національне агентство впродовж десяти робочих днів із дня отримання припису.²

Національне агентство в разі отримання від особи повідомлення про наявність у неї реального, потенційного конфлікту інтересів упродовж семи робочих днів роз'яснює такій особі порядок її дій щодо врегулювання конфлікту інтересів (ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.).³

Ст. 29 «Заходи зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту інтересів» як найсуворіший захід передбачає звільнення особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняної до неї особи із займаної посади у зв'язку з наявністю конфлікту інтересів здійснюється в разі, якщо реальний чи потенційний конфлікт інтересів у її діяльності має

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

² Там само.

³ Там само.

постійний характер і не може бути врегульованим в інший спосіб, у тому числі через відсутність її згоди на переведення або на позбавлення приватного інтересу.¹

Ст. 35 «Особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник у діяльності окремих категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» встановлює, що правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності Президента України, народних депутатів України, членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, суддів Конституційного Суду України та суддів судів загальної юрисдикції, голів, заступників голів обласних та районних рад, міських, сільських, селищних голів, секретарів міських, сільських, селищних рад, депутатів місцевих рад визначаються законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів.

Причому Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р. не містить зазначених положень про конфлікт інтересів взагалі.² Такий самий стан і в Законі України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р.³

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

² Про статус народного депутата України: Закон України від 17 лист. 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/page?text=%EA%EE%ED%F4%EB%B3%EA%F2>

³ Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 лип. 2002 р.: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>

Сільський, селищний, міський голова, секретар, депутат сільської, селищної, міської ради, голова, заступник голови, депутат районної, обласної, районної у місті ради бере участь у розгляді, підготовці та прийнятті рішень відповідною радою за умови самостійного публічного оголошення про це під час засідання ради, на якому розглядається відповідне питання.¹

Здійснення контролю за дотриманням вимог частини першої цієї статті, надання зазначеним у ній особам консультацій і роз'яснень щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, поводження з майном, що може бути неправомірною вигодою та подарунками, покладається на постійну комісію, визначену відповідною радою.²

Статус Президента України визначає Конституція України, у якій також не має жодного згадування щодо конфлікту інтересів у діяльності Глави держави. Крім того, не існує будь-якого іншого закону, який би містив означені положення. Отож для Президента України, народних депутатів це питання про конфлікт інтересів цих осіб законодавство не врегульовано.

Означений вище Закон України «Про запобігання корупції» у ст. 21 «Участь громадськості в заходах щодо запобігання корупції» визначає, що громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень,

¹ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

² Там само.

реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості.¹

Продовжуючи характеризувати такий складник протидії корупційній злочинності як усунення / максимальне скорочення умов і стимулів для корупції, доцільним є розгляд електронного управління як одного з дієвих шляхів зростання відкритості влади та її ефективності. Означений вид управління належить до групи заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції як інститут фінансового контролю.

Беручи до уваги те, що Естонія з усіх пострадянських республік займає найвищий рейтинг в Індексі сприйняття корупції – 27, з балом – 6.6, випереджаючи такі країни, як Іспанія, Ізраїль, Португалія,² наведемо як приклад етапи впровадження електронного урядування в цій країні. До них належать: організація; нормативно-правова основа; фінансова основа; технічна архітектура (створення та забезпечення функціонування інфраструктури електронного уряду).³

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

² Коруля І. В. Досвід попередження та прісичення корупції в зарубіжних країнах. *Наше право*. 2009. № 1 (ч. 2). С. 29.

³ Пунь С., Пунь В. Впровадження електронного урядування як необхідна передумова ефективного запобігання корупції. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 132.

Сам процес впровадження електронного урядування передбачає:

- інформування громадян про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування;
- організація електронного документування в органах державної влади та місцевого самоврядування;
- забезпечення можливості звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням ІТ-технологій;
- надання адмінпослуг з використанням ІТ-технологій.

У 2011 р. в Естонії 94 % податкових декларацій було заповнено платниками податків в електронному вигляді.¹ Для України запланований такий підхід для перевірки та контролювання доходів посадових осіб. У ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. передбачено подання декларацій особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування через щорічне заповнення до 1 квітня електронних бланків на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.²

Крім працюючих посадових осіб ці декларації зобов'язані заповнювати й ті, хто претендує на зайняття посади, а також особи, які припиняють діяльність, пов'язану з виконанням функцій дер-

¹ Пунь С., Пунь В. Впровадження електронного врядування як необхідна передумова ефективного запобігання корупції. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 131.

² Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

жави або місцевого самоврядування, за період, не охоплений раніше поданими деклараціями, і в наступному році після припинення діяльності подавати декларацію за минулий рік.¹ Означений вид електронного управління вводиться в практику з 2016 р.

Продовжуючи характеристику заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, зупинимося на аналізі антикорупційної експертизи. У ст. 55 раніше зазначеного Закону України «Про запобігання корупції» передбачено, що для виявлення у чинних нормативно-правових актах і проектах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або які можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, розроблення рекомендацій щодо їх усунення проводиться антикорупційна експертиза.

Антикорупційна експертиза є, мабуть, найкращою формою оцінювання корупційних ризиків законодавця. Однак у багатьох європейських країнах, зокрема у Великобританії, Німеччині, Франції, скандинавських державах, положення ч. 3 ст. 5 Конвенції ООН 2003 про оцінку нормативних актів було сприйнято, радше, як заклик до глибшого проведення звичайної правової експертизи.

Можливо, причина цього в менш напруженій ситуації з корупцією в названих країнах, що ж до Східної Європи, зокрема Польщі, Молдови та інших пострадянських держав, у тому числі й України, то згадана вище норма Конвенції 2003 була сприйнята як «керівництво до дії». У багатьох з них з'явилися комісії по боротьбі з корупцією та посадовими злочинами, одним із завдань яких став

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

аналіз законодавства та законопроектів на предмет корупціогенності. Крім того, далеко не у всіх державах є чітке законодавче формулювання поняття *корупція* (наприклад, немає її у законодавстві таких країн ЄС, як Австрія, Великобританія, Данія, Швейцарія, Фінляндія).

Водночас проведення аналізу норм про протидію корупції в чинному або проектному законодавстві фактично має місце в більшості країн ЄС. Експертиза проектів нормативних актів на предмет виявлення в них норм, що сприяють створенню умов для корупції чи сприяють їй, проводиться практично в кожній державі – члені ЄС. У будь-якому разі, вона може здійснюватися в ході юридичної експертизи в парламентах перед обговоренням законопроектів на пленарних засіданнях. Проте форми регламентації такого роду аналізу й експертизи в різних країнах неоднакові.

У більшості європейських країн порядок і правила оцінки проектів правових актів на корупціогенність спеціально не регулюються ні у регламентах парламентів, ні у постановах уряду. У ряді країн (Іспанія, Португалія, Польща) у регламентах згадується лише можливість юридичної експертизи.¹

Так, у ч. 3 ст. 34 Регламенту польського Сейму передбачено можливість направлення проекту на експертизу, якщо в пояснювальній записці немає згадки про проведення такої в період підготовки проекту до розгляду в Сеймі. У рамках цієї експертизи може бути повністю або частково проведено й оцінювання проекту на корупціогенність.²

¹ Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек./за заг. ред. О. С. Хмари. 2013. 40 с. URL: <http://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/guidelines.pdf>

² Там само.

Оскільки потреба в такій оцінці є, треба визнати, що там, де вона не регламентована в нормативному акті, її за фактом здійснюють комітети парламентів та юридичні відділи апаратів парламентів, адміністрації президента або апарату уряду, а за дорученням останнього – міністерство юстиції відповідної країни. Тому можна сказати, що відсутність у країнах Західної та Центральної Європи окремих актів з оцінювання корупціогенності не заважає виявляти такі ризики в законопроектах у межах загальноюридичної експертизи.

Відзначимо, що в країнах Західної Європи є й інші механізми виявлення корупції в законодавчому та законотворчому процесі. Що ж до антикорупційної експертизи, то вона все-таки більше властива країнам пострадянського простору – СНД, державам Балтії, низки колишніх соціалістичних країн Європи, а також країнам «третього світу» в Азії та Африці.

Узагальнення досвіду країн пострадянського простору дає нам можливість звернути увагу на два ключові моменти:

а) визначення корисливості посадового злочину через опис його ознак (такий досвід, наприклад, є у Вірменії, Литві);

б) дослідження нормативних актів на корупціогенність, яка включає в себе: авторство проекту; відповідність категорії нормативного акта характеру суспільних відносин; запрограмованість (вчасність) проекту; його мета та обґрунтування (крім інших, й фінансово-економічне).

Щодо складника антикорупційної експертизи як розгляд змісту проекту та його оцінка, слід відзначити такі аспекти:

– відповідність національним і міжнародним антикорупційним стандартам;

- констатація просування чийхось інтересів та/або вигод;
- збиток, який може бути нанесений застосуванням цього акта;
- відповідність проекту положенням національного законодавства;
- лінгвістичні формулювання і загальна відповідність правилам законодавчої техніки;
- адекватне регулювання обсягу втручання органів публічної влади в сферу, охоплювану цим актом;
- докладний аналіз тексту проекту (він здійснюється у форматі таблиці, де вказані кожна стаття і конкретні зауваження по ній, ідентифікується елемент корупціогенності та дається рекомендація щодо його усунення).

Обов'язкову антикорупційну експертизу здійснює Мін'юст. України, крім проектів нормативно-правових актів, унесених на розгляд ВРУ народними депутатами України, яку здійснює комітет ВРУ, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією.

Мін'юст України визначає порядок проведення антикорупційної експертизи (наказ Мін'юсту України від 18 березня 2015 р. № 383/5) і відповідну методологію (наказ Мін'юсту України від 23 червня 2010 р. № 1380/5¹), а також порядок оприлюднення її результатів. Обов'язковій антикорупційній експертизі, яка проводить Мін'юст України, підлягають усі проекти нормативно-правових актів, що вносять на розгляд Кабінет Міністрів України.

¹ Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 23 черв. 2010 р. № 1380/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>

Національне агентство інформує відповідний комітет ВРУ або Кабінет Міністрів України про проведення антикорупційної експертизи належного проекту нормативно-правового акта, який є підставою для призупинення процедури його розгляду або прийняття, але на строк не більше десяти днів. Громадська рада при Національному агентстві залучається до проведення ним антикорупційної експертизи.

Результати антикорупційної експертизи чинних нормативно-правових актів у разі виявлення факторів, що сприяють або тих, що можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, підлягають обов'язковому оприлюдненню на офіційному сайті органу, який проводив відповідну експертизу.

Новим інститутом в питанні проведення такого роду експертиз є громадська антикорупційна експертиза. У ч. 7 ст. 55 означеного закону закріплено, що за ініціативою фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб може проводитися громадська антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів.¹

Проведення громадської антикорупційної експертизи й оприлюднення її результатів здійснюються за рахунок відповідних фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб або інших джерел, не заборонених законодавством.

Суб'єктами громадської антикорупційної експертизи можуть бути:

- 1) експерти, незалежно від сфери діяльності та спеціалізації;
- 2) громадські ради;

¹ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

- 3) інститути громадянського суспільства;
- 4) наукові та науково-дослідні установи.¹

Спеціальних вимог до ініціаторів громадської антикорупційної експертизи закон не встановлює. Головне, щоб громадські інститути були готові сформулювати аргументований висновок про наявність корупційних чинників і конкретні рекомендації щодо їх усунення.

Відповідно до цих вимог уточнимо, що аналіз факторів корупціогенності передбачає:

- 1) зазначення переліку норм, у яких виявлено корупціогенні чинники;

- 2) опис виявлених у нормах корупційних чинників;

- 3) опис можливого прояву корупційних чинників при застосуванні конкретних правових норм;

- 4) зазначення посад, перебуваючи на яких особи можуть скористатися даними корупційних чинників для корупційних дій;

- 5) рекомендації щодо усунення корупційних чинників та усунення (корекції) корупційних норм;

- 6) наявність у розглянутому нормативно-правовому акті превентивних (попереджувальних) антикорупційних норм і рекомендації щодо їхнього включення.²

Експертний висновок за результатами громадської антикорупційної експертизи підготовлений громадською радою, розміщується на офіційному сайті органу, при якому така рада утворена, зокрема, у тематичній рубриці «Громадська рада».³

¹ Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек./за заг. ред. О. С. Хмари. 2013. 40 с. URL: <http://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/guidelines.pdf>

² Там само.

³ Там само.

Під час проведення громадської антикорупційної експертизи корупціогенні чинники слід шукати в прикінцевих і перехідних положеннях проектів, а також на початку нормативно-правового акта. Слід перевіряти бланкетні норми, про які йдеться в такому акті. Дуже часто означені корупціогенні чинники можуть «проявитися» пізніше. Наприклад, якщо відсутні строки виконання доручень КМУ з розроблення і представлення у ВРУ проектів змін до інших законів згідно з Прикінцевими положеннями певного закону.¹

Результати антикорупційної експертизи, у тому числі громадської, підлягають обов'язковому розгляду суб'єктом видання (прийняття) відповідного акта, його правонаступником або суб'єктом, до якого перейшли відповідні нормотворчі повноваження в цій сфері.

Національне агентство здійснює періодичний перегляд законодавства на наявність у ньому корупційних норм і надає Мін'юст України пропозиції про включення їх до плану проведення антикорупційної експертизи. До проведення означеного моніторингу Національне агентство може залучати громадські об'єднання, наукові установи, у тому числі на умовах державного замовлення на підставі відкритого конкурсу.

Проблематика визначення та вдосконалення завдань кримінального законодавства у сфері боротьби з корупцією упродовж останніх десятиліть була предметом наукових розробок багатьох учених. Кримінально карані діяння у сфері корупції належать до категорії «інтелектуальних» злочи-

¹ Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек./за заг. ред. О. С. Хмари. 2013. 40 с. URL: <http://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/guidelines.pdf>

нів, успішна боротьба з ними неможлива без всебічного аналізу образу мислення й особистості злісних порушників антикорупційного законодавства. Знання особистості злочинця – важлива й потрібна передумова науково обґрунтованої, успішної профілактики насамперед індивідуальної злочинної поведінки. З урахуванням пріоритетності протидії корупції на державному рівні, профілактика корупційної злочинності має особливу актуальність. Без визначення специфічних характеристик осіб з асоціальною корупційною поведінкою, а також механізмів її формування навряд чи можна ефективно попереджати і припиняти протиправні акти, організовувати боротьбу і з окремими видами суспільно небезпечних діянь, і з корупційною злочинністю загалом.

Питання характеристики суб'єктів «білокомірцевої» злочинності досліджено в роботах таких науковців, як О. Дудоров, О. Кальман, О. Костенко, О. Литвак, В. Лукомський, М. Мельник, А. Мудров, В. Навроцький, Є. Невмержицький та ін. Утім, з огляду на мінливість вітчизняного законодавства, питання визначення рис, притаманних корупціонерам набуває особливого значення. Підтвердження тому – визначення корупційних злочинів, яке відносно нещодавно було закріплено в примітці ст. 45 КК України. І майже чи не одразу зазнало критики науковців.

Поняття *корупційна злочинність* не варто отожднювати із сукупністю корупційних злочинів, передбачених Особливою частиною КК України. На основі загальнотеоретичних визначень злочинності поняття *корупційна злочинність* можна розглядати як історично мінливе, відносно масове, стійке, самодетермінуюче, соціально негативне явище, що становить систему корупційних злочинів.

Аналіз статистичної звітності щодо стану корупційної злочинності в Україні за період з 2005-го по 2015 р. свідчить про наявність кількох точок різкого зростання її абсолютних показників і періодів їх поступового зменшення, які збігаються із часами підвищеної та зменшеної уваги з боку влади та громадськості до проблеми корупції. Дослідження ж відносних показників показує загальну тенденцію до зменшення рівня корупційної злочинності. Але виявлений кореляційний зв'язок рівня корупційної злочинності з відповідними соціальними подіями в країні дає підстави зробити обґрунтований висновок, що зміни рівня корупційної злочинності, скоріше, свідчать переважно про формальні, популістські показники успіху протидії їй, ніж про реальні зміни в її динаміці. У структурі корупційної злочинності основну частину займають: зловживання владою або службовим становищем чи повноваженнями та підкуп службової особи або одержання нею неправомірної вигоди.¹

Для дослідження корупційної злочинності набуває особливої актуальності питання рівня її латентності. За оцінками вчених, у поле зору правоохоронних органів потрапляє не більше 1–5 % злочинів корупційної спрямованості,² що підтверджує

¹ Машлякевич Д. С. Кримінологічний аналіз абсолютних та відносних показників корупційної злочинності в Україні за 2005–2015 роки. *Наше право*. 2015. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=Nashp_2015_4_23

² Маршуба М. О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії. *Наукові дослідження*. 2016. Вип. 31. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=Pbzz_2016_31_11

високий рівень латентності корупційної злочинності (за оцінками різних фахівців цей рівень коливається в межах 90–99 %).¹

Отож винні в корупційних злочинах залишаються безкарними, оскільки не притягуються до кримінальної відповідальності та продовжують злочинну діяльність. При цьому найбільший ступінь прихованості мають злочинні дії т. зв. VIP-корупціонерів. О. Ю. Шостко називає їх особливо злісними злочинцями, які відрізняються масштабною владних повноважень.²

Означені злочинці належать до особливої групи (касти) в злочинному світі. Здебільшого таких осіб можна упевнено зарахувати до представників «білокомірцевої» злочинності через їх соціальний і службовий статус. Ними можуть бути народні депутати України, представники Адміністрації Президента України, керівники центральних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування та ін. Латентність корупційної діяльності таких осіб посилюється їх політичним впливом, особливим правовим статусом, що передбачає можливість кадрових призначень, у тому числі керівників правоохоронних органів. Через управлінську залежність останні здебільшого проявляють певну поблажливість до визначеного кола осіб, винних у вчиненні корупційних злочинів, та індиферент-

¹ Федик Н. Окремі методи виявлення латентної корупційної злочинності. *Вісн. Львів. ун-ту*. 2016. Вип. 62.

Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография/Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. Брест: БрГУ, 2010. С. 73–74.

² Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: [сайт]. 2014. Вип. 28. С. 69–78. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21877>

ність у питаннях їх службових зловживань. Тобто наразі в Україні має місце замкнуте коло, що можна представити умовною формулою «влада – корупція – влада». Наявність цього кола й ігнорування правоохоронними й судовими органами значної кількості корупційних злочинів, що вчиняються насамперед представниками вітчизняного політичного бомонду, сприятиме збільшенню частки латентних злочинів корупційної злочинності та зумовлюватиме подальше поширення її проявів у всіх сферах державного управління.¹

Особистість злочинця – основна й найважливіша ланка механізму злочинної поведінки, оскільки в кожному конкретному разі саме особистість приймає рішення про вчинення злочину. Ці особливості особистості, які породжують таку поведінку або сприяють їй, повинні завжди бути безпосереднім об'єктом попереджувального впливу,² що дає підставу відносити особистість злочинця до однієї з провідних і складних проблем кримінології.

І, звичайно ж, при формуванні особистості значущі його «матеріальні задатки», то який у людини генотип, чи забезпечена вона в економічному аспекті чи ні, яке її оточення і сфера впливу, статусне становище батьків тощо.

У людей буває різне середовище спілкування, різні життєві шляхи. Одні люди імпульсивні, інші ретельно зважують свої вчинки. Приміром, не

¹ Маршуба М. О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії. *Наукові дослідження*. 2016. Вип. 31. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pbzz_2016_31_11

² Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекции. Харьков: Прапор, 1996. С. 123.

вплутається в бійку фізично слабка людина, не стане вдалим шахраєм людина з низьким інтелектуальним рівнем розвитку. У детермінації злочинності, безсумнівно, беруть участь і біологічні, і соціальні особливості людини тощо.

Передусім зазначимо, що кримінологічне дослідження наукою осіб, які вчиняють злочини у сфері корупції, ґрунтується на загальних теоретико-методологічних засадах розуміння і особистості взагалі, і власне особи злочинця. При цьому зважаємо й на те, що особистість злочинця є предметом вивчення різних наук, не лише юридичних (кримінологія, кримінальне право, криміналістика тощо), а й соціальних (філософія, психологія, соціологія тощо), що вимагає врахування всіх кримінологічно значущих аспектів формування й функціонування особи злочинця.¹

На думку А. П. Закалюка, «особистість злочинця» – це сукупність соціально типових ознак, що сформувалися в процесі неблагополучного соціального розвитку особи та відрізняються своєю суспільною неприйнятністю і крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, зумовлюють криміногенну мотивацію і кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину.²

Ю. Ф. Іванов зазначає, що в кримінології особу злочинця слід розуміти як сукупність соціально

¹ Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія/Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 429.

² Звіт про склад засуджених: Судова влада України: офіційний веб-портал. С. 239. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

значущих характеристик, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.¹

Спроби сконструювати якесь універсальне, абсолютно істинне, визнане всіма кримінологами чи науковцями інших напрямів визначення поняття *особистість злочинця*, як зазначає О. Г. Кальман, досі не увінчалися успіхом, оскільки кожна людина, як соціальне явище, – специфічна й індивідуальна у своїх проявах. Кожна людина в напруженій психологічній ситуації, під впливом емоційних реакцій спроможна вчинити будь-який злочин, тому виділити окремі риси злочинця, які відрізняли б його від законослухняного громадянина, надзвичайно складно.²

Водночас у кримінології вивчення особистості злочинця побудовано на аналізі закономірностей його злочинної поведінки, злочинності як масового явища, її детермінації, причинності та розробленні науково обґрунтованих рекомендацій по боротьбі зі злочинністю.³

Кримінологічна характеристика особи злочинця є системою рис, що характеризують особу, яка вчинила злочин, прояву її суспільного існування і

¹ Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2006. С. 85.

² Кальман О. Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. С. 86–87.

³ Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах: навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. С. 45.

життєвої позиції, що зумовлює або полегшує вчинення злочину.¹

З урахуванням зазначеного, у найбільш узагальненому виді особу злочинця, котра вчиняє кримінальні корупційні правопорушення, варто визначити як сукупність істотних стійких властивостей і ознак, які зумовлені соціально-демографічними, соціально-рольовими, морально-психологічними характеристиками та притаманні особам, які вчиняють означені правопорушення.

Потрібно враховувати особливості вчинення корупційних злочинів і ступінь їх суспільної небезпечності. Суспільна небезпечність означених злочинів полягає в тому, що, посягаючи на охоронювані законом суспільні відносини, такі протиправні дії порушують принцип верховенства права, демократичні основи суспільства, перешкоджають здійсненню соціально-економічних реформ, розвитку ринкових відносин та підприємництва. Указані кримінальні правопорушення підривають авторитет органів державної влади, ставлять під сумнів законність реалізації повноважень їхніх службових осіб та завдають істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Особистість корупційного злочинця істотно відрізняється від особистості не тільки правослухняного громадянина, а й від особистості інших злочинців. Проте їй так само притаманна сукупність соціально обумовлених ознак, рис, властивостей і

¹ Кудрявцев В. Н., Кондрашков Н. Н., Лейкина Н. С. Личность преступника/под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Юрид. лит., 1975. С. 31–32.

зв'язків, які умовно можна об'єднати в дві групи.¹ До першої групи слід віднести ті ознаки, риси і властивості, притаманні особистості взагалі та набувають криміналістичне значення тільки при розгляді їх крізь призму факту вчинення злочину. Це, наприклад, соціально-демографічні ознаки (стать, вік, сімейний стан і посадове становище, освіта тощо).

Другу групу утворюють ознаки, риси та властивості, які прямо або побічно пов'язані з учиненням злочину, що обумовлюють чи пояснюють його вчинення. У цю групу входять соціально деформовані переконання, установки, ціннісна орієнтація, спрямованість особистості злочинців.

Кримінологічна характеристика особистості злочинця загалом і особистості корупційного злочинця зокрема передбачає виявлення і вивчення трьох основних підсистем:

1) соціальний статус особистості, який визначається належністю особи до того чи того класу (соціальної верстви) і групи із соціально демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейний стан і посадове становище, національна і професійна приналежність, а також рівень матеріальної забезпеченості тощо);

2) соціальні функції (ролі) особистості, що включають сукупність видів діяльності особи як громадянина в системі суспільних відносин (рівень розумового розвитку, культурно-освітній рівень, знання, навички, уміння);

3) морально-психологічні складники (моральні якості, ціннісні орієнтації і прагнення особистості,

¹ Зелинський А. Ф. Кримінологія: курс лекцій. Харків: Прапор, 1996. С. 117.

її соціальні позиції та інтереси, потреби, нахили, звички; вони формують психічні процеси, властивості та стани особистості; залежать від таких фізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції і т. д. (Причому маються на увазі соціальні прояви цих ознак).

Вилучення будь-якого з компонентів (підсистеми) руйнує цілісність всієї структури особистості. Жодна з них не може існувати самостійно. Отже, всі підсистеми є взаємопов'язаними та взаємозалежними, завдяки чому ми маємо справу не з їх простою сумою, а зі складною сукупністю елементів, що утворюють структуру особистості злочинця, у цьому разі корупційного.

У кримінологічній та іншій соціологічній літературі вже стало традицією розпочинати вивчення особистості злочинця з аналізу її соціально-демографічних ознак. Д. А. Шестаков зазначає, що виявлення в масі злочинців будь-яких значних відмінностей від населення загалом може свідчити про підвищену схильність до злочинної діяльності окремих суспільних верств або груп, про їх «унесок» у злочинність.¹ Тому не випадково характеристика винного відображається під час розслідування злочину та в процесі оперативно-розшукової діяльності, щоб у подальшому мати вияв безпосередньо у вироку суду.

Питання про вплив віку на злочинність давно викликає суперечки в юридичній науці (К. Бартол;²

¹ Шестаков Д. А. От понятия преступности к криминологии закона. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 131–142. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/08/25/1214987019/Shestakov.pdf>

² Бартол К. Психология криминального поведения: [сайт]. СПб., 2004. URL: <http://www.klex.ru/8ff>

М. Н. Гернет;¹ Ч. Ломброзо;² О. Д. Ситковська³ та ін.). Так, М. Н. Гернет, не заперечуючи значення віку для характеру злочинності, визнавав, що його фізіологічний вплив нейтралізується дією могутнішого фактора – соціального й може бути усунутий відповідним реформуванням соціального середовища злочинця.⁴

Вікові особливості повинні цікавити кримінологів насамперед як результат соціальних змін особистості. Людина – істота соціальна, тому зі зміною віку наступають не тільки біологічні (фізіологічні) зміни його організму, змінюється обстановка, умови, у яких перебуває, живе, працює людина, змінюються його соціальні функції, соціальний досвід, звички, характер, способи реагування на конфліктні ситуації, навички виходу з них, адаптаційні можливості.

Вікова характеристика дає підстави робити висновки про кримінологічну активність та особливості злочинної поведінки представників різних вікових груп, обумовлених психологічними властивостями їх представників. Якщо звернутись до надбань наукової думки щодо кримінологічної характеристики злочинця, який учиняє службові злочини, то вчені відзначають таку характерну

¹ Кіндюк К. Еволюція соціологічно-правових поглядів М. Гернета (1874–1953 pp.) на проблеми злочинності. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/50391/%CA>

² Ломброзо Ч. Преступный человек. *Электронная Библиотека – ЛитМир*, 2005. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=216741>

³ Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности: [сайт]. М., 1998. URL: <http://www.twirpx.com/file/587717/>

⁴ Кіндюк К. Еволюція соціологічно-правових поглядів М. Гернета (1874–1953 pp.) на проблеми злочинності. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/50391/%CA>

обставину, як вчинення таких злочинів у більш зрілому віці (переважно старше 30 років), що пояснюється віковою зайнятістю осіб, які працюють на відповідних посадах. Особи, які вчиняють службові злочини, належать, зазвичай, до працівників, які мають безпосередній доступ до майна або до співробітників, що здійснюють контроль за їхньою діяльністю. Службові особи адміністративного апарату становлять невеликий відсоток від загальної кількості тих, хто вчинив службові злочини (за вибірковими даними вони становлять, зазвичай, третину).¹

Наведені характерні риси стосовно осіб, які вчиняють службові злочини є значущими для встановлення особливостей суб'єктів корупційної злочинності через те, що значна частина корупційних злочинів, визначених у примітці ст. 45 КК України, належать до Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», а саме статті 364, 364-1, 365-2, 368-369-2, тобто дев'ять статей із 14.

Зауважимо: на цей момент НАЗК здійснює заходи щодо початку ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Тому поки що маємо можливість характеризувати числові показники тільки за звітом про склад засуджених осіб.² З урахуванням змін про визначення корупційних злочи-

¹ Голіна В. В. Запобігання корупції з використанням регіонального досвіду її дослідження. *Право України*. 2015. № 12. С. 24.

² Звіт про склад засуджених: Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

нів, які було внесено в примітку ст. 45 КК України 12 лютого 2015 р., для вивчення обрано 2015 р.¹

Характеристика корупційного злочинця за 2015 р. складена на підставі аналізу відповідних даних про осіб, засуджених за такими статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України. На підставі проведених досліджень приходимо до висновків, що всього за указаними статтями було засуджено 2 % винних осіб від загальної кількості засуджених.²

Ураховуючи трансформацію суспільних відносин та реалізацію гендерної політики, корупційні злочини вчиняються і особами чоловічої, і жіночої статі. Хоча донедавна питома вага осіб чоловічої статі як суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень переважала. Це зумовлено тим, що на відповідальні керівні посади призначалися переважно особи чоловічої статі.

Утім кількість жінок у сфері освіти, медицини, а останнім часом і державної служби, у тому числі на відповідальних посадах, зростає. Відсоток жінок серед злочинців-корупціонерів указанного періоду становить 31 %.³

Вікові групи засуджених розподіляються так: найвищий відсоток осіб віком від 30 до 50 років – 51,5 %; далі від 50 до 65 років – 21 %; від 25 до 30 років – 15,5 %; від 18 до 25 років – 10 %; від 65 років і старше – 2 %. Віком до 18 років злочинців не виявилось.⁴ Це свідчить про те, що, на

¹ Звіт про склад засуджених: Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

відміну від інших злочинців, корупційні злочини скоюють особи соціально зрілі, які мають певний соціальний статус та досвід роботи.

У числі соціально-професійних характеристик особистості питання про освітній ценз має особливе значення. Відомо, що освітній рівень різних категорій злочинців неоднаковий і перебуває в певному зв'язку з характером злочинних дій.

Досить часто суб'єктів корупційних злочинців називають «білокомірцевими злочинцями», з огляду на те, що ці особи мають високий рівень освіти (вища освіта), інтелекту та культури. Перебування на відповідних посадах вимагає не лише такого рівня знань, а й постійного його вдосконалення. Рівень офіційних доходів такої категорії злочинців не відповідає рівню проживання, переважно це матеріально забезпечені люди.

За рівнем освіти корупційні злочинці завжди відрізняються від інших категорій злочинців – цю особливість підтвердило й наше дослідження за указаний період. Повну вищу освіту на момент вступу вироку в законну силу мали 47 %; базову вищу – 6,5 %; професійно-технічну – 20,5 %; повну загальну середню – 21 %; базову загальну середню – 5 %, із початковою загальною освітою чи без освіти засуджених за корупційні злочини не виявилось.¹

Високий освітній рівень злочинців розглянутої категорії зумовлений низкою обставин. Передовсім сам характер корупційних злочинів потребує певного рівня розвитку, освіти й серйозного осмислення. По-друге, сам характер злочинів, особливо

¹ Звіт про склад засуджених: Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

посадових, вимагає особливої підготовки і професійних знань: чим вище посадове становище, тим вища професійна підготовка потрібна особі. По-третє, наведені показники про освіту формалізовані й далеко не завжди відображають рівень фактичної підготовленості та соціальної зрілості особистості. Тут факт завершення освіти й пов'язані із цим соціальні очікування в них не завжди правильно співвідносяться з фактичним рівнем підготовки і, більше того, нерідко мають тенденцію до завищеної самооцінки. Отже, наявність диплома про освіту далеко не завжди говорить про грамотності й морально-етичну вихованість особи.

Зауважимо про сутність сімейного стану як однієї зі значущих складників характеристики суб'єктів корупційних злочинів. Загальновідома антикриміногенна роль сім'ї: «Сімейний стан і його зміна в осіб, які вчинили злочини, впливає на формування особистісних якостей; певним чином воно впливає на спрямованість і стійкість злочинної поведінки... В цілому поширеність злочинності серед осіб, що мають сім'ю, нижче, ніж серед холостяків і самотніх. У більшості випадків сім'я стимулює позитивну поведінку, здійснює соціальний контроль».¹

Окремі автори із числа кримінологів у соціально-демографічній характеристиці особистості пріоритет віддають саме родині. Зауважуючи, що сім'я для більшості є значущим інститутом. Деяка варіація ступеня важливості визначається передовсім тим, наскільки вдало сімейне життя склалося

¹ Лежнина Ю. П. Семья в ценностных ориентациях. *Социологические исследования*. 2009. № 12. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/12/1212041972/Lezhnibna_10.pdf

в них самих. Інші фактори: стать, вік, рівень життя, хоча і впливають на оцінку важливості, мають менше значення.¹

Дослідження останнього часу показують, що сімейна ситуація здатна визначати поведінку особи у всіх інших сферах – сприяти або перешкоджати трудовій активності, стимулювати той чи той тип споживання, визначати психологічне самопочуття людини й тим самим впливати на стан його здоров'я.²

У літературі поширена думка, що на вчинення злочину, зазвичай, ідуть особи, котрі не мають сім'ї, які не відчувають її позитивного впливу, які не замислюються про наслідки вчиненого ними для близьких. Утім ці усталені догми не притаманні корупціонерам, тобто наявність у них сім'ї, не утримує від корупційних злочинів, а навпаки, підштовхує до їх учинення, оскільки сім'ю потрібно забезпечити належним чином.

У продовження характеристики, пов'язаної із сімейним станом злочинця-корупціонера, зупинимося на способі життя – це філософсько-соціологічна категорія, що означає стійкий, який склався в певних суспільно-економічних умовах спосіб життєдіяльності людей, що виявляється в нормах їх спілкування, поведінці, складі мислення. Найважливіша сутнісна характеристика способу життя – спосіб діяльності, який визначається панівним способом виробництва, економічними, політичними,

¹ Лежнина Ю. П. Семья в ценностных ориентациях. *Социологические исследования*. 2009. № 12. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/12/1212041972/Lezhnibna_10.pdf

² Васильчук Ю. А. Социальное развитие человека. Фактор семьи. *Общественная наука и современность*. 2008. № 3. С. 61.

духовно-ідеологічними й соціальними умовами функціонування тієї чи тієї суспільно-економічної формації. З іншого боку, це багатогранний процес життєдіяльності певного суб'єкта: суспільства, нації та інших соціально-етнічних спільнот, класів, соціально-демографічних груп, особистості. Ці суб'єкти, їх життя загалом виступають об'єктом (об'єктами) соціологічного дослідження способу життя. Розкриваючи предмет вивчення, звернемося до сфер життєдіяльності, які характеризують об'єкт (сімейно-управлінський, духовно-ідеологічний); виділяють типові та специфічні риси поведінки людей в цих сферах; аналізують чинники й умови, які найбільш помітно впливають на свідомість і поведінку суб'єктів. Для виявлення показників стану й динаміки способу життя здійснюють розподіл цього поняття на три компонента (сторони): рівень, якість, стиль (орієнтація) життя.

У тих моментах, коли була потрібна характеристика за місцем проживання, усі засуджені за отримання хабара мали позитивну характеристику. І лише 2,7 % засуджених за аналогічні корупційні злочини мали негативну характеристику, тобто мали дисциплінарні стягнення по службі або неналежним чином виконували професійні функції в організаціях, на підприємствах чи в установах.¹

Соціально-рольова система характеристик передбачає виконання особою певної соціальної ролі. Так, у кримінології доцільно виходити з нормативного розуміння ролі. Соціальна позиція – це комплекс відносин у соціальному середовищі (системі).

¹ Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон/под ред. проф. А. И. Долговой: [сайт]. М.: Рос. криминол. ассоц., 2001. С. 576. URL: <http://crimas.ru/?p=1388>

Кожній соціальній позиції відповідає сценарій ролі, що одночасно контролює три групи суб'єктів (держава та її офіційні приписи, суспільство та неправові соціальні норми, неофіційні суспільні структури та неписані правила поведінки, соціальні очікування).¹ Для корупційних кримінальних правопорушень характерні соціально-рольові ситуації, за яких особа займає одне становище, а орієнтується на інше, прагне домогтися іншого рівня життя і для себе, і членів своєї родини тощо.

В особистості корупціонера найважливіші морально-психологічні й соціально-рольові ознаки. Щодо перших, то корупціонери здебільшого комунікабельні люди, легко встановлюють соціальні контакти, контролюють власну поведінку, їм не притаманні імпульсивність, агресивність, емоційна нестабільність. В основі мотивації перебуває гіпертрофоване прагнення до задоволення матеріальних потреб, брак духовного розвитку, схильність до ризику, байдужість до інтересів інших людей, заздрісність, амбіційність, користолобство, кар'єризм, здирство й зажерливість, культ грошей та матеріальних цінностей, жадоба накопичення і влади. Усе це свідчить про деформовану ціннісну орієнтацію таких осіб.²

Характеризуючи особистісні особливості корупціонера, відзначимо, що значна частина суб'єктів злочинів аналізованого виду мають добре розвинені комунікативні якості. Серед них можуть

¹ Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах: навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. С. 48.

² Албул С. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн.* Одеса, 2008. № 1. С. 23.

бути названі здатність впливу і завоювання довіри співрозмовника. Проведене дослідження показало, що негативні особистісні якості багатьох осіб, винних у скоєнні корупційних злочинів, або болісно гіпертрофовані, соціально заохочувані якості (підприємливість, лідерські домагання, прагнення максимально проявити свої організаторські здібності тощо) знайшли сприятливий ґрунт для подальшого розвитку в умовах кризових явищ в економіці.

Багато з корупціонерів вельми спостережливі, знають психологію, що дає змогу їм залучати до корупційної діяльності різних людей.

Перераховані якості, а так само винахідливість, демонстрована у виборі способів скоєння злочинів, дають підстави зробити висновок, що суб'єкти корупції нерідко характеризуються здібностями швидкої оцінки ситуації, що склалася, прийняття рішень відповідно до умов реальної обстановки й іншими властивостями розвиненого логічного мислення.

Суб'єкти корупційних злочинів, із числа співробітників юридичних установ, крім усього іншого, мають спеціальні знання про прийоми та методи доказування та доведення вини за окремими фактами під час встановлення дійсних обставин, характеру та учасників досліджуваної події. Крім того, вони є обізнаними про способи протидії досудовому розслідуванню та/або правосуддю.

На формування і прояв цих рис особистості в службовців-корупціонерів істотний вплив становлять:

– початкова налаштованість їх на використання своєї роботи в особистих корисливих інтересах. При цьому може мати місце кримінальна мотивація такого типу: «інші брали і беруть хабарі, їх не викривали, то чому б і мені не спробувати»;

– наявність в їхньому середовищі постатей із високим рівнем матеріального добробуту, досягнутого за рахунок службово-кримінальної діяльності;

– деяке зниження вже досягнутого раніше рівня матеріальної забезпеченості особи і бажання підняти його за допомогою вчинення злочинів. Наприклад, коли молода людина створює сім'ю і починає жити на свою зарплату. Його звички до іншого рівня життя в певних умовах можуть проковувати обрання злочинного варіанту розв'язання проблеми;

– орієнтованість на високі стандарти життя за рахунок служби;

– наявність дорогих звичок та інтересів (вживання елітних спиртних напоїв, захоплення азартними іграми тощо);

– бажання відшкодувати понесені раніше втрати на здобуття освіти, влаштування на роботу, а також включитися в загальний процес корупції.

Морально-психологічна складова суб'єкта вчинення злочину зумовлена тим, що в кожній особі злочинця є свої ціннісні орієнтири, моральна та правова свідомість. Особа характеризується громадянською психологією (ставлення до суспільства, держави, ідеологічний і політичний світогляд), що виявляється в цивільній діяльності; трудовою психологією (ставлення до праці), що виявляється в професійній діяльності; побутовою психологією (ставлення до родини, дозвілля) й відповідною поведінкою; правовою психологією (ставлення до закону, правопорядку, правоохоронних органів) й адекватними їй вчинками, зрештою, психологією «Я» (самооцінки, «самосвідомості»).¹

¹ Михайлов О. Є., Горбань А. В., Міщук В. В. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 565 с.

Морально-психологічний складник особи злочинця включає мотиви та цілі злочинної поведінки, за допомогою чого можна виділити кілька видів злочинців, які вчиняють кримінальні корупційні правопорушення.

До першого виду суб'єктів вчинення злочину належать особи, які займають високі посади в державних органах та відповідальне становище. Велика сфера повноважень надає їм відчуття вседозволеності та впливовості на будь-які суспільні відносини. Насамперед такі особи зловживають владою або службовим становищем, одержують неправомірну вигоду тощо. Вольові якості таких осіб дають їм можливість розглядати свою посаду не як обов'язок виконання покладених на них повноважень, а як засіб до незаконного збагачення.

Другу групу осіб представляють злочинці, які працювали на користь підприємства, установи, організації та виконували роботу й перебували з таким підприємством, установою, організацією у трудових відносинах. Для цих суб'єктів не обов'язкове зайняття високої посади в органах державної влади, але, виконуючи посадові обов'язки, вони також можуть вчиняти кримінальні корупційні правопорушення. Це сфера медицини, освітніх, комунальних послуг тощо.

Як окрему групу суб'єктів указаних злочинів варто виділити осіб, які надають публічні послуги – аудитори, нотаріуси, оцінювачі, приватні виконавці, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу,

третейського судді (під час виконання цих функцій). Їхня діяльність зазвичай відрізняється від тих посадових осіб, які виконують свої повноваження на постійній чи тимчасовій основі в органах державної влади чи місцевого самоврядування, але особливості їх діяльності також передбачають можливість зловживання ними для отримання неправомірної вигоди.

До четвертої групи осіб варто віднести осіб, які не обов'язково займають відповідальне становище чи посаду, але через своє матеріальне становище можуть набути для себе певні переваги, блага або послуги, які за законом їм не належать, через надання неправомірної вигоди тим особам, до компетенції яких належать зазначені вище питання. Це злочинці т. зв. корисливого типу.

До п'ятої групи належать суб'єкти корупційних злочинів, яким притаманний правовий нігілізм. У таких осіб виробилося хибне розуміння щодо залагодження своїх проблем. Зазвичай, їм легше надати неправомірну вигоду для отримання певного результату, ніж виконати всі обов'язкові, передбачені законом процедури для цього.

Результати проведеного нами дослідження показали, що корупційні злочини скоюють особи з досить сформованими ціннісними орієнтаціями, поглядами, установками, свідомо орієнтуються на вибір злочинної поведінки, у тому числі на вчинення найбільш тяжких злочинів як засобу забезпечення бажаного способу життя, високого рівня матеріальної забезпеченості.

Мотиви злочинної поведінки завжди пов'язані з потребами та інтересами особистості злочинця. Потреби можуть бути самими різними, але під час вивчення злочинної поведінки важливе значення

має аналіз відхилень потреб, які можуть збігатися з нормальними потребами, але відрізнятися від них за змістом або інтенсивністю. Будь-яку поведінку особистості розглядають у системі суспільних відносин, що зобов'язує її поводитися належним чином, оскільки без обов'язку вести себе певним чином немає суспільних відносин. Ставлення до норми, ступінь відповідності їй – важлива характеристика поведінки. Розглядаючи злочинну корупційну поведінку, слід зазначити, що вона існує у формі особливого мотиву. Саме мотив розкриває співвідношення між внутрішнім і зовнішнім світом особистості, між її потребами та можливостями їх задоволення, будучи детермінацією злочинної поведінки.

Мотив – головна ознака, яка дає змогу виділити корисливого злочинця в особливу категорію, котра суттєво різниться від інших різновидів злочинців. Корисливий мотив, відображаючи потреби, інтереси, погляди, ціннісні орієнтації злочинця, є усвідомлене особистісне спонукання до вчинення корисливого злочину, виражає його прагнення до майнової вигоди та паразитичної наживи.¹

Як показують деякі дослідження, корумпованими особами може рухати не тільки користь, а й несвідомий потяг брати участь у гострій, захоплюючій грі, т. зв. ігрова мотивація. Моральна нестійкість якраз проявляється при ініціативному підкупі.

Корупційні злочини можуть відбуватися і з помилкового сприйняття та розуміння виробничої або службової потреби. При цьому суб'єкт злочину

¹ Елисеєв С. А. Некоторые особенности личности корыстного преступника. *Предупреждение рецидивной преступности*. Томск, 1978. С. 136.

не отримус матеріальної вигоди, але змінює свій соціальний статус на свою користь.

Деякі суб'єкти корупційних злочинів взагалі не замислюються про допустимість готування або вчинення такого діяння. Їх цікавить тільки розмір незаконного прибутку, який вони зможуть отримати.

Зміцненню цих мотивів в окремих осіб сприяють, на нашу думку, недоліки системи правосуддя, зокрема випадки звільнення злочинців-корупціонерів від відповідальності.

Водночас не можна заперечувати наявність суб'єктів, які беруть участь у корупційних злочинах, відчуваючи боротьбу мотивів, а іноді й всупереч власним переконанням. До останніх можуть бути віднесені особи, залучені в корупційну діяльність через шантаж, погрози або створення перешкод для досягнення соціальних цілей.

Не секрет, що в ряді випадків чиновники для отримання незаконної винагороди створюють штучні труднощі для задоволення бажань прохачів, здійснення ними своїх законних прав. Це може полягати в посиленнях на недостатність підстав для розв'язання питання на користь заявника, невідповідність поданих документів певним вимогам, у створенні іншим чином враження, що виникли проблеми не можуть бути розв'язані інакше як за допомогою підкупу, виконання інших незаконних дій в інтересах чиновників.

Причини дефекту правосвідомості зумовлені тим, що в сучасних умовах українського суспільства обмежені можливості для задоволення навіть мінімальних потреб. Досить показовою є відзначена І. М. Даньшиним, В. В. Голіною, М. Ю. Валуйською та іншими особливість службової зло-

чинності, а саме те, що переважна більшість (до 95 %) службових осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, є представниками середньої та нижчої управлінських ланок.¹

Такі і багато інших відомостей про особу злочинця – це своєрідна інформаційна база попередження злочинності. Дані, отримані про особу і її поведінку, дають підстави обрати такі методи і засоби профілактики, які найбільш адекватні особливостям саме цього типу особистості. Знання особистості злочинця – важлива й потрібна передумова науково обґрунтованої, успішної профілактики насамперед індивідуальної злочинної поведінки.

Відповідно до викладеного вище можна зробити висновок: при призначенні покарання за корупційні злочини суд головню оцінює особистість засудженого. Саме вона, її ознаки найчастіше й визначають рівень судової репресії, характер і вид покарання. Під час вивчення судових вироків у справах зазначеного характеру не вдалося встановити мотиви прийняття таких рішень.²

Особливості суб'єктів корупційної злочинності залежать від конкретного злочину, який був ними вчинений, відповідно до чого можна умовно розділити всіх корупційних злочинців на кілька самостійних груп. Одразу зауважимо: цей перелік

¹ Кримінологія. Загальна та Особлива частини: [підручник]/ [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.]; за ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2009. С. 138.

² Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

невичерпний, оскільки охоплює найбільш поширені види суспільно-небезпечних діянь із корупції.

Першою, однією з найбільш поширених груп, є корупціонери-розкрадачі, тобто такі особи, які здійснюють корупційні майнові злочини (розкрадання) з використанням свого службового становища або публічного статусу.

Другою групою – корупціонери-хабарники, яких зазвичай називають «корупціонерами», надаючи вузький сенс цього терміну.

Третя група представлена коруптерами, тобто тими особами, які передавали хабар корупціонерам для вирішення особистих, групових чи корпоративних інтересів.

Четверту групу становлять посадові особи органів державної влади, представники органів місцевого самоврядування та керівники господарюючих суб'єктів незалежно від форми власності, які зловживають службовим становищем із корисливою або іншої особистої зацікавленості, завдаючи майновий та іншої шкоди державі й суспільству. Цю категорію корупційних злочинців можна умовно назвати «корупціонери-зловживачі».

З урахуванням розуміння політичних аспектів корупції, сутності політичної корупції, яка полягає в «задоволенні політичною елітою особистих інтересів, які, окрім матеріального аспекту, полягають у подовженні терміну перебування при владі»,¹ вдаємося до характеристики типу злочинців з корупційно-політичною мотивацією. Відразу ж зазначимо, що за основу взято нинішню класифіка-

¹ Сафоненко А. О. Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02. Київ, 2004. С. 61.

цію типів злочинців, що ґрунтується на видах мотивації. Окрім політичної, є корислива мотивація, насильницько-егоїстична тощо.¹

Слід зазначити, що сучасна політична еліта в Україні сформувалася головню внаслідок таких двох процесів:

1) еволюційного процесу просування і селекції керівної еліти із середовища державної влади минулого Радянського Союзу;

2) вибухового революційного процесу залучення (через бізнес) абсолютно нових людей, які швидко й оперативню скористалися новими можливостями в умовах невизначеностей системного характеру – правових, економічних, нормативних, ідеологічних тощо.²

Результатом означених основних процесів і є утворення сучасної політичної еліти України, власне, як еліти перехідного періоду – переходу від одного державного устрою до іншого, поєднаного водночас із формуванням самої України як незалежної держави з відповідними атрибутами та інститутами.

Однак не сприяє покращенню ситуації й поповнення молодими фахівцями нової генерації, оскільки через високий рейтинг юридичних спеціальностей у значної кількості шлях до навчання майбутніх фахівців розпочався з хабарництва при вступі до ВНЗ. Це є, до речі, одним із парадоксів сучасного життя: правоохоронні та судові органи,

¹ Кримінологія: навч.-метод. посіб./Джуца О. М., Моїсєєв Є. М., Василєвич В. В. та ін.; за заг. ред. О. М. Джуци. Київ: Атіка. 2003. С. 53.

² Шведова Г. Л. Окремі питання характеристики суб'єктів корупційних злочинів: політико-кримінологічний аспект. *Наукові праці*: [сайт]. 2007. Т. 69. Вип. 56. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-41.pdf>

які повинні передовсім бути вільними від корупції, щоб стати ефективним інструментом у боротьбі з цим злом суспільства, навпаки, й належать до найбільш на сьогодні корумпованих сфер.

Інший швидкий вхід до державно-політичних структур України відбувається через нові бізнесові кола, які сформувалися також із нових багатіїв – молодих, енергійних і не дуже обтяжених моральними принципами, яким вдалося швидко заробити великі капітали у фінансовій, підприємницькій діяльності, торгівлі тощо. Цей прошарок, який значною мірою має кримінальне минуле, нині через функціонування демократичних виборчих механізмів на фоні відносної тотальної бідності суспільства має змогу вже входити у владу для захисту та лобювання інтересів свого бізнесу. У більшості представники цього прошарку без вагань вступали в корупційні відносини на шляху зростання обсягів свого бізнесу та власного становища в суспільстві. Зрозуміло, що зміцнення державних правових, політичних та інших інститутів в Україні примушує їх «цивілізуватися», переходити на рейки та норми «правил чесної гри», але поки немає підстав вважати, що й цей новий прошарок еліти України матиме імунітет щодо корупції, скоріше, навпаки – остання буде ще певний час привабливим інструментом у їхніх діях.

Морально-психологічні, соціально-рольові, кримінально-правові риси особистості винних осіб дають змогу розробити типологію корупційних злочинців, яка враховує міжнародно-правові підходи до визначення корупційних дій. Однак слід мати на увазі таке. Щодо активного підкупу (статті 354, 368-3, 368-4, 369 КК України), то ці корупційні правопорушення вчиняються загальними суб'єкта-

ми злочину, оскільки, як було зазначено раніше, належать до активної корупції. Враховуючи цю обставину, можна виокремити тип *активного корупціонера*. У межах цього типу слід розрізнити *ситуативного* і *звичного* корупціонера (хабародавця). Перший використовує підкуп для розв'язання особистих питань лише в окремих випадках. Важливе значення має несприятлива життєва ситуація, яка раптово виникла. Звичні хабародавці умисно й постійно досягають певних особистих цілей або задовольняють інтереси інших осіб не за рахунок власних умінь, професійних навичок, дотримання законних процедур тощо, а через надання неправомірної вигоди службовій чи посадовій особі.

Як свідчать дані репрезентативних опитувань в Україні, у 2013 р. 35 % респондентів на запитання «Чому люди дають хабарі?» відповіли, що використовували хабарництво, щоб легко розв'язати певні проблеми. При цьому 19,4 % респондентів зізналися, що від них неправомірну вигоду вимагали чиновники. Лише 3,3 % опитаних відповіли, що в такий спосіб щиро дякували людині за допомогу чи сприяння у справі.¹ Отже, згідно з цими даними майже третина громадян намагалась розв'язати свої проблеми в незаконний спосіб. У цьому разі можна констатувати серйозні проблеми в колективній суспільній психології та моралі.

Щодо корупційних правопорушень, які вчиняють спеціальні суб'єкти, то винна особа відрізняється особливою соціальною позицією – наявністю

¹ Понад чверть українців вважають хабар нормою: [сайт]. Опитування фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Винница.info – 18.04.2013. URL: <http://www.vinnitsa.info/news/ponadchvert-ukrayintsiv-vvazhayut-habar-normoyu.html>

владних повноважень чи виконанням службових обов'язків, без яких не можуть вчинятися корупційні діяння, тобто дії особи зумовлені її становищем у системі суспільних відносин: чим вищий її статус, тим більші корупційні ризики має той чи той посадовець. Згідно з міжнародно-правовими документами більшість корупційних злочинів цього виду належать до пасивної корупції. Тобто це вид *пасивного корупціонера*.

Таких суб'єктів корупційних правопорушень умовно можна поділити на такі типи: *дрібний корупціонер*, який одержує час від часу неправомірну вигоду в незначних розмірах (гроші, а також промислові товари або продукти) за розв'язання щоденних життєвих проблем пересічних громадян. Ці особи використовують сприятливу ситуацію, що склалася (недотримання певних вимог, процедур, правил із боку особи, яка здійснює підкуп). Саме з цим типом корупціонерів найчастіше стикаються громадяни (у медичних, освітніх закладах, державних адміністративних органах тощо).

Представник корупційної системи (*постійний корупціонер*). Особливістю цього типу є те, що особа не вважає себе злочинцем. Вона просто дотримується «правил гри», які склалися в тій чи тій організації, установі. Своїми конформістськими діями особа виявляє лояльність до системи, яку інакше називають «корпоративною культурою». Зазвичай такі суб'єкти корупційних правопорушень віддають частину корупційних прибутків безпосередньому керівнику.

Ініціативний корупціонер (злісний тип) сам створює криміногенну ситуацію, має сталу мотивацію до отримання неправомірної вигоди. Найчастіше така особа посідає керівні посади на підприєм-

ствах, в організаціях різних форм власності, у тому числі й у правоохоронних органах, судах, органах місцевого самоврядування або представницьких органах тощо. Особи, які належать до цього типу, постійно вишукують можливості для одержання неправомірної вигоди або «продажу» своїх повноважень, хоча ініціатива щодо її отримання може мати завуальований вигляд. Такі особи прагнуть за будь-яку ціну одержати посади, є жорстокими кар'єристами. Саме вони створюють корупційні мережі та керують ними, активно просувають родичів, близьких осіб на керівні посади. Діють зазвичай через посередників.

Найбільш небезпечним типом є *особливо злісний (політичний) корупціонер*. Це особи, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та належать до категорії «А» і «Б» державної служби, незаконно й неправомірно використовують свій державний статус для отримання переваг (соціальних, політичних, економічних тощо) для себе, близьких осіб, однопартиїців тощо. Від інших корупціонерів подібні особи відрізняється обсягами й масштабністю владних можливостей для самозбагачення та отримання інших вигод. Завдяки офіційному статусу, політичному, владному, фінансовому впливу цих осіб нейтралізується діяльність правоохоронних органів із виявлення їх злочинів. Більше того, у своїх протиправних цілях вони активно використовують саме правоохоронні органи, а також суди (наприклад, у політичній боротьбі за владу, фальсифікуючи результати виборів).

Подавши політико-кримінологічну характеристику суб'єктів корупційних злочинів, зазначимо їх коло. Сюди можна віднести представників правля-

чих чи опозиційних еліт, партій, груп. Ними є: народні депутати, міністри, керівники силових структур (СБУ, органи прокуратури, митниця, збройні сили тощо), керівники органів місцевої влади та самоврядування, інші.

Окремого розгляду потребує питання притягнення до відповідальності означених суб'єктів за скоєні корупційні злочини. Отримуючи такі посади, потенційні корупціонери набувають відповідних імунітетів або привілеїв, що надійно захищають їх від покарання. І як зазначають окремі дослідники (Л. І. Аркуша, М. І. Мельник, В. В. Лунеев),¹ – чим вище посада корупціонера, тим більше в нього можливостей уникнути покарання або ж знайти своїм злочинам легальне прикриття чи підґрунття.

В останні роки української незалежності право насичене питаннями, які створюють чимало дискусій. Одним із таких є визнання юридичної особи суб'єктом корупційного злочину. Це питання є досить актуальним у зв'язку із його суперечливим висвітленням у науковій літературі. Однією із проблем є те, що у визначенні підстави накладення відповідальності на юридичну особу згадується така дефініція, як вчинення «від її імені та в її інтересах».

¹ Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/Одеська національна юридична академія МОН України. Харків, 2002. С. 85.

Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. С. 144.

Лунеев В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важнейший фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 48.

Теоретичним обґрунтуванням кримінальної відповідальності корпорацій за деякі правопорушення, учинені їх персоналом, стала концепція *respondent superior* («хай відповідає старший»), запозичена із цивільного права США. У кримінальному праві багатьох європейських держав використовують доктрину *alter ego* («друге «я»), згідно з якою дії більшості службовців керівного складу організації ототожнюються з діями самої організації (Франція, Велика Британія, Нідерланди). Що ж до форми покарання юридичної особи, то застосовують положення про подвійне покарання – господарюючий суб'єкт (юридична особа) підлягає покаранню поряд із фізичною особою – працівником підприємства.

Перше, що дивує, як можна вчинити злочин від імені певного суб'єкта права – неважливо, природного чи штучно створеного. Адже, зазвичай, підприємства, установи чи організації не дають уповноваженим особам довіреність на вчинення злочину. Тому важко довести, що винна фізична особа діяла саме «від імені» юридичної особи.

У цьому контексті проблематично довести той факт, що керівник, засновник, учасник чи інша уповноважена особа діяли в інтересах чи від імені юридичної особи. Не всі протиправні дії, які можна кваліфікувати за статтями КК України, прямо вказують на інтерес юридичної особи. У цьому разі можлива підміна інтересів фізичної та юридичної особи, що негативно відіб'ється на кваліфікації діяння, обвинуваченні та вирішенні кримінальної справи. Довести умисне вчинення фізичною особою злочину в інтересах юридичної особи дуже складно.¹

¹ Кимлик Н. В. Юридична особа як суб'єкт корупційного злочину. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

З іншого боку, за значного рівня корумпованості органів кримінальної юстиції така дефініція може бути використана для тиску на юридичних осіб, навіть якщо злочином, учиненим їхньою службовою особою, було завдано шкоди самій юридичній особі.

Те саме фактично стосується такої ознаки відповідальності, як учинення злочину «в інтересах» юридичної особи. Інтереси юридичної особи закономерно впливають із мети її діяльності, що визначається установчими документами юридичної особи, відповідно до законодавства України. Навряд чи можна побачити установчі документи юридичних осіб, у яких би зазначалось, що метою цього підприємства, установи чи організації є вчинення злочину.

За ст. 96-3 КК України підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

1) учинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 цього Кодексу;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 цього Кодексу;

3) учинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених у статтях 258–258-5 цього Кодексу;

4) учинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу.

Утім, ураховуючи наведене вище, на нашу думку, доцільно було б визначити підставу відповідальності юридичних осіб як «вчинення керівником, засновником, іншою особою, уповноваженою діяти від імені юридичної особи, злочину, якщо в результаті вчинення цього злочину юридичною особою було отримано матеріальну чи іншу вигоду, покращено її становище на ринку або отримано інші незаконні пільги чи переваги». Крім цього, внести до переліку суб'єктів злочину в КК України, юридичну особу як суб'єкта корупційного злочину.

Серед суб'єктів кримінальних правопорушень, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди, варто виокремити:

– загальні суб'єкти злочинів, передбачених у ч. 1, 2 ст. 368-3, ч. 1 ст. 368-4, ст. 369, ст. 369-2 КК України;

– службові особи – особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом

державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді й посадові особи міжнародних судів (статті 364, 368, 368-2, 370 КК України);

– службові особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1, ч. 3 ст. 368-3, ч. 3 ст. 370 КК України);

– особи, що надають публічні послуги – аудиторі, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у т. ч. послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій) (ст. 365-2, ч. 3 ст. 368-4 КК України);

– особи, які працюють на користь підприємства, установи, організації, – це ті, які виконують роботу та перебувають із таким підприємством,

установою, організацією у трудових відносинах (ст. 354 КК України).

Вивчення соціально-демографічних ознак показало, що для осіб, які вчинили злочини корупційного характеру, характерне: досить солідний вік – старше 30 років.

Отже, можна зробити висновок: ця ознака зумовлюється потребою набуття певного трудового стажу, спеціальних навичок і досвіду роботи (а нерідко й певного спеціального звання, рангу, класу тощо). Так само відносно невисокий відсоток учинення злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, особами віком 50–65 років і старше спричинений наявними обмеженнями перебування на службі за віком. Так, наприклад, згідно з п. 7 ч. 1 ст. 37 Закону України від 17 листопада 2011 р. № 4050-VI406 підставою для припинення державної служби є досягнення державним службовцем шістдесятип'ятирічного віку.

Крім того, характер службової діяльності, специфіка виконуваних службових обов'язків безпосередньо пов'язуються з потребою здобуття особою відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, що часто є взагалі обов'язковою вимогою для зайняття посади в тій чи тій владно-управлінській структурі.

У цьому разі означене пояснюємо цілою низкою факторів:

- по-перше, вищим рівнем правової свідомості й культури представників вищої управлінської ланки, їх професіоналізму та досвіду серед цієї категорії осіб;
- по-друге, порівняно меншою кількістю управлінців вищого рівня;

– по-третє, вищим ступенем латентності, довершеністю злочинного механізму, наявністю можливості запобігання правоохоронній діяльності тощо.

До речі, потреба набуття особою освітнього рівня також можна розглядати як фактор, що зумовлює вказані вікові особливості особи, яка вчиняє корупційні злочини.

Характер скоєних корупційних злочинів пов'язаний із наявністю певного посадового становища, що, своєю чергою, висуває вимоги до освітнього рівня. Цим і пояснюємо високий освітній рівень злочинців-корупціонерів: 74 % мають освіту вищу та професійно-технічну.¹

Зазвичай, на відповідальні посади з певним обсягом повноважень призначаються особи, які мають потрібний стаж роботи. Зайняття відповідної посади та повноваження нерідко створюють в окремих осіб хибне уявлення щодо можливості використання їх для задоволення особистих інтересів або інтересів інших осіб. Водночас надання неправомірної вигоди може бути здійснено будь-якою особою незалежно від посади, яку вона обіймає.

Також наявність у цієї категорії злочинців сім'ї не утримує від корупційних суспільно-небезпечних діянь, а навпаки, підштовхує до їх учинення, оскільки сім'ю потрібно забезпечити належним чином.

У вказаній категорії злочинців рівень офіційних доходів не відповідає рівню проживання, переважно це матеріально забезпечені люди. Для корупційних кримінальних правопорушень характерні

¹ Звіт про склад засуджених: Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/

соціально-ролеві ситуації, за яких особа займає одне становище, а орієнтується на інше, прагне домогтися іншого рівня життя і для себе, і членів своєї родини тощо.

Урешті-решт у механізмі злочинної поведінки під час вчинення корупційних суспільно-небезпечних діянь виступають незадоволені потреби. Причини дефекту правосвідомості зумовлені тим, що в сучасних умовах українського суспільства обмежені можливості для задоволення навіть мінімальних потреб.

Характеризуючи особистісні особливості корупціонера відзначимо, що значна частина суб'єктів злочинів аналізованого виду мають добре розвинені комунікативними якостями. Серед них можуть бути названі здатність впливу й завоювання довіри співрозмовника. Проведене дослідження показало, що негативні особистісні якості багатьох осіб, винних у скоєнні корупційних злочинів, або болісно гіпертрофовані, соціально заохочувані якості (підприємливість, лідерські домагання, прагнення максимумно проявити свої організаторські здібності і т. п.) знайшли сприятливий ґрунт для подальшого розвитку в умовах кризових явищ в економіці.

Багато з корупціонерів вельми спостережливі, знають психологію, що дає їм змогу залучати до корупційної діяльності різних людей.

Перераховані якості, а так само винахідливість, демонстрована у виборі способів скоєння злочинів, дають підстави зробити висновок, що злочинці-корупціонери нерідко характеризуються здібностями швидкого оцінювання ситуації, що склалася, прийняття рішень відповідно до умов реальної обстановки й іншими властивостями розвиненого логічного мислення.

Корупційні злочинці, з числа співробітників юридичних установ, крім усього іншого, мають спеціальні знання про прийоми та методи доказування та доведення вини за окремими фактами при встановленні дійсних обставин, характеру й учасників досліджуваної події. Крім того, вони обізнані про способи протидії досудовому розслідуванню та/або правосуддю.

На основі отриманих даних можна виділити такі загальні ознаки:

- переважання в загальній масі злочинців осіб чоловічої статі;
- щодо вікових характеристик – це особи старше 30 років;
- високий освітній рівень осіб;
- найнижчий показник осіб, раніше судимих, у тому числі тих, у кого судимість знята або погашена;
- наявність стійких мотивів корисливої спрямованості;
- переважання таких якостей, як користоловство, прояв владності, неповага до закону.

Важлива особливість корупції – своєрідність суб'єктів корупційних діянь, якими є, з одного боку, посадові особи та інші державні й недержавні службовці, а з іншого – будь-які фізичні та юридичні особи.

Зазначені суб'єкти сукупно утворюють своєрідну корупційну мережу, що включає, на думку експертів, три складники:

- комерційні, фінансові структури, їх представники, що реалізують отримані в результаті корупційних діянь вигоди та пільги і перетворюють їх у додатковий дохід;
- групу державних і недержавних чиновників, які надають за плату зазначені вигоди та пільги й

забезпечують прикриття коруптерів при прийнятті різних рішень;

– групу захисту корупції, що включає посадових осіб правоохоронних і контрольних органів.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Законодавче визначення корупційних злочинів.

2. Доктринальне визначення корупційної злочинності.

3. Сучасний стан і тенденції корупційної злочинності в Україні.

4. Правове регулювання запобігання корупції в Україні.

5. Що означає детермінанти корупційної злочинності? Які вони?

6. Що означає динаміка корупційної злочинності?

7. Розкрийте основні чинники, що детермінують корупцію в Україні.

8. Керуючись чинним законодавством України, вкажіть ознаки, які будуть характеризувати особу як суб'єкта корупційного злочину.

9. Проаналізуйте ст. 45 КК України (в частині визначення корупційних злочинів) та положення Закону України «Про запобігання корупції». Чи узгоджуються ці норми в частині визначення переліку корупційних злочинів? Обґрунтуйте відповідь.

Розділ 3

Суб'єкти у сфері запобігання корупції

Україна нині проходить непростий шлях щодо становлення органів, для яких основне завдання – запобігання корупційним проявам. Також варто відзначити, що поряд зі спеціально уповноваженими органами, є суб'єкти, не створені задля безпосередньої боротьби з корупцією, проте уповноважені протидіяти корупції.

Можна визначити такі рівні органів, на які держава покладає обов'язки з протидії корупції:

- Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Прокуратура України;
- міністерства, державні комітети та інші центральні органи виконавчої влади України;
- обласні державні адміністрації, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим;
- районні державні адміністрації.

Так, органи законодавчої та виконавчої влади, зокрема Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України, забезпечують стратегічне, загальне керівництво та управління.

Згідно зі ст. 85 Конституції України функції **Верховної Ради України**, досить широкі й вирішальні в розбудові правової держави через упровадження засад верховенства права. Саме Верховна Рада України відповідно до ч. 1 ст. 18 Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) визначає засади антикорупційної політики (антикорупційну стратегію). Також щороку не пізніше

1 червня проводить парламентські слухання з питань ситуації щодо корупції, затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики. Згідно зі ст. 55 вказаного закону здійснює обов'язкову антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів, унесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, у комітеті, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією.

Президент України згідно з ч. 2 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» утворює Національне антикорупційне бюро України. Також при Президенті України діє кілька дорадчих органів. До утворення Національної ради з питань антикорупційної політики діяв Національний антикорупційний комітет, який утворено відповідно до Указу Президента України від 1 вересня 2011 р. № 890/2011. Основними завданнями Комітету було: 1) підготовка пропозицій щодо забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері запобігання і протидії корупції; 2) здійснення системного аналізу стану протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживаються для запобігання і протидії корупції; 3) розроблення пропозицій щодо формування і реалізації антикорупційної стратегії й антикорупційних заходів, спрямованих, зокрема, на вдосконалення законодавства та усунення наявних у ньому суперечностей; 4) підготовка пропозицій щодо покращення координації та взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи із запобігання і протидії корупції; 5) розроблення пропозицій щодо спрощення дозвільних та інших процедур ведення малого й середнього

бізнесу та усунення причин, які зумовлюють правопорушення у цій сфері; 6) сприяння реалізації рекомендацій GRECO, інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання і протидії корупції, підвищенню ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері; 7) сприяння науково-методичному забезпеченню з питань протидії корупції.

Указом Президента України від 14 жовтня 2014 р. № 808/2014 замість Національного антикорупційного комітету утворено Національну раду з питань антикорупційної політики, склад якої було затверджено Указом Президента України від 26 вересня 2015 р. № 563/2015.

Основні завдання Національної ради дуже подібні до дорадчого органу, який діяв раніше. Зокрема, ними стали: 1) підготовка та подання Президентові України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії; 2) здійснення системного аналізу стану запобігання і протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, що вживаються для запобігання і протидії корупції; 3) підготовка та надання Президентові України узгоджених пропозицій щодо покращення координації та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання і протидії корупції; 4) оцінювання стану та сприяння реалізації рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Організації економічної співпраці і розвитку (ОЕСР), інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання і протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України у цій сфері; 5) сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання і протидії корупції.

Кабінет Міністрів України згідно з ч. 3 ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції» утворює Національне агентство з питань запобігання корупції, а також достроково припиняє повноваження члена Національного агентства з питань запобігання корупції у випадках прямо передбачених ч. 10 ст. 5 цього закону. Гранична чисельність працівників апарату цього агентства за поданням його Голови затверджує також Кабінет Міністрів України (ч. 2 ст. 8 Закону) та створює територіальні органи Національного агентства з питань запобігання корупції поданням (ч. 3 ст. 8 Закону). Утворення й формування Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, визначення порядку організації та проведення конкурсу з її формування також здійснюється Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 14 Закону).

Кабінет Міністрів України реалізує Антикорупційну стратегію через затвердження та виконання державної програми, яка розробляється Національним агентством (ч. 4 ст. 18 Закону), й не пізніше 15 квітня розглядає та схвалює проект національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики, підготовлений Національним агентством, який упродовж десяти робочих днів із дня схвалення направляється до Верховної Ради України (ч. 4 ст. 20 Закону).

Кабінет Міністрів України визначає порядок передачі органу, підприємству, установі чи організації подарунків, одержаних особами, зазначеними в п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону, як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, державним або комунальним підприємствам, установам чи організаціям (ч. 3 ст. 23 Закону).

Також Кабінет Міністрів України надсилає проекти нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України, для проведення Національним агентством антикорупційної експертизи, затверджує порядок проведення спеціальної перевірки та форму згоди на проведення спеціальної перевірки (ч. 1 ст. 57 Закону); визначає порядок службового розслідування, яке проводиться для виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення або невиконанню вимог Закону.

Спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є органи прокуратури, органи національної поліції України, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – превентивний антикорупційний орган, який є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. НАЗК відповідальне перед Верховною Радою України й підконтрольне їй та підзвітне Кабінету Міністрів України (ст. 4 Закону). До повноважень Національного агентства належать (ст. 11 Закону):

1) проведення аналізу: стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції; статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації щодо ситуації корупції;

2) розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації та оцінювання ефективності виконання Антикорупційної стратегії;

3) підготовка та подання в установленому законом порядку до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики;

4) формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проектів нормативно-правових актів із цих питань;

5) організація проведення досліджень із питань вивчення ситуації щодо корупції;

6) здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб;

7) координація та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупціогенних ризиків у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усунення, у тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм;

8) здійснення в порядку, визначеному цим Законом, контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

9) здійснення в порядку та в межах, визначених законом, державного контролю за дотриманням

установлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним і цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених із державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, вчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних і місцевих виборах, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей;

10) затвердження розподілу коштів, виділених із державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, відповідно до закону;

11) забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення;

12) координація в межах компетенції, методичне забезпечення та здійснення аналізу ефективності діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) із питань запобігання та виявлення корупції;

13) погодження антикорупційних програм державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, розроблення типової антикорупційної програми юридичної особи;

14) здійснення співпраці з особами, які добросовісно повідомляють про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону (викривачі),

ужиття заходів щодо їх правового та іншого захисту, притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні їх прав, у зв'язку з таким інформуванням;

15) організація підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації з питань, пов'язаних із запобіганням корупції, працівників державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, посадових осіб місцевого самоврядування (крім підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування);

16) надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань застосування актів законодавства щодо етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб;

17) інформування громадськості про здійснювані Національним агентством заходи щодо запобігання корупції, реалізація заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції;

18) залучення громадськості до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики;

19) координація виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики, співпраця з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями в межах своєї компетенції;

20) обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями;

21) інші повноваження, визначені законом.

Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів виконавчої влади, а також Закон України «Про державну службу» застосовуються до Національного агентства, його членів, службовців та працівників його апарату, а також до його повноважень стосовно уповноважених підрозділів в частині, що не суперечить цьому Закону.

Національне агентство – колегіальний орган, до складу якого входить п'ять членів. Правомочний з моменту призначення більше половини його загального кількісного складу.

Членом Національного агентства може бути громадянин України, не молодший тридцяти п'яти років, який має вищу освіту, володіє державною мовою та здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки.

Члени Національного агентства призначаються на посаду Кабінетом Міністрів України строком на чотири роки за результатами конкурсу. Одна й та сама особа не може обіймати цю посаду понад два строки підряд.

Прем'єр-міністр України вносить для призначення Кабінетом Міністрів України на посади членів Національного агентства кандидатів, відібраних конкурсною комісією, склад якої затверджує Кабінет Міністрів України та яка здійснює організацію та проведення конкурсу.

Національне агентство для виконання покладених на нього повноважень має такі права:

- 1) отримувати в установленому законом порядку за письмовими запитами від державних органів,

органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання незалежно від форми власності та їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань інформацію, потрібну для виконання покладених на нього завдань;

2) мати прямий доступ до інформаційних баз даних державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, користуватися державними, у тому числі урядовими системами зв'язку й комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;

3) залучати у встановленому порядку до виконання окремих робіт, участі у вивченні окремих питань науковців, у тому числі на договірній основі, працівників державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

4) створювати комісії та робочі групи, організувати конференції, семінари й наради з питань запобігання і протидії корупції;

5) приймати з питань, що належать до його компетенції, обов'язкові для виконання нормативно-правові акти;

6) отримувати заяви фізичних та юридичних осіб про порушення вимог цього Закону, проводити за власною ініціативою перевірку можливих фактів порушення вимог цього Закону;

7) проводити перевірки організації роботи із запобігання і виявлення корупції в державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування, зокрема щодо підготовки та виконання антикорупційних програм;

8) вносити приписи про порушення вимог законодавства щодо етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, інших вимог та обмежень, передбачених цим Законом;

9) отримувати від осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, письмові пояснення з приводу обставин, що можуть свідчити про порушення правил етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, інших вимог та обмежень, передбачених цим Законом, щодо достовірності відомостей, зазначених у деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

10) звертатися до суду з позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, виданих (прийнятих) із порушенням установлених цим Законом вимог та обмежень, визнання недійсними правових актів, укладених унаслідок учинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення;

11) затверджувати методологію оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, проводити аналіз антикорупційних програм органів влади та надавати обов'язкові для розгляду пропозиції до таких програм;

12) ініціювати проведення службового розслідування, вжиття заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, надсилати до інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції матеріали, що свідчать про факти таких правопорушень;

13) складати протоколи про адміністративні правопорушення, віднесені законом до компетенції

Національного агентства, застосовувати передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення;

Припис Національного агентства обов'язковий для виконання. Про результати його виконання посадова особа, якій його адресовано, інформує цю структуру впродовж десяти робочих днів із дня отримання припису.

У разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені особи Національного агентства складають протокол про таке правопорушення, який направляється до суду згідно з рішенням Національного агентства. У разі виявлення ознак іншого корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, Національне агентство затверджує обґрунтований висновок та надсилає його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції. Висновок Національного агентства обов'язковий для розгляду, про результати якого воно повідомляється не пізніше п'яти днів після отримання повідомлення про вчинене правопорушення.

Важливо також відзначити, що в Україні для виявлення в чинних нормативно-правових актах і проектах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, розроблення рекомендацій стосовно їх усунення проводиться антикорупційна експертиза.

Обов'язкову антикорупційну експертизу здійснює Міністерство юстиції України, крім антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, унесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, яка здійснюється комітетом Верховної Ради України,

до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією.

Міністерство юстиції України визначає порядок і методологію проведення ним антикорупційної експертизи, а також порядок оприлюднення її результатів.

Обов'язковій антикорупційній експертизі, яку проводить Міністерство юстиції України, підлягають усі проекти нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Кабінету Міністрів України.

Антикорупційну експертизу нормативно-правових актів здійснює Міністерство юстиції України згідно із затвердженим ним щорічним планом. Указану експертизу здійснюють щодо законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України в таких сферах:

- 1) прав та свобод людини і громадянина;
- 2) повноважень органів державної влади й органів місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- 3) надання адміністративних послуг;
- 4) розподілу та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів;
- 5) конкурсних (тендерних) процедур.

Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів державних органів, нормативно-правові акти яких підлягають державній реєстрації, здійснюється під час такої реєстрації.

Національне агентство може проводити за власною ініціативою у встановленому ним порядку антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів, що вносяться на розгляд Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України.

Для проведення Національним агентством антикорупційної експертизи Кабінет Міністрів

України надсилає йому проекти всіх відповідних нормативно-правових актів.

Національне агентство інформує відповідний комітет Верховної Ради України або Кабінет Міністрів України про проведення антикорупційної експертизи відповідного проекту нормативно-правового акта, що є підставою для зупинення процедури його розгляду або прийняття, але на строк не більше десяти днів.

Громадська рада при Національному агентстві залучається до проведення ним антикорупційної експертизи.

Національне агентство здійснює періодичний перегляд законодавства на наявність у ньому корупціогенних норм та надає Міністерству юстиції України пропозиції щодо включення їх до плану проведення антикорупційної експертизи, передбаченого частиною четвертою цієї статті. До проведення зазначеного моніторингу Національне агентство може залучати громадські об'єднання, наукові установи, у тому числі на умовах державного замовлення на підставі відкритого конкурсу.

Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – державний правоохоронний орган, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також запобігання вчиненню нових (ст. 1 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України»).

У межах своїх обов'язків НАБУ:

1) здійснює оперативно-розшукові заходи для попередження, виявлення, припинення та розкрит-

тя кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

2) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

3) уживає заходів щодо розшуку й арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації у кримінальних правопорушеннях, віднесених до підслідності Національного бюро, здійснює діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт;

4) взаємодіє з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків;

5) здійснює інформаційно-аналітичну роботу для виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро;

6) забезпечує особисту безпеку працівників Національного бюро та інших визначених законом осіб, захист від протиправних посягань на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у підслідних йому кримінальних правопорушеннях;

7) забезпечує на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення;

8) звітує про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформує суспільство про результати своєї роботи;

9) здійснює міжнародне співробітництво в межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України.

Для попередження, виявлення та розслідування правопорушень у діяльності працівників Національного бюро у складі його центрального управління діє підрозділ внутрішнього контролю. Рішенням Директора Національного бюро у складі територіальних управлінь Національного бюро можуть створюватися підрозділи внутрішнього контролю, які підпорядковуються безпосередньо Директорові Національного бюро. Підрозділ внутрішнього контролю Національного бюро має такі обов'язки:

1) запобігання вчиненню правопорушень працівниками Національного бюро згідно з вимогами Законів України «Про запобігання корупції», «Про державну службу»;

2) здійснення контролю за дотриманням працівниками Національного бюро правил етичної поведінки, конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків і зобов'язань фінансового характеру;

3) проведення перевірок працівників Національного бюро на добросовісність та моніторингу способу їх життя;

4) перевірка інформації, що міститься у зверненнях фізичних та юридичних осіб, засобах масової інформації, інших джерелах, у т. ч. отриманої через спеціальну телефонну лінію, сторінку в інтернеті, засоби електронного зв'язку Національного бюро, щодо причетності працівників Національного бюро до вчинення правопорушень;

5) проведення службового розслідування стосовно працівників Національного бюро;

6) здійснювати оперативно-розшукові заходи та досудове розслідування для попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень у діяльності працівників Національного бюро;

7) проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на призначення на посади в Національному бюро;

8) ужиття заходів щодо захисту працівників Національного бюро, які повідомляють про вчинення протиправних дій чи бездіяльність інших працівників Національного бюро;

9) консультування працівників Національного бюро щодо правил етичної поведінки, конфлікту інтересів, декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру.

Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 Кримінального кодексу України, якщо наявна хоча б одна з умов, указаних у ч. 5 ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України.

Доцільно згадати, що відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю в Україні, Національне агентство з питань запобігання корупції, інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, для запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Націо-

нального бюро, зобов'язані: передавати Національному бюро інформацію, яка надходить, відомості, які можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для попередження, виявлення, припинення й розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро ; за зверненням Національного бюро проводити в межах своєї компетенції ревізії, перевірки й інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура утворена в системі прокуратури України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. Цим Законом внесені відповідні зміни в Закон України «Про прокуратуру». Згідно з ч. 5 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» в Генеральній прокуратурі України утворюється (на правах самостійного структурного підрозділу) Спеціалізована антикорупційна прокуратура, на яку покладаються такі функції:

1) здійснення нагляду за дотриманням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;

2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях;

3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

Органи Національної поліції України. Завдання поліції відповідно до ч. 2 Закону України «Про Національну поліцію»:

- 1) забезпечення публічної безпеки й порядку;
- 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Згідно з ч. 1 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно зареєстрованих кримінальних й адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах.

Аналіз Закону України «Про Національну поліцію» дає можливість наголосити на тому, що Національна поліція протидіє зовнішнім і внутрішнім корупційним проявам.

Слід зауважити, що в ході реформування органів внутрішніх справ було ліквідовано спеціальний підрозділ, який у складі МВС займався боротьбою із корупцією, – підрозділ по боротьбі з організованою злочинністю.

Поліція діяльність із протидії корупції здійснює в межах загальної функції протидії злочинності та припинення правопорушень.

Також треба вказати й на те, що Закон України «Про запобігання корупції» не згадує й про *Службу безпеки України*. Проте згідно з ч. 2 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» до кола її

завдань також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру й безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління та економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

У структурі Служби безпеки України (Центрального управління СБУ) діє спеціальний підрозділ з боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Відповідно до п. 7-1 Прикінцевих положень Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», Служба безпеки України до створення в Національному антикорупційному бюро України оперативно-технічного підрозділу забезпечує безоплатне користування уповноваженими працівниками Національного антикорупційного бюро України обладнанням та іншими матеріально-технічними засобами, потрібними для виконання обов'язків Національного антикорупційного бюро України. Уповноважені працівники Національного антикорупційного бюро України використовують означені засоби автономно, без неналежного втручання працівників Служби безпеки України.

Слід зазначити, що згідно із чинним законодавством фактично всі органи державної влади та місцевого самоврядування в межах своєї компетенції повинні здійснювати заходи із запобігання корупції. Цей механізм здійснюється на основі антикорупційних програм, які відповідно до ст. 19 Закону «Про запобігання корупції» погоджуються Національним агентством. За результатами реалізації засад антикорупційної політики спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції,

інші державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування до 15 лютого подають до Національного агентства інформацію, потрібну для підготовки національної доповіді (ч. 3 ст. 20 Закону). При цьому керівники державних органів несуть персональну відповідальність за забезпечення реалізації державної програми з виконання Антикорупційної стратегії (ч. 4 ст. 18 Закону). Крім того, на керівників державних органів покладено певні обов'язки здійснення антикорупційних заходів відносно підлеглих осіб при запобіганні корупційним і пов'язаним із корупцією правопорушенням (Розділ IV Закону), запобіганні та врегулюванні конфлікту інтересів (Розділ V Закону). Значна увага в сучасній антикорупційній стратегії приділена запобіганню та протидії корупції в приватному секторі.

Рада бізнес-омбудсмена. Відповідно до п. 4 розділу «Запобігання корупції у приватному секторі» Антикорупційної стратегії на 2015–2017 рр. утворено інститут бізнес-омбудсмена, який представляє інтереси бізнесу в Уряді України. Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Ради бізнес-омбудсмена» затверджено Положення про Раду бізнес-омбудсмена.

Основні її завдання:

1) підготовка під керівництвом сторін Меморандуму пропозицій до законопроекту щодо утворення установи бізнес-омбудсмена та подання його на розгляд Кабінету Міністрів України;

2) прийняття та розгляд відповідно до цього Положення скарг від суб'єктів підприємництва на дії або бездіяльність, зокрема рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також їх посадових осіб;

3) надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування рекомендацій щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності для її вдосконалення та покращення умов провадження підприємницької діяльності, запобігання корупційним діям та/або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва;

4) надання органам державної влади й органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання, що належать до сфери їх управління, рекомендацій щодо вдосконалення та оптимізації процедур та/або способу, у який вони виконують свої повноваження, провадять підприємницьку чи іншу діяльність.

Ця Рада є постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, який очолює бізнес-омбудсмен, повноваження та обов'язки якого визначено п. 9 згаданого Положення.

Рада має право:

1) подавати запити й отримувати в установленому порядку без необґрунтованих затримок від органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, що провадять підприємницьку діяльність, зокрема через проведення особистих співбесід із відповідними посадовими особами, інформацію, документи та інші відомості, потрібні або корисні для опрацювання скарг і розв'язання питань, що стосуються справ, які розглядаються Радою;

2) доводити до відома відповідних органів державної влади або органів місцевого самоврядуван-

ня інформацію про випадки, які можуть свідчити про порушення законних інтересів суб'єктів підприємництва, а якщо в Ради є підстави вважати, що такі порушення відбуваються, – подавати звернення про їх додаткове вивчення, ужиття заходів для усунення таких порушень і притягнення винних осіб до відповідальності відповідно до закону;

3) отримувати вчасно від відповідних органів державної влади або органів місцевого самоврядування відповіді в письмовій формі з докладним поясненням щодо стану розгляду та вжитих заходів для розв'язання питань, порушених у зверненні Ради;

4) залучати посадових осіб органів державної влади й органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності (за їх згодою) до розгляду питань, що належать до їх повноважень;

5) подавати Кабінету Міністрів України пропозиції стосовно кандидатур експертів для формування робочих груп для підготовки проектів нормативно-правових актів щодо покращення умов провадження підприємницької діяльності та боротьби з корупцією;

6) подавати Кабінетові Міністрів України пропозиції та рекомендації щодо шляхів усунення системних причин порушення законних інтересів суб'єктів підприємництва;

7) оприлюднювати інформацію про випадки вчинення корупційних діянь та/або інших порушень із боку органів державної влади або органів місцевого самоврядування, а також суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, у формі щорічних звітів, що містять інформа-

цію про скарги, які розглядала Рада, зокрема її висновки щодо скарг, у разі потреби спосіб реагування відповідних органів державної влади або органів місцевого самоврядування на звернення про проведення розгляду скарги, а також про виконання рекомендацій, наданих органам державної влади, органам місцевого самоврядування та суб'єктам господарювання, що належать до сфери їх управління;

8) оприлюднювати інформацію про взаємодію з Кабінетом Міністрів України та іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, а також у разі потреби про участь Ради в підготовці проектів нормативно-правових актів та інших ініціативах, мета яких – покращення умов провадження підприємницької діяльності та боротьби з корупцією;

9) залучати на контрактній основі експертів, учених, фахівців, зокрема іноземних, для виконання покладених на неї завдань.

Нині в нашій державі активно обговорюють питання про створення Вищого антикорупційного суду.

Усе викладене вище дає змогу суб'єктів протидії корупції об'єднати в такі групи:

1) суб'єкти із загальними повноваженнями;
2) суб'єкти зі спеціальними повноваженнями;
3) суб'єкти з повноваженнями учасника антикорупційних заходів. Перша група суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії корупції, містить суб'єкти із загальними повноваженнями, не створені спеціально для безпосередньої боротьби з корупцією, проте уповноважені протидіяти корупції: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України, органи

Національної поліції України, Служба безпеки України. Другу групу суб'єктів зі спеціальними повноваженнями становлять спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції. Ці суб'єкти визначені Законом України «Про запобігання корупції» та здійснюють заходи щодо запобігання та протидії їй, безпосередньо виявляють, припиняють або розслідують корупційні чи пов'язані з ними правопорушення: Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Третя група складається із суб'єктів, які мають право брати участь у запобіганні та протидії корупції. У певних моментах вони мають право здійснювати заходи щодо припинення корупційних правопорушень, сприяти відновленню порушених прав чи інтересів держави, фізичних і юридичних осіб, брати участь в інформаційному й науководослідному забезпеченні проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції, залучатися до таких заходів: а) державні органи; б) органи влади; в) органи місцевого самоврядування; г) підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкованості та форми власності, їхні посадові та службові особи; г) посадові та службові особи юридичних осіб публічного права, їхніх структурних підрозділів; д) громадяни, об'єднання громадян (за їхньою згодою).

Питання та завдання для самоконтролю

1. Укажіть яким нормативним актом визначено суб'єктів у сфері запобігання корупції.

2. На які основні групи поділяються суб'єкти у сфері запобігання корупції?

3. Назвіть основну мету державної політики у сфері запобігання корупції.

4. Які органи держави забезпечують стратегічне управління запобіганням корупції?

5. Який державний орган забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики?

6. Функції Національного антикорупційного бюро України.

7. Керуючись чинним законодавством, визначте повноваження Кабінету Міністрів України у сфері запобігання корупції.

8. З допомогою чинного законодавства визначте: чи всі нормативно-правові акти підлягають антикорупційній експертизі? Обґрунтуйте відповідь.

9. З'ясуйте, чи правомочна Рада бізнес-омбудсмена надавати органам державної влади й органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання рекомендації щодо вдосконалення та оптимізації процедур виконання ними своїх повноважень? Відповідь обґрунтуйте, посилаючись на норми чинного законодавства.

10. Укажіть на норми закону, якими визначаються повноваження органів Національної поліції України у сфері запобігання корупції.

Розділ 4

Кримінально-правова характеристика злочинів, які складають корупційну злочинність

4.1. Характеристика об'єктивних ознак злочинів, які становлять корупційну злочинність

Актуальна проблема загального вчення про корупційні злочини та їх співвідношення з іншими злочинними посяганнями. Одними з найважливіших законодавчих джерел, які визначають поняття *корупція* та запобігання їй є низка Законів України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України» та ін.

У чинному кримінальному законодавстві відсутнє поняття *корупційні злочини*, замість того перелік складів злочинів, які віднесено до вказаної категорії розміщено у примітці до ст. 45 КК України.¹ Безперечно, це засвідчує наявність на практиці труднощів при кваліфікації дій з ознаками корупції.²

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

Однак цей перелік уже піддається критиці в наукових колах. Основний шлях удосконалення законодавства в означеній галузі – максимально можлива конкретизація поняття *корупційний злочин* та формалізація його ознак, що дають змогу уточнити юридичну природу цього суспільно небезпечного діяння.

Під час з'ясування сутності злочинів, що складають корупційну злочинність, слід мати на увазі, що основу цього терміна становлять законодавчі визначення злочину (ч. 1 ст. 11 ККУ),¹ корупції та корупційного правопорушення (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.)² та Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р.³ Відповідно до змісту цих правових норм можемо вважати, що корупційний злочин законодавець розуміє як передбачене в Особливій частині ККУ суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення.

Відповідно визначення родового об'єкту злочинів, що складають корупційну злочинність, можливе нами на підставі наукового пошуку. Загально-визнаним є те, що, маючи важливе значення для побудови системи Особливої частини ККУ, правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння, родовий об'єкт становить собою групу однорідних благ (інтересів), на які зазіхає однорідна група

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

³ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/conv/>

злочинів.¹ Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. корупцією визначено використання особою, зазначеною в частині першій ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей для одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, щоб схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.² Ураховуючи, що ключовим у понятті *корупція* є протиправне використання наданих службових повноважень чи пов'язаних із цим можливостей, родовим об'єктом корупційних злочинів можемо визначити суспільні відносини, що забезпечують правильну (нормальну) діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій, юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми, а також їх працівників, які визначені законом як суб'єкти корупції, в частині їх діяльності, передбаченої законодавством.

Д. Г. Михайленко у своїх дослідженнях приходить до висновку, що з урахуванням сучасних тенденцій щодо визначення поняття *корупція* можна узагальнити, що в правовому сенсі корупція розуміється як явище, яке охоплює всю сукупність

¹ Кримінальне право. Загальна частина: мультимед. навч. посіб. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T1/T1_P4.html

² Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р.: [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

корупційних діянь, пов'язаних із протиправним використанням публічною чи приватною службовою особою повноважень чи пов'язаних із цим можливостей в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб, для незаконного одержання благ майнового чи немайнового характеру для себе та/або інших осіб, а також відповідно неправомірне надання таких благ.¹ Ураховуючи наведене, поділяємо позицію, що більшість злочинів у сфері службової діяльності співвідноситься з корупцією, як частина та ціле (зокрема це стосується незаконного збагачення, одержання неправомірної вигоди тощо).²

Щодо службових злочинів зазначимо, що, на думку В. Ф. Кириченка, їх родовим об'єктом є ті суспільні відносини, які складають зміст нормальної роботи державного апарату з управління державою та господарством; водночас автор називає їх об'єктом правильну діяльність державного апарату.³

О. О. Дудоров наголошував, що нормальна (правильна) робота з функціонування державної управлінської сфери як сфери діяльності публічних службових осіб виступає тією соціальною цінністю, яка потребує з боку держави особливого правового захисту, в тому числі за допомогою кримінально-правових норм про службові злочини.⁴

¹ Михайленко Д. Г. Тенденції щодо визначення поняття корупції та її співвідношення з хабарництвом. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць*. Вип. 45/[редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов]. Одеса: Юрид. л-ра, 2009. С. 353.

² Скулиш В. Є. Сутність та значення корупції як кримінально-правового явища. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2013. Вип. 714. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/714/19.pdf>

³ Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. С. 19. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

⁴ Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 368 кримінального кодексу України. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1. С. 15.

Родовим об'єктом корупційних злочинів, на думку А. В. Савченка та О. В. Кришевич, є суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права та нормальну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.¹

П. С. Матишевський зазначає, що об'єктом злочинних посягань є авторитет відповідних органів публічної влади, а й загалом підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності.²

Д. І. Крупко вважає, що родовим об'єктом корупційних злочинів є суспільні відносини, які забезпечують авторитет та порядок здійснення державної служби, цілі й завдання установ та організацій публічного та приватного сектора, встановлений (нормативно закріплений) порядок їх функціонування.³ Для порівняння Д. І. Крупко зазначає, що родовим об'єктом злочинів у сфері службової діяльності можна вважати правильну (нормальну)

¹ Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг: науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України/за ред. В. І. Шакуна. Київ: Алерта, 2012. С. 12–13.

² Кримінальне право України. Особлива частина/Матишевський П. С., Яценко С. С. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. С. 559.

³ Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. С. 7.

службову діяльність (стосовно Німеччини) й чистоту (бездоганність) службової діяльності (щодо Швейцарії).¹ За змістом це відповідає визначенню об'єкта цих злочинів у вітчизняній правовій літературі як правильної (нормальної) діяльності державного та громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ та організацій. На його думку, такі діяння можуть порушувати конституційні права і свободи громадян, демократичні принципи рівного доступу населення до отримання суспільних благ, можливість об'єктивного розв'язання соціальних проблем, які в них виникають, проголошені цінності громадського суспільства.²

Більш радикальну позицію займає І. В. Чубенко та деякі інші вчені, які не лише на теоретичному рівні зіставляють склади злочинів, закріплені в КК України, та корупційні діяння, а пропонують законодавче закріплення поняття *корупційний злочин* та внесення відповідних змін до КК України, зокрема в Розділ XVII, через розроблення нового складу злочину – *корупційний злочин*.³

На користь цієї позиції виступає досвід окремих іноземних держав із романо-германською побудовою законодавства, зокрема кримінальний кодекс Республіки Казахстан від 1997 р., який містить окрему главу 13 «Корупційні та інші злочини проти інтересів державної служби та держав-

¹ Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. С. 9.

² Там само. С. 11.

³ Чубенко І. В. Генезис поняття корупції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 113.

ного управління», де у примітці до ст. 307 надається перелік корупційних злочинів.¹

Крім того, доцільність такого виокремлення корупційних правопорушень, ми можемо отримати й на прикладах вітчизняного законодавства, зокрема КУпАП доповнено главою 13-А «Адміністративні корупційні правопорушення».²

З урахуванням окресленого родового об'єкту злочинів, що становлять корупційну злочинність, пропонуємо такий перелік складів злочинів указаної категорії: ст. 191 ч. 2 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 201 ч. 2 «Контрабанда»; ст. 206 ч. 3 «Протидія законній господарській діяльності»; ст. 206-2 ч. 3 «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації»; ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 211 «Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону»; ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»; ст. 212-1 «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; ст. 219 «Доведення до банкрутства»; ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних ма-

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. № 167-І (с изм. и доп. по сост. на 10.06.2014 г.). URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032#pos=392;6&sel_link=1000019712

² Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р.: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

теріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 312 ч. 2 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 ч. 2 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 354 «Підкуп працівника державного підприємства, установи чи організації»; ст. 357 ч. 1 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 366 «Службове підроблення»; ст. 366-1 «Декларування недостовірної інформації»; стаття 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 368-2 «Незаконне збагачення»; ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; ст. 369-2 «Зловживання впливом»; ст. 370 «Провокація підкупу»; ст. 371 «Завідомо незакон-

ні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою»; ст. 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»; ст. 373 «Примушування давати показання»; ст. 374 «Порушення права на захист»; ст. 375 ч. 2 «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови»; ст. 376 «Втручання в діяльність судових органів»; ст. 410 ч. 2–3 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем».

Такий перелік злочинів, що становлять корупційну злочинність авторський, який формувався на ґрунті досліджених матеріалів, у тому числі спільної вказівки Генеральної прокуратури, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України і Державної податкової служби від 01.07.2011 р. № 107 «Щодо єдиного порядку обліку кримінальних справ про злочини з ознаками корупційних діянь»¹ та відповіді Міністерства юстиції України від 2012 р. на запит про визначення корупційних злочинів² тощо. Означені джерела об'єднує спільне положення про включення до корупційних злочинів статей Розділу XVII

¹ Кимлик Р. В. Склад злочинів, пов'язаних з корупцією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 263–265. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Kymlyk.pdf

² Аналітичний звіт за результатами проведення дослідження чинного законодавства стосовно конкретних видів корупційних правопорушень та органів, які виявляють, розслідують та притягають до юридичної відповідальності за кожним видом корупційного правопорушення від 3 груд. 2012 р.: [сайт]. URL: <http://www.gromada.lviv.ua/blog/769>

КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (статті 364–370), окрім ст. 367 «Службова недбалість».

Ураховуючи визначену на законодавчому рівні загальнодержавну стратегію з приведення у відповідність національного законодавства у сфері запобігання корупції з нормами Конвенції ООН проти корупції від 2003 р., слід зазначити, що указаний міжнародний документ містить ст. 25 «Перешкоджання здійсненню правосуддя», яка передбачає положення про визнання злочинами застосування фізичної сили, погроз або залякування чи обіцянка, пропозиція або надання неправомірної переваги з метою схиляння до давання неправдивих показань або втручання у процес давання показань або надання доказів під час провадження у зв'язку з вчиненням злочинів.¹ Ці положення є відповідними міжнародними стандартами і можуть слугувати підтвердженням вірності зроблених нами висновків, про потребу включення деяких складів злочинів, передбачених Розділом XVIII КК України «Злочини проти правосуддя» до корупційних злочинів (зокрема, статті 371–376 КК України).

Окрім того, керуючись потребою складання якомога повного переліку злочинів, що становлять корупційну злочинність, заслуговує на увагу примітка до ст. 96-3 КК України «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру». У ній указано перелік злочинів, які визнаються вчиненими в інтересах юри-

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. ВВР. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

дичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності. До цього переліку злочинів законодавцем, окрім вже вказаних нами раніше статей КК України 368-3, 368-4, 369 і 369-2, віднесені й інші злочини, які, на перший погляд можуть здаватися не пов'язаними з корупцією, а саме: ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», ст. 110 «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України», ст. 113 «Диверсія», ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму», ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом», ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ст. 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни», ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни», ст. 442 «Геноцид», ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист», ст. 447 «Найманство» КК України. Утім для запобігання корупції ці склади злочинів мають виняткове значення саме крізь призму отримання неправомірної вигоди спеціальним суб'єктом – уповноваженою особою юридичної особи. Указана раніше Конвенція ООН проти корупції 2003 р. містить ст. 14 «Заходи щодо недопущення відмивання

коштів».¹ Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р., яка ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. та набрала чинності для України 1 березня 2010 р., містить ст. 13 «Відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією».² З огляду на це, передбачення ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» у переліку злочинів, що становлять корупційну злочинність, є обґрунтованим і доречним.

Відносно інших статей, перелік яких зазначено в ст. 96-3 КК України «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру», можемо погодитися з ним, проте ключовим у такому переліку є саме прив'язка до неправомірної вигоди.

У зв'язку з цим стає досить складно визначати повний вичерпний перелік таких статей. Наприклад, виникає питання, чому оминули увагою щодо належності до злочинів, які становлять корупційну злочинність, норму, передбачену ст. 110-2 КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України». Адже вчинення суспільно небезпечних діянь заборонених указаною статей звичайно можуть бути вчинені

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

² Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

уповноваженою особою юридичної особи в інтересах останньої, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Тому указаний перелік статей у ст. 96-3 КК України «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру», не може залишатися без означених нами змін, у вигляді доповнення ст. 110-2 КК України.

Безумовна складність полягає у відсутності однозначної законодавчої позиції з приводу такого універсального переліку злочинів, що становлять корупційну злочинність. Відповідно до особливостей побудови системи Особливої частини КК України, в основі якої лежить родовий об'єкт злочину, неможливо об'єднати в одній главі всі корупційні злочини, що посягають на власність, на відносини у сфері економічної діяльності, на інтереси державної служби, а також на нормальну діяльність військової служби. Таке об'єднання було б умовним і порушило б принцип побудови системи Особливої частини КК України за ознакою родового об'єкта.

А. І. Долгова у своїх працях не приводить повного переліку корупційних злочинів. Проте, на її думку, до таких злочинів слід відносити давання хабара, незаконне отримання або розголошення відомостей, які становлять комерційну чи банківську таємницю, підкуп або примушення до дачі показань або ухилення від дачі показань або невірного перекладу, комерційний підкуп, перешкоджання здійсненню виборчих прав або роботі виборчих комісій.¹

¹ Долгова А. И. Определение коррупции и законодательство о борьбе с ней. *Коррупция и борьба с ней*. М.: Рос. криминолог. ассоц., 2000. С. 89.

Тобто наукові спроби визначення переліку корупційних злочинів мають і вітчизняний, і зарубіжний характер, у зв'язку з чим на підставі узагальнення та поєднання складів злочинів за об'єктивними та суб'єктивними ознаками корупції ми й запропонували авторський перелік злочинів, що становлять корупційну злочинність.

Проведений нами аналіз міжнародних стандартів, зокрема визначених Конвенцією проти корупції 2003 р., норм чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів, та з метою визначеності норм про злочини, які складають корупційну злочинність, приходимо до висновку про потребу розділення таких злочинів на окремі групи та підгрупи, а саме:

1. Прямо корупційні злочини – які при кваліфікації обов'язково містять усі елементи об'єктивних і суб'єктивних ознак складу корупційного злочину. До них належать такі статті КК України: 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370.

2. Безпосередньо корупційні злочини – які при кваліфікації містять більшість елементів об'єктивних і суб'єктивних ознак складу корупційного злочину. До них належать такі статті КК України: ч. 2 ст. 191; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 206-2; ст. 209; ст. 210; ст. 211; ст. 212; ст. 212-1; ст. 219; ст. 306; ст. 366-1; ст. 371; ст. 372; ст. 373; ст. 374; ч. 2 ст. 375; ст. 376.

3. Опосередковано корупційні злочини – які при кваліфікації містять меншість елементів об'єктивних і суб'єктивних ознак складу корупційного злочину. До них належать такі статті КК України: ч. 2 ст. 201; ст. 262; ст. 308; ч. 2 ст. 312; ч. 2 ст. 313; ч. 2 ст. 320; ч. 1 ст. 357; ст. 366; ч. 2–3 ст. 410.

4. Умовно корупційні злочини – які при кваліфікації містять не більше двох елементів із об'єктивних або суб'єктивних ознак складу корупційного злочину. До них належать такі статті КК України: 109, 110, 110-2, 113, 146, 147, 160, 260, 436, 437, 438, 442, 444, 447.

Відповідно, повна характеристика об'єктивних або суб'єктивних ознак раціональною за переліком статей у головній групі, до якої належать прямо корупційні злочини. Інші групи доречно характеризувати узагальнено, передовсім відзначати ті ознаки, за якими цей злочин віднесено нами до корупційних.

Родовим об'єктом безпосередньо корупційних злочинів виступають охоронювані законом суспільні відносини у сферах діяльності, означених відповідним розділом КК України, характеристика якого, не входить до предмета нашої роботи. Оскільки нами має бути проаналізовані тільки об'єктивні ознаки, які власне визначають належність конкретного злочину до корупційних. Для більшості складів злочинів із означеної групи така належність визначається за додатковим обов'язковим об'єктом – інтереси державної служби та державного управління, яким завдається шкода спеціальним суб'єктом – службовою особою через зловживання чи використання службового становища. Зокрема, це статті 191 ч. 2; 206 ч. 3; 206-2 ч. 3. За суб'єктивною ознакою як учинені службовою особою статті 210; 211; 212; 212-1 та вчинений із корисливих мотивів злочин за ст. 219. Віднесення до корупційних злочинів, передбачених ст. 209, 306, 371, 372, 373, 374, ст. 375 ч. 2; ст. 376 КК України обумовлена міжнародно-правовими стандартами, про які йшлося раніше.

Зауважимо, що родовим об'єктом у ст. 191 ч. 2 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», яка віднесена до переліку корупційних злочинів у спільній вказівці,¹ є не інтереси державної служби та державного управління, а відносини власності, у зв'язку з чим деякі дослідники корупції висловлюють думку про не належність цього складу злочину до корупційних.² Варто погодитися з тим, що безпосереднім об'єктом привласнення виступає той конкретний вид власності (державна, комунальна, приватна), у якому перебувало це майно.³ Утім додатковим безпосереднім об'єктом можуть виступати саме інтереси державної служби та державного управління, про що законодавець указує навіть у назві цієї норми «шляхом зловживання службовим становищем».

Конвенція ООН проти корупції від 2003 р. у ст. 17 «Розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою» передбачає, що злочинами визнаються умисно вчинені розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання державною посадовою особою для отри-

¹ Кимлик Р. В. Склад злочинів, пов'язаних з корупцією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 263–265. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Kymlyk.pdf

² Сейтхожин Б. У. Проблемы квалификации коррупционных преступлений, предусмотренных главой 13 УК РК. *Актуальные проблемы уголовного права, криминологии и уголовно-исполнительного права в свете Концепции правовой политики Республики Казахстан: материалы Междунар. науч.-практ. конф.* Караганда: КарЮИ МВД РК им. Баримбека Бейсенова, 2005. 302 с. URL: http://niiep.keu.kz/publications_and_writings/article/article%20se%2017.php

³ Там же.

мання вигоди для самої себе або іншої фізичної чи юридичної особи будь-якого майна, державних або приватних коштів, або цінних паперів, чи будь-якого цінного предмета, що перебуває у віданні цієї державної посадової особи на підставі її службового становища.¹

Віднесення до переліку ч. 2 ст. 191 КК України обумовлене такими елементами складу злочину як об'єктивна сторона – через зловживання службовим становищем, суб'єктивна сторона – корисливий мотив та суб'єкт злочину.

М. І. Мельник вважає, що при визначенні безпосереднього об'єкта корупційних злочинів, виходячи з розподілу управлінської праці взаємопов'язаних і взаємодіючих ланок апарату управління, кожна з яких має відносну самостійність і виконує чітко визначені функції, за основу слід брати функціональну ознаку. Тому він визначає основним безпосереднім об'єктом корупційних злочинів правильну (нормальну) діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих організацій, установ, підприємств (незалежно від форм власності), зміст якої визначається законодавством України.²

Об'єкт корупційних злочинів найбільшою мірою визначає сутність і соціальну природу, ступінь суспільної небезпеки такого злочину. Низка злочинів, передбачених у КК України, які вчиняться

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифіковані Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. ВВР. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доп. Київ: Юрид. думка, 2012. С. 954.

всупереч інтересам служби із використанням службових повноважень, порушують або загрожують порушенням не одному, а кільком суспільним відносинам. Одночасне посягання злочину на декілька об'єктів М. Й. Коржанський називає конкуренцією безпосередніх об'єктів. Конкуренція безпосередніх об'єктів злочину породжується складністю суспільного життя. Через множинність і взаємозалежність суспільних відносин, учасником яких є один і той же суб'єкт, злочин, впливаючи на одну ланку соціального зв'язку, так чи так, прямо чи опосередковано зачіпає інші, пов'язані з ним стосунки.¹ При цьому сутність об'єкта являє собою, з одного боку, певну систему закономірних зв'язків і відносин. Сутність об'єкта проявляється в його численних зв'язках та відносинах.²

Розглядаючи питання безпосереднього об'єкта, слід зазначити, що низка злочинів, у тому числі й досліджуваних, мають не один безпосередній об'єкт, а декілька. Так, у теорії кримінального права широко відома класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «за горизонталлю».

Сутність цієї класифікації становить те, що на рівні безпосереднього об'єкта відокремлюються обов'язковий (основний) та додатковий об'єкти. Потреба в такій класифікації виникає тоді, коли один і той же злочин одночасно завдає шкоди декільком суспільним відносинам.³ В. Я. Тацій ука-

¹ Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Київ: Юрінком Інтер, 1998. С. 137–138.

² Там само. С. 17.

³ Посполітак А. І. Щодо об'єкта корупційних злочинів в органах внутрішніх справ. *Право і суспільство*: [сайт]. 2012. № 5. URL: http://www.pravoisuspidstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/24.pdf

зував, що основним безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, які насамперед прагнуть поставити під охорону законодавець, приймаючи закон про кримінальну відповідальність.¹

При цьому окремі корупційні злочини можуть мати два безпосередніх об'єкти: суспільні відносини, що забезпечують діяльність у кожній конкретній ланці управління, а також суспільні відносини в конкретній функціональній площині діяльності органів влади та їх посадових осіб.

О. М. Грудзур вважає, що обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини у сфері законної діяльності органів дізнання, досудового слідства та прокуратури, адже аналізовані злочини ОВС посягають на порядок виявлення злочинів та викриття осіб, які їх вчинили.²

Характеризуючи групу опосередковано корупційних злочинів, слід зазначити, що родовим об'єктом цих злочинів також, як і безпосередньо корупційних злочинів, виступають охоронювані законом суспільні відносини у сферах діяльності, означених відповідним розділом КК України. Зокрема, для ст. 201 КК України родовий об'єкт суспільні відносини у сфері господарської діяльності, для ст. 262 – громадська безпека; для ст. 308, ст. 312 ч. 2; ст. 313 ч. 2; ст. 320 ч. 2 – сфера обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник/ Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

² Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2011. С. 8.

аналогів або прекурсорів та інші відносини, пов'язані із здоров'ям населення; для ст. 357 – авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; для ст. 366 – сфера службової діяльності та професійної діяльності, пов'язана з наданням публічних послуг; ст. 410 – установлений порядок несення військової служби.

Об'єднуючим для означених вище складів опосередковано корупційних злочинів є додатковий безпосередній об'єкт – інтереси державної служби та державного управління.

Відповідно ключовим моментом у віднесенні зазначених статей КК України до корупційних злочинів є спосіб вчинення – через використання службового становища.

У цьому розділі роботи не будемо здійснювати характеристику об'єктивних ознак умовно корупційних злочинів, оскільки майже абсолютний їх перелік: статті 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, окрім ст. 110-2 КК України сформований на основі такої суб'єктивної ознаки складу злочину як вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи. Відповідно, розгляд цієї ознаки проводитимемо у іншому розділі.

Окремої уваги в характеристиці об'єктивних ознак злочинів, що становлять корупційну злочинність, є визначення предмета таких злочинів. Правозастосовча практика свідчить, що передусім предметом більшості із означених нами в переліку злочинів виступають майнові цінності: 1) майно (грошові кошти, цінності та інші коштовні речі); 2) майно, вилучене з вільного обігу (наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги); 3) право на

майно (документи, що надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо); 4) будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, санаторних або туристичних путівок, проведення будівельних чи ремонтних робіт тощо).

З урахуванням останніх змін в законодавство України, у тому числі й кримінальне, предметами злочинів, що становлять корупційну злочинність, слід вважати й такі, що не мають майнового характеру, як-то: послуги, пільги та переваги, (похвальні характеристика чи виступ у пресі, надання престижної роботи, інтимний зв'язок тощо). Одержання їх може розцінюватись як інша (некорислива) заінтересованість при зловживанні владою чи службовим становищем і за наявності до того підстав кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 364 КК України.

Ст. 19 «Зловживання службовим становищем» Конвенції ООН проти корупції від 2003 р. вказує про можливість визнання злочином умисного зловживання службовими повноваженнями або службовим становищем, тобто здійснення будь-якої дії чи утримання від здійснення дій, що є порушенням законодавства, державною посадовою особою під час виконання своїх функцій для одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи.¹

Таке розширення змісту предмета пов'язане із уведенням до кримінального законодавства поняття

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. ВВР. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

неправомірна вигода, яке власне і включає цінності не лише майнового, а й немайнового характеру. Можливо, тому з визначення неправомірної вигоди вилучено формулювання «безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову».¹ Так, примітка ст. 364-1 КК України визначає, що в статтях 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 та 370 цього Кодексу неправомірну вигоду слід розуміти як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав.

Для розуміння предмета цих злочинів, нам потрібно звертатися до інших галузей права, так поняття *грошові кошти* міститься в п. 4 розділу I Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Надання фінансової звітності»,² грошові кошти розуміють як готівку, кошти на рахунках в органах Державного казначейства України, у банках та депозити до запитання. У ЦК України «грошові кошти» та «гроші» використовуються як рівнозначні поняття (наприклад, ст. 192 ЦК України).³

Наступний термін у досліджуваному переліку цінностей є майно. Відповідно до ч. 1 ст. 190

¹ Бабіков О. Майновий характер неправомірної вигоди. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2013. № 4. С. 35–38. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Vnaru_2013_4_8.pdf

² Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку у державному секторі 101 «Надання фінансової звітності»: Наказ М-ва фінансів України 28 груд. 2009 р., № 1541. URL: <http://ukrbudget.ru/news/1-0-6>

³ Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р.: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Інакше потрактовано це поняття у ст. 139 ГК України, а саме: майном визнається сукупність речей та інших цінностей (у т. ч. нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Залежно від економічної форми, якої набуває майно в процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів. Основними фондами виробничого й невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів. Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого й невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів. Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші в національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства. Товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги. Особливим видом майна суб'єктів господарювання є цінні папери.¹

¹ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р.: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/stru#Stru>

Остання дефініція передбачає, що поняття *майно* охоплює нематеріальні активи, а у зазначеній вище примітці до ст. 364-1 ККУ України ці два поняття перебувають в переліку, що свідчить про їх розрізнення і самостійність.

Оновлена редакція ст. 368-2 ККУ «Незаконне збагачення» в примітці пояснює, що під активами в значному розмірі в цій статті розуміються грошові кошти або інше майно, а також доходи від них, якщо їх розмір (вартість) перевищує тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.¹

Конвенція ООН проти корупції від 2003 р. також містить визначення поняття *майно*, що означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них.²

Складність однозначного тлумачення виникає і відносно з'ясування змісту правової конструкції «нематеріальні активи», яка в законодавстві визначається за допомогою двох десятків різноманітних трактувань.

На відміну від розглянутих вище понять терміни *переваги* та *пільги* не мають такої багатоманітності пояснень, навіть навпаки фактично залишилися без законодавчого визначення. Термін *майнові переваги* вказується в ст. 54 Закону України «Про

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. ВВР. 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16

запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., втім деталізації та пояснень знову ж таки не має. Безумовно переваги, про які йдеться в неправомірній вигоді мають майновий характер, з аналізу наукової літератури та правозастосовчої практики, до переваг можемо віднести: передачу майнових вигод, відмову від них, відмову від прав на майно, заниження вартості об'єктів при приватизації, зменшення орендних платежів, відсоткових ставок за банківськими судами, безоплатне надання послуг, санаторні чи туристичні путівки, проведення будівельних або ремонтних робіт тощо. Отож перевагами (майновими перевагами) є вигоди або послуги майнового характеру, які надаються суб'єктові безкоштовно, але за загальним правилом мали б бути оплаченими.

Схожа ситуація склалася і відносно тлумачення поняття *пільги*. У Податковому кодексі України у п. 30.1 ст. 30 наведено трактування податкової пільги.¹ Утім звільнення від сплати комунальних платежів у будинках відомчого житлового фонду як різновид пільг у правовій літературі відносять до неправомірної вигоди, хоча поняттям *податкова пільга* вона не охоплюється.

Складність виникає також із вартісною характеристикою деяких пільг. Зокрема, підставами їх надання є особливі заслуги перед Батьківщиною (ветеран війни, ветеран праці, учасник бойових дій, учасник бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитеро-

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*: [сайт]. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

ристичній операції, особи, які постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи), сімейні відносини (багатодітна мати), наявність захворювання (інвалід певної групи)). Усі вони надають право користування пільгами, але особа їх отримує не в обмін на гроші або матеріальні цінності, а тому такі пільги не можуть бути виражені в грошовому еквіваленті.

Варто зазначити, що поняття *матеріальний* та *майновий* мають відмінності. Перше не є суто правовим. У тлумачних словниках *матеріальний* визначається як: 1) такий, що існує незалежно від свідомості; 2) який має відчутну форму, речовий, предметний; 3) пов'язаний із володінням певною власністю, з прибутком, заробітком, грошима; 4) прикметник до «матеріал». Коли ж ідеться про неправомірну вигоду, термін *матеріальний* уживається в іншому значенні – такий, що має відчутну форму, речовий, предметний. Неправомірна вигода у різних формах може мати як матеріальний, так і нематеріальний характер.

Поняття *майновий* є прикметником, похідним від іменника «майно». Щодо терміна *неправомірна вигода* майновий потрібно розуміти як такий, що має вартісні характеристики.¹

Вимога, щоб вигоди не залежали «від того, чи мають вони ринкову ціну, яку можливо визначити, чи ні», також не свідчить про відсутність лише майнового характеру досліджуваного поняття. Ідеться про наявність або відсутність ринкової ціни, але це не означає відсутності вартісної характеристики.

¹ Словник української мови: в 11 т./АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда: [сайт]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

Можна уявити унікальні цінності, які просто не мають ринкової ціни через свою винятковість, але мають собівартість, отже, їм властиві вартісні характеристики. Можливо, саме на такі цінності вказано в рекомендаціях GRECO.¹ І останнє – «вигоди, які мають низьку ціну» мають лише майновий характер, адже в них є ціна, хоч і низька.

Отже, аналіз офіційного тексту перекладу Конвенції ООН проти корупції та рекомендацій GRECO не дає підстав стверджувати, що вони містять чітку вимогу розширити поняття *неправомірна вигода* за рахунок скасування її лише майнового характеру.

Слід навести доводи А. К. Квцинія про те, що предметом хабара може бути усе, чим можливо підкупити посадову особу та здійснити на нього вплив надання будь-яких благ, послуг, незалежно від того матеріального чи нематеріального вони характеру.²

Окремо слід зауважити на визначенні неправомірної вигоди, яке зазначено в ч. 2 примітки до ст. 354 ККУ, що в цій статті неправомірну вигоду слід розуміти як грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав. Така

¹ Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні GRECO, яке відбулось 24–28 березня 2014 року в м. Страсбург (Французька Республіка) (укр.) від 9 квіт. 2014 р.: [сайт]. URL: http://www.minjust.gov.ua/anti_corruption_grecorep

² Квцинія А. К. Взятничество и борьба с ним. Сухуми: Алашара, 1980. 182 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z549_page_6.html

редакція відповідає поняттю *неправомірна вигода*, закріпленому в Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.

Крім того, таке визначення стосується безпосередньо ст. 354, а також статей 368, 368-3-370 КК України. Отже, якщо раніше предмет цих статей, мав лише майновий характер, то після останніх змін законодавець передбачив кардинальні переміни в цих позиціях. Утім, вдаючись до докладнішого аналізу, приходимо до висновків, що цей бажаний результат на практиці не справдиться. Зокрема, оцінювання нематеріальних активів, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав є необхідністю, у зв'язку із потребою визначення розміру такої неправомірної вигоди та надання відповідної кваліфікації.

Відповідно до п. 14.1.120. ст. 14 Податкового кодексу України до нематеріальних активів віднесено право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами.¹ Із цієї дефініції добре видно, що нематеріальні активи мають майновий характер, отже, для них також можна було б установити вартісні характеристики.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 року. ВВР. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Облік нематеріальних активів ведеться за групами: 1) право користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища); 2) право користування майном (право користування земельною ділянкою, право користування будівлею); 3) право на комерційні позначення (товарні знаки, торгові марки, зокрема гудвіл (вартість ділової репутації)); 4) право на об'єкти промислової власності (право на винаходи, промислові зразки, ноу-хау); 5) авторське право та суміжні з ним права (право на літературні та музичні твори, програми для ЕОМ); 6) інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв).¹

Відповідно проведений аналіз складу прямо корупційних злочинів свідчить про лише майновий характер неправомірної вигоди як предмета передбачених цими статтями злочинів, оскільки вона вимірюється в грошовому еквіваленті.² Можливість такого оцінювання (вимірювання) обов'язкова з огляду на те, що без такого неможливо буде визначити значний, великий та особливо великий розмір неправомірної вигоди, якщо його предметом будуть окремі переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи (як це наразі вже має місце при кваліфікації злочинів, передбачених статтями 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 КК України).

¹ Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2013. 375 с. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/103035-33-nematerialn-aktivi.html>

² Бабіков О. Майновий характер неправомірної вигоди. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*: [сайт]. 2013. № 4. С. 35–38. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Vnapu_2013_4_8.pdf

Якщо корупційні злочини складно викласти в одному розділі КК України, оскільки родові об'єкти означених злочинів різняться, то, характеризуючи об'єктивну сторону, зауважимо: традиційно об'єктивну сторону складу злочину розуміють як сукупність юридично значущих ознак, що характеризують зовнішню сторону злочинного посягання. До таких ознак належать: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), загально небезпечні наслідки, причинно-наслідковий зв'язок між діянням і наслідками, місце, час, спосіб, засоби, знаряддя, обстановка скоєння злочину.

Водночас злочини, що складають корупційну злочинність у цьому сенсі належать до дуже специфічних, навіть унікальних видів злочинів, які досить складно розділити на традиційні для науки кримінального права складники (і об'єктивні, і суб'єктивні). Це свідчить, що ми змушені відхилитися від наявних канонів викладу ознак складу злочину. Тому основну увагу приділимо саме характеристиці обов'язкової об'єктивної ознаки, яка об'єднує склади злочинів визначені нами як корупційні, а саме – діяння вчинене через використання особою, наданих їй відповідних (службових, владних, публічних) повноважень чи пов'язаних із ними можливостей. Така об'єктивна ознака узагальнена нами на підставі проведених досліджень законодавчої бази у сфері запобігання корупції, зокрема ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., який містить визначення корупції та норм КК України, і міжнародно-правових документів.

Об'єктивна сторона корупційних злочинів може бути виявлятися і у дії, і бездіяльності суб'єкта. Більшість із них вчиняються через дії. Орієнту-

ючись на запропонований нами перелік складів злочинів, що складають корупційну злочинність, матеріальними серед них є передбачені такими статтями КК України: 191 ч. 2, 364, 364-1, 365-2, 206, 206-2 ч. 3, 366; формальними є статті: 210, 211, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370.

Законодавство містить не лише загальну заборону неправомірного використання службового становища, а й перелік форм (різновидів) неналежної поведінки. Хоча вказаний перелік не є вичерпним, він фактично охоплює всі основні типи ситуацій, з якими можна зіткнутись на практиці. Указаним у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. особам забороняється використовувати свої службові повноваження чи пов'язані з цим можливості для отримання неправомірної вигоди або у зв'язку з прийняттям обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища передбачені в Розділі IV «Запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням», зокрема:¹

1) використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах (ст. 22);

2) обмеження щодо одержання подарунків (ст. 23);

3) обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25);

4) обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26);

¹ Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: метод. рек. М-ва юстиції України. Київ: М-во юстиції України, 2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>

5) обмеження спільної роботи близьких осіб (ст. 27).

Перелік обмежень суттєво змінився порівняно з тим, який містив Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р., а саме:

- неправомірно сприяти фізичним або юридичним особам у здійсненні ними господарської діяльності, отриманні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів, пільг, укладанні контрактів (у тому числі на закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти);

- неправомірно сприяти призначенню на посаду особи;

- неправомірно втручатися в діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування або посадових осіб;

- неправомірно надавати перевагу фізичним або юридичним особам у зв'язку з підготовкою проектів, виданням нормативно-правових актів і прийняттям рішень, затвердженням (погодженням) висновків.

Такі зміни доцільні, оскільки вказана редакція за законом від 7 квітня 2011 р., не дозволяла здійснити однозначну кваліфікацію в разі порушень означених обмежень службовою особою. Натомість теперішня редакція обмежень визначає, що їх порушення підлягають адміністративній відповідальності.

У Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. прямо вже не передбачено окремої норми щодо обмежень, утім означені положення цікаві саме для характеристики об'єктивної сторони корупційних злочинів. Оскільки у прив'язці до запропонованого нами переліку злочинів,

що становлять корупційну злочинність, у пункті першому зазначено діяння складів злочинів, передбачених КК України у статтях 206 ч. 3, 210, 212, 212-1, 219; у пункті третьому – статті 160; 371–376; у пункті четвертому – ст. 211.

Крім того, слід зазначити міжнародні стандарти відносно неправомірного втручання у діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування або посадових осіб (третьій пункт). У ст. 12 «Зловживання впливом» Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією від 1999 р. передбачено, що має наставати кримінальна відповідальність за умисне вчинення обіцяння, пропонування чи надання прямо або опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-якій особі, яка заявляє чи підтверджує, що вона може за винагороду зловживати впливом на прийняття рішень будь-якою посадовою особою, незалежно від того, чи така неправомірна перевага призначена для неї особисто чи для іншої особи, а також незалежно від того, чи такий вплив справді здійснюється, чи призводить до бажаного результату.¹

Об'єктивна сторона складів злочинів, що становлять корупційну злочинність, збігається з поняттям *корупція*, яке міститься в Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. Причому ключовими для цих злочинів є обов'язкова наявність таких об'єктивних ознак: по-перше, ці злочини вчиняються завдяки використанню особами свого службового становища чи пов'яза-

¹ Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. ВВР. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

них із цим можливостей; по-друге, – всупереч інтересам служби чи інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Слід зауважити, що остання редакція поняття *корупція* різниться від попередньої сполучником «чи» замість «та» в ознаці – наданих службових повноважень чи пов'язаних із цим можливостей. Такі зміни свідчать про альтернативу й використання окремо пов'язаних (службових) можливостей.

Нами запропоноване узагальнене розуміння повноважень як об'єктивної ознаки корупційних злочинів, не тільки службових, а разом із ними і владних, і публічних – офіційно надана кому-небудь можливість певної діяльності, ведення справ. Повноваження не є ні правом, ні обов'язком у прямому розумінні. Особа, що володіє повноваженням, має певні додаткові можливості, проте не може використовувати їх на свій розсуд, а тільки у формально визначений спосіб. Тому справедливо буде сказати, що повноваження є обов'язком здійснити (реалізувати, застосувати) конкретне суб'єктивне право.

Публічні повноваження – повноваження органів і посадових осіб публічної (політичної) влади: органів державної влади, місцевого самоврядування.

Владні повноваження – офіційне формально визначене право наділеного владою нав'язувати свою волю (приймати рішення, віддавати накази, розподіляти ресурси тощо) для досягнення бажаних організаційних результатів. Публічні повноваження досліджуються, головню, конституційним правом і муніципальним правом, владні повноваження є предметом дослідження адміністративного права. Для кримінального права особливий інтерес становлять ці повноваження саме відносно харак-

теристики суб'єкта, якому належать та стосовно можливостей, які ці повноваження йому надають. З огляду на те, що аналіз суб'єкта є складником іншого розділу, ми ще продовжимо означену характеристику.

У багатьох випадках, а саме в статтях Особливої частини КК України кримінальне законодавство передбачає спосіб як елемент, який підвищує суспільну небезпечність основного складу, а подекуди спосіб вчинення злочину є обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність, хоча це не позначається в диспозиції конкретної кримінально-правової норми. Саме об'єднувальним елементом для корупційних злочинів є така додаткова ознака об'єктивної сторони як спосіб вчинення злочину.

Використання службового становища може бути всупереч інтересам служби або інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Для розуміння вказаних положень важливо визначитись у тому, як співвідносяться поняття *правомірність* та *неправомірність дій*. Правозастосовча практика єдиним критерієм для такої оцінки визнає відповідність дій посадових осіб вимогам законів або іншим нормативно-правовим актам. Тобто рекомендованим є підхід, згідно з яким поняття *правомірні дії* слід розуміти як дії посадових осіб, що відповідають вимогам законів та інших нормативно-правових актів. Своєю чергою неправомірними діями посадових осіб є порушення ними вимог законодавства під час виконання своїх службових обов'язків.¹

¹ Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: метод. рек. М-ва юстиції України. Київ: М-во юстиції України, 2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>

Об'єднуючи в характеристиці основні ознаки об'єктивної сторони, можливо виділити такі ключові види корупційних злочинів: привласнення, зловживання службовим становищем, неправомірна вигода. При цьому деякі з цих видів конкурують між собою як загальні та спеціальні норми. Наприклад: неправомірна вигода, службове підроблення є спеціальним видом норм відносно до зловживання владою або службовим становищем.

Особливу увагу, безперечно, слід приділити характеристиці саме об'єктивної сторони ст. 368 КК України, оскільки цей злочин належить до групи прямо корупційних і містить усі обов'язкові об'єктивні та суб'єктивні ознаки, характерні для вказаної категорії злочинів. З урахуванням прийнятих змін у чинному законодавстві цей склад злочину змінив класичне розуміння корупційних діянь, які ототожнювалися лише з одержанням хабара. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 р. закріпив абсолютно нову редакцію ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Колишнє поняття *хабар*, законодавець визнає таким, що не відповідає міжнародним стандартам притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних діянь. Зокрема, Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р., визначає корупцію як протиправну службову поведінку посадових осіб, обумовлену отриманою або обіцяною неправомір-

ною винагородою.¹ Оскільки хабар мав суто матеріальний предмет злочину, що невиправдано зву- жувало можливості кваліфікації суспільно небез- печних діянь із отримання незаконних благ нема- теріального характеру.

На підставі проведених досліджень правових норм вітчизняного та міжнародного законодавства, приходимо до висновку: корупційні дії суб'єкта даних злочинів пов'язані саме з неправомірною вигодою, відповідно можуть виражатися в таких формах:

1) прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою службо- вою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища;

2) отримання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправо- мірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь- якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Слід зазначити про наявність відмінностей між термінами *обіцянка (обіцяння)* та *пропозиція (про- понування)*, які не є синонімами, і, відповідно, означають не одну й ту саму дію.²

Поняття *пропозиція* означає:

1) те, що пропонується увазі кого-небудь, вино- ситься на обговорення, розгляд тощо;

¹ Кодекс поведення должностных лиц по поддержанию право- порядка: Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН 17 дек. 1979 г.: [сайт]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282

² Волочай Ю. В., Ткач С. С., Класс Ю. О. Новели антикорупційного законодавства. Кременчук: Кременч. районне упр. юстиції, 2013. С. 8.

2) те, що пропонуються кому-небудь замість чогось або на вибір як угода, умова і т. ін.

Поняття *обіцянка* – це добровільно дане зобов'язання зробити що-небудь. Слово «обіцяти» можна вживати у двох значеннях:

1) давати обіцянку кому-небудь; зобов'язуватися зробити щось, діяти певним чином; давати слово, обіцяти, зарікатися;

2) подавати надії на що-небудь.

З означених вище тлумачень понять, впливає, що пропозиція – пропонування, обіцянка – зобов'язання.¹

У примітці до ст. 354 КК України зазначено, що пропозицію у статтях 354, 368, 368-3–370 цього кодексу слід розуміти як висловлення працівникові підприємства, установи чи організації, особі, яка надає публічні послуги, або службовій особі наміру про надання неправомірної вигоди, а обіцянку – як висловлення такого наміру з повідомленням про час, місце, спосіб надання неправомірної вигоди.²

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 368 КК України («прийняття обіцянки/пропозиції надати неправомірну вигоду»), є закінченим не з моменту отримання неправомірної вигоди, (як було передбачено попередньою редакцією ст. 368 КК України – при «одержанні хабара»), а з моменту, коли той, хто пропонує неправомірну вигоду, та той, кому її пропонують, доходять певної домовленості про умови та способи реалізації їх «спільного плану».

¹ Волочай Ю. В., Ткач С. С., Класс Ю. О. Новели антикорупційного законодавства. Кременчук: Кременч. районне упр. юстиції, 2013. С. 8.

² Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду – це згода (погодження, виявлення готовності) службової особи на передачу або надання їй обіцяної неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє таку вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (за цих умов фактично йдеться про криміналізацію злочинного наміру). Власне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду може бути здійснене в будь-якій формі (конклюдентними діями, усно, письмово, телефоном, СМС-повідомленням тощо). Способи вчиненого діяння на кваліфікацію злочину не впливають. Приймаючи пропозицію чи обіцянку надати неправомірну вигоду, винний так би мовити «укладає попередню угоду» щодо її отримання з особою, яка пропонує чи обіцяє таку вигоду. Таким чином створюються умови для подальшого безпосереднього та безперешкодного отримання неправомірної вигоди (на цьому етапі між службовою особою та особою, яка пропонує чи обіцяє неправомірну вигоду, не виключається коригування суми, форми чи виду зазначеної вигоди, місця, строків та адресатів її майбутнього отримання тощо).

Тобто прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди службовою особою «вважаються» закінченими вже на стадії готування до вчинення певного діяння. Це зумовлено, тим, що наведене діяння навіть на стадії готування настільки суспільно небезпечне, що законодавець установив за його вчинення кримінальну відповідальність як за вчинення закінченого злочину.

Слід зазначити, що наявність наміру, думки отримати неправомірну вигоду, саме по собі не

утворює складу злочину. Ознаки вчинення такого злочину:

1) згідно з досягнутою домовленістю злочинець узамін отримання неправомірної вигоди має вчинити певні дії або утриматись від учинення дій, які повинен був вчинити;

2) неправомірні дії/бездіяльність учиняються і в інтересах особи, яка пропонує/обіцяє/надає неправомірну вигоду, і в інтересах третіх осіб;

3) неправомірна вигода, обіцянка/пропозиція її надання може прийматися злочинцем і для себе особисто, і для третіх осіб.

4) при цьому дія або бездіяльність мають учинятись службовою особою з використанням службового становища.

Утім за моментом закінченого злочину склад ст. 368 КК України з формального набув ознак усіченого складу злочину – згідно з досягнутою домовленістю злочинець взамін отримання неправомірної вигоди має вчинити певні дії або утриматись від вчинення дій, які повинен був вчинити. Особливістю злочину також є те, що неправомірна вигода пропонується, обіцяється за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто пропонує або обіцяє, чи в інтересах третьої особи. Таким чином розширено межі кримінальної відповідальності, до прийняття означеного вище закону, диспозиції статей КК України не передбачали прийняття неправомірної вигоди для третіх осіб.

Уперше регламентація пропозиції як злочинного діяння відображена в проекті Закону України від 11.06.2009 р. № 1506-VI «Про засади запобігання та протидії корупції». Багато науковців висловлювало думку про недоцільність упровадження такої норми. Зокрема, В. А. Мисливий, який дослі-

джував історію дачі хабара, зазначив, що в теорії кримінального права існують загальноприйняті класичні догмати, відповідно до яких є певні стадії, починаючи з виявлення умислу й закінчуючи закінченим злочином. Радянське кримінальне право не передбачало караність ідей, а передбачало караність суспільно небезпечних діянь, а отже «виявлення умислу не містить будь-яких суспільно небезпечних діянь, а тому не може тягти кримінальної відповідальності».¹

Позиція В. А. Мисливого полягає в тому, що розгляд теоретичних положень кримінального права щодо протидії хабарництву, аналіз судової практики із застосування кримінального законодавства в боротьбі з цими злочинами дає йому підстави для висновку про недоцільність криміналізації такого діяння, як пропозиція хабара, адже існування означеного складу злочину не лише не буде сприяти викоріненню хабарництва, а й, навпаки, може створити небезпечний прецедент законодавчого закріплення караності виявлення умислу.²

Підтримуючи загалом наведену позицію, слід зазначити, що справді між помислами людини та її реальними діями часто є величезна прірва, тому невідомо, чи зважиться людина на виконання певних злочинних дій чи ні. Навіть обіцянку вчинити будь-що у звичайній ситуації важко розцінювати як закінчену дію доти, доки її не буде виконано й не буде отримано наочний результат її виконання. Ми розділяємо погляди науковців, серед яких В. А. Мисливий, про те, що репресивна діяльність

¹ Мисливий А. В. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? *Юрид. вісн. України*. 2010. № 1–2 (2–15 січ.). С. 7.

² Там само.

держави може мати справу з діяннями людей, а не з їх бажаннями та задумами.¹

Водночас кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції або обіцянки отримання неправомірної вигоди службових осіб у сфері приватного сектора законом не запроваджено.

Аналізуючи положення чинного національного законодавства, приходимо до висновку: одержання неправомірної вигоди – це прийняття службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів через своє службове становище.

Отримання службовою особою неправомірної вигоди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протегування чи потурання, за розв'язання на їх користь питань, які входять до її компетенції, також слід розцінювати як отримання неправомірної вигоди. Дії винних належить визнавати наданням і отриманням неправомірної вигоди й у тих випадках, коли умови отримання відповідних матеріальних цінностей або послуг хоча спеціально й не обумовлювались, але учасники злочину усвідомлювали, що особа надає неправомірну вигоду для задоволення тих чи тих власних інтересів або інтересів третіх осіб.

¹ Мисливий А. В. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? *Юрид. вісн. України*. 2010. № 1–2 (2–15 січ.). С. 9.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р. закріпив нову редакцію ст. 368-2 КК України, яка суттєво відрізняється від попередніх, і вже більшою мірою відповідає міжнародно-правовим стандартам, означеним у Конвенції ООН проти корупції 2003 р. Так, за цими законодавчими змінами незаконне збагачення визначається як набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі. У примітці до вказаної статті зазначено, що під передачею активів розуміється укладення будь-яких правочинів, на підставі яких виникає право власності або право користування на активи, а також надання іншій особі грошових коштів чи іншого майна для укладення таких правочинів.

Отже, підбиваючи підсумки характеристики об'єктивних ознак злочинів, що становлять корупційну злочинність, зазначимо на актуальності й нагальності такої характеристики для України, у зв'язку із формуванням оновленої законодавчої бази із кримінальної відповідальності, яка б відповідала міжнародним стандартам у сфері запобігання корупції. На підставі проведених досліджень ми запропонували наукове визначення об'єкта та об'єктивної сторони злочинів, що становлять корупційну злочинність. Отримані результати надають можливість упорядкування і групування означеної категорії злочинів.

4.2. Характеристика суб'єктивних ознак злочинів, які становлять корупційну злочинність

Характеристика суб'єкта злочинів, що становлять корупційну злочинність, різниться від традиційно прийнятих правил у кримінальному праві для інших видів суспільно небезпечних діянь. Передовсім це пояснюється широкою нормативно-правовою базою, котора визначає критерії осіб, які підпадають під відповідальність за корупційну злочинність. Ми не можемо обмежитися суто нормами КК України, і зобов'язані аналізувати положення таких актів, як Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 р.; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р.; низки законів України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції»; «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки»; «Про Національне антикорупційне бюро України» та закону України «Про державну службу» від 17 листопада 2011 р.

Відповідно до окресленої нами класифікації злочинів, що становлять корупційну злочинність, схарактеризуємо суб'єкта прямо корупційних злочинів (КК України: статті 354, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2, 370). З урахуванням тих змін, які відбулися у 2015 р., саме ці статті ключові у вказаних вище законодавчих актах.

Суб'єктом злочину за ст. 354 КК України «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації» визнається працівник підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особа, яка працює на користь підприємства, установи чи організації. У примітці до вказаної статті зазначено, що особу, яка працює на користь підприємства, установи, організації, слід розуміти як особу, яка виконує роботу та перебуває з таким підприємством, установою, організацією в трудових відносинах.¹

Чимало цивільно-правових договорів теж засновані на трудовій діяльності, тому потрібно трудовий договір відрізнити від цивільно-правової угоди. Крім укладання трудового договору, власник підприємства може використати працю особи через укладання цивільно-правової угоди на виконання певних робіт (послуг). Це використання праці регулюється ЦК України, на відміну від трудового договору, де відносини між роботодавцем і робітником регулюються КЗпП України. Виконавцем робіт за цивільно-правовою угодою може бути і громадянин, і організація, які до штату роботодавця не включаються. Вони самостійно розв'язують питання свого виробничого процесу, виконують роботу на свій ризик.

Визначення трудового договору наведено в ст. 21 КЗпП України – це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядкові, а власник під-

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

приємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, потрібні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.¹

Загальне визначення цивільно-правового договору міститься у ст. 626 ЦКУ: договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Міністерством праці та соціальної політики в листі від 26.12.2003 р. № 06/1-4/200 серед особливостей, які відрізняють один вид договору від іншого, виокремлено такі:

– за трудовим договором працівника приймають на роботу (посаду), включену до штату підприємства, для виконання певної роботи (певних функцій) за конкретною кваліфікацією, професією, посадою. Працівникові гарантується зарплата, встановлені трудовим законодавством гарантії, пільги, компенсації тощо;

– за договором підряду, укладеним між власником і громадянином, останній зобов'язується за винагороду виконувати для підприємства індивідуально визначену роботу. За таким договором оплачується не процес праці, а її результати, які визначають після закінчення роботи й оформляють актами здавання-приймання виконаних робіт (наданих послуг), на підставі яких провадиться їх оплата.²

¹ Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р.: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

² Щодо застосування трудових договорів та договорів підряду: Лист від 26 груд. 2003 р. № 06/1-4/200 Міністерства праці та соціальної політики України. URL: <http://trudovepravo.com.ua/zakonodavstvo/rozyasnyuvalnidocumenty/103--26122003-061-4200-q-q>

Отже, основна ознака, яка відрізняє трудові відносини від підрядних, є те, що трудове законодавство регулює процес трудової діяльності, її організацію. А за цивільно-правовим договором процес організації трудової діяльності залишається за його межами, метою договору є отримання певного матеріального результату. Підрядник, на відміну від працівника, не підпорядковується правилам внутрішнього трудового розпорядку, він сам організовує й виконує свою роботу.

Суб'єктом злочину за ст. 354 КК України є саме особа, яка виконує роботу та перебуває з таким підприємством, установою, організацією в трудових відносинах. Такі працівники можуть виконувати професійні (лікар, учитель тощо), виробничі (водій тощо) або технічні (друкарка, охоронник тощо) функції.¹

Суб'єктом злочину за ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» є службова особа, якою в статтях 364, 368, 368-2, 369 відповідно до примітки ст. 364 указанного кодексу визначаються особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повно-

¹ Томма Р. П., Варивода В. І. Характеристика фактів одержання неправомірної вигоди державними службовцями. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 166–170. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/31.pdf

важенням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.¹

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді й посадові особи міжнародних судів.²

Суб'єктом злочинів за ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» та ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми» за КК України є лише службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Визначення поняття *службова особа* для статей 364-1, 368-3 КК України міститься у ст. 18

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

² Там само.

«Суб'єкт злочину» КК України, а саме: службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Ключовим у цьому визначенні для суб'єкта злочинів за статтями 364-1, 368-3 КК України є закріплення положення про посади, які повинні бути пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконання особою таких функцій за спеціальним повноваженням.

На сьогодні для слідчо-судових органів офіційним залишається пояснення організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, яке містить Постанова Пленуму Верховного суду України № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р.¹ Розгляд означених функцій потрібний не тільки стосовно

¹ Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>

суб'єкта ст. 364-1 КК України, а й, безперечно, для максимально повного пояснення службової особи, як основного суб'єкта корупційних злочинів взагалі.

Організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділів, лабораторій, кафедр), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконробы, бригадири тощо).

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки з управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи тому обсязі є у начальників планово-господарських, поставальних, фінансових відділів і служб, завідувачів складів, магазинів, майстерень, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо.

Особа є службовою не тільки тоді, коли вона здійснює відповідні функції чи виконує обов'язки постійно, а й тоді, коли вона робить це тимчасово або за спеціальним повноваженням, за умови, що означені функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою.

Утім пояснення спеціального повноваження указана постанова не містить, як не містить її і постанова пленуму ВСУ № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р.¹ Аналіз наукової літератури дає підстави прийти до висновку: виконання функцій посадової особи за спеціальним повноваженням означає, наприклад, що особа здійснює функції присяжного засідателя. Функції посадової особи за спеціальним повноваженням можуть здійснюватися впродовж певного часу або одноразово, а також можуть поєднуватися з основною роботою.

При тимчасовому виконанні функцій посадової особи або при виконанні їх за спеціальним повноваженням особа може бути визнана службовою лише в період виконання покладених на нього функцій.

Отже, окресливши, яка особа визнається службовою, зосередимо увагу на характеристиці саме юридичної особи приватного права за диспозицією статей 364-1, 368-3 КК України. Остання створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК України, а також на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. За ст. 167 ЦК України, держава може створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо). За ст. 84 ЦК України «Підприємницькі товариства» – це товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність для отримання

¹ Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 груд. 2003 р. № 15. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03/conv>

прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

За ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» та ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» КК України в диспозиціях самих норм визначено перелік суб'єктів цих злочинів: аудитор, нотаріус, оцінювач, інша особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій).

Слід зазначити, що в ст. 365-2 КК України закріплено «інша особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність», натомість, у ст. 368-4 КК України цей же суб'єкт викладено дещо в іншій інтерпретації, а саме: «інша особа, яка... провадить професійну діяльність». Такі відмінності варто вирішити однозначно на користь положень ст. 368-4 КК України, залишивши саме цей варіант, оскільки він більшою мірою відповідає визначенню самозайнятої особи, яка є платником податків та провадить незалежну професійну діяльність згідно з нормами ст. 14 ПКУ.¹

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 року. ВВР. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Так, згідно з підпунктом 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПКУ самозайнята особа – платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Незалежна професійна діяльність – участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб.¹

При цьому одразу стає помітною відсутність посилання в означених нормах КК України на незалежну професійну діяльність, що також можемо визначити як упуцнення у формулюванні диспозиції та визначенні суб'єктів указаних суспільно небезпечних діянь. Тобто однозначність понять є обов'язковою для будь-якої правової галузі, а особливо для кримінально-правової.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 р. аудитором може бути фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 року. ВВР. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

аудиторською діяльністю на території України.¹ Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа – підприємець або у складі аудиторської фірми з дотриманням вимог означеного закону та інших нормативно-правових актів. Аудитор має право займатися аудиторською діяльністю як фізична особа – підприємець лише після включення його до Реєстру аудиторських фірм та аудиторів.

Відповідно до ст. 3 закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, для надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно в порядку та випадках, встановлених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».²

Нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, із них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менш як три роки, склав кваліфі-

¹ Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квіт. 1993 р. ВВР. 1993. № 23. Ст. 243. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>

² Про Національний банк України: Закон України від 20 трав. 1999 р.: [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

каційний іспит й отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Не може бути нотаріусом особа, яка має судимість, обмежена в дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду.

При розв'язанні питання про визначення суб'єкта за указаними злочинами (статті 365-2, 368-4 КК України) слід зауважити, що закріплене в диспозиції даних статей поняття *нотаріус* не підлягає розширеному тлумаченню, зокрема віднесенню до цього поняття інших осіб, уповноважених вчиняти нотаріальні дії чи посвідчувати заповіти або довіреності, які прирівнюються до нотаріальних.¹ Зокрема, за ст. 40 Закону України «Про нотаріат» до зазначених осіб належать головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, а також начальники госпіталів, директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та інвалідів та ін. Відповідно, кваліфікація їх дій має бути здійснена за іншими статтями КК України, залежно від обставин за статтями 354, 364 або 190.

За ст. 4 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. професійною оціночною діяльністю є діяльність оцінювачів та суб'єктів оціночної діяльності, визнаних такими відповідно до положень зазначеного закону, яка

¹ Бабанли Р. Ш., Оніщук О. М. Суб'єктивні ознаки злочину, який полягає у зловживанні нотаріусом своїми повноваженнями (ст. 365-2 КК). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 2 (11). С. 118–127. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Chcks_2013_2_22.pdf

полягає в організаційному, методичному та практичному забезпеченні проведення оцінки майна, розгляді та підготовці висновків щодо вартості майна. Згідно зі ст. 5 указанного закону суб'єктами оціночної діяльності є суб'єкти господарювання – зареєстровані в установленому законодавством порядку фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які здійснюють господарську діяльність, у складі яких працює хоча б один оцінювач, та які отримали сертифікат суб'єкта оціночної діяльності відповідно до означеного закону.¹

Як визначено в ст. 6 згаданого вище закону, оцінювачами можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які склали кваліфікаційний іспит та одержали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача відповідно до вимог цього закону.²

Утім слід зауважити, що на нашу думку, на відміну від поняття *нотаріус*, суб'єкти злочинів, передбачених статтями 365-2, 368-4 КК України, не обмежуються тільки оцінювачами, оскільки, з огляду на приведені законодавчо визначені поняття, інші суб'єкти оціночної діяльності можуть підпадати під кваліфікацію як інші особи, які провадять професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

Аналіз законодавчих змін, дає змогу дійти висновку, що до іншої особи, яка не є державним

¹ Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 лип. 2001 р.: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14/conv>

² Там само.

службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але провадить професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, крім раніше перелічених, слід зарахувати й адвокатів, адже у ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» адвоката названо серед осіб, які надають публічні послуги.

За ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р. адвокатом є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені цим законом. Адвокатська діяльність – незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Крім того, за ст. 2 указанного закону адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим законом. Адвокатуру України складають усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.¹ Отже, ключовим у запропонованому нами віднесенні адвоката до суб'єкта злочинів за статтями 365-2, 368-4 КК України як іншої особи, яка надає публічні послуги є саме професійна основа їх діяльності та поряд із цим самостійність вирішення питань організації і

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. ВВР. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

діяльності. На відміну від суб'єкта злочину за ст. 354 КК України, до яких теж належать особи, які здійснюють професійні функції, але для них не властива ознака самостійності вирішення питань організації й діяльності.

Стосовно «інших» осіб, які надають публічні послуги, питання розв'язується окремо в кожному конкретному випадку. І воно залежить від того, визнано чи ні послугу, що надається, публічною.

Для порівняння наведемо положення, передбачені в деяких іноземних країнах, зокрема, у ст. 359 КК Італії суб'єктами відповідальності за службові злочини є особи, які несуть службу суспільної необхідності. До них належать приватні особи, які займаються адвокатською діяльністю або діяльністю в галузі санітарії, або мають будь-яку іншу професію, заняття якою вимагає спеціального дозволу держави; приватні особи, які виконують функції, визначені як функції суспільної необхідності в нормативних актах, виданих публічною адміністрацією. У цьому разі особи, котрі виконують службу суспільної необхідності, представляються як особи, які виконують публічні функції за спеціальним дозволом адміністрації.¹

Експерт – особа, яка має потрібні знання для надання висновку з досліджуваних питань (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р.; статті 69 КПК, 53 ЦПК; абз. 5 ч. 6 ст. 4 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р.).

¹ Службова особа як суб'єкт корупційного злочину у кримінальному законодавстві Італії та Німеччини: [сайт]. URL: http://com1.org.ua/publ/korupcija/zagalne/sluzhbova_osoba_jak_sub_ekt_korupcijnogo_zlochynu_u_kriminalnomu_zakonodavstvi_italiji_ta_nimechchini/14-1-0-39

Арбітражний керуючий – фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор із числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України (ст. 1 закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р.).¹

Незалежний посередник – визначена за спільним вибором сторін колективного трудового спору (конфлікту) особа, яка сприяє встановленню взаємодії між сторонами, проведенню переговорів, бере участь у виробленні примирною комісією взаємоприйняттого рішення (ст. 10 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р.) [403].²

Член трудового арбітражу – фахівець, експерт або інша особа, яка залучена сторонами колективного трудового спору (конфлікту) до трудового арбітражу, який приймає рішення по суті даного спору (конфлікту) (ч. 1 ст. 11 закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р.).³

Третейський суддя – фізична особа, призначена чи обрана сторонами в погодженому сторонами порядку або призначена чи обрана відповідно до

¹ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 трав. 1992 р. *ВВР*. 1992. № 31. Ст. 440. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>

² Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 берез. 1998 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80>

³ Там само.

закону для вирішення спорів у третейському суді (абз. 3 ст. 2 Закону України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 р.). Третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому зазначеним законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.¹

До визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 366 КК України «Службове підроблення», на нашу думку, слід застосовувати положення ч. 3 ст. 18 КК України «Суб'єкт злочину», у якій дається загальне (універсальне) визначення поняття *службові особи*. До них відносять осіб, які, з-поміж іншого, обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. Тобто загальне визначення службової особи стосується всіх організаційно-правових утворень незалежно від форм власності.

Таке ототожнення важливе, оскільки через неправильне застосування матеріального закону службова особа юридичної особи приватного права, що підробила офіційні документи, хибно може бути невизнана суб'єктом службового підроблення й уникнути відповідальності.

Суб'єктом злочину за ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» може бути будь-яка особа (і приватна, і службова). Відповідно до положень розділу IV «Особа, яка підлягає кримінальній від-

¹ Про третейські суди: Закон України від 11 трав. 2004 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>

повідальності (суб'єкт злочину)» КК України таким суб'єктом є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці з 16 років.

Суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 369-2 КК України «Зловживання впливом» може бути будь-яка особа, у тому числі й службова і публічного, і приватного права. Що ж до частин 2 і 3 цієї статті, то суб'єктом передбаченого в них злочину може бути тільки приватна особа. Якщо ж посередник, який обіцяє чи здійснює вплив, є службовою особою приватного права чи особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, то пропозиція чи надання йому, а також отримання ним неправомірної вигоди за такий вплив, здійснений із використанням наданих йому повноважень, карається (за інших необхідних умов) не за ст. 369-2 КК України, а за відповідними частинами статей 368-3 або 368-4 КК України. Якщо ж таким посередником є службова особа публічного права, а запропонована чи надана їй, а також отримана нею неправомірна вигода має майновий характер, то дії особи, яка її пропонує чи надає, кваліфікуються за відповідними частинами ст. 369 КК України, а дії особи-посередника, яка її отримує, – за відповідними частинами ст. 368 КК України.

Суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 370 КК України «Провокація підкупу» встановлено службову особу, характеристику якої ми надавали раніше. Окремо слід зупинитися на визначенні суб'єкта злочину за ч. 2 ст. 370 КК України – службової особи правоохоронних органів. За ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. правоохоронними органами є органи прокуратури, внутрішніх

справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних силах України, Національного антикорупційного бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.¹

Надаючи характеристику суб'єкта злочинів, що становлять корупційну злочинність, не можемо обмежитися розглядом тільки норм КК України, оскільки як вже зазначали раніше, поняття *корупція* у вітчизняному законодавстві та ратифікованих Україною міжнародних документах вимагає застосування відмінних від класичних для кримінального права підходів у характеристиці.

Як приклад європейських вимог до визначення службових осіб, зазначимо, що в кримінальному законодавстві Болгарії та Польщі суб'єктом хабара є посадова особа, але ознаки останньої різні. Якщо у КК Болгарії суб'єкт отримання хабара визначається через сукупність ознак, то у КК Польщі через просте перерахування вказано перелік посад; перебуваючи на яких особа визнається суб'єктом отримання хабара.²

КК України не містить переліку таких посад, натомість Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. в ст. 3 передбачає перелік суб'єктів, на яких поширюється дія цього

¹ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 груд. 1993 р. *ВВР*. 1994. № 11. Ст. 50. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/conv>

² Григорьев В. А., Дорошин В. В. Коррупционное преступление: понятие, признаки, виды. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2042/>

закону. На відміну від нього закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р., у схожій за суттю ст. 4 визначає коло суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення. Крім того, Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. містить норми, які вносять суттєві зміни до КПК України від 13 квітня 2012 р., і пов'язані саме з визначенням переліку посад, якщо особами, які на них перебувають, учинено злочин. За таких умов здійснення досудового розслідування належатиме лише до компетенції слідчих Національного антикорупційного бюро України.

Означені переліки посад не ідентичні, тому ми провели аналіз зазначених законодавчих положень, який відображено в Додатку А.

Здійснене порівняння дало підстави прийти до таких висновків:

- загалом зазначених посад нараховується понад 50;

- норми КК України містять найменшу кількість перерахування таких посад;

- посади, які зазначаються в КК України, не містяться фактично в жодному з обраних для аналізу законодавчих актах у сфері запобігання корупції;

- різні формулювання посад у самих законодавчих актах, також не сприяє простоті в розумінні суб'єкта злочинів, що становлять корупційну злочинність;

- відсутня посада адвоката як особи, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але надає публічні послуги.

Крім того, окремо варто зазначити про доповнення та зміни, які передбачає Закон України

«Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., так, до переліку посад осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування до народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, додано сільських, селищних та міських голів, а також осіб Національного антикорупційного бюро України.

Пункт «г» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. містить перелік, у якому зазначено військові посадові особи Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби. Проте, на відміну від закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. нічого не зазначено про військовослужбовців служби за призовом під час мобілізації.

Пункт «г» ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. містить перелік осіб, які наділені повноваженнями вчиняти правосуддя, а саме: судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі й присяжні (під час виконання ними цих функцій). Із цього приводу слід зауважити, що світовий досвід, зокрема США та деяких країн Європи, свідчить про особливий підхід до притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності. Так, законодавці цих держав включили до тексту кримінального закону спеціальні склади отримання хабара, суб'єктами

якого є особи, які здійснюють правосуддя. Цим особам призначається більш суворе покарання порівняно з іншими посадовими особами.¹

У Кримінальному кодексі Німеччини визначено службову особу як особу, що відповідно до німецького права є чиновником або суддею, перебуває в інших публічно-правових службових відносинах або іншим способом покликана до того, щоб здійснювати завдання публічного управління при якому-небудь органі влади або іншої установи або за його дорученням.²

Відповідно такий досвід доцільно було б використати Україні, передбачивши кваліфікований склад отримання неправомірної вигоди особами, які здійснюють правосуддя. Обґрунтуванням такої позиції є сутність та значення судової гілки влади в механізмі держави, яка має визначальне значення у формуванні правової держави.

Продовжуючи характеристику наявних відмінностей між законами у сфері запобігання корупції «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. та «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., слід зазначити, що до переліку посадових та службових осіб органів прокуратури, СБУ, дипломатичної служби віднесено також представників державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального

¹ Григорьев В. А., Дорошин В. В. Коррупционное преступление: понятие, признаки, виды. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2042/>

Даньшин И. Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия: учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1988. С. 34.

² Службова особа як суб'єкт корупційного злочину у кримінальному законодавстві Італії та Німеччини. URL: http://com1.org.ua/publ/korupcija/zagalne/sluzhbova_osoba_jak_sub_ekt_korupcijnogo_zlochynu_u_kriminalnomu_zakonodavstvi_italiji_ta_nimechchini/14-1-0-39

органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи.

Новими суб'єктами за Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. є члени Національного агентства з питань запобігання корупції.

Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. внесено суттєві зміни до низки законодавчих актів, у тому числі до КК України, п. 2 і 3 примітки до ст. 368 КК України запропоновано викласти в такій редакції: Службовими особами, які займають відповідальне становище, у статтях 368, 368-2, 369 та 382 цього Кодексу є особи, зазначені в пункті 1 примітки до ст. 364 цього Кодексу, посади яких згідно зі ст. 25 Закону України «Про державну службу» віднесені до третьої, четвертої, п'ятої та шостої категорій, судді, прокурори і слідчі, а також інші, крім зазначених у пункті 3 примітки до цієї статті, керівники й заступники керівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць.

Службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, у статтях 368, 368-2, 369 та 382 цього Кодексу є:

1) Президент України, Прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, перші заступники та заступники міністрів, члени Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України, Голова Державного комітету телебачення і радіо-

мовлення України, Голова Фонду державного майна України, його перший заступник та заступники, члени Центральної виборчої комісії, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Директор Національного антикорупційного бюро України, Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники, Голова Конституційного Суду України, його заступники та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України, його перший заступник, заступники та судді Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники та судді вищих спеціалізованих судів, Голова Національного банку України, його перший заступник та заступники, Секретар Ради національної безпеки і оборони України, його перший заступник та заступники, Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, його перший заступник та заступники, радники та помічники Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України;

2) особи, посади яких згідно зі ст. 6 Закону України «Про державну службу» належать до категорії «А»;

3) особи, посади яких згідно зі ст. 14 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» віднесені до першої та другої категорій посад в органах місцевого самоврядування.¹

Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 1999 р. надає тлумачення поняттю *посадова особа* визначаючи, що до таких

¹ Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 черв. 2001 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>

осіб належать «державний службовець», «публічна посадова особа», «мер», «міністр» чи «суддя» в національному законодавстві та у кримінальному праві держави, де відповідна особа виконує такі функції.¹

Ст. 4 «Хабарництво членів національних представницьких органів» згаданої кримінальної конвенції зазначає, що будь-яка особа, що є членом будь-якого національного представницького органу, який здійснює законодавчі або виконавчі повноваження має нести кримінальну відповідальність за умисне обіцяння, пропонування чи надання, а також за умисне вчинення вимагання чи отримання прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги, для них особисто чи для інших осіб, або прийняття пропозиції чи обіцянки надання такої переваги з метою виконання чи невиконання ними своїх службових обов'язків.²

Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. містить зміни до КПК України, які визначають підслідність корупційних злочинів за суб'єктами керівником суб'єкта великого підприємництва, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 %.³ Ст. 8 «Одержання хабара у приватному секторі» згаданої кримінальної конвенції зазначає, що має наставати кримі-

¹ Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. ВВР. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

² Там само.

³ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/conv/>

нальна відповідальність за умисне вчинення під час здійснення підприємницької діяльності вимагання чи отримання прямо чи опосередковано будь-якими особами, які обіймають керівні посади у приватних підприємствах або працюють на них у будь-якій якості, будь-якої неправомірної переваги чи обіцянки такої вигоди для них особисто чи для інших осіб або прийняття пропозиції чи обіцянки отримання такої переваги з метою заохочення їх до виконання чи невиконання наданих їм повноважень на порушення їхніх обов'язків.¹

Ст. 18 «Відповідальність юридичних осіб» згаданої Кримінальної Конвенції передбачає забезпечення відповідальності юридичних осіб за передбачені цією Конвенцією кримінальні злочини – дачу хабара, зловживання впливом та відмивання доходів, – учинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи того органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду в цій юридичній особі, з використанням: представницьких повноважень юридичної особи; чи повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; чи повноважень здійснювати контроль за діяльністю юридичної особи; а також за залучення такої фізичної особи до означених вище злочинів як співучасника чи підбурювача. Неналежний контроль із боку фізичної особи, призвів до вчинення в інтересах цієї юридичної особи означених кримінальних злочинів, фізичною особою, що їй підпорядковується. Відповідальність юридичної особи не виключатиме

¹ Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. ВВР. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

кримінального переслідування фізичних осіб, які вчиняють кримінальні злочини, підбурюють до них або беруть у них участь.

Однією з перешкод у дотриманні міжнародних стандартів у протидії корупційній злочинності є відсутність універсальності у визначенні суб'єкта, а саме охоплення всіх категорій службовців і скасування роздробленості визначення державної посадової особи у внутрішньому законодавстві країн Стамбульського плану дій. Зазначимо: План дій по боротьбі з корупцією для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Казахстану, Киргизької Республіки, Російської Федерації, Таджикистану та України був прийнятий у вересні 2003 р. в Стамбулі під егідою Мережі ОЕСР по боротьбі з корупцією для країн Східної Європи та Центральної Азії. Конвенції Ради Європи та ООН проти корупції актуальні для всіх зазначених країн Стамбульського плану дій.

Замість того, щоб включити визначення державної посадової особи до складу кримінального визначення хабарництва, указаним країнам доводиться робити різні посилання на формулювання, які містяться в різних законах, наприклад у законодавстві по боротьбі з корупцією, у законах про державну службу або державному управлінні в різних державних відомствах. Для вітчизняного законодавства характерним для визначення суб'єкта деяких корупційних злочинів є посилання на такі Закони: «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. (втратив чинність);¹ «Про засади запобігання та протидії корупції» від 7 квітня 2011 р. (втратив чинність 26 квітня 2015 р.). Примітки

¹ Про державну службу: Закон України від 16 груд. 1993 р. ВВР. 1993. № 52. Ст. 490. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>

щодо юридичної сили зазначених актів підтверджують наявні проблеми в питаннях кваліфікації.

Вочевидь, було б простіше і прозоріше передбачити щоб склад кримінально-караної корупції включав в себе усіх осіб, які означені як суб'єкти корупційних злочинів у міжнародних конвенціях.

Потрібно проводити розмежування між відповідальністю посередника й відповідальністю хабародавця чи посадової особи, що користується посередником. Наприклад, посередником може бути невинна особа, яка передає пропозицію, обіцянку або подарунок посадовій особі без усвідомлення або умислу про скоєння злочину. Посередником може бути також і винний співучасник, який свідомо грає деяку роль у вчиненні злочину. З погляду міжнародних конвенцій, це розходження не важливо. Конвенції вимагають встановлення відповідальності хабародавця і посадової особи незалежно від винності посередника. Акцент, отже, робиться на відповідальність хабародавця й посадової особи, а не посередника.

Суб'єктивна сторона складів злочинів, що становлять корупційну злочинність пов'язана з нормами Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., які містять визначення корупції. У цьому визначенні прямо зазначено мету – отримання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Безперечно, такий законодавчо визначений підхід є ключовим, утім за правилами теорії кримінального права ми не можемо обмежитися тільки аналізом цієї спеціальної мети. Оскільки суб'єктивна сторона злочинів, що становлять корупційну злочинність, включає в себе умисел, мотив та мету.

Якщо в корупційних злочинах наявність умислу не викликає сумнівів, то наявність мотиву та мети або прямо зазначаються в законі, або впливають зі змісту закону, або не є обов'язковим, що суперечить раніше означеному законодавчому визначенню поняття *корупція*.

Мотивом злочину в теорії кримінального права називають обумовлені певними потребами та інтересами внутрішні спонукання, які викликають у особи переконання вчинити злочин, та якими вона керується при його вчиненні.¹

Мета злочину – це модель майбутнього результату в думках особи, до якої вона прагне при вчиненні злочину.²

Мотив та мета – взаємопов'язані та взаємообумовлені ознаки суб'єктивної сторони злочину. Мотив формує мету діяння, мета, своєю чергою, укріплює мотив діяння.

Низка злочинів, що становлять корупційну злочинність, безпосередньо зазначають мотив та мету як обов'язкові ознаки складу злочину (статті 357 ч. 1, 364, 364-1, 364-2 КК України) або вказують їх як кваліфікуючі елементи складу злочину (ч. 2 ст. 375 КК України), більшість же складів тільки припускають їх наявність.

Свідченням потреби однозначного розуміння мотивів означеної категорії злочинів є, безперечно, правозастосовча практика. Зокрема, у обвинувальному вирокі Бориспільського міськрайонного суду Київської області по справі № 1/359/109/2013 р. щодо О. Г. Щербини за ст. 368 КК України мотивами вчинення злочинних дій підсудним судом

¹ Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. С. 6.

² Там само. С. 11.

зазначені незаконне отримання коштів для власних потреб за рахунок своєї службової діяльності, що відповідає диспозиції інкримінованого йому злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК України.¹

Отже, аналіз вітчизняних законодавчих актів у сфері запобігання корупції та матеріалів правозастосовної практики притягнення винних корупціонерів до кримінальної відповідальності, дає підстави прийти до висновку про те, що відсутнє єдине розуміння мети й мотиву злочинів, що становлять корупційну злочинність. Найскладнішим для теорії та практики кримінального права є цілковита відсутність визначення мотиву означених злочинів у КК України та відповідних нормах антикорупційного законодавства, зокрема в низці Законів України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру». На наш погляд, такий підхід помилковий і не дає змоги забезпечити потрібного розуміння специфіки корупційних злочинів, оскільки саме правильно встановлений мотив вчинення злочину – один із ключових елементів у кваліфікації.

Для злочинів, що становлять корупційну злочинність, саме корисливий мотив має виняткове значення, адже є прямим свідченням внутрішньої

¹ Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

(суб'єктивної) природи корумпованого спрямування суспільно небезпечного діяння вчиненого винним. Користь як мотив злочинів у структурі злочинності займає одне з перших місць. Окрім розповсюженості, цей мотив є одним із найсильніших спонукань, яке підштовхує людину на вчинення злочину. За силою свого казуального впливу на особистість, за динамічною властивістю викликати активність він може поступатися тільки ставовому інстинкту.¹

Незважаючи на поширене використання терміна *корисливий мотив* у законодавстві при конструюванні складів злочинів як кваліфікуючої ознаки, на сьогодні відсутнє його законодавче визначення. Більше того, у доктрині кримінального права єдність думок щодо тлумачення цього поняття також відсутня.

Варто зауважити, що при аналізі суспільно небезпечної поведінки особи законодавець як кваліфікуючі або конститутивні ознаки складу злочину використовує сам корисливий мотив. Тому посилення при кваліфікації злочинів та іншому застосуванні норм кримінального права на корисливу мету чи корисливий інтерес помилкове.

Аналізуючи судові вироки, можна натрапити на такі кваліфікуючі формулювання суб'єктивної сторони: «з користі»; «з метою заволодіння грошима»; «з корисливою метою»; «з корисливих спонукань» тощо.²

¹ Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань: Казан. ун-т, 1982. С. 42.

² Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 19. С. 204.

Мотиви корисливої поведінки завжди тісно пов'язані з потребами та інтересами особи злочинця. Корислива поведінка характеризує властивості самої особи. Мотивація корисливого поведінки й особа злочинця взаємопов'язані.

Особистісні риси злочинця накладають відбиток на мотивацію, а мотиви злочинної поведінки, закріпившись у кримінальних діях, деформують особу злочинця. Більшість фахівців у галузі кримінального права визначає корисливий мотив як прагнення отримати вигоду матеріального характеру.¹ Навряд чи таку думку можна вважати визначенням, оскільки воно не роз'яснює, що таке вигода матеріального характеру. На думку, наприклад, В. Н. Кудрявцева, «мотив користі означає не що інше, як прагнення задовольнити потребу (дійсну або уявну) в матеріальних благах».² Це визначення мало наближає нас до розв'язання проблеми, оскільки майно та інші «матеріальні блага» – не потреба, а предмет потреби.

Взагалі користь означає: «пристрасть до придбання, до наживи», «прагнення до особистої вигоди, жадібність», «прагнення до наживи, вигоди».³

Одне з найбільш вдалих, на нашу думку, визначень корисливого мотиву було запропонував С. В. Албул, який розкрив його як прагнення задовольнити індивідуальну життєву потребу винного або іншої особи (групи осіб) через завідомо

¹ Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 19. С. 205.

² Кудрявцев В. Н. *Правовое поведение: норма и патология*. М., 1982. С. 15.

³ Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. С. 206.

протиправне, передбачене кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи чужими майновими правами або через звільнення від майнових зобов'язань та зменшення витрат.¹

Запропоноване визначення корисливого мотиву містить низку позитивних ознак. По-перше, поняття *мотив* розкривається через загальноприйнятий у психології термін – прагнення, що передає внутрішні властивості мотиву, а саме: мотив є результатом психічної діяльності людини, який своєю чергою спонукає її на вчинення певних фізичних дій чи утримання від їх вчинення. По-друге, мотив завжди спрямований на задоволення певної життєвої потреби.

Однак поряд з усіма позитивними рисами аналізоване визначення містить й певні недоліки. Так, у ньому міститься логічна помилка, замість корисливого змісту «потреби» автор описує шляхи (способи, засоби) її досягнення, а саме: «шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом, заволодіння», тобто поняття мотиву розкривається через способи вчинення злочину. Вважається, що такий підхід навряд чи є виправданим, оскільки спосіб вчинення злочину є самостійною ознакою складу злочину і відображається в об'єктивній стороні, тому його додаткове окреслення при визначенні мотиву є зайвим. Об'єктивні ознаки злочину: діяння, наслідки, спосіб та інші, можуть свідчити про наявність корисливого мотиву, але не можуть замінити його.

Указана логічна помилка характерна для більшості визначень корисливого мотиву, автори кон-

¹ Албул С. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн.* Одеса, 2008. № 1. С. 25.

центрують свою увагу не на прагненні, не на меті, якої бажає досягти винний – отримати неправомірну вигоду, яка має бути задоволена через, використання службового становища, а безпосередньо на способі задоволення цього прагнення – на способах передачі неправомірної вигоди суб'єктові злочину, на підставі чого робиться хибний висновок про корисливість спонукань.

Науковці, керуючися цитованою постановою пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності», не надають характеру життєвої потреби визначального значення. Визначальним вважається лише наявність бажання винного заволодіти майном або позбутися майнових зобов'язань. Однак життєва потреба, яку бажає задовольнити винний, може мати і корисливий відтінок, і взагалі не бути пов'язаною з набуттям матеріальних цінностей чи позбавленням майнових обов'язків, але її задоволення може бути можливим лише шляхом посягання на власність, що ще не свідчить про корисливу мотивацію поведінки винного.¹

Розкриваючи поняття *мотив* як прагнення задоволення потреби, потрібно виходити з корисливості самої потреби для характеристики мотиву як корисливого. У разі, якщо потреба, яку прагне задовольнити особа, не є корисливою, то мотив також не може визнаватись корисливим, навіть якщо задовольняється вона «шляхом завідомо протиправного, передбаченого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи чужими майновими

¹ Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 19. С. 206.

правами, або шляхом звільнення від майнових зобов'язань та зменшення витрат».¹

Тобто дії винного, пов'язані з отриманням предмета неправомірної вигоди (майна, прав на майно тощо) спрямовані на задоволення не корисливої потреби не можуть кваліфікуватись як корисливі злочини, що становлять корупційну злочинність, а повинні визначатися як інші злочинні або незлочинні правопорушення.

Запропоноване К. В. Ілляшовою визначення корисливого мотиву, як – прагнення протиправно задовольнити потребу винного в набутті майнових цінностей, майнових прав або у звільненні від майнових зобов'язань для особистої вигоди або наживи² є досить аргументованим і заслуговує на визнання. Як справедливо зауважує автор, доцільним є законодавчо закріпити та в подальшому використовувати в доктрині кримінального права та в судовій і правоохоронній практиці усталене визначення корисливого мотиву.

З огляду на аналіз досліджень корисливого мотиву у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, ми пропонуємо до вказаного визначення включити задоволення потреби винного або третіх осіб, що максимально відобразило природу вигоди, з якою безумовно вчиняються корупційні злочини. Оскільки не завжди протиправне заволодіння чужим майном чи майновими правами опосередковується прагненням задоволення індивідуальних по-

¹ Албул С. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн.* Одеса, 2008. № 1. С. 25.

² Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди.* 2012. Вип. 19. С. 205.

треб саме (лише) винного. Підтвердженням тому є закладене в Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. формулювання спеціальної мети корупції та неправомірної вигоди «для себе чи інших осіб», а також у статтях КК України: 354 «або в інтересах третьої особи»; 364 «для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи»; 364-1 «для себе чи інших осіб»; 365-2 «для себе чи інших осіб»; 368 «для себе чи третьої особи»; 368-2 «будь-якій іншій особі»; 368-3 «або в інтересах третьої особи»; 368-4 «або в інтересах третьої особи»; 369 «чи в інтересах третьої особи».

Це дає підстави стверджувати, що злочини корисливої спрямованості, зокрема, як зазначає С. В. Албул, корисливо-насильницькі,¹ і як відзначаємо ми корупційні, можуть вчинятися й задля задоволення життєвих потреб не лише самого винного, а й іншої особи чи групи осіб (корпоративні інтереси).

Отже, ми пропонуємо визначити корисливий мотив як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони злочинів, що становлять корупційну злочинність, і визначити його як прагнення протиправно задовольнити потребу винного або третіх осіб у набутті майнових цінностей, майнових прав або у звільненні від майнових зобов'язань для особистої вигоди або наживи. Саме такий підхід до розуміння корисливого мотиву злочинів, що становлять корупційну злочинність, дасть змогу виокремити їх із загальної сукупності інших злочинів та правопорушень, які за об'єктивними ознаками та суб'єктом вчинення можуть бути ідентичними, і різни-

¹ Албул С. В. Корисливі мотиви вчинення корисливо-насильницьких злочинів: ознаки та соціальна сутність. URL: <http://www.vuzlib.com/content/view/1492/60/>

тися тільки за означеною вище ознакою суб'єктивної сторони.

Одразу апелюючи до можливих заперечень щодо того, чи слід розширювати визначення корисливого мотиву потребами інших осіб, адже за таких умов користь ніби перестає бути особистою потребою винного. Можемо зауважити, що користь, як справедливо зазначає Б. С. Волков, є саме накопичування, користолюбство, жадоба наживи тощо.¹ Відповідно, скоюючи корупційний злочин винний здійснює накопичування в цієї третьої особи, що, зазвичай, має наслідком удачність з боку останньої в різних прийнятних для винного формах. Отож у винного задовольняється особиста вигода, яка є невід'ємним складником користі.

Крім того, особиста вигода якнайкраще визначає мотивацію злочинів, що становлять корупційну злочинність, якщо предметом неправомірної винагороди є нематеріальні активи, про які ми вели мову в попередньому підрозділі. Оскільки у висновках прийшли до того, що будь-який предмет неправомірної вигоди все ж має майновий характер, і для кваліфікації потребує визначення в грошовому еквіваленті. Відповідно, корисливий мотив за таких умов повною мірою охоплює внутрішню мотивацію суб'єкта означеної категорії злочинів.

На підставі такого розуміння корисливого мотиву відносно до суб'єктів злочинів, що становлять корупційну злочинність, ми можемо чітко окреслити, що коли набуття матеріальних благ або звільнення від обов'язків є лише засобом задоволення потреби, а не самою потребою, то корисливий мотив відсутній. Це є принциповим у кваліфікації

¹ Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань: Казан. ун-т, 1982. С. 45.

щодо всього переліку злочинів, що становлять корупційну злочинність.

М. С. Таганцев зазначав, що злочинне діяння для свого виконання вимагає, за незначним винятком, існування якого-небудь конкретного інтересу, матеріального чи ідеального, у якому проявляється суб'єктивне право або який безпосередньо охороняється нормою.¹

Відносно корупційних злочинів у науковій літературі висловлювалися зауваження, що суб'єктивна сторона цієї категорії злочинів містить у собі особистий інтерес посадової особи, яка керує ним, прагне задовольнити свої потреби чи інтереси третіх осіб. І такий інтерес не обов'язково має бути корисливим.² Така позиція уводить від істинного розуміння суб'єктивної сторони корупційних злочинів, оскільки підміна мотиву злочину інтересом недопустима. Мотив таких злочинів тільки корисливий, який спонукає до вчинення суспільно небезпечного діяння для себе чи для третіх осіб для збагачення чи вигоди, про що ми зазначали раніше. Крім того, у подальших обґрунтуваннях тими ж авторами наголошується, що мотив і мета в корупційних злочинах мають спільну основу. Особа вчиняє корупційні злочини з корисливих мотивів або через особисту зацікавленість і з метою одержати неправомірну вигоду матеріального чи нематеріального характеру або прийняти обіцянку такої вигоди для себе чи третіх осіб, тобто задля задоволення власних корисливих інтересів або ко-

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т. 1. Тула: Автограф, 2001. С. 74.

² Кимлик Р. В. Склад злочинів, пов'язаних з корупцією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 263–265. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Kymlyk.pdf

рисливих інтересів третіх осіб.¹ Це власне підтверджує помилковість заміни корисливого мотиву корисливим особистим інтересом суб'єкта таких злочинів. Не виключено, що за різних обставин при вчиненні корупційних злочинів на перший план можуть виходити особисті мотиви, наприклад бажання допомогти родичу чи знайомому, боягузтво, кар'єризм, помста, заздрість тощо, але саме корисливий мотив повинен бути домінуючим у психічному ставленні суб'єкта до вчинюваного ним корупційного злочину.

Певною мірою обмеження суб'єктивної сторони злочинів, що становлять корупційну злочинність, лише обов'язковою наявністю корисливого мотиву може призвести до декриміналізації певного кола діянь, які до сьогодні кваліфікуються як корисливі злочини, що становлять корупційну злочинність, але насправді винні особи не керуються корисливими мотивами. Такі діяння мають нижчий ступінь суспільної небезпеки, що додаткового обґрунтовує потребу їх виокремлення. Наприклад, дії працівника міліції, який отримує гроші від цивільних осіб на придбання палива для службового автомобіля й виконання функціональних обов'язків, через відсутність належного матеріально-технічного забезпечення роботи органів внутрішніх справ. Подібна до означеної ситуація може скластися в будь-якій іншій державній сфері, де причиною лишається все те ж неналежне фінансування. Як уже зазначали раніше, слід погодитися з позицією С. В. Максимова й інших авторів, які вважають, що спеціальна мета є обов'язковою

¹ Кимлик Р. В. Склад злочинів, пов'язаних з корупцією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 263–265. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Kymlyk.pdf

ознакою суб'єктивної сторони аналізованих злочинів – це прагнення отримати незаконну вигоду для себе або своїх близьких.¹

Як цілком справедливо зазначає А. І. Рарог, що включення спеціальної мети в суб'єктивну сторону конкретного злочину свідчить про цілеспрямоване характері діяння, яке в цьому разі слугує не самоціллю, а способом досягнення того кінцевого результату, який і є метою.² Цей результат, а також саме діяння і його суспільно небезпечні наслідки як спосіб досягнення поставленої мети є для суб'єкта злочину бажаними. Тому слід констатувати, що спеціальна мета діяння сумісна тільки з прямим умислом. Ні необережні злочину, ні злочину з альтернативною формою вини, ні навіть злочину, вчинення яких можливе з будь-яким видом умислу, ніколи не включають до свого складу спеціальної мети, сформульованої законодавцем.³ Розв'язуючи питання про винність посадових осіб, судам слід із достатньою повнотою з'ясовувати питання, що стосуються їх службових повноважень, використання ними свого статусу й пов'язаних з ними можливостей саме в корисливих цілях.

Під час учинення корупційних злочинів із формальними складами винний повинен усвідомлювати те, що він незаконно використовує свій публічний статус або незаконно надає вигоду особі, що володіє публічним статусом, що є суспільно

¹ Максимов С. В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.: ЮринФОР, 2008. С. 56.

² Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве. Саратов: Сарат. ун-т, 1987. С. 38.

³ Григорьев В. А., Дорошин В. В. Коррупционное преступление: понятие, признаки, виды. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2042/>

небезпечним, і бажає вчинити вказане діяння. Здійснюючи розглядаються злочини з матеріальним складом, винний повинен усвідомлювати те, що він незаконно використовує свій публічний статус, що є суспільно небезпечним, передбачати можливість або неминучість настання передбаченого диспозицією відповідної кримінально-правової норми суспільно небезпечного наслідки і бажати його настання.¹

Суб'єктивна сторона злочинів, що становлять корупційну злочинність, характеризується прямим умислом і корисливим мотивом. Специфіка суб'єктивної сторони складу цього злочину полягає в існуванні цільного зв'язку між умислом особи, яка приймає пропозицію, обіцянку або отримує неправомірну вигоду, та умислом того, хто її пропонує або надає. Змістом умислу першого повинно охоплюватися, з-поміж іншого, усвідомлення того, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 369 КК, розуміє сутність того, що відбувається, і усвідомлює факт незаконного одержання службовою особою неправомірної вигоди. Якщо особа, надаючи службовій особі незаконну винагороду, з тих чи тих причин не усвідомлює, що вона дає неправомірну вигоду (наприклад, у зв'язку з обманом чи зловживанням довірою), вона не може нести відповідальність за пропозицію або надання неправомірної вигоди, а службова особа – за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. Дії останньої за наявності для того підстав можуть кваліфікуватися як зловживання владою чи службовим становищем, шахрайство тощо.

¹ Григорьев В. А., Дорошин В. В. Коррупционное преступление: понятие, признаки, виды. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2042/>

4.3. Удосконалення правозастосування щодо кваліфікації корупційних злочинів

У процесі антикорупційної реформи, початком якої умовно є можливим назвати ще 2012 р., було значно посилено кримінальну відповідальність за вчинення корупційних правопорушень. До змісту Особливої частини КК України було включено нові склади корупційних злочинів, було посилено кримінальну відповідальність у частині видів та розмірів санкцій, встановлено неможливість застосування деяких положень до осіб, засуджених за корупційні злочини, інституту звільнення від кримінальної відповідальності або звільнення від покарання та від відбування покарання, розширено коло осіб, до яких застосовуються інші заходи кримінально-правового характеру.

Нагадаємо, вони не можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України), у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47 КК України), у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України), їм не може призначатися покарання більш м'яке, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), суд неправомочний звільнити таку особу від покарання у зв'язку із втратою су спільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України), звільнити від відбування покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75, ст. 79 КК України) або на підставі амністії (ч. 4 ст. 86 КК України). Окрім того, підвищено строки фактичного відбуття покарання, призначеного судом за корупційний злочин, для умовно-дострокового звільнення (ст. 81 КК України), заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), помилування

(ч. 3 ст. 87 КК України), судимість за вчинення корупційного злочину не може бути достроково знята судом (ч. 2 ст. 91 КК України).

Утім за результатами вивчення інформації з Єдиного реєстру судових рішень фахівцями громадської організації «*Transparency International Україна*», які проаналізували близько 1000 справ за ст. 368 («Прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовою особою») КК України за період з березня 2014-го по лютий 2016 р., встановлено, що лише п'ята частина чиновників (19 %), яких судили за вимагання чи отримання хабара, опинилася за ґратами; 9 % підсудних було виправдано; 38 % отримали випробувальний термін; 34 % злочинців було оштрафровано – середня сума штрафу ледь перевищила 20 тис. грн.¹ Так само проектом «Наші гроші» було проаналізовано 819 вироків судів першої інстанції за період з 1 липня 2015-го по 30 червня 2016 р. щодо 952 осіб у справах про найбільш поширені корупційні злочини (статті 191, 364, 368, 369, 369-2 КК України). Зокрема, 128 осіб засуджено до позбавлення волі (53 – на строк понад 5 років), 300 осіб звільнено від відбування покарання з випробуванням, ще 25 осіб звільнено від відбування покарання на підставі Закону України про амністію, і 11 – з інших підстав, як-от закінчення строків давності.² Однак заради об'єктивності слід зважати на те, що значна частина злочинів із проаналізованих вибі-

¹ Штрафи за хабарництво менші за хабарі, а за ґратами – лише п'ята частина корупціонерів. *Transparency International Україна*. URL: <https://ti-ukraine.org/infographics/shtrafy-za-habarnytstvo-menshi-za-habari-a-za-gratamy-lyshe-p-yata-chastyna-koruptsioneriv>

² Прокурори і корупціонери: річний зріз. *Наші гроші*: [сайт]. URL: <http://nashigroshi.org/2016/09/01/prokurory-i-koruptsionery-richnyj-zriz/>

рок і у першому, і у другому дослідженні були вчинені до того, як набрали чинності суворі кримінально-правові обмеження для корупціонерів.¹

Станом на 30 червня 2017 р. в роботі детективів НАБУ було 66 проваджень стосовно 61 особи. Вони були відкриті за статтями 368-2 та 366-1 КК України. 19 липня 2017 р. детективи Бюро повідомили колишньому голові одного з міських судів Луганської області про підозру у вчиненні правопорушень, передбачених ст. 366-1 («Декларування недостовірної інформації») та ч. 2 ст. 368-2 («Незаконне збагачення») ККУ. Це – перше повідомлення про підозру серед усіх кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких НАБУ та САП здійснюють на підставі аналізу даних в електронних деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.²

Саме детективи НАБУ вперше в історії незалежної України повідомили про підозру чинному Голові Державної фіскальної служби, чинному Голові Центральної виборчої комісії, очільнику Рахункової палати. Утім результатом роботи НАБУ і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури за 2016–2017 рр. є всього 16 обвинувальних вироків, які набрали законної сили.³ Більшість із них – угоди про визнання винуватості з другорядними учасниками корупційних схем, укладені слідством в обмін на свідчення та/або компенсацію шкоди, завданої державі. Ефективність НАБУ за цим критерієм, залежить від того, що влада не забезпечила

¹ Гладун О. Феномен протидії корупції в Україні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 18.

² Звіт І півріччя 2017 року. *Національне антикорупційне бюро України*: [сайт]. URL: <http://www.nabu.gov.ua>

³ Там само.

головного – можливостей для швидкого, професійного та неупередженого прийняття рішень у судах.

На окрему увагу заслуговує механізм оцінювання ефективності діяльності антикорупційних органів. Однак досі не є предметом обговорення проблема перебування Національного бюро за межами єдиної системи звітності органів досудового розслідування. Незважаючи на положення ст. 38 КПК України, згідно з якою підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України віднесено до органів досудового розслідування, статистичні дані щодо їх роботи включаються до письмового звіту про діяльність Національного бюро, що формується відповідно до ст. 26 Закону України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України». На відміну від інших органів досудового розслідування, на вказані підрозділи Національного бюро не поширюються вимоги державної статистичної звітності з формами № 1-СЛ «Про роботу органів досудового розслідування» та № 1-СЛМ «Основні показники роботи органів досудового розслідування», що є одним із недоліків інформаційно-аналітичного забезпечення протидії корупційній злочинності.

Відсутність об'єктивних даних про реальний стан протидії корупції не меншою мірою зумовлена застарілою системою обліку кримінальних й адміністративних корупційних правопорушень. Інструкція про порядок обліку кримінальних й адміністративних корупційних правопорушень затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх прав, Служби безпеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22 квітня 2013 р. № 52/394/172/71/268/60.

Проте, як бачимо, її дія не поширюється на таких спеціально уповноважених суб'єктів у сфері запобігання корупції, як Національне агентство з питань запобігання корупції та Національне антикорупційне бюро України. Відтак показники їхньої роботи не відображаються в статистичній звітності «Про стан протидії корупції» форми № 1-КОР, що зумовлює неповноту означених у ній відомостей, а це єдиний спеціалізований загальнодержавний звіт в окресленій сфері.

Досі не вжито потрібних заходів для початку функціонування Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, формування та ведення якого передбачено в ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції». Натомість згідно з п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 171 Міністерство юстиції України продовжує здійснення повноважень щодо забезпечення ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення.¹

Більшість корупційних злочинів передбачає в санкціях статей, як додаткове покарання, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У разі відсутності такого виду покарання в санкції статті воно може бути призначено судом за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 55 КК України).

¹ Гладун О. Феномен протидії корупції в Україні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 19–20.

Деякі санкції статей за корупційні злочини передбачають можливість призначення одразу двох додаткових покарань – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію або штраф (статті 364, 368-2 КК).

Уваги заслуговують передбачені Кримінальним Кодексом застереження, що унеможливають застосувати до особи, яка вчинила корупційний злочин, багатьох положень про звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування, певних положень, що покращують становище особи при призначенні покарання.

Так, на осіб, що вчинили корупційний злочин, не поширюються, передбачені чинним КК України гарантії, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності: положення ст. 45 КК України – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям; ст. 46 КК України – у зв'язку з примиренням винного з потерпілим; ст. 47 КК України – у зв'язку з передачею особи на поруки; ст. 48 КК України – у зв'язку зі зміною обстановки.

Унаслідок унесення змін до розділу XII КК України, відповідно до ч. 4 ст. 74 КК особу, яку засуджено за корупційний злочин, неможливо звільнити від відбування покарання за вироком суду, якщо така особа вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та може бути визнано що з урахуванням бездоганної поведінки й сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Так само неможливим стало застосування до осіб, засуджених за корупційні злочини, звільнення від відбування покарання з випробуванням, про

що свідчить застереження в ч. 1 ст. 74 КК України. На підставі ч. 1 ст. 79 КК України звільнення від відбування покарання з випробуванням не можна застосувати в тому числі й до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років, якщо вони вчинили корупційний злочин.

Певних змін для осіб, засуджених за корупційні злочини, зазнали положення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. З урахуванням прямих застережень п. 1 ч. 3 ст. 81 КК України, особу не може бути достроково звільнено після фактичного відбуття засудженим не менше як половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо особа вчинила корупційний злочин. Особа засуджена за корупційний злочин, має право клопотати про застосування до неї умовно-дострокового звільнення лише після фактичного відбуття не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний злочин середньої тяжкості, умисний тяжкий злочин (п. 2 ч. 3 ст. 81 КК України).

Відповідно до ч. 4 ст. 82 КК України заміна невідбутої частини покарання більш м'яким особам, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі, може бути застосована після фактичного відбуття засудженим не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційний злочин середньої тяжкості. Положення про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким особам при фактичному відбуванні не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості не застосовується до осіб, засуджених за корупційні злочини.

Змін зазнав також і порядок застосування амністії та помилування до осіб, засуджених за вчинення корупційних злочинів. Відповідно до ч. 4 ст. 86 КК України особи, визнані винними у вчиненні корупційних злочинів, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Означені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, установлених ч. 3 ст. 81 КК України.

Аналогічне положення ч. 4 ст. 87 КК України: особи, засуджені за вчинення корупційних злочинів, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, установлених ч. 3 ст. 81 КК України.

При призначенні покарання до осіб, які вчинили корупційні злочини, неможливо застосувати положення ст. 69 КК України про призначення м'якшого покарання, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК України за відповідний злочин, навіть за наявності всіх потрібних підстав, визначених ч. 1 ст. 69 КК.

Особливий порядок для осіб, засуджених за корупційні злочини, встановлений і для порядку зняття судимості. Так, відповідно до ч. 2 ст. 91 КК України зняття судимості до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК України, не допускається у випадках за корупційні злочини.

Окрім цього, вчинення корупційних злочинів може бути підставою застосування спеціальної конфіскації та заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Кваліфікація злочинів – складний процес, який підпорядковується численним законам і правилам. У практичній діяльності найбільші труднощі виникають при кваліфікації діяння в ситуаціях конкуренції кримінально-правових норм.¹ Конкуренція або суперництво в кримінальному праві виникає тоді, коли одне вчинене злочинне діяння підпадає під ознаки двох або більше норм. У цій ситуації постає проблема вибору норми.

Для злочинів, що становлять корупційну злочинність, існування проблеми вибору норми при кваліфікації діянь нагальна. Оскільки останнім часом антикорупційне законодавство постійно змінюється, що свідчить про відсутність усталеного досвіду правозастосовчої практики. З урахуванням того, що останні зміни до законодавства ще набирають сили (низка законів України у антикорупційній сфері, прийнятих 14 жовтня 2014 р.), не існує відповідних Постанов Пленуму ВСУ.

Тому характеристика правозастосовчої практики щодо корупційних злочинів передовсім стосується застосування норм про хабарництво та деяких складів службових злочинів. Такий аналіз є науковим тлумаченням нових кримінально-правових норм в антикорупційній сфері.

Саме з огляду на такий стан у вітчизняному законодавстві щодо протидії корупційним злочинам, ми і запропонували перелік складів злочинів за КК України, які слід визнавати безпосередньо, опосередковано або умовно корупційними злочинами. Наведені в попередніх підрозділах результати

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник/ кол. авторів А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. С. 24.

досліджень засвідчили, що для визнання злочину корупційним обов'язковою умовою є наявність пропозиції, обіцянки, отримання чи пропонування неправомірної вигоди.

Відповідно для формулювання правильних підходів у кваліфікації означеного виду суспільно небезпечних діянь їх юридична оцінка неодмінно має містити посилання на статті 368–368-4 або ст. 369 КК України, і ту статтю КК України, ознаки складу злочину якої є в конкретному випадку.

Отже, нами доводиться загальність норми ст. 368 КК України для службових осіб та статті 368-2, 368-3, 368-4, 369 КК України, як це має місце при кваліфікації незакінчених злочинів чи певної форми співучасті, з обов'язковим посиланням на норми Загальної частини кодексу – статті 14, 15 та 27 – відповідно. Своєю чергою, така позиція потребує змін щодо місця розміщення статтей 368–368-4 та 369 КК України саме в Загальній частині указанного кодексу.

Тому основна характеристика правозастосовчої практики приділена саме особливостям кваліфікації за ст. 368 КК України як фундаментальної норми у визначенні кримінально-караної корупційної поведінки суб'єкта злочину. Слід зауважити, що вчинені суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368 КК, дії можуть бути і цілком законними (входити до його компетенції, здійснюватися в установленому порядку тощо), і незаконними. У разі, коли неправомірну вигоду отримано за законні дії або за такі протиправні дії по службі, що утворюють дисциплінарний проступок, винний несе відповідальність тільки за ст. 368 КК. Якщо скоєні службовою особою у зв'язку з отриманням неправомірної вигоди дії самі є злочинними (зло-

вживання владою або службовим становищем, службове підроблення, постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення ухвали або постанови тощо), вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду – це згода (погодження, виявлення готовності) службової особи на передачу або надання їй обіцяної неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє таку вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Власне прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду може бути здійснене в будь-якій формі (конклюдентними діями, усно, письмово, телефоном, СМС-повідомленням тощо). Способи вчиненого діяння на кваліфікацію злочину не впливають. Приймаючи пропозицію чи обіцянку надати неправомірну вигоду, винний так би мовити «укладає попередню угоду» щодо її отримання з особою, яка пропонує чи обіцяє таку вигоду. Отож створюються умови для подальшого безпосереднього та безперешкодного отримання неправомірної вигоди (на цьому етапі між службовою особою та особою, яка пропонує чи обіцяє неправомірну вигоду, не виключається коригування суми, форми чи виду зазначеної вигоди, місця, строків та адресатів її майбутнього одержання тощо).

Предмет неправомірної вигоди може бути направлено поштою, внесено на особистий рахунок у банку. Він також може передаватися в більш завуальованій формі, наприклад, навмисний програв грошей у карти, передавання грошей, майна у вигляді подарунку, давання грошей у борг без по-

дальшого повернення, продаж цінного майна за безцінь, і, навпаки, придбання майна, яке не становить цінності, за велику грошову суму.¹

Отримання неправомірної вигоди – це прийняття службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів через своє службове становище.

Отримання службовою особою неправомірної вигоди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протегування чи потурання, за вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції, також слід розцінювати як отримання неправомірної вигоди. Дії винних належить визнавати наданням і отриманням неправомірної вигоди й у тих випадках, коли умови отримання відповідних матеріальних цінностей або послуг хоча спеціально й не обумовлювались, але учасники злочину усвідомлювали, що особа надає неправомірну вигоду для задоволення тих чи тих власних інтересів або інтересів третіх осіб.

Способи отримання неправомірної вигоди можуть бути різними й для кваліфікації цього злочину значення не мають, однак можна вирізнити дві основні форми його вчинення:

¹ Томма Р. П., Варивода В. І. Характеристика фактів одержання неправомірної вигоди державними службовцями. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 166–170. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/31.pdf

1) просту (полягає в безпосередньому наданні неправомірної вигоди службовій особі, її близьким родичам чи членам сім'ї, передачі її через посередника чи третіх осіб);

2) завуальовану (факт отримання неправомірної вигоди маскується під зовні законну угоду та виглядає як цілком законна операція: укладення законної угоди, нарахування й виплата заробітної плати чи премії, оплата послуг, консультації, експертизи тощо). Якщо встановлено, що неправомірну вигоду було передано в завуальованій формі, слід зазначити про це у відповідних матеріалах кримінального провадження і навести докази, на підставі яких зроблено висновок, що гроші, матеріальні цінності чи послуги були передані або надані службовій особі як неправомірна вигода та те, що це усвідомлювали і той, хто її надав, і той, хто отримав.

Відповідальність за злочин, передбачений ст. 368 КК, настає тільки за умови, якщо службова особа прийняла пропозицію чи обіцянку надати їй неправомірну вигоду або отримала таку вигоду за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто її пропонує чи надає, або третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. При цьому вчинення чи невчинення службовою особою відповідних дій перебуває за межами об'єктивної сторони цього злочину, а отже кримінальна відповідальність настає незалежно від того, до чи після вчинення цих дій, зокрема, було отримано неправомірну вигоду, була чи не була вона обумовлена до їх вчинення, виконала чи не виконала службова особа обумовлене, збиралася чи ні вона це робити.

Третя особа, в інтересах якої винний за неправомірну вигоду має вчинити певні дії з використан-

ням наданої йому влади чи службового становища, – це будь-яка фізична (крім того, хто пропонує або надає неправомірну вигоду) або юридична особа. Якщо встановлено, що службова особа давала згоду на прийняття неправомірної вигоди її родичами чи близькими або була поінформована про надання їм матеріальних цінностей чи послуг матеріального характеру, при цьому не вжила заходів до їх повернення, вчинене слід визнати одержанням неправомірної вигоди. Отже, склад злочину, передбаченого ст. 368 КК, матиме місце не лише тоді, коли службова особа отримала неправомірну вигоду для себе особисто, а й тоді, коли вона отримала її для близьких їй осіб. При цьому не має значення, як фактично було використано предмет неправомірної вигоди.

Якщо ж службова особа, вчиняючи будь-які дії, використовує не можливості, пов'язані з її посадою, а, наприклад, особисте знайомство, дружні, а не службові зв'язки тощо, то в її діях відсутній склад злочину, передбачений ст. 368 КК. Не буде складу цього злочину, наприклад, і у випадку одержання неправомірної вигоди не у зв'язку з реалізацією можливостей, обумовлених посадою, а за виконання суто професійних функцій (наприклад, вручення матеріальних цінностей чи грошей лікареві за вдало проведену операцію). Останній приклад підлягає кваліфікації за ст. 354 КК України, оскільки суб'єктом є неслужбова особа (лікар).

Не є кримінально-караним отримання службовою особою подарунків не за певні дії по службі, а з метою підлабузництва, для встановлення з нею «добрих» стосунків. Вручення забороненого законом дарунка відрізняється від обіцянки, пропозиції чи надання неправомірної вигоди відсутністю

мети схилити особу, яка отримала дарунок, до протиправного використання наданих їй службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей. У такому разі, залежно від розмірів подарунків може мати місце злочин за ст. 368-2 КК України.

Злочин, передбачений ст. 368 КК України, закінчений із моменту, коли службова особа прийняла пропозицію чи обіцянку надати їй або третій особі неправомірну вигоду, і той, хто її пропонував або обіцяв, усвідомив надану йому службовою особою згоду (ч. 1), або коли службова особа отримала неправомірну вигоду чи тільки її частину (ч. 2). Отже, склад цього злочину усічений (ч. 1 ст. 368 КК) або формальний (частини 2–5 ст. 368 КК). Для кваліфікації злочину не має значення, чи прийняла службова особа пропозицію (обіцянку) надати їй неправомірну вигоду. Якщо вона лише створювала умови для прийняття нею пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду (наприклад, обговорювала суму неправомірної вигоди або визначала місце та час її отримання) або вчинила певні дії, що були спрямовані на її прийняття, однак не отримала неправомірну вигоду із причин, які не залежали від її волі (наприклад, унаслідок вручення замість грошей, т. зв. «ляльки» – бутяфорії, паперових предметів, що імітують справжні гроші), то вчинене в першому разі є готуванням до прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду, а в іншому – замахом на її отримання. При цьому слід мати на увазі, що готування до злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК, раніше не було кримінально-караним, оскільки належало до злочинів невеликої тяжкості. Проте зміни, які вносилися до означеної статті, у т. ч. стосувалися і покарання, нині злочин передбачений ч. 1 ст. 368 КК

належить до злочинів середньої тяжкості (ч. 2 ст. 12 КК) і тому готування до нього тягне за собою кримінальну відповідальність. Прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду або отримання її від того, хто діє з метою викриття такої особи і звільняється від кримінальної відповідальності з передбачених законом підстав, є закінченим складом злочину і кваліфікується залежно від обставин кримінального провадження за відповідною частиною ст. 368 КК.

Дії службової особи, яка, одержуючи гроші чи інші цінності начебто для передачі іншій службовій особі як неправомірну вигоду, мала намір їх привласнити, слід кваліфікувати не за ст. 368 КК, а за відповідними частинами статей 190 і 364 КК як шахрайство і зловживання владою чи службовим становищем, а за наявності для того підстав – і за відповідними частинами статей 27, 15 та 369 КК як підбурювання до замаху на пропозицію або надання неправомірної вигоди. Особа, яка в такому разі пропонує або надає неправомірну вигоду, несе відповідальність за замах на злочин, передбачений ст. 369 КК.

Прийняття пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди службовою особою, є злочином у сфері службової діяльності, а його суб'єкти – тільки службові особи. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за таке діяння потрібно повно та всебічно дослідити всі обставини справи: з'ясувати службове становище особи, місце її роботи, коло повноважень, поведінку до вчинення злочину, мотиви, мету, характер учинених дій, наявність причинного зв'язку між службовим становищем особи, протиправним використанням службових повноважень та наслідками, що могли

настати внаслідок використання цих повноважень чи можливостей службового становища.

Одні з останніх змін, унесених до ст. 368 КК України, є саме нові положення щодо визначення статусу службової особи та її становища. Примітка до означеної норми отримала нову редакцію, про що йшлося в попередньому підрозділі.

Проте окремо слід зауважити, що відповідальне (особливо відповідальне) становище службовця за ст. 368 КК України стосується і ознак суб'єкта, і ознак самого діяння. Кваліфікуючі ознаки матимуть місце не тоді, коли службова особа, яка займає відповідне становище просто отримує неправомірну вигоду, а в тому разі, коли вона отримує винагороду за виконання чи невиконання саме тих функцій, які визначають її як таку, що займає відповідальне чи особливо відповідальне становище.

Відповідальність за отримання неправомірної вигоди настає лише за умови, що службова особа отримала її за виконання чи невиконання таких дій, які вона могла або повинна була виконати з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але для вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів на підставі свого службового становища.

Трапляються випадки, коли при наявності законних підстав особу не визнають такою, що займає відповідальне становище. Так, службовця, що працює на посаді, яка відповідає 13 рангу 6 категорії державного службовця, органи прокуратури та Шевченківський районний суд м. Києва помилково не віднесли до службової особи, яка займає відповідальне становище. У подальшому таку помилку

не мав змоги виправити Верховний Суд України, оскільки винному не пред'являлось обвинувачення в тому, що він, одержуючи хабара, займав за посадою відповідальне становище.¹ Наведені дані свідчать про ігнорування в деяких випадках правоохоронними органами вимоги належної вмотивованості наявності чи відсутності цієї кваліфікуючої ознаки. Крім того, у переважній більшості справ суди та органи слідства не обґрунтовують посиленнями на законодавство віднесення становища службовця до відповідального, а обмежуються лише констатацією цієї обставини, що також недопустимо.

Досліджуючи емпіричну базу судових рішень, зазначимо, що мотивування даної кваліфікуючої ознаки може мати вид запропонований у постанові Судової палати в кримінальних справах Верховного Суду України від 25 квітня 2013 р., справа № 5-5кс13. Нормативно встановлена заборона отримувати незаконну винагороду, визначення якої міститься в ст. 368 КК, передбачає, що представник влади, одним із яких є суддя, обіймаючи, наприклад, посаду голови апеляційного суду, не вправі отримувати будь-якої винагороди у зв'язку зі здійсненням своїх службових повноважень. Це законодавче положення означає, що кримінальна відповідальність за порушення цієї заборони настає в тому разі, коли особа, яка дає неправомірну винагороду голові апеляційного суду, усвідомлює, що дає його саме такій особі, й у зв'язку з можливостями цієї посади, а особа, яка отримує незаконну

¹ Михайленко Д. Г. Кваліфікація одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр./керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса: Фенікс, 2009. Вип. 37. С. 111.*

винагороду, розуміє (не може не розуміти) значущість займаної нею посади, її статусність та можливість; вагомість цієї посади у сприйнятті особою, мету, яку переслідує остання, та її віру у те, що ця мета буде досягнута у зв'язку з можливостям посади, яку обіймає службова особа.¹

Наприклад у Висновках Верховного Суду України, викладених у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 р., за I півріччя 2013 р. від 1 серпня 2013 р. зазначено, що відповідно до ст. 28 Закону України від 7 лютого 2002 р. «Про судоустрій України», чинного на момент вчинення злочину, голова апеляційного суду був наділений рядом повноважень, природа та сукупність яких позиціонувала його як керівника інституції і визначала першість у ієрархічній структурі цієї інституції. Повноваження такої посади, а також її можливості усвідомлювала і особа, яка обіймала цю посаду, і особи, які зверталися до неї.²

При буквальному тлумаченні може скластися враження, що кваліфікація за ст. 368 КК України матиме місце незалежно від того, за яку діяльність службовець отримав неправомірну вигоду, важливо лише встановити, що він при цьому займав відповідальне (особливо відповідальне) становище.

Утім наведемо приклад суддівської практики, за яким у заяві про перегляд судового рішення

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

² Там само.

касаційного суду її автор переконував у тому, що особа, яка обіймає посаду сільського голови, не повинна нести кримінальної відповідальності за неправомірну вигоду, отриману нею за вчинення певного роду дій, які вона, з огляду на коло службових повноважень та службове становище займаної нею посади, не могла вчинити. Зокрема, ішлося про сприяння зацікавленим особам в отриманні земельної ділянки, стосовно якої сільський голова не мав повноважень, і рішення про передачу у її власність, прийняття якого перебувало в компетенції голови районної державної адміністрації (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 30 травня 2013 р., справа № 5-14кс13).¹

У контексті конкретних фактичних обставин справи було зроблено висновок, що одержання грошей за виготовлення клопотання на ім'я голови районної державної адміністрації з проханням виділити земельну ділянку для ведення садівництва та висновку про погодження проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок у власність громадян України для ведення індивідуального садівництва, завірення викопіювань ділянок, використання авторитету займаної посади, які у загальному підсумку стали тією необхідною і обов'язковою сукупністю дій, що забезпечили настання злочинного результату, підпадає під ознаки одержання хабара (неправомірної вигоди) і мають кваліфікуватися як злочин, передбачений ст. 368 КК.²

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

² Там само.

Особами, які займають відповідальне (особливо відповідальне) становище, не можуть визнаватися службові особи державних підприємств, що викликає справедливі зауваження в юридичній літературі, адже керівник навіть великого і стратегічного держпідприємства, за жодних умов не може бути визнаний таким, що займає відповідальне становище, у той час, коли такою особою є простий спеціаліст обласної державної адміністрації. Наведене свідчить про потребу вдосконалення положень КК України, а саме сформулювати дані кваліфікуючі ознаки у ч. 2 та ч. 3 ст. 368 КК так: прийняття пропозиції, обіцянки або отримання службовою особою неправомірної вигоди за виконання чи невиконання визначеної дії з використанням відповідального службового становища (ч 2 ст. 368 КК) чи з використанням особливо відповідального службового становища (ч. 3 ст. 368 КК).

Реалізація викладених пропозицій дасть змогу визнавати службовими особами, які займають відповідальне (особливо відповідальне) становище осіб, тих, які не обіймаючи посади виконують особливо значущі функції, а також службовців державних підприємств, оскільки суд у кожному конкретному разі зможе справедливо оцінити значущість їх діяльності за отриману неправомірну вигоду і в разі потреби прирівняти їх до відповідної категорії службовців.

Зрозуміло, що є потреба роз'яснення судам України про можливість та підстави прирівнювання того чи того службовця до відповідної категорії посад. Правильне й ефективне застосування будь-якого закону багато в чому залежить від точності наведених у ньому положень та формулювань, чіткості вжитих понять і термінів. Питання про

потребу ретельної роботи над стилем і мовою законодавства порушують науковці давно. Саме в постановах Пленуму Верховного Суду України насамперед роз'яснено положення законодавства, узагальнено судову практику, обґрунтовано чимало рекомендацій, тому й якість цих постанов з огляду на мовно-фахове тлумачення понять, коментування положень, на бездоганність стилістичного викладу становить виняткову актуальність.

Наприклад, як кваліфікувати дії посадових осіб, які отримують винагороду не для особистого збагачення, а в інтересах тієї установи, де вони працюють, і чи належить цей злочин до корупційного? Саме Постанова Пленуму ВСУ має містити такі роз'яснення і тлумачення, проте без однозначності в положеннях КК України не можна очікувати на позитивний результат у правозастосовчій практиці, оскільки означені постанови не мають сили закону.

Зокрема, для кваліфікації корупційних злочинів у ст. 368 КК України потрібно зазначити про наявність корисного мотиву. Саме за цією суб'єктивною ознакою справді можна розмежовувати суміжні склади корупційних злочинів. Крім того, в обґрунтування визначального значення корисного мотиву для цих злочинів, ми наводили тлумачення поняття *користь*. Воно охоплює своїм змістом жагу до збагачення і для себе, і для інших, є проявом потягу до накопичення, який не можна сплутати з іншими мотивами, якими може керуватися суб'єкт як-то кар'єризм, страх покарання, помста тощо.

На нашу думку, вказувати корисливий мотив у всіх корупційних складах злочинів, які наведено в переліку, недоцільно й нелогічно. Вони (як будь-які інші ознаки – форми та види вини, способи вчинення, інші кваліфікуючі обставини) вводяться

в диспозиції статей тільки тоді, коли потрібно обмежити кримінальну відповідальність за те чи те діяння, мотивоване тільки означеним спонуканням. Відповідно, саме ті прямо корупційні злочини, які в диспозиціях містять поняття *неправомірна вигода* чи *підкуп* – статті 354, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 КК України, мають обов'язково містити вказівку на кваліфікацію діянь при наявності корисливого мотиву суб'єкта злочину.

Особливо увагу слід приділити додатковим кваліфікаційним ознакам корупційних діянь, провідне місце серед яких має посісти тривалість та системність вчинення корупційних злочинів. Тобто системне, впродовж тривалого часу, вчинення одного корупційного злочину або декількох різних корупційних злочинів, що, однак, покриваються межами компетенційного навантаження посадової особи, слід вважати обставиною, що обтяжує покарання.

Оскільки від розміру неправомірної вигоди залежить кваліфікація злочину, предмет такого роду вигоди повинен отримати грошову оцінку в національній валюті України. Це потрібно і у випадках, коли як неправомірну вигоду було передано майно, яке з тих чи тих причин не купувалося (викрадене, подароване, знайдене тощо). Під час визначення вартості предмета неправомірної вигоди слід виходити з мінімальних цін, за якими в даній місцевості на час вчинення злочину можна було вільно придбати річ або отримати послуги такого ж роду та якості.¹

¹ Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

Як відомо, мінімального розміру неправомірної вигоди немає. Відтак кваліфікація вчиненого за ст. 368 КК має бути здійснена відповідно до конкретних обставин кримінального провадження та з урахуванням положень про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК). Прийняття службовою особою пропозиції, обіцянки або отримання неправомірної вигоди (а також пропозиція або надання такої вигоди службовій особі), формою якої є заборонені предмети (наприклад, вогнепальна, крім гладкоствольної мисливської, холодна зброя, бойові припаси або вибухові речовини, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, отруйні чи сильнодіючі речовини тощо), утворює сукупність злочинів і кваліфікується за відповідною частиною статей 368 чи 369 і тією статтею (частиною статті) КК, якою передбачена відповідальність за незаконне поводження із забороненими предметами.¹

Дискусійні на сьогодні питання змістового наповнення статей КК України та правозастосовчої практики щодо кваліфікації злочинів, які становлять корупційну злочинність. На думку деяких учених, протидія корупції зводиться до «сліпого» маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) і хаотичних дій у «вдосконаленні» інституцій (органів) кримінальної юстиції. Більш ніж двадцятирічний досвід такої

¹ Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

протидії свідчить про її безплідність і безперспективність.¹

Дії особи, яка сприяла у вчиненні злочину, передбаченого ст. 368 КК, або організувала цей злочин, або підбурила до його вчинення, належить кваліфікувати як співучасть у прийнятті пропозиції, обіцянки або отриманні неправомірної вигоди службовою особою. Питання про кваліфікацію дій співучасника слід розв'язувати з урахуванням спрямованості його умислу виходячи з того, у чиїх інтересах, на чий стороні й за чиєю ініціативою він діяв – того, хто дав, чи того, хто отримав неправомірну вигоду. Зокрема, якщо неправомірну вигоду отримує службова особа через посередника, який діє на її боці, то дії такого посередника кваліфікують як пособництво в отриманні неправомірної вигоди – за ч. 5 ст. 27 і відповідною частиною (крім ч. 1) ст. 368 КК, якщо тільки він не був співвиконавцем скоєного (відповідною службовою особою, яка використовувала надану їй владу чи службове становище).

Отримання неправомірної вигоди, скоєне за попередньою змовою групою осіб, тобто якщо у вчиненні отримання неправомірної вигоди як співвиконавці брали участь дві й більше службові особи, які заздалегідь, тобто до його початку, домовилися про це (і до, і після надходження пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду, але до її отримання). Домовленість (змова) при вчиненні цього злочину – це передусім згода на спільне з іншими службовими особами використання наданої влади чи службового становища для отримання

¹ Костенко О. Як боротися з корупцією. *Віче*. 2008. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/1105/>

однієї або декількох форм (предметів) неправомірної вигоди.

Співвиконавцями слід уважати тільки службових осіб, які отримали неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення дій, які кожна з них могла або повинна була вчинити з використанням влади чи службового становища. Не є учасниками групового отримання неправомірної вигоди посередники в цьому злочині, які виступають лише пособниками в отриманні неправомірної вигоди певною службовою особою. Для кваліфікації отримання неправомірної вигоди як учиненої за попередньою змовою групою осіб не має значення, як були розподілені ролі між співвиконавцями, чи всі вони повинні були вчиняти або не вчиняти дії, обумовлені з тим, хто надав неправомірну вигоду, чи усвідомлював він, що в отриманні неправомірної вигоди беруть участь декілька службових осіб. При цьому злочин вважається закінченим із моменту, коли неправомірну вигоду прийняв хоча б один із співвиконавців.

Службова особа, яка отримала неправомірну вигоду без попередньої домовленості з іншою службовою особою, а після цього передала тій її частину, несе відповідальність за сукупністю злочинів – отримання неправомірної вигоди та її надання (статті 368, 369 КК України).

Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, які свідчать про підвищену суспільну небезпечність отримання неправомірної вигоди (наприклад, поєднане з вимаганням неправомірної вигоди, її значний, великий або особливо великий розміри, відповідальне чи особливо відповідальне становище службової особи, яка її отримала, тощо), належить ставити у вину і співучасникам, якщо ці ознаки охоплювалися їхнім умислом.

Якщо за умислу службової особи на отримання неправомірної вигоди у значному, великому або особливо великому розмірі вона отримала лише частину обумовленої неправомірної вигоди з причин, що не залежали від її волі, вчинене належить кваліфікувати як замах на отримання неправомірної вигоди в розмірі, який охоплювався її умислом.

По справі Бориспільського міськрайонного суду Київської області № 1-4/12 1/359/1/2013 2013 р. щодо Коровнікова В. П., Коломійця В. В. за ч. 3 ст. 368 КК України, апеляційним судом Київської області зазначено, що згідно з вимогами ст. 62 Конституції України, обвинувачення не може ґрунтуватись на припущеннях, а тому суд не може припускати максимальний граничний розмір суми, якою хотіли заволодіти підсудні чере шахрайство, оскільки таке припущення має ґрунтуватись на показах свідків Болгаріна та Карпця, які вони дали в судовому засіданні, які в частині визначення максимально граничної суми, потрібної для передачі підсудним є за своєю суттю плутаними і такими, що суперечать собі.¹

При визначенні вартості предмета неправомірної вигоди у правозастосовчій практиці слід виходити з мінімальних цін, за якими в даній місцевості на час вчинення злочину можна було вільно придбати річ або отримати послуги такого ж роду та якості. Ці положення зазначено в Постанові

¹ Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Бориспільський міськрайонний суд Київської області*. 2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5.¹

Утім, як вже зазначено раніше, цих положень для слідчо-суддівської практики недостатньо. На сьогодні без відповіді, зокрема, такі питання, чи можливо, що особа, яка надає неправомірну вигоду, нічого не сплачує за виконану на його прохання третьою особою на користь посадовця роботу, послугу? Поряд із цим, як обраховувати вартість отриманої неправомірної вигоди: виходячи з об'єктивної вартості послуги, роботи або виходячи із затрат особи, яка їх замовляла?²

При цьому слід розмежовувати, який предмет неправомірної вигоди може бути обраховано, а який має нематеріальний характер, і вартісна характеристика встановлюватиметься на підставі висновків експертів. Наприклад, якщо посадова особа за певні дії зажадає від відомого естрадного виконавця безкоштовно заспівати на дні народження посадовця, то в разі виконання домовленостей співаком, чиновник отримує вигоду майнового характеру в сумі – скільки коштує такий виступ. Якщо цей співак на банкетах тощо не виступає, то слід керуватися розцінками на подібні послуги, які надають артисти такого ж рівня. Натомість якщо посадова особа просто попросить прийти цього співака на день народження як почесного гостя, то це не може бути оцінено як неправомірна вигода. Вигоди майнового характеру можуть надаватися

¹ Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5: [сайт]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>

² Яни П. Выгоды имущественного характера как предмет взятки. *Законность*. 2009. № 1. URL: <http://ug-pravo.ru/articles/298/>

безкоштовно, але підлягають оплаті, зниження вартості майна, яке приватизується, зменшення орендних платежів, відсоткових ставок за користування банківськими позиками.¹

Отже, розмір неправомірної вигоди, залежить не від витрат особа, яка надавала її, а від вартості самого предмета. Отримуючи майнову вигоду, чиновник не придбає майно, а звільняється від матеріальних витрат. Це поняття *звільнення від матеріальних витрат, зобов'язань* відомо нам з роз'яснень корисного мотиву вбивства.²

Коли посадова особа отримує як неправомірну вигоду майно за заниженою ціною, то предметом неправомірної вигоди в такому разі слід визнавати не саме це майно, а різницю між його фактичною вартістю і тими коштами, які посадовець за нього віддає. Предметом неправомірної вигоди є необґрунтовано заощаджені посадовою особою кошти.

Якщо в послуги немає об'єктивної, нормативно визначеної вартісної характеристики? Наприклад, влаштування посадовця або його близьких на роботу з вищою зарплатою; сплачені посадовцем за номінальною ціною товари чи послуги (Б. Волженкін як приклад наводить випадки виділення земельної ділянки в престижному районі, позачерговий ремонт квартири тощо) або послуги нематеріального характеру – як-то схвальний письмовий відгук про наукову роботу або заохочення по службі у вигляді почесної грамоти.³

¹ Яни П. Выгоды имущественного характера как предмет взятки. *Законность*. 2009. № 1. URL: <http://ug-pravo.ru/articles/298/>

² Там же.

³ Волженкин Б. В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2005. С. 79.

Перевага має бути визнана майновою, коли в ситуації, що склалася, посадова особа мала б сплачувати за таку послугу, якби не надавалась як винагорода за дії (бездіяльність) за посадою (пов'язані з посадою). При цьому не має значення для кваліфікації чи має послуга у принципі будь-яку об'єктивну вартість, навіть нормативно встановлену, чи оплачувала цю послугу особа, яка надає неправомірну вигоду, чи виконувала вона цю послугу особисто чи ні.¹ За таких умов важливо скільки мав би сплатити посадовець за таку послугу, яку погодився прийняти, а відповідно, потребує її.

Якщо посадова особа придбала за номінальною ціною квитки на концерт, які продаються втричі дорожче і не в касі. Після чого чиновник вчиняє дії на користь продавця білетів, тим самим він отримує неправомірну вигоду у вигляді майнової переваги, не сплачуючи втричі дорожче. Оскільки посадовець приймає ці квитки як умову вчиняти чи ні на користь іншої особи діяння з використанням свого службового становища.

Погоджуємося з думкою Ю. І. Ляпунова, Б. В. Волженкіна, Є. В. Курбатова та ін., що предметом неправомірної вигоди може бути й майно, вилучене з вільного обороту або обмежене в такому обороті.² У такому разі винні особи мають нести

¹ Яни П. Выгоды имущественного характера как предмет взятки. *Законность*. 2009. № 1. URL: <http://ug-pravo.ru/articles/298/>

² Ляпунов Ю. И. Корыстные правонарушения нетерпимы. М.: Сов. Россия, 1989. С. 16.

Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань: Казан. ун-т, 1982. С. 73.

Курбатов Е. В. Уголовная ответственность за получение взятки по законодательству РК: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Караганда, 2002. С. 9.

відповідальність і за незаконний обіг цих предметів. Саме ці злочини ми відносимо до безпосередньо та опосередковано корупційних.

Приділимо увагу характеристиці деяких складів опосередковано корупційних злочинів, правозастосовчу практику яких нам вдалося знайти і проаналізувати саме у прив'язці до корупційної поведінки службових осіб. Зокрема, якщо контрабандою передбаченою ст. 201 ч. 2 КК України займається службова особа з використанням свого службового становища (наприклад, працівники митниць, військовослужбовці Державної прикордонної служби України, капітани суден, дипломатичні працівники), дії винного потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 201 і 364 (423) або 365 (424). Указана сукупність злочинів відсутня в разі такого різновиду переміщення предметів через митний кордон поза митним контролем, як їх переміщення з використанням незаконного звільнення від митного контролю через зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу. За такого розвитку подій митник, використовуючи своє службове становище, виконує частину об'єктивної сторони злочину (у вигляді незаконного звільнення безпосереднього виконавця від митного контролю), у зв'язку із чим його поведінка має розцінюватись як співвиконавство в контрабанді. У цій ситуації зловживання службовим становищем з боку службової особи митного органу є способом вчинення ним контрабанди.¹

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доп. Київ: Юрид. думка, 2012. С. 714.

Дії службової особи, яка сприяла незаконному переміщенню предметів через митний кордон, слід розглядати як пособництво в контрабанді та, за наявності підстав, як відповідний злочин у сфері службової діяльності. Пособником у контрабанді слід визнавати й експерта, який дає завідомо неправдивий висновок, усвідомлюючи, що це потрібно для наступного незаконного переміщення культурної цінності через митний кордон України.

Ми проаналізували окремі особливості в кваліфікації за ст. 366 КК України «Службове підроблення», які викладено у Висновках Верховного Суду України, викладених в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 р., за I півріччя 2013 р. від 1 серпня 2013 р. Ці результати узагальнення суддівської практики, безперечно, становлять інтерес для цього дослідження саме як показники корумпованої поведінки службовця.

Частиною другою ст. 366 КК передбачено кримінальну відповідальність за вчинення службового підроблення, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, визначення яких дано в примітці до ст. 364 КК, – матеріальні збитки, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян. Кримінальна відповідальність за цей злочин настає в разі, коли службове підроблення призвело до спричинення реальної майнової шкоди, і ця шкода перебуває у прямому (безпосередньому) причинному зв'язку (зв'язку взаємозалежності) саме зі службовим підробленням.

Шкода охоронюваним законом інтересам заподіюється, зазвичай, не самим по собі підробленням офіційних документів, а внаслідок використання

їх. Використання підроблених офіційних документів не є конструктивною ознакою службового підроблення, тому визначення (встановлення) причинного зв'язку між службовим підробленням і тяжкими наслідками залежить від того, ким саме – іншою особою чи самим підробником, у якому значенні, з якою метою використовуються ці документи. Якщо підроблені офіційні документи використовує особа, що їх підробила, як засіб (спосіб, умови) скоєння іншого злочину, у часі підробила їх раніше, усвідомлює, зазвичай, що підроблення документів є етапом (частиною) злочинної поведінки чи потрібною дією для скоєння іншого посягання, унаслідок чого буде досягнуто кінцевої мети всієї злочинної поведінки, то таке службове підроблення не може (не повинно) кваліфікуватись як таке, що спричинило тяжкі наслідки.¹

Заповнення службовою особою частини бланку документа відомостями, внесення яких входить до її службових обов'язків, та зловживання цією ж особою довірою службової особи, якій надано право підписувати такі документи та завіряти їх печаткою, визнано одним зі способів підроблення офіційних документів.

У вказаних Висновках Верховного Суду України від 1 серпня 2013 р. зазначено, що свідоцтво про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів належить до офіційних документів, оскільки засвідчує факт, що зу-

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

мовлює виникнення відповідних правовідносин.¹ Виходячи з нормативного визначення службового підроблення, офіційними документами визнаються ті з них, що складають і видають службові особи від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій, незалежно від будь-якої форми власності, які посвідчують певні факти й події, що мають правове значення. Ці документи мають бути належним чином складені за формою та містити потрібні реквізити.

Підроблення офіційних документів може полягати в повній фальсифікації або в частковій зміні змісту справжнього документа; способи підроблення документів можуть бути різні.

Свідectво про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів засвідчує факт такого навчання й підтверджує готовність учня (слухача) до складання іспитів на право керування транспортними засобами. Форма та зміст цього документа передбачені відомчими нормативними положеннями органу центральної влади. Він містить певну інформацію, потребує дотримання форми й відображення певних реквізитів, завіряється підписом директора школи та скріплюється печаткою навчального закладу. Наявність цього документа є умовою, за якої особа, яка ним володіє, допускається до складання іспитів на право керування транспортним засобом у реєстраційно-

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

екзаменаційних підрозділах Державної екзаменаційної інспекції, а працівники цих підрозділів не повинні ставити під сумнів, що володілець цього свідоцтва пройшов відповідний курс навчання.

Сукупність означених ознак дає підстави вважати, що свідоцтво про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів належить до офіційних документів, оскільки за свідчує факт, що зумовлює виникнення відповідних правовідносин.¹

Заповнення службовою особою частини бланку документа відомостями, внесення яких входить до її службових обов'язків, та зловживання цією ж особою довірою службової особи, якій надано право підписувати такі документи та завіряти їх печаткою, слід визнавати одним зі способів підроблення офіційних документів (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 квітня 2013 р., справа № 5-10кс13).²

Службові особи юридичних осіб приватного права мають визнаватися суб'єктами службового підроблення – злочину, передбаченого ст. 366 КК, попри те, що визначення поняття *службова особа*, яку наведено в примітці до ст. 364 КК для окремих злочинів у сфері службової діяльності, не поширюється на осіб, які вчинили службове підроблення. До цього злочину належить застосовувати положення частини третьої ст. 18 КК України, у якій

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

² Там само.

наведено загальне (універсальне) визначення поняття *службова особа*.

Через неправильне застосування матеріального закону службова особа юридичної особи приватного права, яка підробила офіційні документи, може бути хибно невизнаною суб'єктом службового підроблення.

У конкретній кримінальній справі було встановлено, що засуджений як директор товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ), тобто як службова особа юридичної особи приватного права з використанням повноважень посади, яку обіймав, підробив і використав офіційний документ. За своєю правовою природою ці дії підпадали під ознаки діяння, передбаченого ст. 366 КК, оскільки злочинний результат став наслідком використання засудженим повноважень директора ТОВ.

Під час перекваліфікації діяння з частини другої ст. 366 на частину першу ст. 358 КК поняття *службова особа* було витлумачено всупереч точному його змісту. Цей підхід полягав у тому, що оскільки службове підроблення не входить до наведеного в примітці до ст. 364 КК переліку злочинів у сфері службової діяльності, на які поширюється визначення *службова особа*, то особи, які вчинили таке діяння, не повинні визнаватися суб'єктом службових злочинів.

Таке правозастосування неправильне, воно суперечить нормативному визначенню поняття *службова особа*, яке дано в ст. 18 КК і зазначено в постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 30 травня 2013 р., справа № 5-17кc13 та постанові Судової палати у

кримінальних справах Верховного Суду України від 6 червня 2013 р., справа № 5-11кс13).¹

Відповідно до пункту 5 примітки до ст. 354 КК у статтях 354, 368, 368-3 і 368-4 цього Кодексу вимагання неправомірної вигоди слід розуміти як вимогу щодо надання неправомірної вигоди з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду для запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів.

Коли службова особа вимагає дати їй неправомірну вигоду, а особа, яка її дає і при цьому усвідомлює, що тим самим незаконно уникає настання для себе негативних наслідків, які б настали за відмови дати цю вигоду, то такі дії за своїми ознаками не утворюють вимагання неправомірної вигоди.

Фактичні обставини суспільно небезпечного діяння, які всі судові інстанції розцінили, серед іншого, як вимагання неправомірної вигоди, полягали в тому, що службова особа – наприклад, заступник начальника відділу митної варті одного з підрозділів митниці, вимагав у підприємливої особи – фрахтувальника судна, неправомірну вигоду за уникнення відповідальності за неправомірні дії – вихід за межі територіальних вод України та

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

виловлювання кабелю зв'язку, а та погодилася й дала цю винагороду.¹

Вимагання неправомірної вигоди може бути поставлене за провину лише в тому разі, якщо винна особа для отримання такої погрожує вчиненням або не вчиненням дій, які можуть завдати шкоди, що є визначальним, правам чи законним інтересам того, хто дає неправомірну вигоду, або створює такі умови, за яких особа не повинна була, а вимушена дати неправомірну вигоду для запобігання шкідливим наслідкам законним інтересам. Тобто законність прав та інтересів, які особа захищає через давання неправомірної вигоди, має бути однією з основних і обов'язкових ознак вимагання. На відміну від цього, у разі якщо особа зацікавлена в незаконній, неправомірній поведінці службової особи, прагне обійти закон, домогтися своїх незаконних інтересів тощо, то вимагання неправомірної вигоди виключається.

Коли службова особа вимагає дати їй неправомірну вигоду, а особа, яка її надає і при цьому усвідомлює, що тим самим незаконно уникає настання для себе негативних наслідків, які б настали за відмови дати цю вигоду, такі дії за своїми ознаками не утворюють вимагання неправомірної вигоди (постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 травня 2013 р., справа № 5-13кс13).²

¹ Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 1 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>

² Там само.

Слід зазначити про реальність здійснення загроз при вимаганні неправомірної вигоди. Для кваліфікації вчиненого за ознакою «поєднані з вимаганням неправомірної вигоди» для статей 354, 368, 368-3-370 КК України не має значення, чи була у службової особи або працівника підприємства, установи чи організації, або особи, яка надає публічні послуги, реальна можливість здійснити означену загрозу. Наприклад, слідчий, знаючи, що кримінальне провадження підлягає припиненню у зв'язку з відсутністю у діянні складу злочину, погрожує підозрюваному направити матеріали з обвинувальним актом прокурору, а, отримавши неправомірну винагороду, за передбаченим законом підставам припиняє провадження.

Службове зловживання, яке вчинюється з корисливих мотивів і спричиняє майнові збитки (ст. 364 КК), за характером наслідків, способом їх заподіяння та за формою вини слід відрізнити від заволодіння чужим майном через зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК). За ст. 364 КК матеріальна шкода може полягати і у прямих (реальних) майнових збитках, і в упущеній вигоді, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК – лише в заподіянні реальної майнової шкоди. За ч. 2 ст. 191 КК винний незаконно вилучає майно з наявних фондів та безоплатно обертає його на свою користь, використовуючи для цього службове становище як спосіб такого заволодіння. За ст. 364 КК винний хоча й отримує майнову вигоду чи позбавляється матеріальних витрат, але за рахунок: а) незаконного використання майна; б) тимчасового його вилучення з наміром повернення чи оплати його вартості в майбутньому; в) приховування раніше заподіяних збитків (наприклад, використання службового

транспорту в особистих цілях, тимчасове «запозичення» майна, заплутування обліку для приховування нестачі тощо). За ч. 2 ст. 191 КК злочин вчиняється лише через активну поведінку, а за ст. 364 – і через бездіяльність. Психічне ставлення до наслідків злочину за ч. 2 ст. 191 КК – лише умисна форма вини, а за ст. 364 КК – і умисна, і необережна.

Якщо за вчинення службовою особою дій (бездіяльність) по службі майно передається, майнові права надаються, послуги майнового характеру виявляються не особисто йому або його рідним або близьким, а свідомо іншим особам, у тому числі юридичним, і посадова особа, його рідні чи близькі не беруть із цього майнову вигоду, вчинене не може бути кваліфіковано як одержання хабара (наприклад, прийняття керівником державного або муніципального установи спонсорської допомоги для забезпечення діяльності цієї установи за вчинення ним дій по службі на користь осіб, що зробили таку допомогу). За наявності до того підстав дії посадової особи можуть бути кваліфіковані як зловживання посадовими повноваженнями або як перевищення посадових повноважень.

Якщо ж службова особа уклала від імені відповідного органу (установи) договір, на підставі якого перерахувала ввірені їй кошти у розмірі, який свідомо перевищує ринкову вартість зазначених у договорі товарів, робіт або послуг, отримавши за це незаконну винагороду, то скоєне слід кваліфікувати за сукупністю злочинів як розтрату ввіреного їй майна (ч. 2 ст. 191 КК України) і як отримання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України).

Якщо ж за вказаних обставин вартість товарів, робіт або послуг завищена не була, вчинене має

кваліфікуватися як одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України).

Особливого значення для слідчо-судової практики має значення ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», яка визначає кримінальну відповідальність за активну корупцію. Адже, за висновками групи держав ради Європи проти корупції GRECO, неможливо подолати пасивну корупцію (отримання неправомірної вигоди), якщо не протидіяти саме активним її формам (пропонування неправомірної вигоди).¹

Для правозастосовчої практики, на наш погляд, саме заохочувальні норми, які містяться у ч. 5 ст. 369, а також у частинах 5 статей 354, 368-3, 368-4 КК України мають вирішальне значення. Постзлочинна поведінка цієї особи, що полягає у своєчасному добровільному повідомленні правоохоронних органів про пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі або особі, яка надає публічні послуги.

Для визнання заяви добровільною мало констатувати, що особу, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, прямо не примушували зробити заяву. Потрібно довести існування інших обставин, котрі свідчать про її добровільність. Ними є: подання заяви за власним бажанням такої особи, коли слідчим органам ще невідомо про злочин, а коли відомо – то цього не знає заявник (заяву слід вважати добровільною і тоді, коли

¹ Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні GRECO, яке відбулось 24–28 березня 2014 року в м. Страсбург (Французька Республіка) (укр.) від 9 квіт. 2014 р. URL: http://www.minjust.gov.ua/anti_corruption_grecorep

особа зробила її за порадою родичів, друзів, колег по службі тощо); наявність в особи наміру повністю викрити себе й інших учасників злочину. При цьому тільки документальне підтвердження факту пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди (добровільна заява про це) та тієї обставини, що вказана заява стала приводом до початку кримінального провадження, дає суду підставу закрити кримінальне провадження та звільнити обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

Власноруч написана заява чи протокол усної заяви, а також протокол допиту підозрюваного – важливі докази в кримінальному провадженні. Тому в них повинні бути чітко відображені такі відомості: 1) що спонукало особу, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, заявити про вчинений злочин; 2) чи за власною ініціативою вона це робить; 3) чи не знала вона, що про злочин уже відомо органам досудового розслідування. Нерідко вказані процесуальні документи не містять потрібних відомостей, що ускладнює або робить неможливим правильне вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності винних осіб. Тому обставини подачі ними заяв підлягають ретельному дослідженню під час досудового розслідування та у судовому засіданні.

Слід зазначити, що з набранням чинності новим КПК України виникла потреба внести відповідні зміни й до чинного КК. Багато запитань під час застосування на практиці спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності викликала відсутність єдиного взаємоузгодженого понятійного апарату у чинних КК та КПК. Не є винятком у цьому разі й означені заохочувальні приписи КК України. При цьому достовірність і

повнота доказової інформації, що здобувається за допомогою особи, яка заявила про надання неправомірної вигоди, винятково цінні. Тому одноманітність практики звільнення особи від кримінальної відповідальності має бути прозорою й ефективною навіть у випадках неодноразового надання неправомірної вигоди, за умов добровільного і вчасного повідомлення про це.

Проведений аналіз науково-практичних джерел дав змогу нам визначити окремі аспекти в правозастосовчій практиці щодо деяких складів злочинів, визначених у переліку корупційних. Так, за ч. 1 ст. 369-2 КК України «Зловживання впливом» відповідальність несе лише особа, яка запропонувала чи надала неправомірну вигоду, а дії особи-посередника, яка запропонувала надати їй таку вигоду за вплив на уповноважену особу чи у відповідь на пропозицію надати їй таку вигоду погодилася одержати її за такий вплив, є лише потрібними складниками об'єктивної сторони передбаченого в цій частині статті злочину. Отже, особа-посередник не є суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-2 КК. Водночас потрібно враховувати, що якщо особа-посередник у відповідь на пропозицію надати їй неправомірну вигоду лише обіцяє (погоджується) за таку вигоду вплинути на прийняття рішення уповноваженою особою, але ще не вчиняє жодних дій, спрямованих на отримання такої вигоди, вчинене слід кваліфікувати як готування до отримання особою-посередником неправомірної вигоди, тобто за ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 369-2 КК. Якщо ж особа-посередник сама пропонує надати їх неправомірну вигоду для (за) здійснення впливу на уповноважену особу, її дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 369-2 КК.

Особливої актуальності невдовзі для правозастосовчої практики набуде ст. 370 «Провокація підкупу» КК України. Оскільки в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. закріплені нові норми, які визначають заохочення викриття пасивних корупціонерів серед службовців. Тому нюанси у кваліфікації за вказаною статтею дадуть змогу відмежовувати співпрацю агентів із Національним антикорупційним бюро України від складу злочину, передбаченого ст. 370 КК України. Так, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони вказаного злочину є використання суб'єктом для провокації підкупу своїх службових повноважень. Якщо винний їх не використовує і діє як приватна особа, то залежно від конкретних обставин справи він підлягає відповідальності лише як організатор, підбурювач або пособник злочину, передбаченого статтями 368, 368-3, 368-4 або 369 КК України.

Конкретні способи провокації можуть бути різноманітними: натяки, поради, пропозиції, прохання, умовляння, рекомендації, вказівки тощо. Не виключається і використання такого способу провокації, як обман, коли винний здійснює провокацію підкупу, поширюючи неправдиву інформацію про можливість вирішення тих чи тих питань лише за допомогою підкупу. Як провокацію слід розцінювати, наприклад, дії службової особи правоохоронних органів, яка під час перевірки діяльності комерційної структури, бажаючи спровокувати й викрити її керівника, направляє до нього свого співробітника з пропозицією про вирішення питань, які виникли, за допомогою підкупу.

Провокація підкупу може бути пов'язана зі співучастю службової особи-провокатора у вчинен-

ні злочину, передбаченого статтями 368, 368-3, 368-4 або 369 КК України. Якщо винний не тільки спровокував вчинення одного із цих злочинів, а й організував його, підбурював до нього чи сприяв його вчиненню, дії такої службової особи слід додатково кваліфікувати як співучасть у злочині за відповідними частинами ст. 27 і означеними статтями.¹

Отже, підсумовуючи розгляд правозастосовчої практики злочинів, що становлять корупційну злочинність, можемо визначити: ключовою є потреба законодавчого наділення статусом загальності норми передбачені у статтях 368, 368-3, 368-4 КК України, що дало змогу прийти до однозначного застосування кримінально-правових положень під час такої кваліфікації корупційних суспільно-небезпечних діянь.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначення поняття *службова особа*.
2. Чим характеризується склад зловживання владою або службовим становищем із об'єктивної та суб'єктивної сторін?
3. Що відносить судова практика до найбільш характерних випадків перевищення влади або службових повноважень?
4. Що таке неправомірна вигода?
5. Поняття *істотна шкода та тяжкі наслідки зловживання владою або службовим становищем*.

¹ Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>

6. Визначення поняття *публічні послуги*.

7. Ознайомтеся зі статтями 368 та 369-2 КК України. Визначте співвідношення вказаних норм.

8. Ознайомтеся з правовим висновком, викладеним у Постанові Верховного Суду України від 24 листопада 2016 р. № 5-149кс 16. Визначте, за яких обставин особі може бути інкримінована така кваліфікуюча ознака, як вимагання неправомірної вигоди?

9. Ознайомтеся зі статтями 368 та 368-2 КК України. Визначте співвідношення вказаних норм.

Розділ 5

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

5.1. Загальна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини

Наявність у КК України спеціальних випадків звільнення від кримінальної відповідальності обґрунтовано прагненням прийти до компромісу зі злочинцем задля досягнення більш значущого результату, ніж притягнення до кримінальної відповідальності винного. У сучасній практиці ширше охоплюється коло факторів, що підлягають урахуванню при визначенні правових наслідків злочину. До них належать волевиявлення та особисті якості злочинця, проявлені не тільки при вчиненні злочину, а й після нього. Ураховуються економічна і правова ситуації до моменту вчинення злочину, а також інші фактори. Удосконалюються норми права, які спонукають громадян проявляти активність у попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів.

За цих обставин насамперед актуальне формування надійних теоретико-методологічних засад для нового у вітчизняному кримінальному законодавстві заохочувального інституту спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Розв'язання цього питання

потрібне для оцінювання значення вказаних положень як елементу національної кримінально-правової системи, уточнення напрямів розвитку кримінальної антикорупційної політики держави.

Виняткове значення для звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають підстави та умови, оскільки від цих базисних категорій залежить безпосередньо правозастосування вказаних норм.

Проблемам визначення підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності приділяли увагу такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Х. Алікперов, Ю. Баулін, В. Горжей, Е. Дадакаєв, В. Єгоров, О. Житний, В. Кушнар'єв, І. Петрухін, В. Тертишник, Д. Філін, П. Хряпинський та ін.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. однією з форм протидії злочинності стало застосування не лише тих заходів, що замінюють або доповнюють покарання, а й тих, що взагалі виключають кримінальне переслідування. Однією з таких альтернатив є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за цей злочин.¹

У теорії кримінального права існують різні погляди щодо визначення звільнення від кримінальної відповідальності. Так, О. О. Дудоров визначає його як урегульовану кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмову держави в особі компетентних органів від засудження особи, яка вчинила злочин, від застосування до неї кримінально-правових засобів примусового характеру.²

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісн. Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185.

² Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

С. С. Яценко формулює поняття *звільнення від кримінальної відповідальності* як здійснювану відповідно до кримінального і кримінально-процесуального законодавства відмову держави в особі відповідного суду від застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили злочини.¹ На думку Ю. В. Бауліна – це передбачена законом відмова держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України.² О. Ф. Ковітіді звільнення від кримінальної відповідальності розуміє як передбачений законом правовий наслідок злочину, який полягає у відмові держави від засудження особи, що вчинила злочин і від застосування до цієї особи тих кримінально-правових заходів, які могли бути покладені на неї у зв'язку з її засудженням.³

За С. Г. Келіною, звільнення від кримінальної відповідальності – це звільнення особи від винесення негативної оцінки її поведінки у формі обвинувального вироку.⁴ Н. Ф. Кузнецова роз'яснює це правове поняття як звільнення особи, що вчинила злочин, але після цього втратила свою суспільну

¹ Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. СПб., 2008. С. 167–168.

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісн. Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 187.

³ Ивонин В. Ю. Освобождение от уголовной ответственности по нормам Особенной части уголовного законодательства и его применение органами внутренних дел: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., 1992. С. 97.

⁴ Захарчук О. З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація. 2015. С. 90. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/.../ntb/.../007_033_038.pdf

небезпечність через низку обставин, указаних у кримінальному законі.¹

Об'єктивна потреба існування цього інституту в юридичній науці пояснюють по-різному. У загальній теорії права основою звільнення від юридичної відповідальності вважають її гуманізація; інститут звільнення від відповідальності розглядають як засіб реалізації принципу індивідуалізації в правовому механізмі.² Як прояв принципу гуманізму інститут звільнення від кримінальної відповідальності розглядає і наука кримінального права.³ Видіється, що і гуманізм як один із принципів кримінального права, і індивідуалізація як складник принципу справедливості, зважаючи на різноманітність форм їх вираження не можуть самі по собі бути поясненням відмови держави від засудження особи за вчинений цією особою злочин.

Х. Д. Алікперов зазначає, що всі норми цього інституту є нормативним відображенням ідеї компромісу в концепції сучасної кримінально-правової боротьби зі злочинністю.⁴ Із цим важко посперечатися, однак ідея компромісу в боротьбі зі злочинністю втілена і в інших інститутах кримінального права (наприклад, у спеціальних правилах призна-

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник/ Ю. В. Александров [та ін]; ред. Я. Ю. Кондратьев; Нац. акад. внутр. справ України, Київ. ін-т внутр. справ, Міжнар. ін-т лінгвістики і права, Акад. держ. податкової служби України. Київ: Правові джерела, 2002. С. 147.

² Стоит ли наказывать за протекционизм? *Эфир программы «Скажите прямо»*. 2009. 27 окт. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=322825>

³ Лист Генеральної прокуратури України від 10 листоп. 2009 р. № 06/0-308. *Справа МНДЦ*. 2010. № 15. С. 17–27.

⁴ Аликперов Х. Новый УК: проблемы освобождения от уголовной ответственности. *Законность*. 1999. № 4. С. 13.

чення покарання під час укладення досудової угоди про співпрацю, в інституті звільнення від покарання). До того ж, компроміс, продиктований не матеріальними, а іншими (процесуальними, оперативно-розшуковими та ін.) причинами, не завжди дає позитивний ефект.

Отже, кожне із проаналізованих понять звільнення від кримінальної відповідальності за злочини взагалі, має своє раціональне підґрунтя, втім є потреба визначення цього поняття безпосередньо для корупційних злочинів. Різниця розуміння пов'язана зі змінами, які вже внесено до КК України на виконання міжнародних зобов'язань по протидії корупції (зокрема, закріплення переліку статей віднесених до корупційних злочинів та визначення обмежень по застосуванню щодо них заохочувальних норм Загальної частини, передбачення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо). Отже, *звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини* є врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави через компетентні органи від призначення особі, яка вчинила корупційний злочин покарання та від застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

У науці кримінального права вже накопичено значний досвід застосування норм, що передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, втім суттєві зміни антикорупційного законодавства внесли чимало нововведень у норми КК України. Означені зміни пов'язані з тим, що, починаючи із жовтня 2014 р., прийнято низку надзвичайно важливих законів, що можна вважати найбільшою законодавчою реформою у сфері про-

тидії корупції за часи існування нової незалежної Української держави, а саме: Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки та корупційні злочини (закон про заочне засудження)» від 07.10.2014 р. та Законів України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки»; «Про Національне антикорупційне бюро України»; «Про запобігання корупції»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигододержувачів юридичних осіб та публічних діячів»; «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р., а також закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р.

За цими законами й було внесено кардинальні зміни до деяких статей КК України, насамперед введено на законодавчому рівні поняття *корупційні злочини* в примітці до ст. 45 КК України. Відповідно, уперше у науковців та практиків з'явилася можливість дослідити на своїх рівнях спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Звичайно, що саме науково-практичний аналіз найбільш цінний та значущий, утім, з урахуванням незначного проміжку часу, який минув з моменту вступу більшості із запропонованих у зако-

нах змін у дію (зокрема поняття *корупційні злочини* з'явилося з 12 лютого 2015 р.) подібні результати й узагальнення ще тільки в перспективі. Проте науково обґрунтоване дослідження таких базисних категорій звільнення від кримінальної відповідальності як підстави та умов дозволить вже зараз визначити основні аспекти, від яких залежить застосування зазначених норм.

У примітці до ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» зазначено, що корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу.

Жодна зі статей КК України, указаних у першій частині примітки ст. 45, не передбачають спеціальних підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності. Такими статтями КК України відповідно є: ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 «Ви-

крадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем».

Частина друга примітки ст. 45 КК України містить більшість статей, які також не передбачають спеціальних підстав та умов до згаданого вище звільнення винного, це відповідно: ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 368-2 «Незаконне збагачення».

Фактично саме указана в частині другій примітки ст. 45 КК України ст. 354 «Підкуп працівни-

ка підприємства, установи чи організації» безпосередньо містить підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Так, у ч. 5 ст. 354 КК України закріплено, що особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; ст. 369-2 «Зловживання впливом» цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу й активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка отримала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Означене звільнення не застосовують у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені стосовно осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу.

Тобто особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені стосовно службових осіб, які є посадовими особами іноземних держав (особами, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжними засідателями, іншими особами, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства),

іноземними третейськими суддями, особами, уповноваженими вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадовими особами міжнародних організацій (працівниками міжнародної організації чи будь-якими іншими особами, уповноваженими такою організацією діяти від її імені), а також членами міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та суддями і посадовими особами міжнародних судів.

Говорячи про загальну характеристику звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, передовсім дослідженню підлягають саме підстави й умови застосування даного правового інституту. З огляду на це, зупинимось на формулюванні сутності понять *підстава* та *умова*.

Академічний тлумачний словник визначає підставу як те головне, на чому ґрунтується, оснований що-небудь; наукову підставу як те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь.¹

Слід зауважити, що у правовому розумінні відносно юридичної відповідальності підстава має триєдину сутність: нормативну, фактичну, процесуальну.² Саме одночасна наявність усіх цих складників потрібна для застосування звільнення

¹ Боровик А. В. Правоприменение института освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления в Украине. *Проблемы правопонимания и правоприменения в прошлом, настоящем и будущем цивилизации: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф.* (Минск, 27 апр. 2016 г.). В 2 ч./Междунар. ун-т «МИТСО»; редкол.: И. А. Маньковский (гл. ред.) [и др.]. Минск: Междунар. ун-т «МИТСО», 2016. Ч. 2. С. 20.

² Савченко А. В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні. *Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ.* 2009. № 6. С. 472.

особи від юридичної (у цьому разі кримінальної) відповідальності.

Нормативна підстава – це наявність норми права, що передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності.

Фактична підстава – це наявність умов для звільнення від правопорушення (фактично вчиненого діяння).

Процесуальна підстава – це наявність правозастосовного акту, що конкретизує загальні приписи заохочувальної норми кримінального права (містить умови), визначає порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Нерозривно пов'язаною із сутністю підстави звільнення від кримінальної відповідальності є безперечно умова. За академічним тлумачним словником умова, це явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок із наслідком обумовлений; умова – вимога, пропозиція, які висуваються однією з сторін, що домовляються про що-небудь, а також при укладанні угоди, договору.¹

Своєю чергою поняття *причина* розуміють як явище, що безпосередньо зумовлює, породжує інше явище – наслідок.²

З огляду на висвітлені тлумачення означених базових понять *підстава* та *умова* звільнення від

¹ Боровик А. В. Правоприменение института освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления в Украине. *Проблемы правопонимания и правоприменения в прошлом, настоящем и будущем цивилизации: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф.* (Минск, 27 апр. 2016 г.). В 2 ч./Междунар. ун-т «МИТСО»; редкол.: И. А. Маньковский (гл. ред.) [и др.]. Минск: Междунар. ун-т «МИТСО», 2016. Ч. 2. С. 20.

² Конституція України від 28 черв. 1996 р. С. 381. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо окреслити їх загальні характеристики:

– нормативною підставою є наявність у КК України ч. 5 ст. 354, де міститься ця заохочувальна норма кримінального права;

– фактичною підставою є наявність у сукупності передбачених ч. 5 ст. 354 КК України умов для звільнення від кримінальної відповідальності: 1) після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди; 2) до отримання з інших джерел інформації про цей злочин відповідним органом; 3) добровільність заяви про злочин; 4) активне сприяння розкриттю злочину;

– процесуальною підставою є норми законодавства, зокрема КПК України, які визначають порядок звільнення від кримінальної відповідальності.

Говорячи про підстави звільнення від кримінальної відповідальності, чимало суперечних поглядів серед науковців є з приводу зумовленості їх існування в кримінальному праві. Ю. В. Баранов вважає загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності «щось позитивне, що сталося в суб'єкті, яке закріплене в законодавчому формулюванні».¹ При цьому автор конкретизує, що загальною підставою всіх видів звільнення від кримінальної відповідальності визнається втрата особою, яка вчинила злочин, її колишньої суспільної небезпеки, хоча прямо про це йдеться лише у ст. 48 КК України (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки).²

¹ Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник. Київ: Знання, 2006. С. 19. URL: <http://www.westudents.com.ua/glavy/103035-33-nematerialn-aktivi.html>

² Там само.

Н. Ф. Кузнецова наголошує, що загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності для всіх видів є втрата особою, яка вчинила злочин, її попередньої суспільної небезпечності. У зв'язку з чим відпадає потреба застосування до неї заходів кримінальної відповідальності.¹ Справді, суспільна небезпечність особи є тією об'єктивною якістю, категорією, яка під впливом об'єктивних чи суб'єктивних обставин може зазнавати певної зміни. Так, якщо особа, що вчинила злочин, після цього здійснила певну позитивну після кримінальну поведінку з відновлення первинного (дозлочинного) стану об'єктів кримінально-правової охорони (виплатила заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші виплати; сплатила податки, збори, інші обов'язкові платежі, а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою; здала органам влади зброю, бойові припаси або вибухові пристрої тощо), то вочевидь суспільна небезпечність цієї особи змінюється.

Переважна більшість учених шукає підставу звільнення у вчиненому суспільно небезпечному діянні або в особі, яка його вчинила, і бачать її у невеликій суспільній небезпеці діяння або особи. Так, К. К. Вавілов, досліджуючи цю проблему, вважає, що такі підстави (загальні для всіх видів звільнення) полягають у невеликій суспільній небезпечності вчиненого діяння або особи, яка його вчинила. Він пропонує розподіляти підстави звільнення від кримінальної відповідальності на фор-

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник/ Ю. В. Александров [та ін]; ред. Я. Ю. Кондратьєв; Нац. акад. внутр. справ України, Київ. ін-т внутр. справ, Міжнар. ін-т лінгвістики і права, Акад. держ. податкової служби України. Київ: Правові джерела, 2002. С. 154–155.

мальні (правові), якими є норми матеріального права, що передбачають це звільнення, та матеріальні – ті юридичні факти, із наявністю яких пов'язане застосування норм про звільнення, тобто обставини, які найбільш суттєво характеризують вчинене злочинне діяння або особу, яка його вчинила, роблять доцільним той чи той вид звільнення та свідчать про невеликий ступінь суспільної небезпечності діяння або особи, яка його вчинила.¹

Концепцію двох загальних (універсальних) підстав звільнення від кримінальної відповідальності, які можуть застосовуватися лише в сукупності, обґрунтовує С. Г. Келіна. До них вона зараховує: 1) невелику суспільну небезпечність вчиненого злочину та 2) відсутність чи невелику суспільну небезпечність особи, яка внаслідок цього або взагалі не потребує виправлення, або може бути виправлена без застосування покарання.² Н. А. Єгорова зазначає, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності для більшості його видів можуть бути і обидві названі підстави в сукупності, і кожна окремо.³ Цю позицію підтримує В. В. Сверчков, вважаючи, що загальна підстава звільнення від

¹ Боровик А. В. Критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (20 трав. 2016 р.) / редкол.: І. С. Гриценко (голова), І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 3 т. Т. 3. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 14.

² Захарчук О. З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація. 2015. С. 90. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/.../ntb/.../007_033_038.pdf

³ Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. С. 32.

кримінальної відповідальності «альтернативно складається з наступних суб'єктивних та об'єктивних ознак: а) суб'єктивні – відсутність, втрата чи зниження небезпеки (шкідливості) особи для суспільства, б) об'єктивні – втрата чи зниження шкідливості (суспільної небезпеки) вчиненого діяння на момент звільнення».¹

О. О. Житний, досліджуючи проблеми звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, обґрунтовує позицію існування загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності. На його думку, підстави звільнення від кримінальної відповідальності потрібно встановлювати з урахуванням формальної і кримінально-політичної сторін. У зв'язку з цим, формальними (правовими) підставами звільнення виступають норми матеріального права, що регулюють звільнення від кримінальної відповідальності. Вони є юридичною формою фактичної (матеріальної) підстави звільнення від кримінальної відповідальності, якою є недоцільність продовження кримінально-правових відносин між державою й особою, яка вчинила злочин, і реалізації кримінальної відповідальності цієї особи у зв'язку з досягненням певних бажаних для суспільства результатів.²

¹ Руководство по профилактике и борьбе с коррупцией в сфере государственного управления: Распоряжение Правительства Федеральной земли Бавария от 13 апр. 2004 г., с изм. от 14 сент. 2010 г. URL: http://www.hss.de/fileadmin/centralasia/Kirgistan/downloads/Berichte/150827_1.pdf

² Директива 2001/97/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу, яка вносить зміни в Директиву Ради 91/308/ЄЕС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей – Декларація Комісії від 4 груд. 2001. С. 12. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_501

З огляду на визначену нами сферу дослідження, сутність існування загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, пропонуємо вважати такою розв'язання проблеми корупції в нашій державі. Тобто усунення можливості для осіб, які вчинили корупційні злочини, бути звільненими від відповідальності та покарання, зокрема з передачею на поруки, у зв'язку з дійовим каяттям, випробуванням тощо (Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14.10.2014 р.¹). Залишивши тільки спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як єдиний захід протидії корупції за допомогою таких спеціальних заохочувальних норм кримінального права.

Варто зауважити про те, що жоден зі спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини не є дійовим каяттям у чистому вигляді. У цьому разі особливо ретельного дослідження потребує кожна з умов, які в комплексі можуть бути фактичною підставою для застосування такого звільнення стосовно винної особи.

Аналізуючи наведені міркування, розділяємо думку А. М. Яценко про те, що невелика суспільна небезпека вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, не є загальною (універсальною) підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Хоча б тому, що при застосуванні спеціальних видів

¹ Про двадцять принципів боротьби з корупцією: Резолюція 24 (97) Комітету міністрів Ради Європи від 6 листоп. 1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_845/conv

звільнення, передбачених статтями Особливої частини КК, ні особа, ні вчинене нею діяння не втрачають своєї суспільної небезпеки.¹ Акцент слід змістити з характеристики злочинного діяння на оцінку після кримінальної поведінки особи. Підставою звільнення є вчинення особою не суспільно небезпечного діяння, а певних суспільно корисних дій. Тому ми згодні з твердженням, що вчинення діяння, яке не становить великої суспільної небезпеки, не може бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності ані в сукупності з невеликою суспільною небезпекою особи, яка вчинила це діяння, ані окремо, оскільки закон допускає звільнення не тому, що особа вчинила діяння, що не представляє великої суспільної небезпеки, а лише за умови позитивної після кримінальної поведінки особи.²

Саме такий підхід відповідає змістовому наповненню поняття універсальної підстави для спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Відповідно, такою універсальною причиною є позитивна після кримінальна поведінка особи.

Окремої уваги заслуговує виключення з переліку потрібних умов для звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – наявність вимагання неправомірної вигоди. Донедавна подібна умова була, так би мовити, традиційною для вітчизняних заохочувальних норм кримінального права. Відмова законодавця від її передба-

¹ Хмара О. С. Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек. 2013. 58 с. URL: <http://ti-ukraine.org/system/files/.../guidelines.pdf>

² Там само.

чення в подальшому є свідченням на користь протидії з боку держави не тільки пасивному прийняттю неправомірної вигоди, але і активному підкупу.

Отже, розкрито сутність і значення базисних понять інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини як «підстави» та «умови». Висвітлено, у чому полягає триєдина сутність підстав такого звільнення (нормативна, фактична та процесуальна). Також обґрунтовано підходи до аналізу цілей, завдань і підстав застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності як одного з напрямів утілення державної антикорупційної політики. Отримані у результаті таких досліджень дані відповідають принципам кримінального права (переваги пом'якшувальних відповідальність обставин, економії кримінальної репресії тощо) та загальновизнаним норм міжнародного права, і є підтвердженням реалізації антикорупційної стратегії України.

Незважаючи на те, що на сьогодні значної актуальності набули дослідження законодавства інших країн майже поза увагою залишається розвиток інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Певною мірою такий стан зумовлений позицією, що корупціонерів слід карати без будь-яких послаблень. Утім вивчення зарубіжних нормативно-правових положень свідчить про протилежний підхід деяких держав, що виправдовує себе на практиці. З огляду на те, що доцільно досліджувати передовий досвід тих країн, які успішно протидіють корупції, порівняння здійснювалось щодо скандинавських країн, зокрема Фінляндії, Данії, Швеції, Голландії, та деяких інших країн Європи Литви, Латвії, Естонії, Федеративної Республіки Німеччини, Ру-

мунії, а також Республіки Білорусь, Франції, Великобританії, США.

За авторитетним даними неурядової організації *Transparency International*, Фінляндія і Данія розділили між собою 1-ше місце в Індексі корупційності 2012 р., що свідчить про мінімальний рівень корупції в країні. На 4-му, 6-му, 7-му, 9-му місцях відповідно розміщуються Швеція, Швейцарія, Норвегія, Нідерланди. Означені країни належать до «скандинавської» системи права.¹

Фінляндія як член ЄС є учасником усіх основних нормативних документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Однак імплементація європейських законів у національну правову систему здійснює ця країна досить виважено. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським із мінімально можливими змінами першого. Для фінської правової системи не характерні закони з використанням терміна *боротьба* з визначенням певного виду злочину.² Фінський законодавець заклав принципи попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями

¹ Боровик А. В. Порівняльна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими нормами. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції: зб. матеріалів Міжнар. наук-практ. конф.* (27–28 листоп. 2015 р. м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 76–79.

² Боровик А. В. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2015. № 3 (41). С. 39–40.

Кримінального Кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років залежно від ступеня суспільної небезпеки злочину.¹

Низькому рівню корупції в органах державної влади й управління Фінляндії сприяє, у тому числі, дійсна гарантія захисту осіб, які надають допомогу органам влади в боротьбі з корупцією.² З приводу виконання вимог Конвенції проти корупції 2003 р. Група з огляду ходу здійснення ООН проти корупції³ зробила зауваження щодо Фінляндії, які можна розглядати з погляду подальшого розвитку системи протидії корупції, і які в тому числі пов'язані з інститутом звільнення від відповідальності (покарання) осіб за корупційні злочини. Зокрема, Фінляндії рекомендовано:

– розглянути можливість звільнення від покарання осіб, які вчинили корупційні діяння, у разі їх добровільного і активного співробітництва з правоохоронними органами;

– розглянути питання про поширення сфери дії положень внутрішнього законодавства про пом'якшення покарань щодо осіб, які вчинили корупційні злочини, у разі надання ними добровільної та суттєвої допомоги правоохоронним органам в розслідуванні злочинів, скоєних іншими особами, які

¹ Антикорупційне законодавство: міжнародні стандарти та їх запровадження в Україні: метод. посіб./уклад. В. І. Григор'єв, М. А. Микитюк, Г. О. Гончарук. Київ, 2013. С. 12.

² Боровик А. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: монографія. Луцьк: Волинь-Поліграф, 2017. С. 45.

³ Проценко І. Проблемні питання боротьби з корупцією та шляхи їх вирішення. *Вісник прокуратури*. 2011. № 4. С. 14–19.

проходять по одній справі, і у збиранні відповідних доказів.¹

Важливе значення у Фінляндії мають етика, повага до роботи та неповага до хитрощів, нечесності, невинуватеної спритності в збагаченні. Фіни вважають, що взяти хабара – означає втратити самоповагу, навіть якщо ніхто не знатиме про це. У Фінляндії є муніципалітети, населення яких становить лише 200 осіб, але вони мають самоврядування. Тут справді працює принцип виборності місцевих адміністрацій (адже корупція найчастіше розцвітає саме на місцевому рівні).²

Отже, досвід Фінляндії підтверджує, що в цій державі, утім, як і в інших розвинених демократіях, головним важелем у протидії корупції є насамперед чесна влада. Це також системи взаємодії влади, громадянського суспільства, традицій і цінностей нації. Чесна влада не залежить від персоналій, це закладено в культурі, менталітеті народу. Власне такий підхід намагається опанувати українська держава для своїх громадян. Проведені дослідження підтвердили, що саме такий шлях найефективніший, найдієвіший.

У звіті *Transparency International* щодо корупції за 2012 р. у Данії³ зроблені такі висновки, які

¹ Боровик А. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: монографія. Луцьк: Волинь-Поліграф, 2017. С. 45.

² Мезенцева И., Боровик А. Применение института освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления. *Legea si Viata*. 2016. № 5. С. 53–57.

³ Якимова С. Про коректність використання терміна «підкуп» при конструюванні диспозицій кримінально-правових норм. *Проблеми української термінології: зб. наук. пр.* 2014. С. 85–89. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Zbirnyk_2014/TK_Zbirnyk_2014_5_jakymova.htm

становлять інтерес для цього дослідження саме крізь призму звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини:

1. Датська національна система «непідкупності» є «здоровою», що багато в чому пов'язано із сильною культурою державного управління. Датські установи мають відносно невелике число нормативних приписів, що закріплюють формальні правила поведінки і принципи протидії корупції. Однак, незважаючи на низький ступінь формалізації, існує сильна практика непідкупності, так як якщо управлінська культура послаблюється, то починають діяти певні правила, які роблять систему загалом «невразливою».

2. Корупцію не вважають серйозною проблемою в Данії, і тому не є темою, яка чинить великий вплив на суспільні процеси та інтереси. Хабарі та платежі за прискорення процедури доступу до суспільних благ і послуг практично відсутні.

3. Дослідження показало, що важко розмежувати окремі каральні заходи за отримання привабливих подарунків та інших пільг, передовсім у вигляді додаткових розваг. Судові рішення, які показують адміністративну практику та кримінальне правосуддя, нечисленні, та, зазвичай, полягають у приписі відновлення справедливості і виплати компенсацій.

4. За підсумками дослідження, проведеного *Transparency International* у 2012 р. щодо корупції в Данії, у звіті про нього були запропоновані такі рекомендації щодо вдосконалення системи протидії корупції в цій країні:¹

¹ Якімова С. Про коректність використання терміна «підкуп» при конструюванні диспозицій кримінально-правових норм. *Проблеми української термінології: зб. наук. пр.* 2014. С. 85–89. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Zbirnyk_2014/TK_Zbirnyk_2014_5_jakymova.htm

– захист і консультування інформаторів. Передбачається створення консультативних установ (у чому відділення *Transparency International* Данії буде брати найактивнішу участь), куди можуть звернутися співробітники і приватних, і громадських організацій, якщо вони мають інформацію про вчинення корупційного правопорушення, про факт корупції;

– прозорість прийняття подарунків. Ефективним заходом протидії корупції, особливо серед вищих посадових осіб, *Transparency International* щодо Данії вважає створення списків подарунків, які дозволено подавати посадовим особам. Цей перелік повинен бути зареєстрований і опублікований.

Щодо стратегії Швеції у сфері протидії корупції найбільш вдалими та можливими для імплементації слід визнати такі заходи:¹

1. Швеція до середини ХІХ ст. вважалася країною, наскрізь ураженою корупцією. Але після прийнятого елітою і керівництвом країни стратегічного рішення про повну модернізацію країни в ній був розроблений і почав виконуватися комплекс заходів, спрямованих на повне виключення меркантильних міркувань у чиновників. Держрегулювання було засновано на стимулах чесного й відповідального управління – через податки, пільги й субсидії, а не за допомогою заборон та дозволів, одержуваних з тих чи тих органів влади. Для громадян було відкрито доступ до внутрішніх

¹ Боровик А. В. Порівняльна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими нормами. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції: зб. матеріалів Міжнар. наук-практ. конф.* (27–28 листоп. 2015 р. м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 76–79.

документів державного управління, що дає змогу всім охочим розуміти, як працює держава, а головне – було створено незалежну і ефективну систему правосуддя.

2. Одночасно шведський парламент і уряд установили високі етичні стандарти для чиновників і стали добиватися їх виконання. Лише через декілька років чесність стала престижною нормою серед державної бюрократії. Зарплати чиновників спочатку перевищували заробітки робітників у 12–15 разів. Однак із часом цілеспрямованими зусиллями уряду країни ця різниця знизилася до двократної. Сьогодні у Швеції один із найнижчих рівнів корупції у світі.

3. У Швеції велику роль у протидії корупції відіграють церква і громадська думка, завдяки яким у цій країні з підозрою поставляться до будь-якому бізнесмена, який зумів за короткий період отримати дуже високий дохід, або до чиновника, доходи якого істотно нижче його витрат. Громадська думка перетворить такого бізнесмена в недоторканного, тому що йому ніхто не буде довіряти ні в бізнесі, ні в побутовому спілкуванні. І громадська думка передовсім змусить такого чиновника піти з посади і не дасть йому можливості ніколи більше отримати роботу ні на державній службі, ні у приватному бізнесі. Громадська думка перетворила прояви корупції, і нечесність взагалі і у приватному бізнесі, і у державному управлінні у вкрай рідкісне явище. Жодними заходами законодавчого регулювання або навіть кримінальними покараннями такого результату досягти не вдалося б.

Власне такий підхід до суцільного неприйняття корупції українським суспільством закріплено в Законі України «Про засади державної антикоруп-

ційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», а саме:

– проводити на постійній основі інформаційні кампанії, орієнтовані на різні соціальні групи та спрямовані на усунення толерантного ставлення до корупції, підвищення рівня співпраці влади та громадян у протидії корупції;

– розробити та впровадити в життя на постійній основі спеціальні програми, спрямовані на забезпечення доступу підприємців до необхідної інформації, зокрема про адміністративні процедури, права та обов'язки підприємців, формування свідомості неприйняття корупційного способу поведінки, заохочення до інформування про факти корупції.¹

Порівнюючи національне та зарубіжне законодавства саме щодо закріплення відповідного спеціального інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо відзначити, що спеціальні заохочувальні норми кримінального законодавства зарубіжних держав передбачені в Особливих частинах, якщо КК має такий поділ, або у спеціальних Розділах КК, що передбачають відповідальність за окремі злочини. Означені норми, зазвичай, на підставах позитивної поведінки особи визначають мінімізації кримінально-правового обтяження, що безпосередньо реалізується у звільненні від відповідальності, покарання чи пом'якшення останнього. Найбільш поширеною практикою в кримінальному законодавстві є звільнення від покарання або його пом'якшення. Менш поширеним і, більшою мірою,

¹ Про двадцять принципів боротьби з корупцією: Резолюція 24 (97) Комітету міністрів Ради Європи від 6 листоп. 1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_845/conv

характерним для пострадянських держав є звільнення від відповідальності.

Звільнення від відповідальності або покарання регулюються у кримінальному (пенітенціарному), кримінально-процесуальному законодавстві та спеціальних законах зарубіжних держав. Своєрідністю є те, що звільнення від відповідальності та від покарання в зарубіжному законодавстві не розмежовується. Порівняння кримінального законодавства прибалтійських держав засвідчило, що в КК Латвії передбачається звільнення від кримінальної відповідальності й покарання (Глава VI), у КК Литви – звільнення від кримінальної відповідальності (Глава VI) і звільнення від покарання (Глава X), а Пенітенціарний кодекс Естонії – тільки звільнення від покарання та його відбування (Глава V).¹

Також слід відзначити, що зарубіжне законодавство здебільшого не виділяє окремих заохочувальних норм щодо корупційних злочинів. Тому ми аналізували пов'язані з корупційними злочинами спеціальні види звільнення від суміжних суспільно-небезпечних діянь. КК ФРН в Особливій частині передбачає 20 видів спеціального звільнення від покарання чи його пом'якшення. Зокрема, факультативне пом'якшення або звільнення від покарання передбачене в разі, якщо особа добровільно й суттєво сприяє припиненню подальшого існування злочинного об'єднання або вчиненого караного діяння, що відповідає цілям такого об'єднання (ч. 1 абз. 6 пар. 129); добровільно і вчасно надала відому їй інформацію відповідному закладу

¹ Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 215. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

й карані діяння, про які повідомлено, можуть бути попереджені (ч. 2 абз. 6 пар. 129). Якщо ж особа, яка вчинила діяння, досягає своєї мети з припинення існування такого об'єднання, або це досягається і без її зусиль, то така особа не карається.¹

КК Франції передбачає звільнення від покарання або його пом'якшення в разі позитивної поведінки винного, якщо особа, яка взяла участь у злочинному угрупованні до початку будь-яких дій, пов'язаних із кримінальним переслідуванням, розкриває угруповання чи змову компетентному органу влади та дозволить встановити інших співучасників (ст. 450-2).²

КК Голландії передбачає, що кримінальне переслідування може бути виключеним, якщо до судового розгляду справи винний виконає одне чи декілька умов, що висуваються прокурором і можуть полягати в такому: а) сплаті грошей державі, розмір яких не може бути меншим за п'ять гульденів, але не більший за максимальний штраф; б) відмові від права на предмети, на які накладено арешт і які підлягають конфіскації чи виключен-

¹ Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. С. 284. *Борисп. міськрайон. суд Київ. обл.* URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 75. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

² Конвенція з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових [...] Бельгія, Канада, Корея, Республіка [...]; Конвенція, Коментар, Рекомендації [...] від 21 листоп. 1997 р. С. 71. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_154

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. С. 76.

ню з обігу; в) відмові від предметів, що підлягають конфіскації чи виплата державі їх вартості; г) повній виплаті державі грошей чи передача предметів, на які накладено арешт, щоб позбавити обвинуваченого повністю або частково прибутків, отриманих злочинним шляхом, у т. ч. економія на витратах; г) повній або частковій компенсації шкоди, завданої кримінальним злочином (ст. 74 КК).¹

КК Латвії у ч. 4 ст. 58 прямо вказує на можливість звільнення особи від відповідальності у випадках, визначених у Особливій частині цього Кодексу. Безпосередньо в Особливій частині КК перебуває п'ять спеціальних видів звільнення, чотири з яких заохочувального характеру. Так, ст. 235 визначає, що особа, яка добровільно здала вогнепальну зброю, бойові припаси до неї, пневматичну зброю великої потужності, вибухову речовину або вибуховий пристрій, виготовлений без належного дозволу, звільняється від кримінальної відповідальності за відсутності в її діях складу іншого злочинного діяння; ст. 254 передбачає, що особа, яка добровільно здала наркотичні або психотропні речовини або добровільно повідомила про їх придбання, збереження, перевозку або пересилку, звільняється від кримінальної відповідальності за застосування, придбання, збереження, перевозку або пересилку цих речовин; ст. 324 визначає, що хабародавець звільняється від кримінальної відповідальності, якщо щодо нього мало

¹ Ткачев И. Проблемы реализации уголовной ответственности за посредничество во взяточничестве. *Уголовное право*. 2012. № 2. С. 69–70.

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 77. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

місце вимагання хабара або якщо особа після давання хабара добровільно заявила про те, що сталося. Від кримінальної відповідальності звільняється особа, яка запропонувала хабара, якщо вона добровільно повідомила про те, що сталося; ч. 3 ст. 324 визначає звільнення від відповідальності посередника й пособника в хабарництві, якщо вони після вчинення злочинних дій добровільно повідомлять про те, що сталося.¹

У Спеціальній частині КК Литви передбачено звільнення від відповідальності особи, яка взяла участь у закаті з метою державного перевороту, якщо вона добровільно повідомила державній інстанції важливу інформацію про його підготовку (ч. 3 ст. 114); особи, яка підкупила державного службовця, якщо з неї вимагали, провокували дати хабара, а також якщо вона запропонувала, пообіцяла чи дала хабара з відома правоохоронній інстанції (ч. 4 ст. 227); особа, яка брала участь у вчиненні злочинів злочинним угрупованням або належить до нього але, разом з тим, здійснила щиросердне зізнання у вчиненому, надала правоохоронній інстанції цінну інформацію, що дала змогу припинити діяльність злочинного угруповання або притягти до кримінальної відповідальності його членів. Від відповідальності не звільняється особа, яка взяла участь у вбивстві або вже була звільнена від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 249); особи, яка виготовила, придбала і

¹ Томкіна О. Сфери та засоби запобігання корупції та іншій недобросовісності суддів: потреби науково-кримінологічного визначення. *Право України*. 2009. № 7. С. 73–78.

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 77. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

зберігала наркотичні чи психотропні речовини та добровільно звернулась до лікарні за медичною допомогою або в державну інстанцію з метою здати наркотичні чи психотропні речовини, що були незаконно придбані або зберігалися (ч. 3 ст. 259).¹

Потрібно зазначити, що значна кількість норм про звільнення від відповідальності чи покарання осіб передбачається в кримінально-процесуальних кодексах і спеціальних законах. Наприклад, відповідно до ст. 706-32 КПК Франції 1958 р. звільняються від кримінальної відповідальності працівники поліції, які з метою розкриття кримінального наркотизму купують, зберігають, транспортують чи передають наркотики особам, які беруть участь у незаконному обігу наркотиків, за винятком підбурювання;² згідно з пар. 371 Положення про податки і збори ФРН 1977 р. звільняється від покарання особа, яка вчинила кримінальне каране ухилення від оподаткування та повідомила фінансові органи про неправильні, неповні або пропу-

¹ Томма Р. П., Варивода В. І. Характеристика фактів одержання неправомірної вигоди державними службовцями. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 166–170. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/31.pdf

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 77–78. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

² Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Борисп. міський район. суд Київ. обл.* С. 416. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 78. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

щені дані, подані нею раніше з метою оподаткування.¹

Згідно зі ст. 5 Глави 29 КК Швеції серед обставин, що впливають на призначення покарання враховується чи прагнув обвинувачений зробив усе від нього залежне, щоб попередити, виправити чи обмежити шкідливі наслідки вчиненого злочину й чи видав себе обвинувачений добровільно (п. 2 і 3 ч. 1 ст. 5 КК).²

КК Польщі передбачає звичайні й надзвичайні обставини, що впливають на призначення покарання як пом'якшувальні. Так, пар. 2 і 3 ст. 53 як звичайні пом'якшувальні обставини визнає поведінку винного після вчинення злочину, особливо зусилля з усунення шкоди або поновлення в інший спосіб соціальної справедливості, суд бере до уваги також позитивні результати посередництва між потерпілим і винним або згоду між ними.³

Правовою базою у сфері боротьби з корупцією й відмиванням грошей у Єгипті є Закон про боротьбу

¹ Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Борисп. міський район. суд Київ. обл.* С. 416. URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование.* 2011. С. 78. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

² Тупчієнко Д. Л. Деякі питання екстериторіальності застосування закону про хабарництво Великої Британії (uk bribery act 2010) та Закону США «про боротьбу з практикою корупції за кордоном». *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту.* 2015. Вип. 32. Т. 3. URL: <http://www.dspace.uzhnu.edu.ua/.../ДЕЯКІ%20ПИТАННЯ>

Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. С. 78.

³ Там же. С. 78–79.

з відмиванням грошей № 80 від 2002 р. Відповідно до статей 10 і 17, особа, яка надала відомості про підозрілі фінансові перекази, не може бути притягнуто до відповідальності. Винуватець злочину з відмивання грошей повинен бути звільнений від покарання, у разі якщо він сам повідомить компетентним органам про вчинення злочину. Він також звільняється від покарання, якщо компетентним органам було відомо про злочин, але отримання відомостей від даної особи дало змогу виявити й заарештувати інших винних осіб або конфіскувати гроші, що стали об'єктом злочину.¹

До речі, такий варіант обрали білоруські законодавці, запровадивши можливість звільнення від кримінальної відповідальності за деякі злочини проти власності, зокрема за крадіжку, шахрайство, розкрадання через зловживання службовими повноваженнями та привласнення або розтрату.² Так, у примітці 5 до глави 24 «Злочини проти власності» розділу VIII «Злочини проти власності та порядку здійснення економічної діяльності» вказується, що особа, яка скоїла злочин, передбачений ч. 1 ст. 205, ч. 1 ст. 209, ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 211 або ч. 1 ст. 214 КК Республіки Білорусь, якщо ця особа з'явилася з повинною, активно сприяла виявленню злочину чи сповна відшкоду-

¹ Бауман Е. В. Опыт борьбы с коррупцией в странах с развитой экономикой. URL: http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/opyt_borby.pdf

² Кругликов Л. Л., Иванчин А. В., Ремизов М. В. Актуальные вопросы ответственности за взяточничество в свете монографических исследований и изменений в законодательстве последних лет. С. 9. URL: <http://defence-line.ru/useruploads/files/actual-quest.pdf>

вала завдані збитки, звільняється від кримінальної відповідальності.¹

Окремої уваги в дослідженні правової бази зарубіжних країн заслуговують норми, які визначають порядок притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних діянь, і особливо перспектива звільнення їх від такої відповідальності. Варто наголосити, що з 27 держав ЄС у законодавстві більше половини з них передбачено можливість притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності. Так, юридична особа підлягає кримінальній відповідальності в таких європейських державах: а) що входять до складу ЄС (Королівство Бельгія, Сполучене Королівство Великобританії і Північної Ірландії, Угорська Республіка, Королівство Данія, Республіка Ірландія, Республіка Мальта, Королівство Нідерландів, Республіка Польща, Румунія, Республіка Словенія, Фінляндська Республіка, Французька Республіка, Королівство Швеція, Естонська Республіка); б) що не входять до складу ЄС (Республіка Албанія, Республіка Ісландія, Республіка Македонія, Республіка Молдова, Королівство Норвегія, Республіка Хорватія, Республіка Чорногорія); в) у яких передбачена квазікримінальна, тобто адміністративно-кримінальна відповідальність юридичних осіб (Австрійська Республіка, Італійська Республіка, Королівство Іспанія, ФРН).²

¹ Третьяков Д. Аналіз деяких питань щодо удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування у корупційних злочинах. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 376–382.

² Волженкин Б. В. Служебные преступления. М., 2000. С. 257.

Утім законодавці зарубіжних держав залишили поза увагою поняття *вина*, визначення можливості юридичної особи бути суб'єктом злочину чи можливості лише підлягати кримінальній відповідальності, підстави звільнення юридичних осіб від відповідальності, можливість застосування до юридичної особи поняття рецидиву злочинів, судимості тощо.

Лише в поодиноких випадках можна знайти норми, які б неодмінно зацікавили законодавця нашої держави за можливого запровадження такої відповідальності в Україні. Так, положення щодо рецидиву злочинів юридичної особи можна знайти в законодавстві Франції. Чинний КК Франції у статтях 132-12–132-15 передбачає караність юридичної особи за рецидив її злочинної поведінки, наприклад, у разі, коли юридична особа була засуджена за злочин чи проступок, за які законом у разі вчинення їх фізичною особою передбачено суворіше покарання (ст. 132-12).¹

Таке ж положення міститься в ст. 146 КК Румунії, де зазначено, що в разі рецидиву до юридичної особи застосовують покарання, яке вдвічі перевищує покарання, передбачене за цей злочин, однак не перевищує максимального розміру штрафу.²

Крім того, КК Франції передбачає відповідальність юридичних осіб за замах на злочин, а також за співучасть у вчиненні злочину; за діяння, які характеризуються і умислом, і необережністю. У разі вчинення умисних дій щодо юридичної та фізичної особи застосовується інститут співучасті.³

¹ Волженкин Б. В. Служебные преступления. М., 2000. С. 257.

² Там же.

³ Яковлев А. М. Социология экономической преступности. М., 1988. С. 151.

Заслуговує на увагу також положення ст. 150 КК Румунії щодо реабілітації юридичної особи. Так, у вказаній статті зазначено, що реабілітація юридичної особи можлива, якщо впродовж трьох років з дня відбуття основного та додаткового покарання, якщо юридична особа не вчинить інших злочинів.¹

Отже, проведений порівняльний аналіз звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні та деяких інших країнах, дає підстави прийти до таких висновків: застосування заохочувальних норм у скандинавських країнах направлене на інформаторів (т. зв. викривачів), щодо корупціонерів, та широкоживаним є формування у громадян загального неприйняття корупційного способу поведінки. Для України означені напрями прийнятні і закріплені на законодавчому рівні, але поки що залишаються практично нереалізованими.

5.2. Класифікація і значення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в системі кримінального права

Нормативне згрупування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини позитивне і для науки кримінального права, і для розв'язання практичних завдань. Це сприятиме підвищенню ефективності запобігання та протидії корупційним проявам, оскільки:

¹ Волженкин Б. В. Служебные преступления. М., 2000. С. 257.

– є важливим кроком у розв’язанні питань кваліфікації корупційного злочину;

– сприяє наданню правильної оцінки корупційним діянням та розмежуванню їх з іншими видами корупційних правопорушень, зокрема адміністративними проступками;

– передбачатиме випадки, коли невідворотність покарання за вчинення суспільно небезпечних корупційних діянь не виправдана та недоцільна;

– має запобіжний вплив на посадових осіб, схильних до вчинення корупційних діянь;

– має важливе значення для гармонізації української правової системи із правом країн – членів ЄС.¹

Обґрунтовуючи потребу в здійсненні класифікації спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, погодимося із В. Н. Кудрявцевим і В. В. Лунєєвим, які зазначають, що класифікація дає змогу бачити досліджувані явища в науково обґрунтованому і структурованому вигляді, виявляти їх взаємозв’язок і супідрядність, зрозуміти їх як частини цілого й ґрунтуючись на уявленні про цю цілісність, прогнозувати наявність відсутніх ланок, тобто здійснювати діагностування і передбачення нових явищ.²

¹ Егорова Н. А. Освобождение от уголовной ответственности на основании примечаний к ст. 204, 291, 291.1 УК РФ: некоторые вопросы теории, правотворчества и правоприменения. *Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст.* Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. С. 189–200.

² Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 497. С. 54. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101

Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності передбачені відповідними нормами Особливої частини КК України. Ці статті містяться в різних розділах Особливої частини, але за суттю вони здебільшого однорідні: це спеціальні випадки діяльного каяття, коли суб'єкт виконує ті конкретні позитивні післязлочинні дії, передбачені кримінальним законом для звільнення від кримінальної відповідальності.

Деякі автори бачать причину появи аналізованих норм у потребі боротьби з конкретними злочинцями, які є складними для розкриття та розслідування. Тому вони вважають застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності компромісом, на який держава змушена йти для забезпечення розкриття цих злочинів.¹

Законодавець, уводячи до кримінального закону означені заохочувальні норми, звичайно ж, переслідує мету профілактики тяжких злочинних діянь і забезпечення розкриття латентних злочинів, але передовсім повинен ставити завдання соціальної переорієнтації правопорушника: його відмови від продовження злочину або добровільної заяви про вчинений злочин. І вже за допомогою його активних дій добивається розкриття злочину і відновлення порушених злочинними діями правовідносин.

Незважаючи на, по суті, однакові правові наслідки факту застосування щодо особи будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності, важливе значення має на яких умовах воно здійснюється стосовно особи. Велика кількість видів звільнення від кримінальної відповідаль-

¹ Бриллиантов А. В. Освобождение от уголовной ответственности: с учетом обобщения судебной практики. М., 2010. С. 19.

ності, які існують у чинному законодавстві, ставить перед правозастосовцями важливе практичне завдання правильного й точного вибору його виду в кожному конкретному разі. Розв'язанню цього питання сприяє саме класифікація видів такого звільнення.

Назвемо та охарактеризуємо критерії класифікації заохочувальних норм для корупційних злочинів.

За сферою поширення виділяють:

1) загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені в Загальній частині КК України (статті 45–48, 97, 106). З урахуванням унесених до КК України змін щодо корупційних злочинів¹ загальні види звільнення від кримінальної відповідальності до них не застосовуються, зокрема, звільнення у зв'язку: з дійовим каюттям ст. 45; з примиренням винного з потерпілим (ст. 46); з передачею особи на поруки (ст. 47); із зміною обстановки (ст. 48).

2) спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, передбачені в Особливій частині КК України (ч. 5 ст. 354).

За таким критерієм класифікації очевидним стає, що саме спеціальні види звільнення є єдиними можливими заохочувальними нормами у сфері протидії корупції. Відповідно, це підвищує значення їх для правозастосовної діяльності.

За характером можливості звільнення від кримінальної відповідальності виділяють:

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». *Вісн. Верховного Суду України*. 2006. № 2 (66). С. 13–16.

1) обов'язкові (імперативні) види звільнення від кримінальної відповідальності (статті КК України: 45, 46; ч. 1, 2 ст. 49; ч. 1, 2 ст. 106; ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 5 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401 щодо статей 45, 46; ч. 1, 2 ст. 49). У цих випадках, за наявності згоди особи, суд зобов'язаний звільнити її від кримінальної відповідальності.

2) необов'язкові (факультативні, диспозитивні) види звільнення від кримінальної відповідальності (статті КК України: 47, 48, ч. 4 ст. 49; 97, а також ч. 4 ст. 401 (щодо статей 47, 48, ч. 4 ст. 49). У цих випадках, за наявності згоди особи, суд має право звільнити її від кримінальної відповідальності.

Розглядуваний критерій дає змогу нам визначити місце, яке посідає спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, указане в ч. 5 ст. 354 КК України, оскільки обов'язкове. Відповідно за цим критерієм визначається вагомий вплив цієї норми у механізмі правозастосування.

За ознаками наявності чи відсутності певних умов звільнення від кримінальної відповідальності виділяють:

1) умовне звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 47 КК України - за умови, що особа впродовж року із дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадський порядок; ст. 97 КК України – якщо суд визнає, що виправлення неповнолітнього можливе без застосування покарання, застосувавши до нього примусові заходи виховного характеру; ч. 4 ст. 401 (лише щодо ст. 47));

2) безумовне звільнення від кримінальної відповідальності (статті КК України: 45, 46, 48, 49, 106; ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401 (щодо статей КК України: 45, 46, 48, 49)).

Аналізований нами спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини належить саме до безумовного звільнення. Відповідно, така належність засвідчує дієвість у застосуванні стосовно винної особи. Оскільки в останньої є впевненість, що в результаті використання ч. 5 ст. 354 КК України судом, від неї не вимагатиметься і не очікуватиметься якихось додаткових дій у подальшому для підтвердження звільнення.

Залежно від характеру виникнення умов звільнення від кримінальної відповідальності виділяють види звільнення від кримінальної відповідальності:

1) умови застосування яких виникають у зв'язку з наявністю визначених законом подій (статті КК України: 48, 49, 97, 106; ч. 4 ст. 401 (щодо статей 48, 49));

2) умови, застосування яких пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи (статті КК України: 45–47, ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 2 ст. 258-3; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401 (щодо статей 45–47)).

Між означеними видами звільнення є принципова різниця, для першого – потрібні події, які часто не залежать тільки від волі винної особи, а,

відповідно, мають менше значення для профілактики вчинення аналогічних злочинів. Натомість другий вид, до якого власне належить звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, навпаки прямо залежить від волі винного, оскільки пов'язаний з позитивною посткримінальною поведінкою такої особи.

У Загальній частині КК України передбачено 10 загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки вони мають загальне значення для певних видів злочинів та злочинців. Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності, які застосовують стосовно певних злочинів за наявності відповідних підстав.¹

Слід зазначити, що тенденція до збільшення кількості спеціальних видів звільнення особи від кримінальної відповідальності отримала суперечливу оцінку. Одні дослідники пропонують іти цим шляхом, поступово замінюючи суто теоретичні конструкції Загальної частини про звільнення від кримінальної відповідальності на чіткі та змістовні положення Особливої частини. Інші, навпаки, виступають за уніфікацію цих видів звільнення за допомогою узагальнення спеціальних підстав і закріплення їх у Загальній частині КК України.²

Кожен вид звільнення від кримінальної відповідальності характеризується притаманній тільки цьому виду передумовою та підставою, тому кожний вид застосовується самостійно й не може замінити один одного або сполучатися з іншим.

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісн. Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 186.

² Там само.

Що ж до спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності, то вони закріплені в примітках або частинах статей КК України, що містяться у різних розділах, отже, вони розрізнені та безсистемні. Для систематизації, упорядкування, аналізу відповідних підстав звільнення від кримінальної відповідальності потрібна класифікація саме спеціальних умов звільнення від кримінальної відповідальності. Деякі науковці пропонують виділяти п'ять груп таких спеціальних умов діяльного каяття.

Перша група умов – діяльне каяття, пов'язане з посяганням на свободу людини як на безпосередній або додатковий об'єкт. Друга група умов звільнення – діяльне каяття при підкупі, пропозиції, обіцянні або отриманні неправомірної вигоди. Третя група умов – діяльне каяття, пов'язане з повідомленням про вчинений злочин. Четверта група умов – діяльне каяття на стадії незакінченого злочину. П'ята група умов пов'язана зі стадією закінченого злочину у вигляді дій із припинення злочинної діяльності.¹

П. В. Хряпінський пропонує докладнішу класифікацію, зазначаючи, що заохочувальні норми Особливої частини КК України утворюють самостійний тубінститут звільнення від кримінальної відповідальності, своєрідність якого полягає в поєднанні вчинення певного виду злочину зі здійсненням, зазначеної в законі позитивної пост кримінальної поведінки. До критеріїв такої класифікації

¹ Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ: КНУВС, 2009. С. 319.

належать: 1) припинення злочинної поведінки; 2) добровільне повідомлення про злочин; 3) самовикриття в злочині; 4) викриття інших осіб, винних у вчиненні злочину; 5) нейтралізація, мінімізація або відшкодування суспільно-небезпечних наслідків (податки, збори, обов'язкові платежі, фінансові санкції, пені тощо); 6) вилучення з неконтрольованого обігу предметів зі спеціальним статусом обігу (носіїв державної таємниці, наркотичних засобів, психотропних речовин, зброї, бойових припасів тощо); 7) загальне і спеціальне запобіганням учиненню нових злочинів.¹ Вочевидь кожний вид спеціального звільнення від кримінальної відповідальності має свої специфічні обставини застосування.

Слід звернути увагу на те, що деякі з наведених положень зорієнтовані на досягнення не одного, а кількох (комплексу) соціально корисних результатів (наприклад, ч. 4 ст. 289 КК України). Погодилося з О. О. Дудоровим, що спосіб формулювання в Особливій частині КК України підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, відмінності між ними залежать передусім від специфіки певного злочину та мети, яку визначає держава для конкретного виду звільнення.² Справді, вимога добровільної здачі заборонених в обігу речей як елемент підстави деяких спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності формулю-

¹ Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник/Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2013. С. 157. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/103035-33-nematerialn-aktivi.html>

² Горный М. Б. Стратегии противодействия коррупции: роль институтов гражданского общества. С. 741. URL: <http://www.hse.ru/data/2015/03/11/1106911686/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1>

ється щодо вчинення низки злочинів, у яких протиправне поводження з певним предметом (зброєю, боєприпасами, наркотичними засобами, психотропними речовинами тощо) створює загрози об'єктам кримінально-правової охорони. Видача таких предметів органам влади запобігає можливому пошкодженню суспільних відносин, що сприяє реалізації охоронної функції кримінального права.

На сьогодні класифікація заохочувальних норм для корупційних злочинів прямо пов'язана із законодавчим визначенням поняття *корупційні злочини*, від якого залежить такий критерій класифікації – як наявність чи відсутність у статті спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за конкретний корупційний злочин. За цим критерієм можемо класифікувати так:

1) корупційні злочини, які не передбачають спеціальних підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності, до них належать такі статті КК України: ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; ст. 308 «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 312 «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 313 «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення

наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням»; ст. 320 «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»; ст. 357 «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»; ст. 410 «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; ст. 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги»; ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 368-2 «Незаконне збагачення».

2) корупційні злочини, які передбачають спеціальні підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності, до них належать такі статті КК України: ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного

права незалежно від організаційно-правової форми»; ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»; ст. 369-2 «Зловживання впливом».

Тобто із зазначеного в примітці ст. 45 КК України переліку 14 корупційних злочинів, тільки п'ять складів даних суспільно-небезпечних діянь містять положення про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, які вказані у ч. 5 ст. 354.

Отже, підбиваючи підсумки класифікації спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, можемо визначити, яке значення має така видова належність спеціальних норм-звільнення за корупційні злочини в механізмі правозастосування. Так, за ознакою, яка визначає *сферу поширення* очевидно, що саме спеціальні види звільнення виступають єдиними можливими заохочувальними нормами у сфері протидії корупції. Відповідно, це підвищує їх значення для практики. Критерій за *характером можливості звільнення* від кримінальної відповідальності дає підстави охарактеризувати місце спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини (ч. 5 ст. 354 КК України) як обов'язкове. Цим також визначається важливість цієї норми в механізмі правозастосування. За ознаками *наявності чи відсутності певних умов звільнення* від кримінальної відповідальності аналізований нами спеціальний вид звільнення належить саме до безумовних. Така приналежність засвідчує дієвість щодо винної особи. Оскільки в останньої є впевненість, що в результаті застосування судом ч. 5 ст. 354 КК Укра-

їни, від неї не вимагатиметься й не очікуватиметься якихось додаткових дій у подальшому для підтвердження звільнення. За *характером виникнення умов звільнення* від кримінальної відповідальності – умови застосування спеціальної заохочувальної норми за корупційні злочини, пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи. Тобто прямо залежать від волі винного, а не визначених законом подій.

Усього Особлива частина КК України передбачає 21 спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності, а тенденція до збільшення цієї кількості має суперечливу оцінку. Втім можемо відзначити, що оскільки кожен такий вид звільнення характеризується притаманними тільки йому передумовами та підставами, тому застосовується самостійно й не може замінити один одного. Із зазначеного у примітці до ст. 45 КК України переліку із 14 корупційних злочинів тільки п'ять складів даних суспільно небезпечних діянь передбачено в заохочувальній нормі ч. 5 ст. 354 КК України і належать до спеціальних видів звільнення. Відповідно, розширення застосування цього спеціального виду звільнення доцільне і виправдане для практики.

Розвиток сучасної кримінально-правової думки, практика законотворення та застосування кримінального закону переконують у наявності двоєдиної тенденції у справі протидії злочинності. Перша з них продовжує класичну залежність між злочином і покаранням. Це стосується насамперед учинення особливо тяжких і тяжких злочинів та їх кримінально-правових наслідків. У випадках вчинення нетяжких злочинів і злочинів середньої тяжкості суспільство нерідко зацікавлене врегулю-

вати конфлікт, що виник, іншим шляхом, ніж застосування покарання. При цьому, звичайно, повинні бути дотримані права та законні інтереси потерпілої особи й суспільства.¹

Виявлення цілей інституту звільнення та засобів їх досягнення закономірно поставило перед науковцями проблему дослідження ефективності цього інституту.²

Поняття *оцінка ефективності* та *ефективність* не тотожні, оскільки оцінка ефективності – це система дій, спрямованих на виявлення якісних ознак предмета; ефективність – це оцінна категорія, яка зумовлена системою дій, спрямованих на виявлення якісних ознак предмета, та вказує на його позитивну властивість.³

Досліджуючи ефективність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, потрібно вести мову не про ефективність правових норм, які його регламентують, а про ефективність усього механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності.

Поняття *критерії, показники, умови ефективності звільнення від кримінальної відповідальності* різняться між собою, оскільки *критерії* є ознаками, *показники* є емпіричними даними, *умови* – системою обставин, що стосуються дії меха-

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісн. Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 199.

² Капинус О. Изменения в законодательстве о должностных преступлениях: вопросы квалификации и освобождения взяточдателя от ответственности. *Уголовное право*. 2011. № 2. С. 41–43.

³ Камнев Р. Г., Лобанова Л. В. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности, характеризующие обстановку совершения преступления. Волгоград, 2009. С. 70–78.

нізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.¹

Ураховуючи запропоновані О. С. Козак загальні критерії ефективності для звільнення від кримінальної відповідальності,² можемо охарактеризувати критерії ефективності звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: 1) досягнення результату, а саме недопущення вчинення нових корупційних злочинів особами, які раніше були звільнені від кримінальної відповідальності за аналогічні суспільно-небезпечні діяння. Результат обумовлюється поставленими перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності цілями та засобами, зокрема засобами заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, яка вчинила корупційний злочин; 2) діяльність судів щодо реалізації поставлених перед ними завдань, що полягає в компетентності та узгодженості роботи суб'єктів застосування звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. При цьому слід наголосити на потребі визначення критеріїв однакового застосування судово-слідчими органами заохочувальних норм щодо корупційних злочинів. Передовсім це можливо досягти через прийняття відповідної Постанови пленуму ВСУ.

Слід зазначити, що мову про критерії, показники та умови ефективності заохочувальних норм щодо корупційних злочинів на сьогодні, ми можемо вести спираючися суто на теоретичне підґрунтя.

¹ Камнев Р. Г., Лобанова Л. В. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности, характеризующие обстановку совершения преступления. Волгоград, 2009. С. 17.

² Там само. С. 15.

Оскільки здійснити аналіз емпіричних даних неможливо через незначний проміжок часу, який минув від прийняття законодавцем самого поняття корупційні злочини та змін, які торкнулися положень про звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені Загальною та Особливою частинами КК України. Відповідно, ще відсутній належний обсяг практичних результатів діяльності судово-слідчих органів в означеній сфері, який дав би змогу отримати ґрунтовні висновки під час дослідження.

Аналіз основних поглядів на поняття умов ефективності норми права дозволив стверджувати, що умовами ефективності звільнення від кримінальної відповідальності є система обставин, які зумовлюють ефективність механізму його правового регулювання, впливають на можливість досягнення відповідними засобами цілей і результатів звільнення від кримінальної відповідальності, а також включають у себе умови ефективності норми права, умови ефективності правових відносин та актів реалізації прав і обов'язків.

До умов ефективності правових норм інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини належить його ретельна правова регламентація, яка розуміється як узгодженість норм матеріального та процесуального права, що передбачають означений вид спеціального звільнення, а також відповідність таких норм загальним тенденціям кримінальної політики держави та потребам суспільства.

Потрібною передумовою ефективного й коректного застосування цього інституту є узгодженість його змісту, що передбачений у нормах КК України, та тієї його частини, що врегульована нормами КПК України.

Законодавець обмежив у часі можливість застосування аналізованих різновидів спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, загальний зміст повідомлення про підозру розкривається в положеннях статей 276–279 КПК України. До проведення комплексу слідчих дій у ст. 278 КПК України передбачено два можливі порядки здійснення такого повідомлення про злочин, у цьому разі корупційний: 1) письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а в разі неможливості такого вручення – у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень; 2) письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин із моменту її затримання.

Отже, зміст наведених норм дає змогу визначити повідомлення про підозру як процесуальну дію, що становить собою певний спосіб доведення слідчим або прокурором до відома певної фізичної особи змісту правопорушення, яке, ймовірно вчинила ця особа.

Однак, з погляду підвищення ефективності, передбачених у цих нормах спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, доцільно не просто замінити формулювання «до притягнення до кримінальної відповідальності» на формулювання: «...до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину...», а запровадити в цих спеціальних видах звільнення підхід, який би дав змогу розширити можливі часові межі вчинення позитивних посткримінальних дій й не зводив їх до первинних стадій кримінального провадження.

Аргументами на користь такого підходу можуть бути такі:

1) обмеження виконання умов звільнення моментом здійснення повідомлення про підозру фактично

зводить нанівець можливість застосування таких спеціальних видів звільнення, оскільки винній особі дається дуже мало часу для виконання умов звільнення;

2) соціальна позитивність посткримінальних дій не змінюється залежно від моменту їх вчинення, що визначається стадією кримінального провадження, чи то вони будуть вчинені до повідомлення про підозру чи до винесення судом ухвали про призначення судового розгляду (в порядку ч. 1 ст. 316 КПК України), чи до постановлення судом вироку в кримінальному провадженні. У будь-якому разі досягається основна мета існування інституту звільнення від кримінальної відповідальності – виправний вплив на особу винного (спеціальна превенція) й на інших осіб (загальна превенція) без застосування кримінально-правового покарання. При цьому з погляду гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність цілком виправданим і було б обмеження можливості виконання умов звільнення від кримінальної відповідальності саме постановленням вироку суду;

3) згідно з ч. 2 ст. 286 КПК України «Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування в повному обсязі надсилає його до суду». Отже, застосування процедури звільнення може бути здійснене за дотримання двох процесуальних умов: наявність в особи статусу підозрюваного та отримання її згоди на застосування звільнення. Це означає, що винна особа спочатку повинна виконати умови звільнення, передба-

чені КК України, а після цього їй буде вручено повідомлення про підозру, що, згідно із ч. 1 ст. 42 КПК України, означатиме набуття нею правового статусу підозрюваного, і після цього в неї може бути запитана згода на застосування інституту звільнення щодо неї. Отже, у нормах КК України, що передбачають спеціальні види звільнення, закладено ситуацію в якій особа, навіть та, що добросовісно помиляється в правомірності своїх дій, наприклад, при несплаті податків, уже зобов'язана вчинити позитивні посткримінальні дії аби отримати можливість бути звільненою від кримінальної відповідальності. Такий підхід видається некоректним, оскільки до відома винної особи не доводиться будь-яка кримінально-правова оцінка її дій, що ставить питання про правомірність вимоги до неї з боку держави вчинення позитивних посткримінальних дій. Додатковим аргументом в цьому аспекті може бути те, що здійснення повідомлення про підозру за своїм змістом відповідає такій стадії кримінального провадження (передбачалась КПК України 1960 р.), як порушення кримінальної справи відносно особи, оскільки Законом від 18.04.2013 р.¹ в статтях 354, 368-3, 368-4, 369 положення, що передбачало «порушення кримінальної справи щодо неї» як кінцевий момент реалізації винною особою умов звільнення від кримінальної відповідальності, було замінено положенням «до повідомлення їй про підозру...». Так, «порушення кримінальної справи відносно особи» передбачалась КПК України 1960 р.

¹ Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 июля 2013 г. № 24 «О судебной практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступлениях» URL: <http://www.rg.ru/2013/07/17/verhovny-sud-dok.html>

і здійснювалась після порушення кримінальної справи за фактом з урахуванням наявних доказів, які свідчили про винність конкретної особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, тому цілком виправданою була позиція законодавця, де реалізація винною особою умов звільнення дозволялась до моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину, яке могло мати місце лише після порушення кримінальної справи відносно особи.

З урахуванням викладеного, у ч. 4 ст. 212 та ч. 4 ст. 212-1 КК України, де передбачені спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, кінцевим моментом можливої реалізації умов звільнення, пов'язаним із перебігом кримінального провадження, доцільно вказати постановлення вироку суду.¹

Останнім часом вітчизняні науковці кримінально-правову політику розглядають як частину державної політики України у сфері протидії корупційній злочинності. Зокрема, І. Є. Мезенцева пропонує визначати предмет кримінально-правової політики у сфері протидії корупційній злочинності, як такий, що охоплює створення, теоретичне переосмислення та обґрунтування доктринального і програмного рівнів концепції кримінально-правової боротьби з цим видом злочинності.² А структура кримінально-правової політики у сфері протидії

¹ Кримінальне право. Загальна частина: мультимед. навч. посіб. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T1/T1_P4.html

² Лобанова Л. В. Некоторые проблемы развития законодательства об освобождении от уголовной ответственности в условиях правовой реформы. *Советская правовая система в период перестройки*. Волгоград, 1990. С. 67.

корупційній злочинності, на її думку, складається зі: стратегії протидії корупційним злочинам; антикорупційне кримінальне законодавство; громадську участь в профілактиці та запобіганні корупційних злочинів; антикорупційна правоохоронна і правозастосовча діяльність відповідних органів влади.¹ Інші складники антикорупційної політики, а саме: діяльність контролюючих органів, моніторинг стану корупції, антикорупційне освіту й виховання до кримінально-правової політики в означеній сфері не належать. Крім того, антикорупційна діяльність структур громадянського суспільства на сьогодні не може бути складовою кримінально-правової політики у сфері протидії корупційній злочинності, оскільки дані структури позбавлені зазначених повноважень.²

Виходячи з наведених міркувань, можемо зробити висновок: для умов ефективності звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини найбільший інтерес становить відповідність цього інституту саме антикорупційній політиці, яка є, по суті, міжгалузєвою.

Реалізацією антикорупційної політики науковці називають відповідні стратегії, зазначаючи такі їх складники:³

¹ Лобанова Л. В. Некоторые проблемы развития законодательства об освобождении от уголовной ответственности в условиях правовой реформы. *Советская правовая система в период перестройки*. Волгоград, 1990. С. 67–68.

² Там же. С. 68–69.

³ Вейберт С. И. Уголовная политика скандинавских стран в области противодействия коррупции. Деятельность органов государственной власти по противодействию организованной преступности: материалы V Междунар. науч.-практ. интернет-конф. (Екатеринбург, 26 марта – 3 апр. 2013 г.). Екатеринбург: Урал. ин-т – филиал РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. С. 22–29.

- суспільне усвідомлення небезпеки корупції та її наслідків (усвідомлення);
- попередження і запобігання корупції (хороше управління);
- верховенство закону й захист прав громадян (припинення).

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини належить до означених складників стратегій антикорупційної політики так: суспільне усвідомлення небезпеки корупції та її наслідків (усвідомлення) пов'язане передовсім із рівнем правосвідомості громадян. Потреба правового виховання, зокрема щодо питань корупції, підтвердило проведене опитування. Результати анкетування засвідчили думку респондентів, що є нагальна потреба зміни правосвідомості українців на неприйняття корупції незалежно від активної чи пасивної форми; визначення й доведення до практичних працівників державних органів та місцевого самоврядування, а також і пересічних громадян алгоритму дій під час виявлення (спостереження) фактів корупції.

Тобто можемо констатувати, що однією з умов ефективності правових відносин інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини є рівень правової свідомості громадян. Основною законодавчо визначеною умовою можемо визначити положення Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», які полягають у формуванні свідомості несприйняття корупційного способу поведінки, заохочення до інформування про факти корупції. Як свідчать результати досліджень, проведених в Україні протягом останнього часу, більше половини населення

схильне до вчинення корупційних правопорушень у разі, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми. За умови ефективної роз'яснювальної роботи населення може змінити ставлення до такої практики як до неприйнятної корупційної й, отже, антикорупційний потенціал суспільства значно зросте.¹

Умови ефективності актів реалізації прав і обов'язків можемо визначити як державно-владну діяльність компетентних органів із забезпечення ефективної реалізації норм про звільнення особи від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, яка полягає в прокурорському нагляді, судовому та відомчому контролю під час звільнення від кримінальної відповідальності. У своїх анкетах працівники правоохоронних органів указали на потребу визначення однакового застосування судами правил обґрунтування судових рішень за фактами корупції. Це свідчить про потребу прийняття відповідного роз'яснення Пленуму Верховного суду України з питань застосування антикорупційних норм, якого бракує практикам.

Розглядаючи значення наведених положень про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, пропонуємо розуміти їх як засіб, спрямований на посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин від найбільш небезпечних проявів корупційної злочинності. Усвідомлення особами того, що вони можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності за вчинення тих чи інших злочинів, спонукає їх до вчасного відвернення можливих суспільно

¹ Про двадцять принципів боротьби з корупцією: Резолюція 24 (97) Комітету міністрів Ради Європи від 6 листоп. 1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_845/conv

небезпечних наслідків, а також до надання допомоги органам досудового розслідування та суду в розкритті даної категорії злочинів.¹

Індивідуальний підхід до застосування відповідних норм про звільнення від кримінальної відповідальності не лише не перешкоджає охороні правопорядку від злочинних посягань, а й, навпаки, сприяє успішній протидії злочинності й, здатний досягти цілей покарання без його реального застосування.²

Виявлення цілей досліджуваного інституту та засобів їх досягнення закономірно поставило перед науковцями проблему дослідження ефективності цього інституту.³

Значні напрацювання щодо цілей звільнення зроблено в кандидатській дисертації О. С. Козак, а саме вона розподіляє цілі залежно від правової підстави звільнення на загальні та спеціальні. Загальні цілі притаманні всім видам звільнення від кримінальної відповідальності, спеціальні – покладені на деякі види звільнення від кримінальної відповідальності додатково. Загальними цілями є такі:

¹ Кругликов Л. Л., Иванчин А. В., Ремизов М. В. Актуальные вопросы ответственности за взяточничество в свете монографических исследований и изменений в законодательстве последних лет. С. 9. URL: <http://defence-line.ru/useruploads/files/actual-quest.pdf>

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісн. Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 186.

³ Капинус О. Изменения в законодательстве о должностных преступлениях: вопросы квалификации и освобождения взяточдателя от ответственности. *Уголовное право*. 2011. № 2. С. 41–43.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *ВВР*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. С. 40–42. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Каменський Д. В. Корпорація як суб'єкт федеральних податкових злочинів у США. *Кримінальне право України*. 2006. № 4. С. 45.

а) виправлення осіб, які вчинили злочин, – є початковою, яка обумовлює існування в кримінальному законі відповідної заохочувальної норми, а в подальшому виступає підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності; б) спеціальна (приватна) превенція, що полягає в заохоченні осіб, які вчинили злочини, виявити позитивну посткримінальну поведінку, довести своє виправлення, відмовитися від продовження злочинної діяльності в майбутньому; в) загальнопревентивний вплив, що поширюється на коло осіб, які є носіями позитивної кримінальної відповідальності, та реалізується у двох напрямках: перший здійснюється шляхом заохочення широкого кола осіб, які вчинили злочини, до припинення злочинної діяльності та виявлення позитивної посткримінальної поведінки; другий здійснюється в межах спеціальної превенції через доведення невідворотності покалення на особу обов'язку піддатися кримінальному переслідуванню.¹

Спеціальними цілями звільнення від кримінальної відповідальності виступають: а) запобігання невідворотної шкоди, що може бути завдана основам національної та громадської безпеки (ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260 КК України); б) відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди (ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 289 КК України); в) запобігання незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311 КК України);

¹ Камнев Р. Г., Лобанова Л. В. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности, характеризующие обстановку совершения преступления. Волгоград, 2009. С. 14.

г) зменшення латентності злочинів у сфері службової діяльності (ч. 3 ст. 369 КК України); г) запобігання злочинам, учиненим військовослужбовцями (ч. 4 ст. 401 КК України).¹

Загалом погоджуючись із зазначеними вище напрацюваннями, втім з огляду на зміни антикорупційного законодавства, які відбулися останнім часом, відповідно розширено спеціальні цілі звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності. А саме – зменшення латентності корупційних злочинів (ч. 5 ст. 354 КК України).

У 1976 р. А. В. Барков (один із першопрохідців у сфері наукових досліджень цього питання) писав, що, на відміну норм про звільнення від кримінальної відповідальності, які містяться в Загальній частині КК України, випадки такого звільнення в нормах Особливої частини є не результатом оцінювання особистості винного та вчиненого ним злочину, а стимулом до сприяння органам правосуддя в розкритті злочину.²

У кандидатській дисертації В. Ю. Івоніна (1992) наголошено, що кримінально-правові норми, які передбачають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, за юридичною природою є нормами заохочувальними.³

¹ Камнев Р. Г., Лобанова Л. В. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности, характеризующие обстановку совершения преступления. Волгоград, 2009. С. 14.

² Борков В. Новая редакция норм об ответственности за взятничество: проблемы применения. *Уголовное право*. 2011. № 4. С. 13–14.

³ Ермакова Е. Д. Специальные случаи освобождения от уголовной ответственности в уголовном праве России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Рязань, 2006. С. 8. URL: <http://www.dissercat.com/content/spetsialnye-sluchai-osvobozhdeniya-ot-ugolovnoi-otvetstvennosti-v-ugolovnom-prave-rossii>

Беручи до уваги запропоновані П. В. Хряпінським доводи про соціально-правову зумовленість спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп і злочинних організацій,¹ приходимо до висновків, що спеціальним видам звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини повною мірою притаманна соціально-правова зумовленість. Вона утворюється (складається) із таких чинників:

– соціальні (необхідність виявлення, запобігання, розкриття та розслідування корупційних злочинів);

– кримінально-правові (суспільна небезпека корупційних злочинів, економія кримінальної репресії);

– кримінологічні (високий ступінь латентності цих злочинів і складність запобігання їм);

– кримінально-процесуальні й оперативно-розшукові (складність виявлення, розкриття та розслідування корупційних злочинів);

– міжнародно-правові (вимоги та рекомендації міжнародних нормативно-правових актів у сфері протидії корупції).

Розглядаючи значення наведених положень про спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, пропонуємо розуміти їх як засіб, спрямований на посилення кримінально-правової охорони суспільних відносин від найбільш небезпечних проявів корупційної злочинності.

У літературі висловлюються твердження – і вони заслуговують на увагу – про недоцільність

¹ Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. С. 115. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82

безумовного припинення всіх кримінально-правових наслідків у результаті звільнення від кримінальної відповідальності. Деякі автори вважають, що, оскільки інститут звільнення від кримінальної відповідальності не відповідає принципу невідворотності відповідальності за вчинене, було б доцільним, щоб положення Загальної частини КК України, які передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності, закріплювали положення про те, щоб особа після звільнення від кримінальної відповідальності два-три роки відчувала над собою незримий меч кримінального закону.¹

Ураховуючи означені твердження, висловимо свою позицію, яка спирається на результати опитування працівників правоохоронних органів. Для того, щоб визначити, що потрібно для ефективної протидії корупції в Україні, респондентам було запропоновано чотири варіанти, найбільшу кількість відповідей отримав варіант – установа більш жорстких санкцій – 44,4 %. Далі за зменшенням: створення системи громадського контролю – 27,5 %; варіант запропонований самими анкетованими – збільшення оплати праці службовим особам – 20,9 %; виключення будь-якої можливості звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини – 17,6 %; розширення можливості звільнення від кримінальної відповідальності для всіх корупційних злочинів – 4,6 %.

Отже, вирішальний вплив на дієвість (ефективність) заохочувальних норм щодо корупційних злочинів має важіль стимулювання. Острах жорстких санкцій і усвідомлення особами того, що вони можуть бути звільнені від кримінальної відповідаль-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. С. 17–28.

ності за корупційні злочини. Що спонукає їх до вчасного відвернення можливих суспільно небезпечних наслідків, а також до надання допомоги органам досудового розслідування та суду в розкритті злочинів (якщо кримінальне правопорушення вже мало місце).

Отже, критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини мають значну соціальну обумовленість і прямо пов'язані із правосвідомістю та правовою культурою населення України.

Додатковим поясненням цьому є те, що корупція в Україні має особливості, які відрізняють її від корупції в розвинених країнах. Без виявлення їх не можна розробити адекватних протикорупційних заходів. Корупція в нашій державі – це корупція кризового типу. Тобто така, що: а) породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції), б здатна поглиблювати цю кризу, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи. І в цьому її загроза національній безпеці.¹

Криза українського суспільства – наслідок кризи соціальної культури громадян, яка включає, зокрема, політичну, економічну, правову, моральну культуру громадян. Є закономірність: яка соціальна культура громадян – таке й суспільне життя. Отже, корупція кризового типу, що вразила сучас-

¹ Козак О. С. Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності. *Слідча діяльність: проблеми теорії і практики: матеріали наук.-практ. конф. та «круглого столу»*. Дніпропетровськ, 2008. С. 41–43.

ну Україну, має фундаментом значний прошарок громадян, позбавлених належної соціальної культури й тому уражених сваволею й ілюзіями, які проявляються у вигляді корупції. Саме відсутність у громадян належної політичної, економічної, правової, моральної культури, що її мають, наприклад, шведи чи німці, є нині живильним середовищем для корупції кризового типу в Україні. Така корупція становить основну загрозу українській нації, зокрема політичним, економічним, правовим, моральним культурним засадам її розвитку. За найближчого розгляду можна побачити, що навіть проблеми, які виникають навколо української мови в Україні, мають «корупційний компонент».

Корупція кризового типу в Україні, що вражає не лише державу, а й громадянське суспільство та саму українську націю, зумовлює те, що для ефективно їй протидії має бути розроблена адекватна саме цьому типові корупції (а не корупції взагалі) технологія протидії. І тут варто звернутися до світового досвіду. Зокрема, до технології протидії корупції кризового типу, використаної Ф. Рузвельтом у рамках т. зв. «Нового курсу», який був застосований для виведення США зі стану Великої депресії 1929–1933 років.¹

Подібного підходу поки що немає в Україні. Нинішня антикорупційна діяльність не адекватна сучасній «українській» корупції. Вона зводиться до сліпого маніпулювання змінами в законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) й хаотичних дій у «вдосконаленні» інституцій кримінальної

¹ Коломієць В. Явка з повинною: нове трактування. ВВР. 2001. № 10. С. 32–37.

юстиції (правоохоронних органів). Понад десятилітній досвід такої протидії свідчить про її безплідність. Отже, неврахування закономірностей існування корупції кризового типу в Україні призводить до волюнтаризму в протидії їй (зокрема, до законодавчого, а також політичного, який проявляється в безсистемному реформуванні інституцій кримінальної юстиції).¹

Аналіз практики протидії корупції в Україні свідчить, що вона не заснована на адекватних уявленнях про корені корупції. Зокрема, не враховується чинник корупційної активності громадян, і тому все зводиться до корупційної активності посадових (службових) осіб. Це означає, що зі стратегії і тактики протидії корупції випадає такий потенціал, як «діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян», що має, на нашу думку, вирішальне значення для протидії корупції кризового типу. Очевидна істина: чим менше хабарі даватимуть, тим менше їх братимуть. Інакше кажучи: якщо так багато хабарів беруть, отже, їх багато й дають.

Включення потенціалу «діяльності, спрямованої на зменшення корупційної активності громадян» до системи протидії корупції передбачає розгортання діяльності з формування антикорупційної культури громадян (зокрема, наприклад, у вигляді розроблення та здійснення спеціальної «Програми формування антикорупційної культури в Україні», з урахуванням зарубіжного досвіду, зо-

¹ Козак О. С. Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності. *Слідча діяльність: проблеми теорії і практики: матеріали наук.-практ. конф. та «круглого столу»*. Дніпропетровськ, 2008. С. 41–43.

крема досвіду формування у громадян «антимафіозної культури» в італійському місті Палермо).¹

Потреба такого підходу до вдосконалення протидії корупції в Україні впливає з розроблюваної в Інституті держави і права імені В. М. Корецького доктрини протидії злочинності, яка виражається формулою: «соціальна культура громадян плюс кримінальна юстиція». Ця т. зв. культурницька доктрина полягає ось у чому: якщо в Україні не буде створено умов для розвитку соціальної (тобто політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, то жодні конституційні, законодавчі, судові, управлінські чи інші реформи не матимуть антикримінального, зокрема й антикорупційного, ефекту, а отже, й будь-якого взагалі. Допомогти нашій державі можуть лише реформи на зразок «Нового курсу» Ф. Рузвельта, які мають саме антикорупційний потенціал, тобто створюють умови для розвитку політичної, економічної, правової, моральної культури громадян.²

Відповідно до «культурницької» доктрини протидії злочинності (і корупції), слід указати на таку закономірність: кримінальна юстиція є ефективною настільки, наскільки розвинутою є соціальна культура громадян, яку розуміють як їхню політичну, економічну, правову та моральну культуру. Згідно із цією доктриною жодні «вдосконалення» кримінальної юстиції (тобто вдосконалення антикорупційного законодавства й антикорупційних інституцій) не даватимуть ефекту, якщо не буде належно розвинута антикорупційна культура громадян в Україні.³

¹ Коломієць В. Явка з повинною: нове трактування. ВВР. 2001. № 10. С. 32–37.

² Там само.

³ Там само.

5.3. Застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини та шляхи його вдосконалення

Аналіз сучасного кримінального законодавства та інших юридичних, соціальних, політичних процесів в Україні дає підстави для висновку, що процес формування і розвитку кримінально-правових інститутів проходить одну зі своїх активних фаз. Інститути кримінального права пройшли довгий шлях свого історичного формування. Вони не виникли одночасно, а є результатом адаптації цієї галузі права до умов соціального оточення, яке постійно змінюється. Слід зазначити, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізації діяння, а звільняє конкретних осіб від відповідальності за злочин, якими воно було скоєно. Тому звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи або визнання його невинним. А певні в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності не є реабілітувальними. Форми й види позитивної поведінки законодавчо закріплені, і в разі їх виконання особою в повному обсязі слід «заохочувальна» реакція з боку держави у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності.

Потрібно відзначити, що загальним підставою звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за корупційні злочини за нормами Особливої частини КК України є недоцільність залучення його до судової відповідальності й застосування до нього примусових заходів кримінально-правового впливу. При розв'язанні питання про звільнення від кримінальної відповідальності підлягає оцінці не тільки злочинне діян-

ня і низка юридично значущих обставин, пов'язаних з його здійсненням, а також особу винного і його поведінку до або після вчинення злочину.

У теорії кримінального права значну увагу вивченню проблеми звільнення від кримінальної відповідальності приділяли такі вчені: Ю. В. Баулін, А. І. Бойцов, Я. М. Брайнін, К. К. Вавилов, Б. Віттенберг, Л. В. Головка, Т. Т. Дубінін, С. Келіна, Н. Ф. Кузнецова, С. Н. Сабанін, В. В. Скібіцький і ін. Останнім часом окремі види звільнення від кримінальної відповідальності на дисертаційному рівні були досліджені М. Є. Григор'євою, А. А. Житнім, П. В. Хряпінським та ін.

Кримінально-правовий інститут є нормативно оформленим структурним елементом галузі кримінального права. Ознаками цього інституту слід уважати ідейно-нормативний і відповідний йому соціальний сенс. Друга ознака інституту – множинність норм, що його утворюють. Третя ознака кримінально-правового інституту – його спрямованість на вирішення деталізованих внутрішньогалузевих проблем і зовнішніх для даної сфери соціальних завдань.¹

Сьогодні однією з тенденцій кримінального законодавства можна назвати тенденцію нормування міжгалузевих інститутів. Це відбувається внаслідок того, що окремі елементи методів кримінально-правового регулювання «накладаються» на предмет іншої галузі права або є результатом застосування до регулювання кримінально-правових відносин методами інших галузей права.

¹ Куликов В. Условно доносчик. *Российская газета*. Федеральный вып. № 4864. 2009. 11 марта. URL: <http://www.rg.ru/2009/03/11/donos.html>

Незважаючи на використання бланкетних диспозицій у кримінальному праві в багатьох моментах можна говорити саме про міжгалузевих інститутах. Якраз одним із яскравих прикладів, яких можна назвати інститут кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Цей інститут можна й потрібно, на нашу думку, вважати міжгалузевим. На думку В. М. Киричка, корупційним злочинам властиві водночас дві групи ознак: а) склад злочину, передбачений КК; б) ознаки корупційного правопорушення¹ в цьому разі в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 г.² Схожими є й міркування В. М. Куца, який указує, що корупційним злочином є передбачене в Особливій частині КК України суспільно небезпечне діяння, яке містить ознаки корупції та корупційного правопорушення.³ Аналогічну позицію займає й І. Є. Мезенцева.⁴

Крім того, міжгалузевий характер зазначеного інституту зумовлений взаємозв'язком з кримінально-процесуальними нормами, які багато в чому визначають безпосередню практичну реалізацію спе-

¹ Зельдов С. И. Освобождение от наказания и его отбывания. М., 1982. С. 14.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 квіт. 2013 р. ВВР. 2014. № 10. Ст. 119. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/221-18>

³ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник/ Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2010. С. 35.

⁴ Лобанова Л., Леонтьевский В. Стоит ли освобождать взяточдателя от уголовной ответственности? *Российская юстиция*. 2001. № 11. С. 68.

ціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Процесуально підставою припинення кримінального переслідування виступає виконання винним сукупності потрібних і достатніх умов (будь-то форми і види позитивної поведінки винного або обставини, що передували вчиненню злочину), включених в конструкцію відповідної норми про звільнення. Сукупно вони свідчать про відсутність доцільності покладання на винного всіх правових наслідків, що випливають з учиненого злочинного діяння: офіційного засудження особи й визнання його злочинцем, призначення йому покарання, наявності судимості. Процесуальною формою облачення подібного підстави є рішення уповноваженого органу влади, що міститься в постанові (ухвалі) про припинення кримінального переслідування. Питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у спеціальних випадках може бути вирішене і на досудових стадіях, і в порядку попереднього слухання матеріалів кримінальної справи, і в судовому розгляді.

Одним із першочергових, що визначає в застосуванні інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, є така підстава – добровільне повідомлення суб'єкта про скоєний ним злочин відповідну службову особу.

Передовсім – щодо органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру. Низка статей КПК дає відповідь на це питання. Зокрема, згідно з ч. 4 ст. 22 КПК повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснює прокурор. У випадках, передбачених КПК, повідомлення особі про

підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснювати слідчий за погодженням із прокурором. Отже органами, службова особа яких згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, є органи прокуратури (п. 11 ч. 2 ст. 36 КПК), внутрішніх справ, безпеки, органи, що здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства, органи державного бюро розслідувань, слідчі слідчих підрозділів яких здійснюють дізнання і досудове слідство (ст. 38 КПК) і уповноважені повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру (п. 6 ч. 2 ст. 40 КПК).¹ Тобто адресатом добровільного повідомлення повинен бути орган дізнання, дізнавач, слідчий, прокурор, суддя або суд, а зміст повідомлення повинна становити інформація про злочин.

Слід з'ясувати: протягом якого часу особа повинна повідомити про вчинений нею злочин – підкуп працівника підприємства, установи чи організації, щоб бути звільненою від кримінальної відповідальності. Згідно зі ст. 214 КПК України, слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний унести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування (ч. 1). Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

¹ Нерсесян А. Службова злочинність у приватній сфері як специфічне правове явище. *Юрид. журн.* 2010. № 9. С. 36–41.

Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджує Генеральна прокуратура України за погодженням з МВС України, СБУ, органом, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства (ч. 2). Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, установлену законом (ч. 3).¹

Отже, інформація про злочин невідкладно, але не пізніше 24 годин повинна бути внесена до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Цей реєстр відповідно до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генерального прокурора України № 69 від 17.08.2012 р. (із змінами затвердженими наказами Генерального прокурора України від 14.11.2012 р. № 113, від 25.01.2013 р. № 13, від 25.04.2013 р. № 54, від 09.09.2014 р. № 95) і створюється, зокрема, з метою забезпечення єдиного обліку кримінальних правопорушень.

Інакше кажучи, лише дані цього Реєстру документально підтверджують факт вчиненого злочину. Тобто саме з моменту реєстрації злочину в Реєстрі орган, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, має документально підтверджену інформацію про цей злочин.

Наприклад, є позначена правозастосовна позиція, при якій особа не звільняється від кримінальної відповідальності за дачу хабара за мотивами добровільної заяви, якщо воно повідомило про неї на допиті в іншій справі, вважаючи, що про це

¹ Нерсесян А. Службова злочинність у приватній сфері як специфічне правове явище. *Юрид. журн.* 2010. № 9. С. 36–41.

відомо органам слідства.¹ Із цим твердженням досить важко погодитися. Оскільки ключовим є добровільність подібного повідомлення, а мотиви відіграють другорядну роль, і можуть бути різними (страх відповідальності, помста, помилки та ін.).

Водночас наголосимо, що для правильного вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно враховувати і обставини, у яких перебуває особа, котра вчинила злочин. Гіпотетично можна уявити ситуацію, коли органу, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, стає відомо про вчинений злочин у момент його вчинення й інформація про нього може бути зараз же внесена до згаданого Реєстру. Але ж особі, яка вчинила злочин і яка хоче добровільно про нього заявити, потрібен для цього час. Скажімо, щоб зателефонувати, особисто з'явитись в орган, передати з кимось інформацію про вчинений злочин. І на цю обставину теж треба зважати. Загалом же час, протягом якого особа добровільно повідомляє про вчинений нею злочин, повинен визначатись з урахуванням вимог ст. 214 КПК, але з обов'язковим урахуванням можливостей особи повідомити про вчинений нею злочин. Чинне кримінальне законодавство не висуває вимоги негайного повідомлення про скоєне як умови звільнення надавача давання неправомірної вигоди (підкупу) від кримінальної відповідальності. Потрібно лише, щоб це повідомлення було добровільним, а форма і час повідомлення значення не мають. Перебування особи за обставин, які

¹ Плиско Р. К. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Владивосток, 2009. 29 с.

об'єктивно перешкоджають їй добровільно повідомити про вчинений нею злочин (раптова хвороба, вчинення щодо неї злочину, природні чи техногенні катаклізми, тощо), не повинно виключати можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності.¹

Необхідність зазначених приміток зумовлена потребою повної фіксації подібних злочинних діянь для викриття одержувачів неправомірної вигоди (підкупу) й захисту законних інтересів інших осіб. У зв'язку з цим мотив добровільної заяви значення мати не буде.

Активне сприяння розкриттю і (або) розслідуванню злочину – одна з обов'язкових умов звільнення від відповідальності за злочини, передбачені статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. При встановленні цієї ознаки потрібно, щоб винний вчинив діяння через дії. Дії можуть бути різні й об'єктивно залежать від обставин вчиненого злочину, наприклад повідомлення про місце зберігання предмета злочину (неправомірної вигоди) або про інших учасників причетних до його скоєння. Невиконання особою цього умови виключає застосування названих приміток.²

Слід зазначити, що активність винного в цьому разі – якийсь якісний критерій. У широкому сенсі активність (від латин. *activus* – «діяльний») являє

¹ Нерсесян А. Службова злочинність у приватній сфері як специфічне правове явище. *Юрид. журн.* 2010. № 9. С. 36–41.

² Роз'яснення щодо визначення у яких відносинах (трудових чи цивільно-правових) перебував працівник на момент нещасного випадку. URL: http://koda.gov.ua/rozjasnennja_schodo_viznachennja_u_jakih_vidnosinah_trudovih_chi_tsivilno_pravovih_perebuvav_pratsivnik_na_moment_neschasnogo_vipadku

собою певну діяльність людини.¹ Говорячи конкретніше, активність – це соціальна якість особистості, втілене в здатності здійснювати соціально значущі дії.

Можливо припустити, що законодавець, використовуючи означений термін – «активне сприяння» розкриттю і (або) розслідуванню злочину – вказував на ініціативні посткримінального дії винного, спрямовані на максимальне спрощення діяльності правоохоронних органів при встановленні обставин скоєного, викритті винних, знаходженні майна та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом, з метою економії сил і засобів кримінальної юстиції. Крім того, слід акцентувати увагу на тому, що законодавчо в ч. 5 ст. 354 КК України закріплена умова «активне сприяння розкриттю злочину», а запропоноване нами доповнення до примітки у вигляді «і (або) розслідування», є авторським. Виняткової необхідності в зміні зазначеної норми не вбачається, з огляду на трактування «розкриття злочину» від стадії виявлення до винесення рішення судом щодо винних. Отже, проведене розслідування є складовою частиною розкриття такого корупційного злочину. Виходячи з викладеного вище, застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності за ці злочини залежить від реалізації на практиці процесу розкриття. Подібне роз'яснення потрібно викласти в Постанові Пленуму Верховного Суду України, з метою однакового розуміння й застосування характеристики ознак (умов).

Оскільки відсутність подібних офіційних пояснень не прояснює ситуацію і активне сприяння

¹ Невмержицький Є. Корупція як економічне явище. *Вісн. прокуратури*. 2007. № 11. С. 10–20.

розкриттю злочину, може полягати в дачі докладних і достовірних свідчень про обставини скоєних злочинів, причому незалежно від подальшої поведінки особи, в тому числі й у ході судового розгляду з кримінальної справи. Крім іншого, особа повинна повністю визнати свою провину в скоєнні інкримінованого злочинного діяння.

Вважаємо, що активне сприяння розкриттю злочину виражається в діях винного з надання органам слідства раніше невідомої інформації. При цьому законодавець обґрунтовано виділяє якісну сторону цієї умови. З боку злочинця сприяння розкриттю злочинного діяння може бути добровільним або вимушеним, явним або прихованим, ініціативним або за завданням правоохоронних органів. Означені дії можуть реалізовуватися особою в різних формах, наприклад, указівка місця знаходження знарядь злочину, викриття співучасників такого, запобігання настанню шкоди, допомога в проведенні слідчих і оперативно-розшукових заходів, надання речових доказів у кримінальній справі і т. д.

Якщо допомога правоохоронним органам із боку винного не привела до позитивних результатів (наприклад, незважаючи на неї, не вдалося затримати співучасників або відшукати знаряддя вчинення злочину чи інші потрібні докази), ця обставина сама по собі не повинна перешкоджати застосуванню звільнення від кримінальної відповідальності за корупційний злочин. Ключовим є надання інформації винним, його дії зі сприяння розкриттю корупційного злочину. Оскільки не досягнути очікуваних результатів можна із суто об'єктивних обставин, зокрема пособник не може бути затриманий, бо виїхав за кордон, окремі речові докази були фізично знищені не обвинуваченим тощо.

Слід також звернути увагу на випадки замаху на отримання неправомірної вигоди (підкупу). Суб'єкт вимагає в особи предмет вигоди (підкупу), а останній повідомляє про це орган, що має право повідомляти про підозру. Потім із відома їй під контролем відповідних органів для викриття і затримання винного на місці злочину, передає їх особі, котрий заявив такі вимоги. У цьому разі наявний факт скоєння злочинного діяння, наприклад, замах на отримання неправомірної вигоди (підкупу). Можна припускати, що в подібних випадках особа, що сприяла правоохоронним органам у викритті винного і проведенні оперативно-розшукових заходів, не повинна бути притягнутою до кримінальної відповідальності.

Погодимося з тими вченими, які вважають, що умови застосування діяльного каяття в багатьох моментах не відповідає умовам застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, закріплених в Особливій частині КК України, у цьому разі корупційних злочинів.¹

Проблемне звільнення від кримінальної відповідальності посередника в отриманні неправомірної вигоди. Як зазначає В. М. Борков, урахуваючи, що йдеться про підстави звільнення від відповідальності саме за посередництво в отриманні хабара, виходить, що суб'єкт припиняє скоєний нею злочин. Припинення злочинів здійснюється на стадії замаху або в період розвитку його об'єктивної сторони. Припинення може бути направлено на недопущення суспільно небезпечних наслідків, їх мінімізацію. Тому говорити про припинення вже

¹ Антонов А. Г. Деятельное раскаяние как основание освобождения от уголовной ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2000. С 17.

вчиненого посягання не цілком коректно.¹ Однак це твердження стосовно саме до отримання хабара, щодо ж неправомірної вигоди після внесення змін до КК України в 2013 р. існує інша ситуація.² Оскільки з того часу отримання вважається закінченим вже з моменту надання згоди на отримання – прийняття пропозиції/обіцянки. Відповідно законодавцем усічено час, яке можливо було б використовувати для недопущення суспільно небезпечних наслідків. Це питання ми зачіпаємо щодо статей, зазначених у ч. 5 ст. 354 КК України. У цьому переліку відсутня ст. 368 КК України, яка раніше визначала кримінальну відповідальність за отримання хабара, а на цей момент «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Відповідно, сьогодні не може бути й мови про звільнення від кримінальної відповідальності за отримання неправомірної вигоди службовою особою.

Для застосування цього інституту значущим є розмежування передбачених КК України випадків звільнення від кримінальної відповідальності й випадків, коли відповідно до цього кодексу вона взагалі неможлива, наприклад: малозначність діяння (ч. 2 ст. 11); учинення діяння в стані неосудності (ч. 2 ст. 19); недосягнення особою віку кримінальної відповідальності (ст. 22); наявності обставин, що виключають злочинність діяння (гл. VIII Загальної частини); випадки, коли особа не підлягає

¹ Борков В. Новая редакция норм об ответственности за взятничество: проблемы применения. *Уголовное право*. 2011. № 4. С. 9–14.

² Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 июля 2013 г. № 24 «О судебной практике по делам о взятничестве и об иных коррупционных преступлениях» URL: <http://www.rg.ru/2013/07/17/verhovny-sud-dok.html>

такій відповідальності (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України). Звільнення від кримінальної відповідальності потрібно відокремлювати й від звільнення засудженого від покарання та його відбування на підставі норм глави XII або статей 104, 105, 107 Загальної частини КК України.

Характеризуючи використання інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини, слід указати на відсутність у цих кримінальних нормах умови пов'язаного із учиненням злочину такого виду вперше. Оскільки вторинне звільнення від кримінальної відповідальності за не реабілітують підстав неможливо, з огляду на те, що особа не реалізувало надану йому державою можливість реабілітуватися.

Особливою частиною КК України, про що на практиці свідчить відсутність: 1) у особи непогашеної або незнятої судимості за раніше вчинений злочин; 2) кримінальної справи, порушеної у зв'язку із учиненням особою будь-якого злочину. Особою, яка вперше вчинила злочин, з юридичного погляду слід також визнавати особу, яка раніше хоч і вчинила кримінально каране діяння, але: а) була виправдана судом за пред'явленим обвинуваченням; б) була правомірно звільнена від кримінальної відповідальності; в) була реабілітована; г) була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання; г) відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунена законом (відповідно до ч. 3 і ч. 4 ст. 88 КК України вона визнається такою, що не має судимості).

Отже, додатковою умовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини потрібно закріпити заборону на звільнення від кримінальної відповідальності

учасників, які раніше скоювали аналогічні суспільно небезпечні діяння.

При цьому значущим для практики застосування зазначеного інституту є розмежування сукупності злочинів від продовжуваних дачі або отримання в кілька прийомів неправомірної винагороди при комерційному підкупі. Як єдине продовжуваний злочин слід, зокрема, кваліфікувати систематичне отримання неправомірної вигоди від однієї й тієї ж особи за загальне заступництво чи потурання по службі, якщо означені дії були об'єднані єдиним умислом. Слід зазначити, що при отриманні неправомірної вигоди за загальне заступництво чи потурання по службі конкретна дія (бездіяльність), за які вона отримана, на момент її прийняття не обмовляються між дає і одержувачем, а лише усвідомлюються ними як ймовірні, можливі в майбутньому.

Загальне заступництво по службі може проявлятися, зокрема, у необґрунтованому призначенні підлеглого, у тому числі в порушення встановленого порядку, на вищу посаду, у включенні його в списки осіб, які подаються до заохочувальних виплат. До потурання по службі належить, наприклад, згода посадової особи контролюючого органу не застосовувати входять до його повноважень заходи відповідальності в разі виявлення порушення досконалого дає вигоду особою.

Належать до загального заступництва або потурання по службі дії (бездіяльність), які можуть бути вчинені службовою особою на користь і підлеглих, й інших осіб, на яких поширюються його наглядові, контрольні чи інші функції представника влади, а також його організаційно-розпорядчі функції.

Сукупність злочинів відсутня і в випадках, коли неправомірна вигода при комерційному підкупі отримані або передані від декількох осіб, але за вчинення однієї дії (акту бездіяльності) в загальних інтересах цих осіб. Не може кваліфікуватися як єдине продовжуваний злочин одночасне отримання, у тому числі через посередника, неправомірної вигоди, у т. ч. при комерційному підкупі від декількох осіб, якщо в інтересах кожного з них посадовою особою або особою, що виконують управлінські функції в комерційній або іншій організації, відбувається окреме дію (акт бездіяльності). Учинене за таких обставин утворює сукупність злочинів.

Самостійним у своєму застосуванні є аспект вчинення корупційного злочину групою осіб при вирішенні питання про звільнення їх від кримінальної відповідальності. Неправомірну вигоду або предмет комерційного підкупу слід уважати отриманими групою осіб за попередньою змовою, якщо в злочині брали участь два і більше посадові особи або два та більше особи, які виконують управлінські функції в комерційній або іншій організації, які заздалегідь домовилися про спільне вчинення цього злочину шляхом прийняття кожним із членів групи частини незаконної винагороди, за вчинення кожним із них дій (бездіяльність) по службі на користь передав незаконну винагороду особи або представляються їм осіб. При кваліфікації дій означених осіб не має значення, яка сума отримана кожним із членів злочинної групи, а також те, чи усвідомлював вигодонадавач, що в отриманні неправомірної вигоди бере участь кілька посадових осіб.

Якщо два або більше посадові особи з об'єктивних причин не можуть здійснити одну й ту саму

дію (бездіяльність) на користь передав, то чи слід ставити цей показник? Відповідь на це запитання по кваліфікації, як в іншому, і самі роз'яснення судово-слідчої практики відсутні.

Стосовно до звільнення учасника (учасників) групи вирішальним буде передовсім умова добровільного повідомлення про корупційний злочин відповідним органам. А виконання наступної умови – активне сприяння розкриттю злочину, може стати однією з перешкод для застосування звільнення до інших учасників (учаснику) групи. У зв'язку з тим, що вимагає від особи активно сприяти викриттю співучасників.

Окремим питанням для застосування цього інституту звільнення є повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Також як і умова недопущення звільнення при повторному скоєнні корупційного злочину, законодавцем упущено умова про відшкодування шкоди від скоєного винним. Це відшкодування полягає в добровільному задоволенні суб'єктом злочину, обґрунтованих претензій потерпілого про відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її іншим способом, наприклад, через публічне вибачення за завдану образу. Повне відшкодування заподіяних збитків може полягати у відновленні початкового стану предмета посягання (наприклад, ремонт речі), виправленні ушкодженого майна, поверненні викрадених речей, заміні їх іншими або приблизно рівноцінними за вартістю, сплаті відповідної суми коштів або в іншій формі компенсації. Повне усунення заподіяної шкоди передбачає інші засоби залагодження шкоди, наприклад, принесення прилюдного вибачення за завдані образи тощо.

При цьому не слід передбачати можливість відшкодування шкоди іншими особами, у тому числі близькими родичами. Оскільки це суперечило б принципу кримінального права – індивідуальності покарання.

На особливу увагу заслуговує розгляд можливого варіанта дій на практиці при отриманні посадовою особою винагороди за використання лише особистих, не пов'язаних з його посадовим становищем, відносин. Не утворює складу отримання хабара прийняття посадовою особою грошей, послуг майнового характеру тощо за вчинення дій (бездіяльність), хоча й пов'язаних із виконанням його професійних обов'язків, але при цьому не належать до повноважень представника влади, організаційно-розпорядчим або адміністративно-господарських функцій. Сприяння посадовою особою через себе посадове становище вчинення дій (бездіяльності) на користь особи дає вигоду або представляються їм осіб виражається в використанні одержувачем авторитету та інших можливостей займаної посади для здійснення впливу на інших посадових осіб для здійснення ними зазначених дій (бездіяльності) по службі. Такий вплив полягає у схиланні іншої посадової особи до вчинення відповідних дій (бездіяльності) шляхом умовлянь, обіцянок, примусу та ін. Цей факт не може кваліфікуватися за статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України. Оскільки в цих випадках відміна посадової особи до вчинення незаконних дій (бездіяльності) по службі може, за наявності для цього підстав, спричиняти кримінальну відповідальність за інші злочини (наприклад, за підбурювання до зловживання посадовими повноваженнями або перевищення посадових повноважень).

Відповідно виключається можливість застосування до такого суб'єкта спеціальної норми звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Аналізуючи судову практику застосування даного інституту, можна виділити такі загальні моменти: приймаючи рішення про звільнення винного від кримінальної відповідальності в загальному, і в спеціальних випадках зокрема, суди, зазвичай, посилаються на каюття винного у вчиненому, наявність у нього на утриманні малолітніх дітей або інших родичів, інвалідність винного, позитивні характеристики з місця роботи, навчання або проживання, провокує поведінку самого потерпілого (якщо такий є).¹ Однак у постановках про закриття кримінальних справ судді не завжди мотивують, яким чином відшкодовано заподіяну потерпілому шкоду, а також не завжди з'ясовують, визнає обвинувачений себе винним в скоєнні злочину й чи згоден він на закриття кримінальної справи на підставі спеціальної норми звільнення від кримінальної відповідальності. У деяких із вивчених нами справ суди обмежувалися констатацією наявності умов спеціальних умов для звільнення, не називаючи їх і не мотивуючи свого рішення, а в інших випадках – навіть частини цих умов (за однією справою винний був раніше судимий, за іншою – не відшкодував збитки, а тільки зобов'язався відшкодувати його в майбутньому).²

¹ Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2015. № 1 (4). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_26.pdf

² Туркот М. Мотив як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони злочину зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. *Вісник прокуратури*. 2007. № 5. С. 38–45.

На наш погляд, це свідчить про проблеми правозастосовчої практики через недосконалість самих норм кримінального законодавства, а також через відсутність роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, про що неодноразово зазначалося в роботі раніше.

Позитивним для правозастосовчої практики є об'єднання умов звільнення від кримінальної відповідальності за п'ять корупційних злочинів в одній заохочувальній нормі – ч. 5 ст. 354 КК України. Однак цей підхід виключає наявність спеціального звільнення для більшої частини таких злочинів, а саме 15 статей із зазначеного переліку в примітці до ст. 45 КК України. Аргументуючи потребу існування цього заохочувального інституту як дієвого інструменту виявлення латентної корупційної злочинності, доцільно розширити можливість застосування спеціального звільнення створенням єдиної заохочувальної норми, яка поширювалася б на більш чисельну групу корупційних злочинів, предмет яких докладно позначений зокрема І. Е. Мезенцевою¹ і підтверджує більш широке застосування цього інституту.

Якщо особа, котра передала майно, яке надало майнові права, яке справило послуги майнового характеру за вчинення службовою особою дій (бездіяльність) по службі, усвідомлювала, що означені цінності не призначені для незаконного збагачення посадової особи або його рідних або близьких, скоєне нею не утворює складу корупційного злочину.

У тому разі якщо означена особа отримала цінності за вчинення дій (бездіяльність), які на-

¹ Лобанова Л., Леонтьевский В. Стоит ли освобождать взяточника от уголовной ответственности? *Российская юстиция*. 2001. № 11. С. 68.

справді вона не може здійснити через відсутність службових повноважень і неможливості використувати своє службове становище, такі дії за наявності умислу на придбання цінностей слід кваліфікувати, як шахрайство, вчинене особою з використанням свого службового становища. Власник переданих йому цінностей в означених випадках несе відповідальність за пропозицію/обіцянку або дачу неправомірної вигоди або комерційний підкуп. Це правило кваліфікації широко відомо, і широко використовують у судово-слідчій практиці. Однак потрібно вказати на наявне обмеження в застосуванні інституту звільнення до шахрая службових повноважень. Оскільки він апріорі не має змоги, виконавши умови повідомлення про корупційний злочин належним органам, активного сприяння розкриттю, бути звільненим від кримінальної відповідальності. З огляду на те, що шахрайство, передбачене ст. 190 КК України, не має такого заохочувального спеціального виду звільнення винної особи.

Також у разі, коли особа, обіцяла або запропонувало посередництво в наданні неправомірної вигоди, свідомо не мала наміру передавати цінності як предмета злочину посадовій особі чи посереднику і, отримавши зазначені цінності, звернула їх у свою користь, учинене слід кваліфікувати як шахрайство без сукупності з корупційними злочинами.

Кримінально-правовими ознаками сприяння розкриттю і розслідуванню злочину особи, яка вчинила злочини, як умови звільнення його від кримінальної відповідальності, є:

1) добровільність його дій (при цьому ініціатива може виходити і від самої особи, яка вчинила злочин, і від інших осіб, наприклад, співробітни-

ків органу слідства, прокуратури й суду, головне, щоб в особи був вибір варіанта своєї поведінки);

2) повнота надання можливої і посиленої допомоги правоохоронним органам, яка полягає в даванні правдивих показань, в участі у проведенні слідчих дій; у наданні допомоги у встановленні всіх фактичних обставин, що мають значення для справи; у виявленні знарядь, слідів і предметів злочину; у викритті інших співучасників злочину та їх ролі; у розшуку майна, здобутого злочинним шляхом; у з'ясуванні причин та умов, які сприяють вчиненню злочину. Тому якщо особа, яка вчинила злочин у групі з невстановленими слідством особами, надає допомогу слідству, наприклад, у повному поверненні неправомірної винагороди, представляє знаряддя вчинення злочину, але відмовляється назвати співучасників, така особа не може бути звільнена від кримінальної відповідальності, а його дії зі сприяння в розкритті злочину повинні визнаватися лише обставинами, що пом'якшують покарання.

Розкрити – означає виявити, зробити відомим, пояснити що-небудь таємне, невідоме і т. п. (будь-який злочин або особу, яка його вчинила, а може бути, і осіб). Нинішня конструкція заохочувальної норми, яка передбачена в ст. 354 КК України, вимагає від практиків самовільного розширювального тлумачення цього поняття – включення до нього процесу розслідування. Про яке сприяння розкриттю злочину може йтися, коли злочинець затримується безпосередньо на місці скоєння злочину? Допомога особи, яка вчинила злочин, правоохоронним органам у встановленні обставин скоєного злочину є у подібних випадках сприянням розслідування вже розкритого злочину. Недаремно

законодавець визначив, що повідомлення про злочин від корупціонера має передувати активному сприянні розкриттю, що знайшло свій вираз у сполученні «та».

У зв'язку з цим ми не згодні з деякими авторами, які пропонують змінити кримінальний закон, замінивши в тексті «та» на поєднання «та (або)». На наш погляд, реалізація такої пропозиції, навпаки, викличе суперечки і призведе до різних оцінок положення закону. Розв'язання цього питання вбачається у правильному тлумаченні закону. Ми вже відзначали в дослідженні, аналізуючи умови застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 354 КК України, що законодавець передбачає обов'язкову сукупність дій, що становлять позитивну післязлочинну поведінку особи, яка вчинила злочин, у тому разі, якщо вона справді могла їх зробити.

Детальніше слід розібрати застосування зазначених умов, якщо хоча б одна з них не могла бути виконана корупціонером з об'єктивних причин. Оскільки дослідження попередніх матеріалів узагальнення слідчо-судової практики свідчить, що положення закону, які звільняють від кримінальної відповідальності, поширюються і на випадки, коли особа об'єктивно не могла виконати якусь частину умов застосування заохочувальної норми, пов'язаних з регламентацією її післязлочинної поведінки.

У правозастосовчій практиці є чимало прикладів, коли вчинене перевищення або зловживання посадовими повноваженнями володіють зниженою ступенем суспільної небезпеки. У ряді випадків особи, які здійснили зазначені злочини, виходили із псевдо-інтересів служби. У цьому разі сумніви

викликає і наявні ознаки суб'єктивної сторони як наміру. У зв'язку з цим введення спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності представляється доцільним.

Узагальнення Судової практики розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України) здійснене ВСУ засвідчило, що суди в основному дотримуються правових підстав та встановленого кримінально-процесуальним законом порядку звільнення осіб від кримінальної відповідальності. Проте деякі суди все ж допускають порушення закону. Наприклад, при звільненні Б. від кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 368 КК у зв'язку зі зміною обстановки та закриваючи справу, Київський районний суд м. Полтави не обговорював питання про можливість застосування до нього ст. 7 КПК, не роз'яснив підсудному, які можуть бути наслідки від звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки, тобто з nereабілітуючих підстав, не вмотивував своє рішення в чому ж конкретно полягала зміна обстановки і чому вона призвела до втрати суспільної небезпечності вчиненого діяння. Цю постанову районного суду скасував апеляційний суд з направленням справи на новий судовий розгляд.¹

Наприклад, Путильський районний суд Чернівецької області постановою від 21 травня 2007 р. закрити кримінальну справу стосовно В. за ч. 1

¹ Ситковский И. В. Уголовная ответственность юридических лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. URL: <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-yuridicheskikh-lits>

ст. 190 КК на підставі ст. 48 КК і звільнив його від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. Органи досудового слідства пред'явили В. обвинувачення за ч. 2 ст. 368 КК в тому, що він, працюючи начальником Чернівецького обласного управління лісового господарства, у червні–серпні 2004 р. одержав у приватного підприємця Б. хабар у виді меблів загальною вартістю 12 тис. грн за виділення лісової ділянки. Допитані як свідки Б. та його дружина (потерпілими вони не визнавалися) підтвердили факт передачі В. хабара. Цей факт також підтвердили інші свідки у справі. У судовому засіданні прокурор безпідставно змінив обвинувачення В. з ч. 2 ст. 368 КК на ч. 1 ст. 190 КК, внаслідок чого йому фактично вдалося уникнути відповідальності за вчинений злочин і він продовжує працювати на керівній посаді. Викликає сумніви і кваліфікація дій заступника генерального директора державного підприємства «Чернівецький регіональний науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації» С., засудженого за ч. 1 ст. 368 КК до штрафу в розмірі 12 тис. 750 грн. У судовому засіданні свідок К. підтвердив, що засуджений вимагав у нього 2 тис. доларів США і він їх йому передав, попередньо звернувшись в правоохоронні органи з метою викриття С. як вимагача хабара. Факт одержання С. хабара шляхом вимагання підтвердили в судовому засіданні й інші свідки. Незважаючи на це, прокурор змінив засудженому обвинувачення з ч. 2 ст. 368 на ч. 1 ст. 368 КК. Крім того, у цій справі суд без посилання на ст. 69 КК не призначив С. додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяль-

ністю, внаслідок чого засуджений залишився працювати на посаді, завдяки якій отримав хабар.¹

На протязі 2013 р. в Жидачівський районний суд Львівської області надійшов 1 обвинувальний акт у кримінальному провадженні за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України та 1 клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності в порядку ст. 49 КК України за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України.

За перше півріччя 2014 р. у Жидачівський районний суд Львівської області надійшов 1 обвинувальний акт у кримінальному провадженні за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 КК України.² Так, ухвалою Жидачівського районного суду від 30.05.2013 р. клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного громадянина Я. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України у зв'язку із закінченням строків давності задоволено. У підготовчому судовому засіданні встановлено, що особі Я. пред'явлено обвинувачення в тому, що він протягом 2008 р., будучи військовим комісаром Жидачівсько-Миколаївського ОРВК і військовою службовою особою, усупереч вимог законодавства, повторно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їхні

¹ Ситковский И. В. Уголовная ответственность юридических лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. URL: <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-yuridicheskikh-lits>

² Туркот М. Мотив як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони злочину зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. *Вісник прокуратури*. 2007. № 5. С. 38–45.

суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, зловживаючи своїм службовим становищем в інтересах третіх осіб, учинив інше підроблення офіційних документів, а також видачу заведомо неправдивих офіційних документів, що стало підставою для ухилення громадян Бережанського А. В., Мачинського А. Д., Михайлова Р. І., Качараби Р. Б. та Гвоздика Р. М. від проходження військової служби. Органами досудового слідства дії громадянина Я. кваліфіковані за ч. 1 ст. 366 КК України.

Отже, розвиток інституту звільнення, що спирається на механізми звичаєвого права, процедури і принципи комплексної соціальної технології, крім усього іншого, дасть змогу скоротити витрати на кримінальне переслідування за малозначними діяннями і злочинами невеликої тяжкості, які потрібні для організації боротьби з тяжкими корупційними злочинами, а також знизити вкрай високу завантаженість судів та слідства. У зв'язку з чим, запропоновано передбачити такі загальні умови: добровільне повідомлення; активне сприяння розкриттю злочинів (що включає виявлення, запобігання і розслідування); вчинення корупційного злочину вперше; відшкодування заподіяної шкоди (якщо такий є). Означені умови тільки в комплексі утворюють підставу звільнення від кримінальної відповідальності. Тому звільнення від кримінальної відповідальності не означає виправдання особи або визнання його невинним.

У статті аргументовано віднесення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини до міжгалузевих. Така класифікація визначає механізм застосування, який, безумовно, пов'язаний із нормами кримінально-

процесуальними й нормами антикорупційних законодавчих актів.

Детальна характеристика умов звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини дала змогу акцентувати увагу на практичному застосуванні цих норм судово-слідчими органами. Добровільність повідомлення про корупційний злочин (передбаченому статтями 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України) – першочергова умова для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це вимагає встановлення факту добровільності, відокремлюючи мотиви, які відіграють другорядну роль і можуть бути різними.

При визначенні активного сприяння розкриттю корупційного злочину особою за потрібне на практиці є вчинення винним виключно дій, які підтверджують цей факт. Дії можуть бути різні й об'єктивно залежать від обставин вчиненого злочину, наприклад повідомлення про місце зберігання предмета злочину (неправомірної вигоди) або про інших учасників причетних до його скоєння, знаходженні майна та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом.

Додатковою умовою спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини потрібно закріпити заборону на звільнення від кримінальної відповідальності учасників, які раніше скоювали аналогічні суспільно небезпечні діяння.

Для економії сил і засобів кримінальної юстиції рекомендовано подібні роз'яснення викласти в Постанові Пленуму Верховного Суду України для однакового розуміння й застосування спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.

Доцільно, на наш погляд, розширити можливість застосування спеціального звільнення створенням єдиної заохочувальної норми в Кримінальному Кодексі України, яка поширювалася б на більш чисельну групу корупційних злочинів.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Сучасне розуміння принципу невідворотності кримінальної відповідальності.
2. Визначте обов'язкові (імперативні) види звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Визначте факультативні (диспозитивні) види звільнення від кримінальної відповідальності.
4. Що означає безумовне звільнення від кримінальної відповідальності?
5. Підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини.
6. Відмежування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини від суміжних кримінально-правових інститутів. Укажіть, що це за інститути?
7. Дослідіть, чи відповідає звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права.
8. Дослідіть, чи відповідає звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини загально визнаним нормам міжнародного права.
9. Порівняйте норми щодо звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини за кримінальним законодавством України з нормами інших європейських держав. Розкрийте їхню подібність та відмінність.
10. Поміркуйте на способами підвищення ефективності звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Укажіть їх.

Список використаних джерел та літератури

1. Абрамовская О. Р. Противодействие коррупционной преступности в органах государственной власти и местного самоуправления. Челябинск, 2011. URL: <http://www.dissercat.com/content/protivodeistvie-korrupsionnoi-prestupnosti-v-organakh-gosudarstvennoi-vlasti-i-mestnogo-sam#ixzz3eGaHtWn>
2. Абрамовская О. Р., Майоров А. В. Криминологические особенности личности коррупционного преступника. *Вестн. Челябинск. гос. ун-та*. 2012. № 37 (291). Право. Вып. 34. С. 54–57. URL: <http://www.lib.csu.ru/vch/291/010.pdf>
3. Аврек Г., Овчинский В. Мздоимство и лихоимство на переходе к рынку. *Наш современник*. 1992. № 2. С. 105.
4. Адвокаті кампанія спрямована на впровадження в Україні політики належного регулювання питання конфлікту інтересів у частині майнових декларацій публічних службовців: [сайт]. 2014. URL: <http://www.ti-ukraine.org/what-we-do/projects/project-4911.html>
5. Албул С. В. Корисливі мотиви вчинення корисливо-насильницьких злочинів: ознаки та соціальна сутність: [сайт]. URL: <http://www.vuzlib.com/content/view/1492/60/>
6. Албул С. В. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти розуміння корисливого мотиву вчинення злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис: наук. журн.* Одеса, 2008. № 1. С. 23–25.
7. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України: загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2004. 328 с.
8. Александрова И. А. Теоретическая концепция уголовной политики по обеспечению экономической безопасности и противодействию коррупции. 2015. URL: <http://www.iuaj.net/node/1881>

9. Алексеев А. И. Криминология: курс лекций. М., 1999. 325 с.
10. Аликперов Х. Д. Преступность и компромисс. Баку: Элм, 1992. 196 с.
11. Аликперов Х. Новый УК: проблемы освобождения от уголовной ответственности. *Законность*. 1999. № 4. С. 13.
12. Аликперов Х. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием. *Законность*. 1999. № 5. С. 17–21.
13. Алимбиев С. А. Уголовная ответственность за получение взятки по российскому законодательству: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2010. URL: <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-poluchenie-vzyatki-po-rossiiskomu-zakonodatelstvu#ixzz3S11OGRGs>
14. Альменова А. Б. Антикоррупционные реформы в Восточной Европе и Центральной Азии: достижения и проблемы, 2008–2013 гг. Доклад ОЭСР. 23.09.2013: [сайт]. URL: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/governance/anti-corruption-reforms-in-eastern-europe-and-central-asia_9789264204294-ru#page7
15. Альменова А. Б. Использование в Казахстане методов борьбы с коррупцией, применяемых странами Юго-Восточной Азии. URL: <http://www.gorchakovfund.ru/upload/.../0c51fbb2990003666af3164ac1fb8ba9.doc>
16. Альтернативний (тіньовий) звіт про виконання Україною рекомендацій, наданих за результатами третього раунду оцінювання в рамках Стамбульського плану дій Антикорупційної мережі ОЕСР для країн Східної Європи та Центральної Азії. Результати громадської оцінки станом на лютий 2014/за заг. ред. Р. Рябошапки, О. Хмари. URL: http://pravo.org.ua/files/Corruption/oecd_ukraine_3rd_round.pdf
17. Альтернативний звіт щодо оцінки ефективності державної антикорупційної політики: Розділ І. Антикорупційна політика/Р. Рябошапка, О. Хмара. 2015.

- 30 с. URL: http://ti-ukraine.org/sites/default/files/u124/shadow_report_chapter_i.pdf
18. Альтернативний звіт щодо оцінки ефективності державної антикорупційної політики: методологія/ Р. Рябошапка, Б. Малишев, М. Хавронюк, О. Хмара. 2014. 12 с. URL: http://ti-ukraine.org/system/files/projects/shadow_report_methodology.pdf
19. Альтернативний звіт щодо оцінки ефективності державної антикорупційної політики/Рябошапка Р., Кухарук А., Хавронюк М. та ін.; за заг. ред. А. Волошиної. 2015. URL: [http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/shadow_report_anticorrupti on_policy_ti_ukraine.pdf](http://reforms.in.ua/sites/default/files/upload/docs/shadow_report_anticorrupti_on_policy_ti_ukraine.pdf)
20. Аналітичний звіт за результатами проведення дослідження чинного законодавства стосовно конкретних видів корупційних правопорушень та органів, які виявляють, розслідують та притягають до юридичної відповідальності за кожним видом корупційного правопорушення від 3 груд. 2012 р.: [сайт]. URL: <http://www.gromada.lviv.ua/blog/769>
21. Аналітичний звіт щодо корупційних ризиків у сферах надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності публічної адміністрації в Україні/Відділ проблем економічної злочинності Директорат з питань співробітництва Генерального директорату прав людини і правових питань: [сайт]. 2009. Квіт. URL: <http://old.minjust.gov.ua/21894>
22. Андрианов В. Коррупция как глобальная проблема современности. *Общество и экономика*. 2008. № 3/4. С. 45–69.
23. Андрианов В. Опыт зарубежных стран по борьбе с коррупцией. *Общество и экономика*. 2011. № 1. С. 23–65.
24. Анохіна Л. С. Кримінологічні питання дослідження: детермінант хабарництва. *Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского*. 2007. Т. 20 (59). № 1. С. 73–76.
25. Антикорупційна інфраструктура: [сайт]. URL: ftp://91.142.175.4/nazk_files/doslidzhennya/11.pdf

26. Антикорупційне законодавство: міжнародні стандарти та їх запровадження в Україні: метод. посіб./ уклад. В. І. Григор'єв, М. А. Микитюк, Г. О. Гончарук. Київ, 2013. 92 с.
27. Антонов А. Г. Деятельное раскаяние как основание освобождения от уголовной ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2000. 26 с.
28. Антонян Ю. М. Криминология. Общая характеристика коррупционной преступности: [сайт]. URL: <http://psyera.ru/6141/obshchaya-harakteristika-korrupcionnoy-prestupnosti>
29. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09/Одеська національна юридична академія МОН України. Харків, 2002. 177 с.
30. Арманов М. Перспективи вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 293–297.
31. Артемьев А. М. Потехина О. А., Яковенко Е. Г. Криминализация экономической деятельности: учеб. пособие для вузов. М.: Щит-М, 2006. 376 с.
32. Аталыков А. Ответственность за коррупционные правонарушения уже сточена. 09.07.2015. URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=176393>
33. Ахметшин Н. Х. Политико-правовые аспекты борьбы с коррупцией в КНР. *Государство и право*. 2008. № 8. С. 56–63.
34. Бабанли Р. Ш., Оніщук О. М. Суб'єктивні ознаки злочину, який полягає у зловживанні нотаріусом своїми повноваженнями (ст. 365-2 КК). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*: [сайт]. 2013. № 2 (11). С. 118–127. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=

- UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chcks_2013_2_22.pdf
35. Бабіков О. Майновий характер неправомірної вигоди. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*: [сайт]. 2013. № 4. С. 35–38. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Vnaru_2013_4_8.pdf
 36. Бавсун М. В. Понятие и содержание уголовно-правового воздействия на преступность. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2010. № 336. С. 99–102.
 37. Барков А. Освобождение от уголовной ответственности по нормам Особенной части УК РСФСР. *Советская юстиция*. 1976. № 3. С. 28.
 38. Барсукова С. Ю. Коррупция: научные дебаты и российская реальность. *Общественные науки и современность*. 2008. № 5. С. 36–47.
 39. Барсукова С. Ю., Звягинцев В. И. Механизм «политического инвестирования», или Как и зачем российский бизнес участвует в выборах и оплачивает партийную жизнь. *Политические исследования*. 2006. № 2. С. 110–121.
 40. Бартол К. Психология криминального поведения: [сайт]. СПб., 2004. URL: <http://www.klex.ru/8ff>
 41. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185–207.
 42. Баулін Ю. В. Передмова до монографії: Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Київ: Юристконсульт, 2006. С. 9–12.
 43. Бауман Е. В. Опыт борьбы с коррупцией в странах с развитой экономикой. URL: http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/opyt_borby.pdf
 44. Бауман Е. В. Опыт борьбы с коррупцией в странах с развитой экономикой: [сайт]. URL: http://kizilov-inc.ru/sites/default/files/gm_articles/opyt_borby.pdf
 45. Беззуб І. Антикорупційна політика в Україні. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content

- &view=article&id=1260:antikoruptionsjna-politika-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350
46. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях/сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2004. 184 с.
47. Беляев Н. А. Курс советского уголовного права. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. Т. 4. 558 с.
48. Беляева К. В Европу – без коррупции. *Судебно-юридическая газета*. 16 мая. 2014. № 17–18 (235–236). 10 с.
49. Бержанір А. Л., Стрембіцька Л. Л. Стратегії взаємодії держави та бізнесу в умовах становлення ринкових відносин в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання*. Миколаїв: Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, 2016. № 10. URL: <http://global-national.in.ua/issue-10-2016>
50. Берзін П. С. Проблеми систематизації окремих різновидів інституту звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. *Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадського*. Сер. «Юрид. науки». 2010. Т. 23 (62). № 2. С. 241–248. URL: http://science.crimea.edu/zapiski/2010/law/uch_23_2law/033_berzin.pdf
51. Биков К. Г. До визначення предмету корупційного злочину // *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 2. С. 10–15. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_2_4.pdf
52. Біленчук П. Д., Задояний М. Т. Правові і управлінські засади моніторингу, контролю, аналізу фінансового сектору економіки: міжнародний і вітчизняний досвід. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. № 3. С. 27–30.
53. Білінська Л., Омельченко С., Скулиш Є., Трепак В. Аналітичний огляд наукових статей з проблем протидії корупції № 18 (29.10.2013 р.). *Одеський центр з вивчення організованої злочинності та корупції*. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=9427>
54. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения. М., 1978. С. 46–47.

55. Бондаренко И. А. Коррупция: экономический анализ на региональном уровне. СПб.: Петрополис, 2001. С. 23–45.
56. Борзенков Г. Н. Коррупция в системе уголовных преступлений. *Вестн. Москов. ун-та. Сер. 11: Право.* С. 3–12.
57. Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 30–38.
58. Борисов В., Кальман О. Громадянське суспільство та питання подолання корупції. *Вісн. акад. правових наук.* 2005. № 2. С. 168–173.
59. Борков В. Новая редакция норм об ответственности за взяточничество: проблемы применения. *Уголовное право.* 2011. № 4. С. 9–14.
60. Боровик А. В. Відповідність звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини основним принципам кримінального права. *Наук. часоп. Нац. акад. прокуратури України.* 2015. № 4. С. 47–55.
61. Боровик А. В. Класифікація та значення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Вісник прокуратури.* 2016. № 4. С. 92–100.
62. Боровик А. В. Критерії та умови ефективності спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р.)*/редкол.: І. С. Гриценко (голова), І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. В 3 т. Т. 3. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 17–19.
63. Боровик А. В. Порівняльна характеристика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими нормами. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроін-*

- теграції: зб. матеріалів Міжнар. наук-практ. конф. (27–28 листоп. 2015 р. м. Дніпропетровськ). Дніпропетровськ, 2015. С. 76–79.
64. Боровик А. В. Правоприменение института освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления в Украине. *Проблемы понимания и правоприменения в прошлом, настоящем и будущем цивилизации: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф.* (Минск, 27 апр. 2016 г.). В 2 ч./ Междунар. ун-т «МИТСО»; редкол.: И. А. Маньковский (гл. ред.) [и др.]. Минск: Междунар. ун-т «МИТСО», 2016. Ч. 2. С. 174–175.
65. Боровик А. В. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2015. № 3 (41). С. 51–57.
66. Боровик А. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини: монографія. Луцьк: Волинь-Поліграф, 2017. 248 с.
67. Боровик А. В. Співвідношення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини в Україні з міжнародно-правовими стандартами. *Альманах міжнародного права*. 2015. Вип. 10. С. 29–36.
68. Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы. М., 1990. С. 60–68.
69. Боротьба з корупцією: проблеми, тенденції, перспективи: бібліогр. показч./уклад. Л. О. Красильнікова; ред.: Т. С. Астапенко, Л. М. Голубенко, Є. В. Руденко. Миколаїв, 2012. 34 с.
70. Борьба с коррупцией в Восточной Европе и Центральной Азии Стамбульский план действий по борьбе с коррупцией: достижения и проблемы. *OECD*. 2008. URL: <http://www.oecd.org/corruption/acn/library/41603502.pdf>
71. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: учеб. пособие/под ред. Е. О. Ала-

- уханова. Алматы, 2008. 330 с. URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum6770/item6779.html>
72. Бочарников И. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Аналитический вестник Аналитического управления Аппарата Совета Федерации Федерального Собрания Российской Федерации*. 2007. № 6 (351). С. 39–62.
73. Бриллиантов А. В. Освобождение от уголовной ответственности: с учетом обобщения судебной практики. М., 2010. С. 17.
74. Бриллиантов А., Яни П. Должностное лицо: организационно-распорядительные функции. *Законность*. 2010. № 6. С. 11–15.
75. Будатаров С. М. Понятие коррупции в российском законодательстве и юридической литературе. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2012. № 359. С. 106–109. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-korruptsii-v-rossiyskom-zakonodatelstve-i-yuridicheskoy-literature>
76. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ: Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2015. 479 с.
77. Бутович О. Вимірювання рівня корупції в Україні. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 182–187.
78. Вавилов К. К. Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1964. 20 с.
79. Ванцев В. А. Основные этапы развития понятия коррупции. *Следователь. Федеральное издание*. 2006. № 8. С. 34–37.
80. Васильчук Ю. А. Социальное развитие человека. Фактор семьи. *Общественная наука и современность*. 2008. № 3. С. 52–63.

81. Вейберт С. И. Уголовная политика скандинавских стран в области противодействия коррупции. *Деятельность органов государственной власти по противодействию организованной преступности: материалы V Междунар. науч.-практ. интернет-конф.* (Екатеринбург, 26 марта – 3 апр. 2013 г.). Екатеринбург: Урал. ин-т – филиал РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. С. 22–29.
82. Великий тлумачний словник сучасної української мови/уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. С. 17–28.
83. Вечерова Є. М. Кримінально-правовий вплив та кримінальна відповідальність: проблеми розмежування. URL: <http://jurlugansk.ucoz.org/publ/21-1-0-132>
84. Визначення моделі антикорупційного агентства для України/підгот. М. Рані. 2012. URL: http://ti-ukraine.org/system/files/research/anti-corruption_agency_by_ti_ukraine_ukr.pdf
85. Висновки Верховного Суду України, викладені в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400-12 КПК України 1960 року, за I півріччя 2013 р. від 01 серп. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0008700-13>
86. Вишневська К. О. Імплементация міжнародних антикорупційних стандартів у національне законодавство України. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2. С. 22–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5
87. Відповідальність за корупційні діяння, правові засади відшкодування збитків, завданих внаслідок їх вчинення: навч.-метод. матеріали/Ю. В. Баскакова, В. М. Гаврилюк, П. В. Качанова, Г. О. Усатий; упоряд. О. В. Жур. Київ: НАДУ, 2013. 108 с.
88. Вісник Національної академії прокуратури України. Спец. вип. до Міжнар. дня боротьби з корупцією. 2017. № 4/2 (52). URL: http://www.visnyknapu.gov.ua/data/issues-2017/Visnyk-NAPU_4-2_2017.pdf

89. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ: КНУВС, 2009. 20 с.
90. Волженкин Б. В. Коррупция (серия «Современные стандарты в уголовном праве и в уголовном процессе»). СПб., 1998. С. 8.
91. Волженкин Б. В. Новые подходы к проблемам ответственности за должностные и хозяйственные преступления. *Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства*. М., 1994. С. 79–81.
92. Волженкин Б. В. О так называемой «взятке-благодарности». *Соц. законность*. 1991. № 6. С. 47–51.
93. Волженкин Б. В. Служебные преступления. М., 2000. С. 257.
94. Волженкин Б. В. Служебные преступления: комментарий законодательства и судебной практики. СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2005. 560 с.
95. Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань: Казан. ун-т, 1982. 152 с.
96. Волочай Ю. В., Ткач С. С., Класс Ю. О. Новели антикорупційного законодавства. Кременчук: Кременч. районне упр. юстиції, 2013. 20 с.
97. Волошин Ю. О. До проблеми визначення засобів взаємодії правопорядків: доктринальні підходи. *Вісн. Маріупол. держ. ун-ту*. Сер. Право. 2016. Вип. 12. URL: <http://91.250.23.215:8080/spui/handle/123456789/271>
98. Волянська О. В. Антикорупційний потенціал громадянського суспільства в Україні та чинники, що його зумовлюють. URL: periodicals.karazin.ua/mtpsocio/article/download/.../3882
99. Гаджиев С. Н. Освобождение о уголовной ответственности при терроризме и захвате заложников. *Адвокат*. 2003. № 8. С. 18–20.

100. Гармаев Ю. П. Квалификация и расследование коррупционных преступлений, проблемы использования результатов оперативно-розыскной деятельности. 2009. URL: <http://www.iuaj.net/node/857>
101. Гевелинг Л. В. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти. М., 2001. С. 10.
102. Генезис злочинності: детермінація та причинність/Біленчук П. Д., Гель А. П., Задояний М. Т., Мошняга Л. В. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 10. С. 32–36.
103. Гладун О. Феномен протидії корупції в Україні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 17–22.
104. Голик Ю. В. Коррупция как механизм социальной деградации. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. 327 с.
105. Голик Ю. В. Метод уголовного права. *Журн. рос. права*. 2000. № 1. С. 69–75.
106. Голик Ю., Елисеев С. Понятие и происхождение названия «Уголовное право». *Уголовное право*. 2002. № 2.
107. Голіна В. В. Запобігання корупції з використанням регіонального досвіду її дослідження. *Право України*. 2015. № 12. С. 22–29.
108. Головин А. Ю., Дубоносов Е. С., Ковалев С. Н. Условия совершения коррупционных преступлений в системе высшего образования и меры по их профилактике. *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2015. № 2-2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/usloviya-soversheniya-korruptsionnyhprestupleniy-v-sisteme-vysshego-obrazovaniya-i-mery-po-ih-profilaktike>
109. Головкін Б. М. Антикорупційний менеджмент у митній справі. *Фіскальна політика в Україні в кримінально-правовому вимірі: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (26 квіт. 2016 р.)/Ун-т держ. фіск. служби України, Навч.-наук. ін-т права;*

- кафедра кримінального права та кримінології. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 324 с.
110. Головкін Б. М. Поняття корупційної злочинності у митній сфері. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 19 трав. 2017 р.). У 2-х т. Т. 2/відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 848 с.
111. Головкін О., Беляков М. Сучасні тенденції розвитку антикорупційного законодавства України. *Наук. часоп. Нац. акад. прокуратури України*. 2015. № 1. С. 67–75. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.gov.ua/chasopys/ua/pdf/5-2015/golovkin.pdf>
112. Гончаренко Г. С. Криминологический анализ личности коррупционного преступника: [сайт]. URL: <http://www.advpalataro.ru/info/trainings.php?ID=7291&PHPSESSID>
113. Горан В. Україна на шляху до міжнародних стандартів боротьби з корупцією. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2005. № 4. С. 14–17.
114. Горбачева Н. Источник коррупции. *Родина*. 2009. № 5. С. 85–86.
115. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2008. 21 с.
116. Горган О. Л. Историчні аспекти боротьби з корупцією в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. URL: http://www.pap.in.ua/2_2015/84.pdf
117. Горган О. Л. Правова регламентація поняття корупція. *Кримінальне право: [сайт]*. 2015. № 1. URL: <http://ovu.com.ua/bulletin/posts/1395-1-sichen-kriminalne-pravo>
118. Горный М. Б. Стратегии противодействия коррупции: роль институтов гражданского общества. URL: <http://www.hse.ru/data/2015/03/11/1106911686/%>

- D0% 93% D0% BE% D1% 80% D0% BD% D1% 8B% D0% B9% 20% D1% 81% D1% 82% D1% 80% D0% B0% D1
119. Горный М. Противодействие коррупции. URL: <http://www.sudanet.ru/node/12110>
120. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р.: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/stru#Stru>
121. Грек Т. Б. Відповідальність за корупцію в світлі міжнародно-правових актів. *Адвокат*. 2011. № 4. С. 39–42.
122. Грек Т. Б., Грек Г. Б. Проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб. *Адвокат*. 2012. № 1. URL: iadvocate.com.ua/zhurnal-advokat-1-2012/
123. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.
124. Григорьев В. А., Дорошин В. В. Коррупционное преступление: понятие, признаки, виды. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2042/>
125. Гришин Д. А. Вопросы освобождения от уголовной ответственности за должностные преступления. *Науч. ежегодник Ин-та философии и права Урал. отд. Рос. акад. наук*. 2015. Т. 15. Вып. 1. С. 141–151.
126. Гришин Д. А. Проблемные вопросы классификации и применения специальных видов освобождения от уголовной ответственности. *Науч. вестн. Урал. акад. гос. службы: политология, экономика, социология, право*. 2012. № 1 (18), март. С. 317–322.
127. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: [навч. посіб.]. Хмельницький, 2005. 570 с.
128. Грищук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 248 с.
129. Грищук В. Формула корупції. *Юрид. вісн. України*. 2016. № 1–2 (1070–1071). 4–21 січ. С. 6–7.
130. Громадськість у запобігання і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія/

- В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. Ю. Лукашевич, та ін. Харків: Право, 2017. 248 с.
131. Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2011. 20 с.
132. Гуров А. И. Коррупция угрожает национальным интересам России. *Борьба с коррупцией: актуальные проблемы законодательного обеспечения: сб. ст. и док.* М., 2002. С. 37–43.
133. Даньшин И. Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия: учеб. пособие. Киев: УМК ВО, 1988. 88 с.
134. Дашкевич К. Антикоруptionна експертиза нормативно-правових актів як засіб протидії корупції в Україні. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 200–204.
135. Дашкова Л. Г. Криминологические проблемы взяточничества: дис. ... канд. юрид. наук: [сайт]. М., 1996. URL: <http://www.dissercat.com/content/kriminologicheskie-problemy-vzyatochnichestva>
136. Дегтярев А., Маликов Р., Арапов В. Российский бизнес в условиях «Экономики отката». *Общество и экономика*. 2009. № 3. С. 53–62.
137. Деев И. Экономическая преступность и коррупция в ФРГ. *Компас*. 2006. № 10. С. 60–67.
138. Дембіцька Т. Аналіз судової практики: чи реально відшкодувати збитки, завдані корупцією? *Громадський портал Львова*. URL: <http://www.gromada.lviv.ua/analytic/773>
139. Демин С. Г. Пределы уголовной ответственности юридических лиц в России: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Ставрополь: Северо-

- Кавказский федеральный университет, 2014. URL: <http://www.dslib.net/kriminal-pravo/predely-ugolovnoj-otvetstvennosti-juridicheskikh-lic-v-rossii.html>
140. Денисов С. А. Незарозвине гражданское общество как главный фактор развития коррупции. *Коррупция в органах государственной власти: природа, меры предупреждения, междунар. сотрудничество: сб. ст./под ред. П. Н. Панченко, А. Ю. Чупровой, А. И. Мизерия. Н. Новгород, 2001. 320 с.*
141. Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України. Підозрюваний у крадіжці намагався підкупити посадовця поліції Дніпропетровщини. 22.05.2017. URL: <http://www.npu.gov.ua>
142. Державна служба та проблеми боротьби з корупцією. *Державне управління, державна служба і місцеве самоврядування: монографія/кол. авт.; за ред. О. Ю. Оболенського. Хмельницький: Поділля, 1999. 570 с.*
143. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 5 серп. 2013 р. № 1608/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1325-13>
144. Директива 2001/97/ЄС Європейського Парламенту і Ради Європейського Союзу, яка вносить зміни в Директиву Ради 91/308/ЄЕС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей – Декларація Комісії від 4 груд. 2001. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_501
145. Добренєков В. И., Исправникова Н. Р. Коррупция: современные подходы к исследованию: учеб. пособие для вузов. М.: Акад. Проект: Альма Матер, 2009. 207 с.
146. Довгопол Я. ЗМІ та суспільство: сила слова в боротьбі з корупцією. Рига; Київ. 29 січ. 2013. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/zmi_ta_suspilstvo_sila_slova_v_borotbi_z_koruptsie_yu_1791587
147. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (ратифіковано

- Законом № 253-V (253-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 498. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_172
148. Долгова А. И. Определение коррупции и законодательство о борьбе с ней. *Коррупция и борьба с ней*. М.: Рос. криминолог. ассоц., 2000. С. 84–96.
149. Дорош Л., Івасечко О. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2015. Vol. 1. No. 1. URL: <http://ena.lp.edu.ua>
150. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 40 с.
151. Дудоров О. Малозначність діяння та проблеми її визначення в судовій практиці України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.)*/редкол.: проф. В. Д. Берназ, проф. Є. Л. Стрельцов, проф. Н. А. Орловська, доц. Н. В. Неледва. Одеса, 2015. С. 8–18.
152. Дудоров О. О. Про відмежування зловживання впливом від одержання неправомірної вигоди (на прикладі кваліфікації дій «колядника» І. Зварича). *Кримінально-правові та криминологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (3 квіт. 2015 р., м. Харків)*. Харків: Золота миля, 2015. С. 68–78.
153. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 368 кримінального кодексу України. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 1.
154. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 80–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2016_1_11
155. Дудоров О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за одержання хабара: автореф. дис. ...

- канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право». Київ, 1994. 23 с.
156. Дьомін Ю. Прокурорський нагляд у сфері протидії корупції. *Наук. часоп. Нац. акад. прокуратури України*. 2016. № 1. С. 26–34. URL: <http://www.chasopysnaru.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/9-2016/diomin.pdf>
157. Дьомін Ю. Шляхи підвищення ефективності боротьби з корупцією. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2016. № 2. С. 51–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2016_2_10
158. Егорова Н. А. Дифференциация и унификация уголовной ответственности за управленческие преступления (законодательный аспект). Волгоград, 2010. С. 32–33.
159. Егорова Н. А. Освобождение от уголовной ответственности на основании примечаний к ст. 204, 291, 291.1 УК РФ: некоторые вопросы теории, правотворчества и правоприменения. *Проблемы освобождения от уголовной ответственности и наказания по законодательству Республики Беларусь, России и Украины: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты: сб. ст.* Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2012. С. 189–200.
160. Елисеев С. А. Некоторые особенности личности корыстного преступника. *Предупреждение рецидивной преступности*. Томск, 1978. С. 136.
161. Ендольцева А. В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2005. URL: <http://law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100085142> (дата обращения: 20.08.2012)
162. Ендольцева А. В. Некоторые проблемы института освобождения от уголовной ответственности. *Уголовное право*. 2004. № 2. С. 30–31.
163. Ермакова Е. Д. Специальные случаи освобождения от уголовной ответственности в уголовном праве

- России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Рязань, 2006 URL: <http://www.dissercat.com/content/spetsialnye-sluchai-osvobozhdeniya-ot-ugolovnoi-otvetstvennosti-v-ugolovnom-prave-rossii>
164. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–червень 2017 року: форма № 1 (місячна): затв. наказом Генеральної прокуратури України від 23 жовтня 2012 року № 100 за погодженням з Держстатом України. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo
165. Жадан В. Н. О коррупции и криминологической характеристике коррупционных преступлений. *Молдой ученый*. 2015. № 5. С. 345–351. URL: <http://www.moluch.ru/archive/85/15914/>
166. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. С. 152.
167. Заброда Д. Г. Сучасні підходи до розуміння сутності корупції. *Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ*. 2005. № 3 (22). С. 271–279.
168. Завгородній В. Сучасний стан і правове регулювання участі громадських організацій у протидії корупції: досвід Російської Федерації. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 183–186.
169. Загиней З. Композиційна структура тексту Розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 264–272.
170. Задирака Н. Ю., Берднікова К. В. Шляхи становлення антикорупційного законодавства в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12znjzvu.pdf>
171. Задирака Н., Кабанець Р. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтегра-

- цію законодавства України до права Європейського Союзу. *Віче*. 2014. № 10. URL: <http://www.viche.info/journal/4201/>
172. Задорожний А. А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2012. № 2 (44). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?
173. Задоя К. П. Концептуальні проблеми запровадження інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Адвокат*. 2013. № 5 (152). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
174. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології. Теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
175. Закон о коррупции за рубежом: Федеральный закон США от 5 мая 1977 г. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>
176. Закон США о борьбе с коррупцией в международной деятельности и его действие: Клиффорд Чанс СНГ Лимитед, март 2010 г. URL: http://sartraccs.ru/Law_ex/kzcorr_us.pdf
177. Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон/под ред. проф. А. И. Долговой: [сайт]. М.: Рос. криминол. асоц., 2001. С. 576. URL: <http://crimas.ru/?p=1388>
178. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Харків: Харків юрид., 2009. 448 с.
179. Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: метод. рек. М-ва юстиції України: [сайт]. Київ: М-во юстиції України, 2013. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>
180. Захарчук О. З. Нормативне закріплення корупційних злочинів за законодавством України та їх класифікація. 2015. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/.../ntb/.../007_033_038.pdf

181. Заявление Международного сообщества Багаи по случаю 60-летия существования Организации объединенных наций. URL: http://voxukraine.org/2016/02/04/addressing-corruption-in-ukraine-ru/#_ftn13
182. Збірник лекцій для курсів підвищення кваліфікації працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, на яких покладено обов'язки з організації роботи щодо запобігання та протидії проявам корупції (I–VII категорії посад)/кол. авторів: Ваврик Т. Ю., Василевич В. В., Золотарьова Н. І. та ін. Київ: Навч.-наук. ін-т упр. Нац. акад. внутр. справ, 2011. 137 с.
183. Звіт I півріччя 2017 року. *Національне антикорупційне бюро України*. URL: <http://www.nabu.gov.ua>
184. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції за 2013 р. *Міністерство юстиції України*. 2014. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvit-pro-rezultati-provedennya-zahodiv-shodo-zapob>
185. Звіт про роботу органів досудового слідства за 6 місяців 2014 р. Генеральна прокуратура України. *Статистична інформація*. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111480&libid=100820 &c=edit&_c=fo
186. Звіт про склад засуджених: Судова влада України: офіційний веб-портал. URL: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015/
187. Звіт про стан протидії корупції за 2014; 2015 рр. *МВС України*. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm
188. Звіт про стан протидії корупції за 2016 р. *МВС України*: [сайт]. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm
189. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекции. Харьков: Прапор, 1996. 238 с.
190. Зельдов С. И. Освобождение от наказания и его отбывания. М., 1982. 136 с.
191. Зиннатуллин Н. З. Особенности личности коррупционной преступности в системе высшего профес-

- сионального образования. *Юридическая наука*. 2013. № 2. URL: <http://www.osobennosti-lichnosti-korrupsionnoy-prestupnosti-v-sisteme-vysshego-professionalnogo-obrazovaniya.pdf>
192. Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010: стан та перспективи розвитку. Київ: Фарбований лист, 2010. 56 с.
193. Зубкова В. И. Пути повышения эффективности борьбы со взяточничеством и поборами. *Советское государство и право*. 1985. № 4. С. 81–82.
194. Иванова В. Г. Антикоррупционный мониторинг как правовая категория регионального антикоррупционного законодательства: понятие, содержание и значение. *НВ: Административное право и практика администрирования*. 2016. № 1. С.48–76. URL: http://e-notabene.ru/al/article_18677.html
195. Ивонин В. Ю. Освобождение от уголовной ответственности по нормам Особенной части уголовного законодательства и его применение органами внутренних дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. М., 1992. 21 с.
196. Идрисова С. З. Механизм имплементации норм международного права по проблемам предупреждения коррупции в российское законодательство и практику деятельности арбитражных судов. *Экономика и право. XXI век*. № 1. 2013. URL: <http://www.economy.law-books.ru/1-13/1-9-13.PDF>
197. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Юрид. лит., 1961. URL: http://www.adhdportal.com/book_2034_chapter_28__3_Kodifikai_ja.html
198. Ишимов А. Б. Уголовно-правовые меры противодействия коррупционным преступлениям: сравнительное исследование на материалах Кыргызской Республики и Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология»; «Уголовно-исполнительное право». М., 2007. 24 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/>

- ugolovno-pravovye-mery-protivodeistviya-korrupsionnym-prestupleniyam-sravnitelnoe-issledova
199. Иванов Ю. Ф. Криминология: навч. посіб. Київ: Паливода А. В., 2006. 264 с.
 200. Ілляшова К. В. Етимологія поняття «корисливий мотив»: окремі питання. *Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 19. С. 202–208.
 201. Ільєнок Т. В. Історико-правові витоки поняття корупції. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/11474/%D2.#chapter>
 202. Інформація Служби Безпеки України як спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції про вжиті у 2013 році заходи щодо протидії корупції та про осіб, притягнутих до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень. 2014. URL: http://www.vsk.kiev.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=448:informatsiya-spetsialno-upovnovazhenoho-sub-iekta-u-sferi-protydii-koruptsii
 203. Кабанов П. А. Криминологический мониторинг личности коррупционного преступника (на материалах Республики Беларусь). *Мониторинг правонарушений*. 2014. № 3 (12). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kriminologicheskiy-monitoring-lichnosti-korrupsionnogo-prestupnika-na-materialah-respubliki-belarus>
 204. Калитаєв В. В. Кримінально-правова характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Держава і право*. 2013. Вип. 60. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe
 205. Кальман О. Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми: монографія. Харків: Гімназія, 2003. 352 с.
 206. Каменський Д. В. Корпорація як суб'єкт федеральних податкових злочинів у США. *Кримінальне право України*. 2006. № 4. С. 45.
 207. Камлик М. І. Корупція та службова злочинність – тенденції розвитку. *Боротьба з організованою зло-*

- чинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. № 17: Міжвід. наук.-дослід. центр. URL: http://www.mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/4text/4_24.htm
208. Камлик М. І. Проблеми боротьби з корупцією та напрями протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 6. С. 20–27.
209. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ: Т-во «Знання», КОО, 1998. 187 с.
210. Камнев Р. Г., Лобанова Л. В. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности, характеризующие обстановку совершения преступления. Волгоград, 2009. С. 70–78.
211. Капинус О. Изменения в законодательстве о должностных преступлениях: вопросы квалификации и освобождения взяткодателя от ответственности. *Уголовное право*. 2011. № 2. С. 41–43.
212. Карпенко М. І., Пашковський В. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Юрид. наука*. 2013. № 5. С. 54–61.
213. Карпов Н. С. Боротьба з корупцією як умова протидії злочинності. URL: http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/bozk/19text/g19_15.htm
214. Кауфман Д. Корупція в тумані двозначності. *Політика і час*. 1998. № 5. С. 21–25.
215. Кашуба Ю. А., Карибов С. И. Доктринальные основы уголовной ответственности легальных организаций: монография/М-во образования и науки Рос. Федерации, Рост. гос. экон. ун-т «РИНХ». Ростов-на-Дону: РГЭУ, 2008. 153 с.
216. Квициния А. К. Взятничество и борьба с ним. Сухуми: Ала-шара, 1980. 182 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z549_page_6.html
217. Келина С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового Уголовного кодекса Российской Федерации. *Уголовное право: новые идеи*. М.: ИГП РАН, 1994. С. 59.
218. Кемали Е. С. Коррупционная преступность лиц, уполномоченных на выполнение государственных

- функцій (криминологические и уголовно-правовые проблемы): автореф. Алматы, 2007. URL: <http://www.avtoreferats.com/article/view/id/13148>
219. Кимлик Н. В. Юридична особа як суб'єкт корупційного злочину. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
220. Кимлик Р. В. Склад злочинів, пов'язаних з корупцією. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. С. 263–265. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Kymlyk.pdf
221. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. 424 с.
222. Кіндюк К. Еволюція соціологічно-правових поглядів М. Гернета (1874–1953 рр.) на проблеми злочинності. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/50391/%A>
223. Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві: монографія. Харків: Ника Нова, 2011. 336 с.
224. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: монографія. Харків: Акта, 2013. 384 с.
225. Ковальчук В. П. Кримінально-правові засоби протидії створенню злочинної організації: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 224 с.
226. Ковітіді О. Ф. Окремі проблеми кримінально-правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 3. С. 96–100.
227. Ковриженко Д., Чебаненко О. Оцінювання національної системи доброчесності. Київ, 2015. URL: <http://old.ti-ukraine.org/what-we-do/projects/project-5488.html>
228. Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
229. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка: Резолюция 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН 17 дек. 1979 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_282

230. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
231. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні: монографія/ред. О. М. Бандурка. Київ: Освіта України, 2009. 204 с.
232. Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 22 с.
233. Козак О. С. Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності. *Слідча діяльність: проблеми теорії і практики: матеріали наук.-практ. конф. та «круглого столу»*. Дніпропетровськ, 2008. С. 41–43.
234. Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 238–242.
235. Колб О. Г. Кримінологія і соціальна профілактика злочинів у виправних установах: навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 400 с.
236. Колесников В. В. Экономическая преступность в современном рыночном хозяйстве. *Криминология XX века*. СПб., 2000. С. 311–353.
237. Колодяжний М. Г. Міжнародний вимір нормативного забезпечення участі громадськості у запобіганні злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ред. кол.: В. І. Борисов та ін.* Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 110–120.
238. Коломієць В. Явка з повинною: нове трактування. *ВВР*. 2001. № 10. С. 32–37.
239. Коломоєць Т. О. Проблеми правового регулювання державної служби в Україні: навч. посіб. для студ. магістратури юрид. ф-ту. Запоріжжя: Запорізь. нац. ун-т, 2012. 400 с.
240. Колотило О. Боротьбу з корупцією – на конституційну основу. Уряду України. *Президенту, зако-*

- нодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників.* Київ, 1999. Т. 12. С. 270–273.
241. Комиссаров В. С. Уголовно-правовые аспекты борьбы с коррупцией. *Вестн. Моск. ун-та.* Сер. 11. Право. 1993. № 1. С. 28.
242. Комірчий П. О. Правова характеристика нового антикорупційного законодавства. *ГО «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам “АНТИКОРУПЦІЙНА ІНІЦІАТИВА”».* URL: <http://anticorruption.com.ua/pravova-harakteristika-novogo-antikorupcyynogo-zakonodavstva-ukrayinita-stvorenih-na-yogo-zasadah-antikorupcyynih-organv.html>
243. Комментарий к Федеральному закону от 25.12.2008 № 273-ФЗ «О противодействии коррупции» (постатейный)/И. С. Алихаджиева [и др.]; под ред. С. Ю. Наумова, С. Е. Чаннова. М., 2009. URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn=546600801X>
244. Конвенція з боротьби з підкупом посадових осіб іноземних держав у разі проведення міжнародних ділових [...] Бельгія, Канада, Корея, Республіка [...]; Конвенція, Коментар, Рекомендації [...] від 21 листоп. 1997 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/998_154
245. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р., ратифікованої Законом № 251-V (251-16) від 18.10.2006 р. *ВВР.* 2006. № 50. Ст. 496. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
246. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр./рос.): прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листоп. 2000 р., ратифікована Законом № 1433-IV (1433-15) від 04.02.2004 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789
247. Кондрашков Н. Н. Количественные методы в криминологии. М.: Юрид. лит., 1971. 210 с.

248. Коновалова О. М. Криминологическая характеристика коррупции. *Молодой ученый*. 2014. № 1. С. 231–233. URL: <http://www.moluch.ru/archive/60/8652/>
249. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
250. Концепція наукового супроводу державної політики України у сфері протидії корупції. *Відділ стратегій розвитку громадянського суспільства та протидії корупції*. 2009. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/february2009/7.htm>
251. Концепція подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності». URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/7094>
252. Копачёв В. П. Антикоррупционная политика в современной России: субъекты, стратегии, механизмы: автореф. дис. ... канд. полит. наук. Краснодар, 2012. URL: <http://www.dissercat.com/content/antikorrupcionnaya-politika-v-sovremennoi-rossii-subekty-strategii-mekhanizmu>
253. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 416 с.
254. Коржанський М. Й. Про принципи кримінального права України. *Право України*. 1995. № 11. С. 69–72.
255. Користін О. Є., Чернявський С. С. Протидія відмиванню коштів в Україні : правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посіб./за ред. О. М. Джужі. Київ: КНТ, 2009. 612 с.
256. Коррупция как социально-правовое явление. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10190.html>
257. Коррупция: глоссарий международных стандартов в области уголовного права. *Организация Экономического Сотрудничества и Развития*. 2007. URL: <http://www.oecd.org/daf/anti-bribery/41194582.pdf>
258. Коруля І. В. Досвід попередження та присічення корупції в зарубіжних країнах. *Наше право*. 2009. № 1 (ч. 2). С. 26–30.

259. Корупція в Україні та світі: опитування, дослідження та публікації: зб. матеріалів на тему: Корупція, партнерство за прозоре суспільство. Київ, 2000. 134 с.
260. Корупція у сфері державного управління: Резолюція VIII Конгресу Організації Об'єднаних націй з попередження злочинності та спостереження за правопорушниками. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам; Київ, 1996. С. 160–165.
261. Косилова Д. А., Позднышев М. А. Освобождение от уголовной ответственности за преступления коррупционной направленности по УК РФ. *Научное сообщество студентов XXI столетия. общественные науки: сб. ст. по материалам XLIII Междунар. студ. науч.-практ. конф.* № 6 (42). URL: <https://sibac.info/studconf/social/xliii/57154>
262. Костенко О. Корупція в Україні – основний антиукраїнський фактор. URL: http://narodna.prawda.com.ua/politics/47ecdd7bdfcfc/view_print/
263. Костенко О. М. Модернізації доктрини сучасної кримінології у парадигмі соціального натуралізму. *Вісн. Асоц. кримінал. права України*. 2014. № 1(2). С. 190–209. URL: http://www.chrome-extension://oemmnecblldboiebfnladdacbdm/adm/http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/2/14.pdf
264. Костенко О. М. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактору», або «камінь, яким зневажили будівничі». *Право України*. 2015. № 12. С. 14–21.
265. Костенко О. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 13–17.
266. Костенко О. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактору», або про «камінь, яким зневажили будівничі». URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1700120673544963&id=1614195908804107

267. Костенко О. Як боротися з корупцією. *Віче*. 2008. № 18. URL: <http://www.viche.info/journal/1105/>
268. Котляр Г. О. Деякі питання конкуренції норм про звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні службових злочинів у сфері господарської діяльності. *Проблеми запобігання службовим злочинам у сфері господарчої діяльності: матеріали наук.-практ. семінару* (Харків, 9 листоп. 2004 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 54–56.
269. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: НІСД, 2013. С. 113.
270. Кочеров М. В. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 368-2 кримінального кодексу України. *Часоп. Акад. адвокатури України*. 2012. № 15 (2). URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/viewFile/318/339>
271. Кравченко А. Г., Прокопенко А. И. Особенности форм коррупции в учреждении высшего профессионального образования. *Философия права*. 2016. № 1 (74). С. 34–38.
272. Крайник Г. С. Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ред. кол.:* В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 192–201.
273. Криминология: учебник [для вузов]/под ред. проф. В. Д. Малкова. 27-е изд., перераб. и доп. М.: ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с.
274. Криминология: учебник для вузов/под общ. ред. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2010. 912 с.
275. Криминология: учебник/под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. СПб., 1998. С. 127.
276. Криминология: учебник/под ред. Г. А. Аванесова. 4-изд., перераб. и доп. М., 2006. С. 291.
277. Криминология: учебник/под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. М., 1998. С. 117.

278. Кримінальна відповідальність за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: наук.-практ. посіб./Ю. В. Ударцов, Є. М. Блажівський, Н. В. Лісова та ін.; за заг. ред. Ю. В. Ударцова. Київ: Алерта, 2013. 180 с.
279. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27 січ. 1999 р., ратифікована із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006. *ВВР*. 2006. № 50. Ст. 497. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_101
280. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник/кол. авторів А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
281. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник/Ю. В. Александров [та ін]; ред. Я. Ю. Кондратьєв; Нац. акад. внутр. справ України, Київ. ін-т внутр. справ, Міжнар. ін-т лінгвістики і права, Акад. держ. податкової служби України. Київ: Правові джерела, 2002. 432 с.
282. Кримінальне право України. Особлива частина/ Матишевський П. С., Яценко С. С. та ін. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 896 с.
283. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2010. 456 с.
284. Кримінальне право. Загальна частина: мультимед. навч. посіб. URL: http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T1/T1_P4.html
285. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
286. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *ВВР*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

287. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (15 квіт. 2016 року, м. Харків)/МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2016. 292 с.
288. Кримінологія. Загальна та Особлива частини: [підручник]/[І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.]; за ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
289. Кримінологія: навч. посіб./Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. [2-ге вид. переробл. і доп.]. Київ: Паливода А. В., 2008. 292 с.
290. Кримінологія: навч.-метод. посіб./Джужа О. М., Моїсєєв Є. М., Василевич В. В. та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Атіка. 2003. 400 с.
291. Кругликов Л. Л., Иванчин А. В., Ремизов М. В. Актуальные вопросы ответственности за взяточничество в свете монографических исследований и изменений в законодательстве последних лет. С. 9. URL: <http://defence-line.ru/useruploads/files/actual-quest.pdf>
292. Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 23 с.
293. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982. С. 15.
294. Кудрявцев В. Н., Кондрашков Н. Н., Лейкина Н. С. Личность преступника/под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Юрид. лит., 1975. 270 с.
295. Кудрявцев В. Н., Лунеев В. В. О криминалогической классификации преступлений. *Государство и право*. 2005. № 6. С. 54–66.
296. Кузовков Ю. Теория и практика борьбы с коррупцией. URL: <http://www.yuri-kuzovkov.ru/theory/korrupsiya/>

297. Куликов В. Условно доносчик. *Российская газета*. Федеральный вып. № 4864. 2009. 11 марта. URL: <http://www.rg.ru/2009/03/11/donos.html>
298. Курбатов Е. В. Уголовная ответственность за получение взятки по законодательству РК: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Караганда, 2002. 23 с.
299. Курс кримінології: Особлива частина: підручник. У 2 кн./М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 480 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.su/book_z1119_page_1.html
300. Курс советского уголовного права: в 6-ти т./ред. кол.: А. А. Пионтковский и др. М.: Наука, 1970–1971. Т. 6. Особенная часть. Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления/В. Ф. Кириченко, Ш. С. Рашковская, Н. А. Стручков и др. 1971. 559 с.
301. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 2: Учение о наказании: учеб. для вузов/под ред. Н. Ф. Кузнецовой и др. М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. 464 с.
302. Куц В. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії*. 2012. № 4. С. 32–36.
303. Куц В. Правовое обеспечение противодействия коррупционной преступности в Украине и роль прокуратуры в его реализации. URL: <http://www.legeasviata.in.ua/archive/2014/3-2/33.pdf>
304. Куц В., Триньова Я. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України: проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії*. 2012. № 4. С. 32–36.
305. Куцевич М. П. Проблеми застосування звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) та страхових внесків, пов'язані з дією нового КПК України. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

306. Кушніренко А. А. Боротьба з корупцією у контексті адміністративно-правової реформи в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупція (теорія і практика)*. 2002. Вип. 6. С. 42–46.
307. Лазаренко С. Ж., Бабенко К. А. Корупція як результат системної неефективності державного управління. *Офіційний веб-сайт Київ. апеляц. адміністр. суду*. URL: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/297-koruptsiya-yak-rezultat-sistemnoji-neeefektivnosti-derzhavnogo-upravlinnya.html>
308. Ларин А. М. Презумпция невиновности и прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям. *Суд и применение закона/редкол.: С. Г. Келина и др. М.: Изд-во Ин-та государства и права АН СССР, 1982. С. 86–93.*
309. Лащук Є. До питання про мету і завдання кримінально-правової політики України. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 403–406.
310. Левин М. А. Мифы о коррупции, которые мешают с ней бороться: 03.11.2012. URL: <http://www.forbes.ru/sobytiya-column/vlast/78365-mify-o-korrupsiikotorye-meshayut-s-nei-borotsya>
311. Лежнина Ю. П. Семья в ценностных ориентациях. *Социологические исследования*. 2009. № 12. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2010/03/12/1212041972/Lezhnibna_10.pdf
312. Леліков Г. Державно-політичні та соціально-економічні аспекти боротьби з корупцією. *Вісн. УАДУ*. 1998. № 2. С. 16–22.
313. Лемешко О. М. Проблеми забезпечення якості та підвищення ефективності застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності. *Правові засади підвищення боротьби зі злочинністю в Україні: матеріали наук. конф.* (15 трав. 2008 р.). Харків, 2008. С. 40–42.

314. Леоненко І. Розширення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності – ефективний засіб протидії злочинності в Україні. *Віче*. 2013. № 12. URL: <http://www.viche.info/journal/3719/>
315. Летуновский В. В., Агеев А. А. О противодействии коррупции. *Рос. юстиция*. 2010. № 1. С. 21.
316. Лист Генеральної прокуратури України від 10 листопаду 2009 р. № 06/0-308. *Справа МНДЦ*. 2010. № 15. С. 17–27.
317. Лихова С. Я. Развитие криминально-правовых институтов в Украине на современном этапе. URL: http://conference.nau.edu.ua/index.php/TL/PRAVVY_MIR/paper/viewFile/1498/879
318. Лобанова Л. В. Некоторые проблемы развития законодательства об освобождении от уголовной ответственности в условиях правовой реформы. *Советская правовая система в период перестройки*. Волгоград, 1990. С. 173.
319. Лобанова Л., Леонтьевский В. Стоит ли освобождать взяткодателя от уголовной ответственности? *Российская юстиция*. 2001. № 11. С. 68–73.
320. Ломбразо Ч. Преступный человек. *Электронная Библиотека – ЛитМир, 2005*. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=216741>
321. Лунеев В. В. Коррупция, учтенная и фактическая. *Государство и право*. 1996. № 8. С. 78–91.
322. Лунеев В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важнейший фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 47–51.
323. Лунеев В. В. Преступность XX века. М., 1999. С. 267.
324. Лут С. С. Дача взятки: уголовно-правовое и криминологическое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. 26 с.
325. Люїс Ф. Світове явище. *Кур'єр ЮНЕСКО (корупція)*. 1996. Серпень. С. 3–14.

326. Ляпунов Ю. И. Корыстные правонарушения не-терпимы. М.: Сов. Россия, 1989. 128 с.
327. Магомедов А. А. Правовые последствия освобождения от уголовной ответственности. Саратов, 1994. С. 39.
328. Майоров А. В. Типичные особенности личности преступников, совершающих карманные кражи. *Актуальные проблемы противодействия преступности в современных условиях: материалы Всерос. науч.-практ. конф.* Челябинск: Челяб. юрид. ин-т МВД России, 2007. С. 105.
329. Макаров С. Д. Коммерческий подкуп. (Уголовно-правовое исследование). Иркутск, 1999. С. 116.
330. Максимов С. В. Коррупция. Закон. Ответственность. М.: ЮрИнфоР, 2008. 255 с.
331. Мальцев В. В. Освобождение от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием и примирением с потерпевшим. *Уголовное право*. 2007. № 6. С. 28.
332. Мамедов И. А. Уголовно-правовые средства противодействия коррупции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология»; «Уголовно-исполнительное право». Рязань, 2011. 24 с.
333. Марич М. І. Поняття і сутність корупції та корупційної злочинності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: [сайт]. 2013. Вип. 61. С. 310–317. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_50
334. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2002. 20 с.
335. Маркеева О. Д. Корупція в Україні: національні та міжнародні засоби протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 12. С. 25–32.
336. Маркосян М. М. Освобождение от уголовной ответственности за дачу взятки по уголовным кодексам

- Республики Беларусь и Республики Армения. 2016. 14 апр. URL: http://www.institutemvd.by/components/com_chronoforms5/chronoforms/uploads/20160414145724_Marcosian.pdf
337. Марченко А., Пічак Н. Взаємодія правоохоронних органів як важливий фактор фінансового контролю за нецільовим використанням бюджетних коштів. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 137–142.
338. Маршуба М. О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії. *Наукові дослідження*. 2016. Вип. 31. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=Pbzz_2016_31_11
339. Марьина Е. В. Коррупционные преступления: отраслевое и межотраслевое согласование норм. Российская Федерация. Самара: Гос. образоват. учрежд. высш. профессиона. образования «Самарский государственный университет», 2010. URL: <http://www.dissercat.com/content/korruptsionnye-prestupleniya-otraslevoe-i-mezhotraslevoe-soglasovanie-norm>
340. Маслій І. В. Корупційна злочинність та її кримінологічна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. URL: <http://www.apdp.in.ua/v70/53.pdf>
341. Машковська І. Л. Антикорупційні ініціативи та шляхи їх реалізації в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2008. № 19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2008_19_16
342. Машлякевич Д. С. Кримінологічний аналіз абсолютних та відносних показників корупційної злочинності в Україні за 2005–2015 роки. *Наше право: [сайт]*. 2015. № 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=

- LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nashp_2015_4_23
343. Мезенцева И. Уголовно-правовая политика как часть государственной политики Украины в сфере противодействия коррупционной преступности. *Legae si Viata*. 2016. № 1. С. 66–69. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2016/1-3/17>
344. Мезенцева И., Боровик А. Применение института освобождения от уголовной ответственности за коррупционные преступления. *Legae si Viata*. 2016. № 5. С. 53–57.
345. Мезенцева І. Визначення предмета корупційних злочинів. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2014. № 5. С. 76–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnarc_2014_5_13
346. Мезенцева І. Є. Кримінологічні заходи протидії корупційній злочинності в органах державної влади та місцевого самоврядування в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 95–105.
347. Мезенцева І., Боровик А. Шляхи удосконалення інституту звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 4. С. 87–92.
348. Мелкая рыба клюет, а крупная – плюет: схемы обмана по декларациям от эксперта. *Харьковское новостное агентство*. 01.04.2016. URL: <http://nahnews.org/669670-melkaya-ryba-klyuet-a-krupnaya-plyuet-sxemy-obmana-po-deklaraciyam-ot-eksperta/>
349. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. 400 с.
350. Мельник М. І. Корупція: проблеми визначення сутності і поняття. *Вісн. Акад. правових наук України*. Харків, 1997. № 3 (10). С. 79.
351. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атака, 2001. 304 с.

352. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія»; «Кримінально-виконавче право». Київ, 2002. 32 с. URL: <http://inter.criminology.onu.edu.ua/?p=1512>
353. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2002. 28 с.
354. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ: Парламент. вид-во, 2000. 256 с.
355. Мельник Н. И. Понятие коррупции. *Коррупция и борьба с ней*. М., 2000. 202 с.
356. Мельничук І. Боротьба з корупцією – пріоритетний напрям у діяльності прокуратури. *Вісник прокуратури*. 2009. № 10. С. 9–13.
357. Мельніченко М. Підкуп як суспільно-небезпечне діяння у складі перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 368 Кримінального кодексу України). *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 357–360.
358. Метельова Т. Європа на обрії: стан і перспективи співробітництва Україна – ЄС. *Віче*. 2009. № 16. С. 2–4.
359. Методические рекомендации по разработке и принятию организациями мер по предупреждению и противодействию коррупции: [сайт]. М., 2013. URL: <http://www.rosmintrud.ru/docs/mintrud/employment/26>
360. Мисливий А. В. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? *Юрид. вісн. України*. 2010. № 1–2 (2–15 січ.). С. 7–12.
361. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на наркозалежних осіб, які вчинили злочин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.08

- «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. 21 с.
362. Митрофанов І. І. Проблеми виконання судового рішення як стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Віче*. 2010. № 4. С. 20–22.
363. Мифтахутдинов В. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення. *Взгляд юриста. Юридический блог компании JURIMEX*. 22.06.2017. URL: <http://jurblog.com.ua/2017/06/kriminalna-vidpovidalnist-za-koruptsiyni-pravoporushennya/>
364. Михайленко Д. Г. Кваліфікація одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр./керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич*. Одеса: Фенікс, 2009. Вип. 37. С. 104–113.
365. Михайленко Д. Г. Тенденції щодо визначення поняття корупції та її співвідношення з хабарництвом. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Вип. 45/[редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов]. Одеса: Юрид. л-ра, 2009. С. 352–357.
366. Михайленко О. Про подолання корупції в Україні. *Вісн. прокуратури*. 2007. № 10. С. 57–62.
367. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Міщук В. В. Криминологія: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 565 с.
368. Мишин Г. К. Элитно-властная коррупция как приоритетное направление ограничения политической коррупции и антикоррупционной политики в целом. *Государство и право*. 2003. № 4. С. 112.
369. Міжамериканська конвенція проти корупції від 29.03.1996 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_089
370. Міллер В., Гределанд О., Кошечкіна Т. Звичаєва корупція? Громадяни та уряд у посткомуністичній Європі/Д. Склярєнко (пер.). Київ: К.І.С., 2004. 328 с.
371. Мірошник Ю. П. Організаційно-правові засади протидії корупції в органах державної влади та

- управління. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. 2007. № 16. URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/2007/16text/g16_13.htm
372. Мірошниченко С. С. Корупція в правоохоронних органах і судах: форми вияву та заходи протидії. URL: http://www.nbuu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Nvknvvs/2012_3/miroshn.htm
373. Модельный закон СНГ «О противодействии коррупции». URL: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic12/text811.htm>
374. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки): монографія/ Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. О. Книженко та ін. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. 484 с.
375. Морозова І. Кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення: порівняльно-правовий аналіз. URL: http://irbis-nbuu.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
376. Мусаелян М. Ф. Совершенствование уголовной политики в сфере противодействия коррупции в Российской Федерации. URL: <http://www.centerbereg.ru/m13.html>
377. Навроцький В. О. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за корупційні посягання. *Право України*. 2015. № 12. С. 37–47.
378. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. С. 20.
379. Наказание за взяточничество в разных странах мира. 09.12.2008. URL: <http://ria.ru/economy/20081209/156824060.html>
380. Настюк В. Я., Белєвцева В. В. Сутність і причини корупційних проявів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ред. кол.: В. І. Борисов та ін.* Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 182–191.

381. Настюк В., Белєвцева В. До питання про міжнародний досвід функціонування антикорупційних систем. *Вісн. Акад. правових наук України*. 2010. № 2. С. 152–162.
382. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доп. Київ: Юрид. думка, 2012. 1316 с.
383. Наумов А. Коррупция: причины возникновения, влияния и методы борьбы. *Научная жизнь*. 2009. № 1 (8). URL: <http://www.mirec.ru/2009-01/korruptsiya-prichiny-vozniknoveniya-vliyaniya-i-metody-borby2>
384. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку у державному секторі 101 «Надання фінансової звітності»: Наказ М-ва фінансів України 28 груд. 2009 р., № 1541. URL: <http://ukrbudget.ru/news/1-0-6>
385. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23 груд. 1994 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_787?nreg=995_787&find=1&text=%E7%E2%B3%EB%FC%ED&x=0&y=0#w12
386. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: автореф. дис. ... канд. політ. н. Київ, 1999. 16 с.
387. Невмержицький Є. Інститути громадянського суспільства у протидії корупції. *Право України*. 2008. № 12. С. 126–132.
388. Невмержицький Є. Корупція як економічне явище. *Вісн. прокуратури*. 2007. № 11. С. 10–20.
389. Невмержицький Є. Корупція як проблема культури суспільства. *Вісн. прокуратури*. 2008. № 3. С. 95–102.
390. Невмержицький Є. Політична корупція: сутність, зміст, механізми протидії. *Право України*. 2008. № 7. С. 123–130.
391. Невмержицький Є. Проблеми рецепції антикорупційних механізмів розвинених країн в українську

- практику. *Віче*. 2011. № 19. URL: <http://www.viche.info/journal/2731/>
392. Невмержицький Є. Стан і проблеми вдосконалення антикорупційного законодавства. *Віче*. 2008. № 17. С. 18–20.
393. Некрасова Т. А. Социально-правовая природа и последствия коррупции в частноправовой сфере. *Административное и муниципальное право*. 2013. № 9. URL: <http://www.center-bereg.ru/m211.html>
394. Нерсисян А. Службова злочинність у приватній сфері як специфічне правове явище. *Юрид. журн.* – 2010. – № 9. – С. 36–41.
395. Нечаев А. Д., Тищенко Е. В. Оценка факторов, влияющих на уровень коррупции, методами регрессионного анализа (на примере Ростов. обл.). *Организованная преступность и коррупция: результаты криминологическо-социологических исследований*. Вып. 6/под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов: Изд-во Саратов. гос. юрид. акад., 2011. С. 176.
396. Никифоров Б. С., Решетников Ф. М. Современное американское уголовное право. М.: Наука, 1990. С. 55.
397. Нікіфорова Т. І. Юридична природа спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Університет. наук. зап.* 2014. № 1 (49). С. 144–150.
398. Ніколенко О. В. Механізми протидії корупційній злочинності в правоохоронних органах: криминологічні засади. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/evpe_2013_11_23.pdf
399. Новіков О. В. Окремі аспекти реформування правового забезпечення протидії корупції у сфері державного управління України. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej19/PDF/24.pdf>
400. Ноздрачев А. Ф. Коррупция как правовая проблема в вопросах и ответах. *Адвокат*. 2007. № 10.
401. О судебной практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступлениях: Постанов-

- ление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 июля 2013 г. № 24. URL: <http://www.rg.ru/2013/07/17/verhovny-sud-dok.html>
402. Одінцева О. Цивілізований лобізм як форма боротьби з корупцією. *Право України*. 2006. № 6. С. 110–114.
403. Однолько І. Моніторинг запобігання корупції в Україні. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 99–104.
404. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М.: Рус. яз. 1991. С. 771.
405. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1995. С. 647.
406. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: ИТИ Технологии, 2003. 944 с.
407. Олуйко В. Боротьба з корупцією у сфері державного управління. *Вісн. держ. служби України*. 2003. № 2. С. 76–77.
408. Омельченко С. Форми та види корупції. *Право України*. 2013. № 5. С. 331–336.
409. Омигов В. И. Криминология. Общая и Особенная части: учебник для вузов. Пермь: Изд-во Перм. филиала Акад. права и упр., 2007.
410. Онищук О. О. Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 35–37.
411. Орловська Н. А. Криминологія. Одеса: Гельветика, 2015. 123 с.
412. Осадча А. С. До питання визначення ознак службових осіб юридичних осіб публічного права та осіб, які уповноважені на виконання функцій держави. *Правові та інституційні механізми протидії корупційним правопорушенням: матеріали наук.-практ. семінару (20 квіт. 2012 р.)/НАПрН України, НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса та ін.; гол. ред.: В. І. Борисов. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. 112 с.*

413. Осадчий В. І. Кримінально-правова характеристика та кваліфікація підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України). *Юрид. вісн.* 2015. № 2 (35). С. 145–151.
414. Особливості особистості злочинця-корупціонера: [сайт]. URL: <http://um.co.ua/1/1-9/1-94494.html>
415. Охотнікова О. Основні тенденції протидії корупції в умовах соціально-економічної кризи в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2009. № 7. С. 6–8.
416. Охотский Е. В. Коррупция: сущность, меры противодействия. *Социологические исследования.* 2009. № 9. С. 25–33.
417. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ.* 2013. № 2. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
418. Панкратов В. В. Сочетание уголовно-правовых и политико-экономических мер в борьбе с коррупцией. *Изучение организованной преступности: российско-американский диалог: сб. ст./под ред. Н. Ф. Кузнецовой.* М., 1997. С. 275.
419. Панов М. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України.* 2001. № 8. С. 39.
420. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України.* 2001. № 8. С. 39.
421. Панченко П. Коррупция в образовательных учреждениях: составы преступлений и соотношение с неправомерными деяниями. *Уголовное право.* 2005. № 2. С. 52–54.
422. Паршин И. С. Причины и условия коррупционной преступности. *Российский следователь.* 2014. № 1. URL: <http://www.center-bereg.ru/m85.html>
423. Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно – правове дослідження:

- автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.
424. Педреро М. Коррупция. Клоака власти. Как и зачем нами манипулируют. М.: Столица-Принт, 2008. 320 с.
425. Перкинс Дж. Тайная история американской империи. Экономические убийцы и правда о глобальной коррупции: пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. 443 с.
426. Петрухин И. Л. Презумпция невиновности – конституционный принцип советского уголовного процесса. *Советское государство и право*. 1978. № 12. С. 18.
427. Пивоваров В. В. Корупція в системі економічної детермінації корпоративної злочинності. *Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції: матеріали наук.-практ. семінару у рамках VIII Всеукр. фестивалю науки/НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Харків. нац. ун-т внутр. справ*. Харків: НДІ вивчення проблем злочинності, 2014. С. 63–65.
428. Пивоваров В. В., Шеліпова Ю. А. Кримінологічний погляд на сутність феномену корупції. *Карпат. правн. часоп.* 2015. Вип. 10. С. 151–158.
429. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ред. кол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2014. Вип. 27. 344 с.
430. Плаксина Т. А. Наказание за злоупотребление должностными полномочиями (ст. 285 УК РФ): законодательное решение и правоприменительная практика. URL: <http://journal-aael.intelbi.ru>
431. Плаксина Т. А. Основания уголовно-правовых норм, уголовно-правового запрета, криминализации: понятие и соотношение. *Государство и право*. 2006. № 5. С. 41–47.
432. Плиско Р. К. Освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08

- «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Владивосток, 2009. 29 с.
433. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. *ВВР*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
434. Полезе А. Дослідження різної природи незаконних трансакцій в Україні/пер. з англ. О. Максименко. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 3. С. 52–70.
435. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. *Аналітична доповідь* (листопад 2009 р.). URL: http://www.razumkov.org.ua/files/news_project/PRZH_Corruption_2009.pdf
436. Політична корупція перехідної доби: пер. з англ./ за ред. С. Коткіна, А. Шайо. Київ: К.І.С., 2004. 440 с.
437. Політова А. С. Корупційна злочинність в Україні: стан і тенденції. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*: [сайт]. 2016. № 2. URL: http://vlduvs_2016_2_17.pdf
438. Полный курс уголовного права. В 5 т. Т. I: Преступление и наказание. СПб., 2008. С. 964–965.
439. Половинський Л. В. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: міжнародний та вітчизняний досвід. *Економіка. Фінанси. Право*. 2008. № 5. С. 33–35.
440. Поляков Ю. А. О социальной природе коррумпированности и перерождения элиты. *Новая и новейшая история*. 2009. № 2. С. 80–91.
441. Понад чверть українців вважають хабар нормою. Опитування фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». Винница.info – 18.04.2013. URL: <http://www.vinnitsa.info/news/ponad-chvert-ukrayin-tsiv-vvazhayut-habar-normoyu.html>
442. Пономарьова Т. І. Одержання неправомірної вигоди шляхом зловживання довірою: проблеми кваліфікації. *Кримінально-правові та криминологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів III Міжнар.*

- наук.-практ. конф. (3 квіт. 2015 р., м. Харків). Харків: Золота миля, 2015. С. 180–182.
443. Понятие и общая характеристика коррупции. URL: http://kpfu.ru/docs/F769475982/2_Xalil_korub.pdf
444. Попов В. Проявление коррупции в современных условиях. *Коррупция в России: состояние и проблемы: материалы конф.* М.: Ин-т МВД России, 1996. С. 55–57.
445. Порядок проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 18 берез. 2015 р. № 383/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15/paran14#n14>
446. Посполітак А. І. Щодо об'єкта корупційних злочинів в органах внутрішніх справ. *Право і суспільство*. 2012. № 5. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/24.pdf
447. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». *Вісн. Верховного Суду України*. 2006. № 2 (66). С. 13–16.
448. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 берез. 2013 р., справа № 2кц13. URL: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files//2-13кц13.doc>
449. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 7 лют. 2013 р., справа № 31кц12. URL: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files//31-12кц13.doc>
450. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 черв. 2013 р., справа № 5-20кц13. URL: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files//5-20кц13.doc>
451. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 квіт. 2013 р. URL: [sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/5-5кц13.doc](http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/5-5кц13.doc)
452. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 июля 2013 г. № 24 «О судебной

- практике по делам о взяточничестве и об иных коррупционных преступлениях» URL: <http://www.rg.ru/2013/07/17/verhovny-sud-dok.html>
453. Правовые механизмы имплементации антикоррупционных конвенций: монография/Т. Я. Хабриева, О. И. Тиунов, В. П. Кашепов и др.; отв. ред. О. И. Тиунов. М.: Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации, ИД «Юриспруденция», 2012. 288 с. URL: http://www.izak.ru/sites/default/files/books/ok_implementation_antikorrupc_konvenciy.pdf
454. Практика розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) від 19 жовт. 2009 р.: Верховний Суд України Узагальнення URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09
455. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 лип. 2012 р. *ВВР*. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
456. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квіт. 1993 р. *ВВР*. 1993. № 23. Ст. 243. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
457. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовт. 1995 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80>
458. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 трав. 1992 р. *ВВР*. 1992. № 31. Ст. 440. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>
459. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 трав. 2014 р. *ВВР*. 2014. № 28. Ст. 937. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1261-18>
460. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодоодер-

- жувачів юридичних осіб та публічних діячів: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1701-18>
461. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23 трав. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-18>
462. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 7 квіт. 2011 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>
463. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лют. 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/198-19/paran39#n39>
464. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 квіт. 2013 р. *ВВР*: [сайт]. 2014. № 10. Ст. 119. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/221-18>
465. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики: Закон України від 14 трав. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/224-18>
466. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15.05.2003. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/762-15>
467. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру»: Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2663-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2663-14>
468. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти

- основ національної безпеки та корупційні злочини (закон про заочне засудження): Закон України від 7 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>
469. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України у зв'язку з утворенням податкової міліції: Закон України від 5 лют. 1998 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/85/98-%D0%B2%D1%80>
470. Про двадцять принципів боротьби з корупцією: Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи від 6 листоп. 1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_845/conv
471. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 груд. 1993 р. *ВВР*. 1994. № 11. Ст. 50. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3781-12/conv>
472. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 лип. 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
473. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
474. Про державну службу: Закон України від 16 груд. 1993 р. *ВВР*. 1993. № 52. Ст. 490. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>
475. Про державну службу: Закон України від 17 листоп. 2011 р. *ВВР*. 2012. № 26. Ст. 273. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>
476. Про дипломатичну службу: Закон України від 20 верес. 2001 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>
477. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF>

478. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14 груд. 2004 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2231-15>
479. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
480. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14 жовт. 2014 р. *ВВР*. 2014. № 50–51. Ст. 2057. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>
481. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 лип. 2010 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
482. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14 жовт. 2014 р. *ВВР*. 2014. № 46. Ст. 2047. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
483. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квіт. 2011 р. *ВВР*. 2011. № 40. Ст. 404. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
484. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11 черв. 2009 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1506-17>
485. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленум Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
486. Про затвердження Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 28 листоп. 2011 р. № 1240. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1240-2011-%D0%BF/page?text=%E7%E6%F7#w11>
487. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в

- Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2015 р. № 265. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>
488. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 23 черв. 2010 р. № 1380/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>
489. Про затвердження Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією: Наказ Генеральної Прокуратури України, МВС України, СБУ України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26 квіт. 2012 р. № 43/375/166/353/284/241/290/236.
490. Про затвердження положення про Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 груд. 2013 р. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=
491. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної контрольно-ревізійної служби, органів прокуратури: Наказ Головки КРУ, МВС України, СБУ від 19 жовт. 2006 р. № 346/1025/685/53. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>
492. Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2014 р. № 413. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>
493. Про заходи щодо визначення і реалізації проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку: Указ Президента України від 8 верес. 2010 р. № 895/2010 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

494. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: Наказ Генеральної Прокуратури України від 16 січ. 2013 р. № 1/1гн. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
495. Про міліцію: Закон УРСР від 20 груд. 1990 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/565-12>
496. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
497. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квіт. 1999 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
498. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10 лют. 1995 р. *ВВР*. 1995. № 9. Ст. 56. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80/conv>
499. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/conv/>
500. Про Національний банк України: Закон України від 20 трав. 1999 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
501. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки: Указ Президента України від 21 жовт. 2011 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011>
502. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
503. Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України від 10 квіт. 1997 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/319/97>
504. Про Національну раду з питань антикорупційної політики: Указ Президента України від 14 жовт. 2014 р. № 808. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/808/2014>

505. Про національну систему оцінки рівня корупції: Наказ Міністерства юстиції України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 30 верес. 2013 р. № 2055/5/1153. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2055323-13>
506. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією: Указ Президент України від 6 лют. 2003 р. № 84/2003. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/84/2003>
507. Про нотаріат: Закон України від 2 верес. 1993 р. *ВВР*. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
508. Про організаційно-правові засади боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/ed19930630>
509. Про організацію взаємодії органів прокуратури України з Національною академією прокуратури: Наказ Генеральної Прокуратури України від 11 квіт. 2016 р. № 148 URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=
510. Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції: Наказ Генеральної Прокуратури України від 25 черв. 2013 р. № 10гн. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
511. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. *ВВР*. 2003. № 39. Ст. 351. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
512. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 лип. 2001 р. *ВВР*. 2001. № 47. Ст. 251. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14/conv>
513. Про очищення влади: Закон України від 16 верес. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>
514. Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції: Указ Президент України

- від 18 листоп. 2005 р. № 1615/2005. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1615/2005>
515. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 берез. 1998 р. *ВВР*. 1998. № 34. Ст. 227. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80>
516. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
517. Про прокуратуру: Закон України від 5 листоп. 1991 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
518. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 груд. 2015 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
519. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7 черв. 2001 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>
520. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11 лип. 2002 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93-15>
521. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листоп. 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12/page?text=%EA%EEDF4%EB%B3%EA%F2>
522. Про статус суддів: Закон України від 15 груд. 1992 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2862-12>
523. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
524. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. *ВВР*. 1994. № 28. Ст. 232. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/conv>
525. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Поста-

- нова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 3. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>
526. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09/conv>
527. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 груд. 2003 р. № 15. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03/conv>
528. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02>
529. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 лип. 2010 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page5?text=%EA%EE%ED%F4%EB%B3%EA%F2#w17>
530. Про третейські суди: Закон України від 11 трав. 2004 р. *ВВР*. 2004. № 35. Ст. 412. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>
531. Про утворення Національного антикорупційного комітету: Указ Президента України від 26 лют. 2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275/2010>
532. Проблематика звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини. 2013. № 14 (лип.). URL: <http://www.viche.info/journal/3766/>
533. Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 1 берез. 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-142>
534. Прокопович Г. В. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів. *Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. 2010. № 3. С. 45–53.
535. Прокурори і корупціонери: річний зріз. *Наші гроші*: [сайт]. URL: <http://nashigroshi.org/2016/09/01/prokurory-i-koruptsionery-richnyj-zriz/>

536. Протидія хабарництву у бюджетній сфері підрозділами Державної служби з економічною злочинністю: наук.-практ. посіб. / В. В. Коряк, В. І. Василенчук, В. Р. Сливенко, Г. В. Сальков; заг. ред. О. М. Джужі. Київ, 2011. 185 с.
537. Прохоренко О. Я. Корупція по-українськи: монографія. Київ: НАДУ, 2005. 166 с.
538. Проценко І. Проблемні питання боротьби з корупцією та шляхи їх вирішення. *Вісник прокуратури*. 2011. № 4. С. 14–19.
539. Процесуальні положення та класифікація видів звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. 2015. № 1151. Сер. «Право». Вип. № 19. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
540. Проява С. М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: монография. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 159 с.
541. Пунь С., Пунь В. Впровадження електронного врядування як необхідна передумова ефективного запобігання корупції. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 130–133.
542. Путкова Н. А. Особенности освобождения от уголовной ответственности за посредничество во взятке, совершенной организованной группой. *Деятельность органов государственной власти по противодействию организованной преступности: материалы V Междунар. науч.-практ. интернет-конф.* (Екатеринбург, 26 марта – 3 апр. 2013 г.). Екатеринбург: Урал. ин-т – филиал РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. С. 115–122.
543. Радачинский С. Н. Уголовная ответственность за провокацию взятки либо коммерческого покупа: учеб. пособие. М.: МарТ, 2003.

544. Рамкове рішення Ради № 2003/568/ПВД про боротьбу з корупцією в приватному секторі від 22 лип. 2003 р., прийняте Європейським Союзом URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_945?nreg=994_945&find=1&text=%EЕ%F1%E2%EЕ%E1%EЕ%E6&x=0&y=0
545. Рарог А. И. Вина в советском уголовном праве. Саратов: Сарат. ун-т, 1987. 186 с.
546. Рарог А. И. Вина и квалификация преступлений: учеб. пособие. М.: ВЮЗИ, 1982. 133 с.
547. Рега Ю. Окремі питання взаємодії правоохоронних органів з інститутами громадянського суспільства. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 142–145.
548. Резюме страновых докладов (записка секретариата ООН), подготовленное в рамках Конференции государств – участников Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции, Группой по обзору хода осуществления Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции 7 июня 2011 года (г. Вена). URL: http://sartraccs.ru/Pub_inter/unvscorr.files/V1183527r.pdf
549. Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам з Європейського кодексу політичної етики від 19 верес. 2001 р. URL: <http://www.pravo.org.ua/files/.../rec1.pdf>
550. Рекомендації науково-практичного семінару «Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції». *Питання боротьби зі злочинністю*. 2014. Вип. 27. С. 321–323. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pbzz_2014_27_34.pdf
551. Ремизов М. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против интересов публичной службы (гл. 30 УК РФ): дис. ... канд. юрид.

- наук. Ярославль, 2004. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/101049.html>
552. Ризак Я. Регламентация підкупу службової особи приватного права у міжнародних документах. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 300–303.
553. Рогульський С. С. Соціально-правовий аналіз поняття корупції і корупційних діянь. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць*. Вип. 24 (ч. II). Київ: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т міжнар. відносин, 2000. С. 153–164.
554. Роз'яснення щодо визначення у яких відносинах (трудових чи цивільно-правових) перебував працівник на момент нещасного випадку. URL: http://koda.gov.ua/rozjasnennja_schodo_viznachennja_u_jakih_vidnosinah_trudovih_chi_tsivilno_pравових_perebuvav_pratsivnik_na_moment_neschasnogo_vipadku
555. Россия – Европа вместе против коррупции. Ч. 1. М., 2008. URL: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/Projects/RUCOLA-2/RUCOLA%202_publication1.pdf
556. Рубан К. П. Розмежування подарунка від неправомірної вигоди як предмета корупційних злочинів. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (20 трав. 2016 р.). В 3 т. Т 3. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 47–48.
557. Рубинский Ю. Франция: коррупция и борьба с ней. *Современная Европа*. 2010. № 2. С. 76–89.
558. Руденко С. Досвід європейських антикорупційних органів. *Вісн. прокуратури*. 2008. № 7. С. 106–115.
559. Руководство по профилактике и борьбе с коррупцией в сфере государственного управления: Распоряжение Правительства Федеральной земли Бавария от 13 апр. 2004 г., с изм. от 14 сент. 2010 г. URL: http://www.hss.de/fileadmin/centralasia/Kirgistan/downloads/Berichte/150827_1.pdf

560. Румянцева Е. Е. Коррупция: война против людей, свободы и демократии: (книга о нашей жизни). М.: ИНФРА-М, 2010. 104 с.
561. Руценко І. П. Соціологія злочинності. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. С. 242–243.
562. Рябенко М. Нотаріус як особа, яка надає публічні послуги за Кримінальним кодексом України. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 337–342.
563. Сабанин С. Н. Справедливость освобождения от уголовного наказания. Екатеринбург, 1993. С. 21.
564. Сабанин С. Н., Гришин Д. А. Некоторые проблемы законодательной регламентации специальных видов освобождения от уголовной ответственности. *Юрид. наука и правоохранит. практика*. 2012. № 2. С. 59–66.
565. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. Київ: Центр учб. л-ри, 2016. 168 с.
566. Савченко А. В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні. *Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 6. С. 26–35.
567. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.
568. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг: науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України/за ред. В. І. Шакуна. Київ: Алерта, 2012. 160 с.
569. Самсонов А. А. Основные направления трансформации государственной антикоррупционной политики в современных условиях: автореф. дис. ... канд. полит. наук. Ростов-на-Дону, 2010. URL: <http://www.dissercat.com/content/osnovnye-napravleniya-transformatsii-gosudarstvennoi-antikorrupsionnoi-politiki-v-sovremenn#ixzz3QJeWvIfO>

570. Сафоненко А. О. Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук: 23.00.02. Київ, 2004. 186 с.
571. Сверчков В. В. Концептуальные основы решения проблем освобождения от уголовной ответственности: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Н. Новгород, 2008. URL: <http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-yuridicheskie/a352.php> (дата обращения: 20.08.2012).
572. Свод Правил США о Борьбе с Коррупцией в Иностранных Государствах. Закон Великобритании о взяточничестве 2010 г. *Российское антикоррупционное законодательство*. 2012. Май. URL: http://www.kslaw.com/imageserver/KSPublic/library/publication/Anticorruption_Russian.pdf
573. Сейтхожин Б. У. Проблемы квалификации коррупционных преступлений, предусмотренных главой 13 УК РК. *Актуальные проблемы уголовного права, криминологии и уголовно-исполнительного права в свете Концепции правовой политики Республики Казахстан: материалы Междунар. науч.-практ. конф.* Караганда: КарЮИ МВД РК им. Баримбека Бейсенова, 2005. 302 с. URL: http://niiep.keu.kz/publications_and_writings/article/article%20se%2017.php
574. Сergyogin S. M. Влада і державна служба: історичний аспект: навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ, 1999. 194 с.
575. Сergyogin S., Сergyogin S. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/pubupr/2010/2010-1/doc/4/01.pdf
576. Сидоров Б. В., Гумеров И. А. Социально-правовая характеристика коррупции и меры, необходимые для ее преодоления: современность и перспективы. *Вестн. экономики, права и социологии*. 2014. № 3.
577. Сиротюк Е. О допустимости уголовно-правового поощрения как способа предотвращения коррупции. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2015. Август. № 4, т. 1. URL: www.jurnaluljuridic.in.ua/index.php/zhurnaly?id=55

578. Система етики поведінки. *Transparency International*. URL: <http://ti-ukraine.org/about/annual-reports/>
579. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. М., 1998. URL: <http://www.twirpx.com/file/587717/>
580. Ситковский И. В. Уголовная ответственность юридических лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. М., 2003. URL: <http://www.dissercat.com/content/ugolovnaaya-otvetstvennost-yuridicheskikh-lits>
581. Сінчук О. Конвенція ООН проти корупції: правовий базис запобігання корупції в Україні. *Юрид. журн.* 2009. № 11. С. 59–60.
582. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник: пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
583. Скобликов П. А. Актуальные проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью в современной России. М.: Норма, 2007. 271 с.
584. Скомаров О. Історичні аспекти діяльності правоохоронних органів з протидії корупції. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*: [сайт]. 2015. № 2 (40). С. 116–122. URL: <http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/visnyk/visnyk.html>
585. Скрипник А. Детермінанти корупції в Україні. *Економіка України*. 2009. № 4. С. 29–43.
586. Скрипник А. Освіта, індекс сприйняття корупції та мотиваційні моделі корупційної поведінки. *Економіка України*. 2010. № 2. С. 59–71.
587. Скулиш В. Є. Норми про корупційні злочини як необхідна складова особливої частини кримінального кодексу України. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2013. Вип. 660. С. 106–110. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/660/18.pdf>
588. Скулиш В. Є. Сутність та значення корупції як кримінально-правового явища. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту*. 2013. Вип. 714. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/714/19.pdf>
589. Скулиш Є. Д. Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції. *Право України*. 2015. № 12. С. 30–36.

590. Скулиш Є. Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. Міжвідомчий науково-дослідний центр. 2007. № 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_16_15
591. Словник української мови: в 11 т./АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
592. Службова особа як суб'єкт корупційного злочину у кримінальному законодавстві Італії та Німеччини. URL: http://com1.org.ua/publ/korupcija/zagalne/sluzhbova_osoba_jak_sub_ekt_korupcijного_zlochinu_u_kriminalnomu_zakonodavstvi_italiji_ta_nimechchini/14-1-0-39
593. Службова особа як суб'єкт корупційного злочину у кримінальному законодавстві Італії та Німеччини. 14.08.2016. *Антикорупційна правозахисна рада* URL: http://com1.org.ua/publ/korupcija/zagalne/sluzhbova_osoba_jak_sub_ekt_korupcijного_zlochinu_u_kriminalnomu_zakonodavstvi_italiji_ta_nimechchini/14-1-0-39
594. Сметаніна Н. В. Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їх проектів як інститут запобігання корупції: вітчизняний і міжнародний досвід. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (15 квіт. 2016 р., м. Харків)/МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2016. С. 146–149.
595. Сметаніна Н. В. Злочини корупційної спрямованості як прояв і відображення злочинності у сучасному суспільстві: окремі питання запобігання та протидії. *Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції: матеріали наук.-практ. семінару* (24 квіт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 90–93.
596. Сметаніна Н. В. Небезпечні наслідки корупції для особи, держави та суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 4/2. С. 162–165.

597. Сметаніна Н. В. Ціна корупційних злочинів. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф.* (31 берез. 2017 р., м. Харків). Харків, 2017. С. 175–176.
598. Станкевич А. М., Наумов В. В. Освобождение от уголовной ответственности за преступления коррупционной направленности по УК России. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2 (ч. 2) URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21635>
599. Сташис В. Проблеми боротьби з організованою злочинністю і корупцією в Україні. *Вісн. Акад. правових наук України*. 2001. Вип. 2. С. 163–168.
600. Стоит ли наказывать за протекционизм? *Эфир программы «Скажите прямо»*. 2009. 27 окт. URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=322825>
601. Стрельбицький М. Кадрове забезпечення органів державного управління і його вплив на безпеку України. *Зб. наук. пр. УАДУ*. 1998. Вип. 1: Реформування державної служби в Україні: стан, проблеми та перспективи. С. 51–59.
602. Судова практика в справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення/наук. ред. К. П. Задоя. Київ: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2014. 135 с.
603. Судова практика розгляду кримінальних справ про службові злочини з ознаками корупційних діянь (статті 364, 365 та 368 Кримінального кодексу України), а також справ про адміністративну відповідальність за порушення вимог Закону від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією» від 2007 р. *Верховний Суд України*. URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/366f13d23201180fc2257607002b6eb0?OpenDocument>
604. Сулима И. И., Сулима Е. В. Природа коррупции и образование. *Коррупция в органах государственной власти: природа, меры предупреждения, международн.*

- сотрудничество: сб. ст./под ред. П. Н. Панченко, А. Ю. Чупровой, А. И. Мизерия. Н. Новгород, 2001. С. 253.*
605. Сурков К. В. О понятии коррупция и возможностях правового воздействия на нее. *Методологические проблемы воспитательной и кадровой работы в органах внутренних дел и внутренних войск.* СПб., 1991. С. 33–37.
606. Суховарова Е. Л. Трансформация коррупции в условиях перехода к рынку. *Коррупция в России: состояние и проблемы.* М., 1996. С. 59.
607. Сухоносенко А. В. Получение взятки по уголовному праву Казахстана: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Томск, 2007. URL: <http://www.dissercat.com/content/poluchenie-vzyatki-po-ugolovno-mu-pravu-kazakhstan>
608. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т. 1. Тула: Автограф, 2001. 281 с.
609. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления: монография. Киев: Вища шк., 1977. 152 с.
610. Тезаурус. *Студопедия.* URL: <http://studopedia.org/1-94523.html>
611. Терещук С. С. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності серед засобів виконання завдань кримінального права. 2012. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe?..
612. Ткачев И. Проблемы реализации уголовной ответственности за посредничество во взяточничестве. *Уголовное право.* 2012. № 2. С. 69–70.
613. Томкіна О. Сфери та засоби запобігання корупції та іншій недоброчесності суддів: потреби науково-кримінологічного визначення. *Право України.* 2009. № 7. С. 73–78.
614. Томма Р. П., Варивода В. І. Характеристика фактів одержання неправомірної вигоди державними службовцями. *Право і суспільство.* 2014. № 1. С. 166–170. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/1_2014/31.pdf

615. Третьяков Д. Аналіз деяких питань щодо удосконалення кримінального законодавства України та практики його застосування у корупційних злочинах. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 376–382.
616. Троицкая М. Ю. Институт освобождения от юридической ответственности и механизм его реализации в российском законодательстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2012. – 20 с.
617. Трубников В. М. Уголовное наказание как мера общественного воздействия. *Держава та регіони*. 2005. Серія право. № 1. С. 112–115.
618. Тумаркина Л. П. Коммерческий подкуп. М., 2005. С. 128.
619. Тупчієнко Д. Л. Деякі питання екстериторіальності застосування закону про хабарництво Великої Британії (uk bribery act 2010) та Закону США «про боротьбу з практикою корупції за кордоном». *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2015. Вип. 32. Т. 3. URL: <http://www.dspace.uzhnu.edu.ua/.../ДЕЯКІ%20ПИТАННЯ>
620. Тупчієнко Д. Л. Закон США «Про боротьбу з практикою корупції за кордоном»: детальна характеристика, санкції та екстериторіальність застосування. *Право і суспільство*. 2015. № 4. URL: http://www.pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2015/4_2015/part_1/24.pdf
621. Туркот М. Мотив як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони злочину зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем. *Вісник прокуратури*. 2007. № 5. С. 38–45.
622. Тучак Р. Корупція як соціально-правове явище. *Актуальні проблеми державного управління*. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. № 3 (30). С. 203–209.
623. Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісн. Асоц. кримін. права*

- України*. 2015. № 1 (4). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_26.pdf
624. У Transparency International назвали причини високої корупційності в Україні у 2016 році. *Тиждень.ua*. 25.01.2017. URL: <http://tyzhden.ua/News/183831>
625. Уголовное право России: состояние и перспективы (коррупционные преступления): материалы Всерос. науч.-практ. конф. (Санкт-Петербург, 29 окт. 2015 г.)/ под общ. ред. Г. В. Штадлера. СПб.: Санкт-Петербург. юрид. ин-т (филиал) Акад. Генер. прокуратуры Российской Федерации, 2016. 224 с.
626. Уголовный кодекс Голландии/науч. ред. Б. В. Волженкин. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. 510 с.
627. Уголовный кодекс Латвийской республики/науч. ред. А. И. Лукашов, Э. А. Саркисова. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 313 с.
628. Уголовный кодекс Литовской республики/науч. ред. В. Павилонис. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 470 с.
629. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 URL: http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900275#load_text_none_1_
630. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 г. № 167-I (с изм. и доп. по сост. на 10.06.2014 г.). URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032#pos=392;6&sel_link=1000019712
631. Уголовный кодекс Республики Польша/науч. ред. А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 234 с.
632. Уголовный кодекс Российской Федерации/авт.-сост. коммент. Д. А. Гайдуков, С. А. Перчаткина. М.: Эксмо, 2009. 336 с.
633. Уголовный кодекс Швеции/науч. ред. Н. Ф. Кузнецова, С. С. Беляев. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. 320 с.
634. Ужва Л. О. Доцільність криміналізації пропозиції неправомірної вигоди чи хабара. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=462>

635. Узагальнення Практики розгляду кримінальних справ про злочини, склад яких передбачено ст. 366 Кримінального кодексу України (службове підроблення) від 19 жовт. 2009 р. *Верховний Суд України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n_002700-09
636. Узагальнення судової практики застосування Жидачівським районним судом законодавства про відповідальність за окремі корупційні злочини та правопорушення у справах, розглянутих судом в 2013 році і першому півріччі 2014 року. URL: http://gd.lv.court.gov.ua/userfiles/file/sud1307/pdf/Yzahalnennja/yz_korupcia_2014.pdf
637. Узагальнення судової практики розгляду справ про адміністративні корупційні правопорушення та деякі злочини, передбачені розділом XVII Кримінального кодексу України за 2013 рік. *Борисп. міськрайон. суд Київ. обл.* URL: http://zib.com.ua/ua/print/57263-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_rozglyadu_sprav_pro_administra.html
638. Узагальнення судової практики розгляду справ про звільнення від кримінальної відповідальності та від кримінального покарання, розглянутих суддями Каховського міськрайонного суду Херсонської області у 2011–2012 рр. URL: <http://kh.ks.court.gov.ua/sud2113/stat/29220/>
639. Узагальнююча податкова консультація щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів): Наказ Державної податкової служби України від 24.12.2012 р. № 1185. URL: <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/3471-1185.html>
640. Українці разом розробляють антикорупційний план для держави. 01.02.2015. URL: <http://ti-ukraine.org/news/5118.html>
641. Усманов Ю. Новація! Навіщо кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні? URL: <http://www.pravoconsult.com.ua/novatsiya-navishho>

- kriminalna-vidpovidalnist-yuridichnih-osib-v-ukrayini/#ixzz3z16N6bND
642. Усова Е. В. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Наука и образование*. 2011. URL: http://www.journal-nio.com/index.php?option=com_content&view=article&id=262&Itemid=82
643. Федик Н. Окремі методи виявлення латентної корупційної злочинності. *Вісн. Львів. ун-ту*. 2016. Вип. 62. С. 25–29.
644. Фесенко Є. В. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти запобігання корупції. *Вісн. Акад. адвокатури України*. 2016. Т. 13. № 1 (35). С. 36–42.
645. Филимонов О. В. Социально-правовой контроль – направление борьбы с коррупцией. *Коррупция в России: состояние и проблемы: материалы науч. конф.* М., 1996. С. 36.
646. Фоменко Е. В. Проблемы, возникающие при решении вопроса об освобождении от уголовной ответственности за подкуп должностного лица. *Адвокат. практика*. 2007. № 6. С. 12–14.
647. Француз А. Правові аспекти боротьби з корупцією у контексті становлення політичної системи сучасної України. *Вісн. прокуратури*. 2008. № 10. С. 17–19.
648. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 28 с.
649. Хабибуллин Т. А. Борьба с коррупцией на уровне субъекта Российской Федерации: криминологический и уголовно-правовой аспекты (по материалам Республики Башкортостан): дис. ... канд. юрид. наук. Уфа, 2004. С. 37. URL: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/102622.html>
650. Хавронюк М. І. Из чего складается держава? *Дзеркало тижня. Україна*. 2012. 6 лип. № 24. URL: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/z_chogo_skladaetsya_derzhava.html
651. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юристконсульт, 2006. 1048 с.

652. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Київ: Атіка, 2011. 424 с.
653. Хамаганова А. Х.-И. Деятельное раскаяние: теория и практика освобождения от уголовной ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007. С. 21.
654. Хамицева Д. В. Криминалистическая характеристика взяточников. *Молодой ученый*. 2014. № 1. С. 263–265. URL: <http://www.moluch.ru/archive/60/8627/>
655. Харченко В. Реалізація принципів кримінальної політики. *Віче*. 2009. № 6 (берез.). URL: <http://www.viche.info/journal/1383/>
656. Хмара О. С. Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек. 2013. 58 с. URL: <http://ti-ukraine.org/system/files/.../guidelines.pdf>
657. Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография/Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина. Брест: БрГУ, 2010. 169 с.
658. Хряпінський П. В. Загальна підстава спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2013. № 3. URL: [http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Pis_2013_3_16%20\(1\).pdf](http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Pis_2013_3_16%20(1).pdf)
659. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: монографія. Харків: Харків юрид., 2009. 448 с.
660. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України: навч. посіб. Запоріжжя: ЗНУ КСК-Альянс, 2011. 270 с.
661. Худякова Н. Ю. Спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності: нові перспективи впровадження в особливій частині КК України. Кримінальний кодекс України – 10 років очікувань. URL: http://www.big-lib.com/book/63_Kriminalnii_kodeks_Ukraini_10_rokiv_ochikyvan_T/6854_SPECIALNE_

ZVILNENNYa VID KRIMINALNOI VIDPOVIDALNO
STI NOVI PERSPEKTIVI VPROVADJENNYa V
OSOBLIVII ChASTINI KK YKRAINI

662. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. *ВВР*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
663. Чаплыгина А. Ю. Коррупция в образовательных учреждениях: проблемы квалификации деяний. *Государственная власть и местное самоуправление*. 2011. № 1. С. 41–45. URL: www.rlib.yar.ru:8088/.../cgiirbis_64.exe
664. Чемерис І. Зарубіжний досвід протидії корупції в системі державного управління. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3 (12). С. 13–16.
665. Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>
666. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методичні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
667. Четвертий додатковий звіт про виконання рекомендацій Україною за результатами Спільних Першого і Другого раундів оцінювання, затверджений на 63-му пленарному засіданні GRECO, яке відбулось 24–28 березня 2014 року у м. Страсбург (Французька Республіка) (укр.) від 9 квіт. 2014 р. URL: http://www.minjust.gov.ua/anti_corruption_grecorep
668. Чижаев В. І. Звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачене ст. 45 КК України (дійове каяття): юридично-правові аспекти. *Молодий вчений*. 2014. № 4 (07). С. 39–42.
669. Чубата Л. Міжнародний досвід боротьби з проблемами корупції. *Часоп. Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23522>
670. Чубенко І. В. Генезис понятия корупції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 113–117.

671. Чубенко І. Зарубіжний досвід боротьби з корупцією в органах виконавчої влади. *Вісн. держ. служби України*. 2003. № 1. С. 8–11.
672. Чучаев А. И., Фирсова А. П. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация: монография. М.: Проспект, 2010. 320 с.
673. Шакиров Х. С. Общий и специальные виды освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2005 URL: <http://law.edu.ru/script/cntSource.asp?cntID=100106892>
674. Шаповалова А. Правові проблеми банківської таємниці. *Право України*. 2007. № 2. С. 102–105.
675. Шведова Г. Л. Кримінально-правові засади протидії корупції в Україні. *Науково-інформаційний вісник*. 2014. № 9. С. 187–192. URL: <chrome-extension://oemmnndcbldboiebfnladdacbfmadadm>
676. Шведова Г. Л. Окремі питання характеристики суб'єктів корупційних злочинів: політико-кримінологічний аспект. *Наукові праці*. 2007. Т. 69. Вип. 56. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2007/69-56-41.pdf>
677. Швець В. Я. Механізми взаємодії суб'єктів суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності. URL: http://www.file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/evngu_2014_4_12.pdf
678. Швець В. Я. Механізми взаємодії суб'єктів суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності. URL: ev.nmu.org.ua/docs/2014/4EV20144_079-084.pdf
679. Шевченко І. До питання протидії корупції в правоохоронних органах України. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 216–221.
680. Шевченко О. В. Причини та умови корупційної злочинності. *Вісн. Вищої ради юстиції*. 2011. № 3 (7).

- URL: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik07_10.pdf
681. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник. Київ: Знання, 2006. 439 с. URL: <http://www.westudents.com.ua/glavy/103035-33-nemateraln-aktivi.html>
682. Шелудько В. М. Фінансовий менеджмент: підручник/Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2-ге вид., стер. Київ: Знання, 2013. 375 с. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/103035-33-nemateraln-aktivi.html>
683. Шестаков Д. А. От понятия преступности к криминологии закона. *Общественные науки и современность*. 2008. № 6. С. 131–142. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2010/08/25/1214987019/Shestakov.pdf>
684. Шиліпук А. Законодавче визначення складу заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем потребує вдосконалення. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 328–331.
685. Шило О. Г., Глинська Н. В., Москвич Л. М. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр./ред. кол.: В. І. Борисов та ін.* Харків: Право, 2014. Вип. 27. С. 202–220.
686. Шилюк Т. О. Миттельман К. Г. К вопросу о коррупциогенных факторах в системе российского образования. *Юрид. образование и наука*. 2011. № 4. С. 4.
687. Шинальський О. Світова спільнота об'єднується в боротьбі з корупцією. *Вісник прокуратури*. 2008. № 10. С. 10–11.
688. Шиханов В. Н. Уголовно-правовая характеристика преступлений против государственной власти, интересов государственной службы и службы в органах местного самоуправления. М., 2011. С. 128.

689. Шиханцов Г. Г. Криминология. Минск: Тесей, 2006. URL: <http://ebooks.grsu.by/criminal/index.htm>
690. Шмаль Л. Окремі проблеми вдосконалення координації прокурором діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції. *Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали V Міжвуз. наук-практ. конф. студ., курсант., асп. та мол. учених* (Київ, 18 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2013. С. 187–192.
691. Шнитенков А. В. Комментарий к главе 23 Уголовного кодекса Российской Федерации «Преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях» (постатейный). Судебная практика. М., 2011. С. 62.
692. Шостко О. Ю. Злочинність корупційна. *Вісн. асоц. кримінал. права України*. № 1. 2016. С. 456–458.
693. Шостко О. Ю. Криминологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: [сайт]. 2014. Вип. 28. С. 69–78. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21877>
694. Шостко О. Ю. Правовий захист викривачів корупційних правопорушень. *Юрид. наук. електр. журн.* 2017. № 3. С. 146–150. URL: http://lsej.org.ua/3_2017/44.pdf
695. Шостко О. Ю., Дзюба Ю. П., Опанасенков О. І. Антикорупційна політика держави: кримінально-правові та криминологічні аспекти. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків: Право, 2011. Вип. 21. С. 60–68.
696. Штрафи за хабарництво менші за хабарі, а за ґратами – лише п'ята частина корупціонерів. *Transparency International Україна*. URL: <https://ti-ukraine.org/infographics/shtrafy-za-habarnytstvo-menshi-za-habari-a-za-gratamy-lyshe-p-yata-chastyna-koruptsioneriv>
697. Що таке громадська антикорупційна експертиза і як її провести?: метод. посіб./уклад. В. Дорох, О. Вознюк. 07.10.2016. URL: <http://lev.org.ua/articles/anti-corruption-expertise.html>

698. Щодо застосування трудових договорів та договорів підряду: Лист від 26.12.2003 р. № 06/1-4/200 Міністерства праці та соціальної політики України. URL: <http://trudovepravo.com.ua/zakonodavstvo/rozyasnyvalnidocumenty/103-26122003-061-4200-q-q->
699. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. СПб., 2008. С. 19.
700. Энциклопедия уголовного права. Т. 20. Преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях. СПб., 2012. С. 624.
701. Юридична енциклопедія: в 6-ти т./ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Укр. енцикл., 1998.
702. Яблоков Н. П. Криминалистика: [учеб. для вузов и юрид. ф-тов]. М.: ЛексЭст, 2003. 376 с.
703. Як провести громадську антикорупційну експертизу?: метод. рек./за заг. ред. О. С. Хмари: [сайт]. 2013. 40 с. URL: <http://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/guidelines.pdf>
704. Якимова С. В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст. *Наук. вісн. ЛДУВС*. 2010. № 3. С. 292–301.
705. Якимова С. Про коректність використання терміна «підкуп» при конструюванні диспозицій кримінально-правових норм. *Проблеми української термінології: зб. наук. пр.* 2014. С. 85–89. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Zbirnyk_2014/TK_Zbirnyk_2014_5_jakymova.htm
706. Яковлев А. М. Социология экономической преступности. М., 1988. С. 151.
707. Яни П. Выгоды имущественного характера как предмет взятки. *Законность*. 2009. № 1. URL: <http://ug-pravo.ru/articles/298/>
708. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве. *Законность*. 2013. № 9. С. 35–40.
709. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве. *Законность*. 2013. № 10. С. 25–30.

710. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве. *Законность*. 2013. № 11. С. 21–26.
711. Яни П. С. Новое Постановление Пленума Верховного Суда о взяточничестве. *Законность*. 2013. № 12. С. 31–36.
712. Ярмиш Н. Провокація підкупу та співучасть у корупційних злочинах: парадокси кримінально-правового реагування. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2017. № 4/2 (52). С. 111–116.
713. Ястребов В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. М.: Юрид. лит., 1982. Вып. 37. С. 14–20.
714. Яценко С. Чи відповідає Конституції України інститут звільнення від кримінальної відповідальності. *Право України*. 2011. № 9–10. С. 167–168.
715. Яцкін В. Чим відрізняється трудовий договір від цивільно-правового. *Урядовий кур'єр*. 2013. 20 груд. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/chim-vidriznyuayetsya-trudovij-dogovir-vid-civilno/>
716. Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=2052>
717. Aalberts, Robert J. & Marianne M. Jennings. 1999. The Ethics of Slotting: Is this Bribery, Facilitation Marketing or Just Plain Competition? *Journal of Business Ethics*.
718. Aaronson, S. A. 2011. Limited Partnership: Business, Government, Civil Society and the Public in the Extractive Industries Transparency Initiative. *Public Administration & Development* 31(S1): 50–63.
719. Aaronson, Susan Ariel & M. Rodwan Abouharb. 2014. “Corruption, Conflicts of Interest and the WTO”, in Jean-Bernard Auby, Emmanuel Breen & Thomas Perroud eds., *Corruption and Conflicts of Interest: A Comparative Law Approach* (Edward Elgar), pp. 183–197.

720. Aaronson, Susan Ariel. 2014. Does the WTO Help Nations Clean Up? The WTO as an Anticorruption Counterweight. *World Trade Review* (forthcoming).
721. Abbink, Klaus & Danila Serra. 2012. “Anticorruption Policies: Lessons from the Lab”, in Danila Serra & Leonard Wantchekon, eds., *New Advances in Experimental Research on Corruption* (Emerald Books), pp. 77–115.
722. Abbink, Klaus & Heike Hennig-Schmidt. 2006. Neutral versus Loaded Instructions in a Bribery Game. *Experimental Economics* 9 (2): 103–121.
723. Abbink, Klaus & K. Wu. 2013. Reward Self-Reporting to Deter Corruption: An Experiment on Mitigating Collusive Bribery. Monash University, Discussion Paper 42/13.
724. Abbink, Klaus & Matthew Ellman. 2010. The Donor Problem: An Experimental Analysis of Beneficiary Empowerment. *Journal of Development Studies* 46 (8): 1327–1344.
725. Abbink, Klaus, Utteeyo Dasgupta, Lata Ghanghadaran & Tarun Jain. 2014. Letting the Briber Go Free: An Experiment on Mitigating Harassment Bribes. *Journal of Public Economics* 111: 17–28.
726. Anderson, B. B. 2015. Corrupting Activities and Economic Development. *World Journal of Entrepreneurship, Management & Sustainable Development* 11 (1): 64.
727. Andersson, Staffan & Frank Anechiarico. 2015. “The Political Economy of Conflicts of Interest in an Era of Public-Private Governance”, in Paul M. Heywood ed., *The Routledge Handbook of Political Corruption* (New York: Routledge), pp. 253–270.
728. Androphy, B. 2015. Understanding the Limited Authority of Ethics Commissions. *Public Administration Review* 75 (1): 111–112.
729. Antonikova, Nika A. 2015. Private Sector Corruption in International Trade: The Need for Heightened Reporting and a Private Right of Action in the Foreign Corrupt Practices Act. *Brigham Young University International Law & Management Review* 11: 93–125.

730. Arendt, F. & F. Marquart. 2015. Corrupt Politicians? Media Priming Effects on Overtly Expressed Stereotypes Toward Politicians. *Communications* 40 (2): 185–197.
731. Barnett, K. 2015. Distributive Justice and Proprietary Remedies Over Bribes. *Legal Studies* 35 (2): 302–322.
732. Begovic B. Corruption: concepts, types, causes and consequences» – CADAL, 2005. URL: <http://www.cipe.org/sites/default/files/publication-docs/032105.pdf>
733. Billon, S., & Gillanders, R. (2016). State ownership and corruption. *International Tax And Public Finance*, 23 (6), 1074–1092.
734. Borovyk A. V. Comparative analysis of exemption from criminal liability for corruption in Ukraine and some European countries. *Європейська традиція в міжнародному праві: реалізація прав людини: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Братислава, Словацька Республіка, 6–7 трав. 2016 р.). С. 86–89.
735. Brady Diane. “Tackling Corruption”. Special Report – Rethinking Asia: The Search for Solutions. *The Wall Street Journal Interactive Edition*. 1998. 26 October. С. 5.
736. Campbell, S., Li, Y., Yu, J., & Zhang, Z. (2016). The Impact of Occupational Community on the Quality of Internal Control. *Journal of Business Ethics*, 139 (2), 271–285.
737. Carpenter, S. 2015. Avoid an Investigation: Automate FCPA Compliance. *Criminal Justice* 29(4): 37–38.
738. Chayes, Sarah. 2015. Thieves of State: Why Corruption Threatens Global Security (New York: W. W. Norton & Co.).
739. Goel, R., & Nelson, M. (2016). Shining a light on the shadows: Identifying robust determinants of the shadow economy. *Economic Modelling*, 58, 351–364.
740. Heller, W., Kyriacou, A., & Roca-Sagales, O. (2016). Institutional checks and corruption: The effect of formal agenda access on governance. *European Journal Of Political Research*, 55 (4), 681–701.

741. Kolstad, I., & Wiig, A. (2016). Does democracy reduce corruption? *Democratization*, 23 (7), 1198–1215.
742. Mikhailov, A., & Gorbatikov, E. (2016). Analysis of anticorruption strategies in a modified Power–Society model. *Mathematical Models and Computer Simulations*, 8 (6), 709–724.
743. Mikkelsen, K. S. (2013). In murky waters: a disentangling of corruption and related concepts. *Crime, Law and Social Change*, 60 (4), 357–374.
744. Mikkelsen, K. S., & Meyer-Sahling, J.-H. (2016). Civil service laws, merit, politicization, and corruption. *Public Administration*.
745. Namysłowska-Gabrysiak Barbara. *Odpowiedzialność karna osyb prawnych*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2003. P. 77.
746. Nichols, Philip J. 2016. The Neomercantilist Fallacy and the Contextual Reality of the Foreign Corrupt Practices Act. *Harvard Journal on Legislation*. URL: http://harvardjol.com/wp-content/uploads/2016/02/HLL108_crop.pdf
747. Nye J. S. *Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis* / J. S. Nye *The American Political Science Review* Vol. 61, No. 2 (Jun., 1967), pp. 417–427. URL: www.jstor.org/stable/1953254?seq=1#page_scan_tab_contents
748. Pietra, R., & Melis, A. (2016). “Governance and corruption: is history repeating itself?” *Fostering a debate and inviting contributions from a multidisciplinary perspective*. *Journal of Management & Governance*, 20 (4), 689–701.

Додатки

Додаток А

1. Класифікація корупційних злочинів за ступенем тяжкості в Кримінальному кодексі України

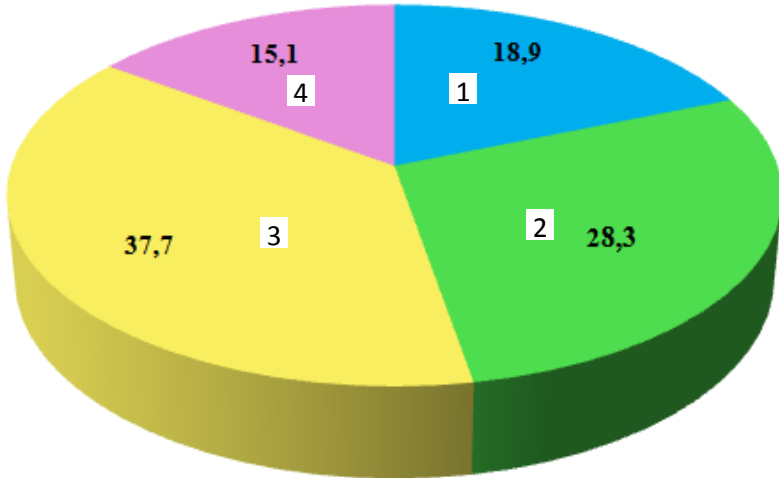
Класифікаційна категорія злочину, передбачена ст. 12 КК України	Стаття, частина статті КК України, яка передбачає відповідальність за корупційний злочин
<i>Злочин невеликої тяжкості</i>	ч. 1 ст. 210, ч. 1 ст. 354, ч. 3 ст. 354, ч. 1 ст. 357, ч. 1 ст. 364-1, ч. 1 ст. 365-2, ч. 1 ст. 368-2, ч. 1 ст. 368-3, ч. 1 ст. 368-4, ч. 1 ст. 369-2
<i>Злочин середньої тяжкості</i>	ч. 2 ст. 191, ч. 2 ст. 320, ч. 2 ст. 354, ч. 4 ст. 354, ч. 2 ст. 357, ч. 1 ст. 364, ч. 2 ст. 365-2, ч. 1 ст. 368, ч. 2 ст. 368-2, ч. 2 ст. 368-3, ч. 3 ст. 368-3, ч. 2 ст. 368-4, ч. 3 ст. 368-4, ч. 1 ст. 369, ч. 2 ст. 369-2
<i>Тяжкий злочин</i>	ч. 3 ст. 191, ч. 4 ст. 191, ч. 2 ст. 210, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 313, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 364-1, ч. 3 ст. 365-2, ч. 2 ст. 368, ч. 3 ст. 368, ч. 3 ст. 368-2, ч. 4 ст. 368-3, ч. 4 ст. 368-4, ч. 2 ст. 369, ч. 3 ст. 369, ч. 4 ст. 369, ч. 3 ст. 369-2, ч. 2 ст. 410
<i>Особливо тяжкий злочин</i>	ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 4 ст. 368, ч. 3 ст. 410, ч. 4 ст. 410

**2. Кількість зареєстрованих злочинів
(згідно з формою 1 «Єдиний звіт про кримінальні
правопорушення»)**

Додатки

Стаття КК України	Рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
210	5	1	2	1	3
354	–	4	17	23	25
364	317	133	43	22	50
364-1	44	19	18	17	16
365-2	1	1	1	2	3
368	731	445	374	264	249
368-2	15	5	2	–	2
368-3	44	39	35	11	16
368-4	6	9	8	9	2
369	80	106	123	92	147
369-2	27	60	100	144	157

Діаграма співвідношення корупційних злочинів за ступенем тяжкості, визначених у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України (%)

1. Корупційні злочини невеликої тяжкості
2. Корупційні злочини середньої тяжкості
3. Тяжкі корупційні злочини
4. Особливо тяжкі корупційні злочини

Додаток В

Додатки

**Кількість засуджених осіб
(згідно з формою 6 «Звіт про кількість осіб,
засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито,
неосудних, до яких застосовано примусові заходи
медичного характеру та види кримінального
покарання»)**

Стаття КК України	Рік				
	2013	2014	2015	2016	2017
210	48	34	24	15	21
354	16	21	31	25	40
364	1297	2567	3078	3360	3995
364-1	333	444	382	396	323
365-2	72	68	107	174	234
368	1683	1535	1588	1578	2086
368-2	6	20	23	43	104
368-3	112	117	78	58	60
368-4	4	18	29	15	55
369	351	390	286	430	556
369-2	94	131	208	254	249

Навчальне видання

А. В. БОРОВИК, І. Є. МЕЗЕНЦЕВА

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Підручник

Редактор *В. С. Голук*
Технічний редактор *М. Б. Філіпович*

Формат 60×84¹/₁₆. 34,41 ум. друк. арк., 34,2 обл.-вид. арк.
Наклад 300 пр. Зам. 3. СПД Гадяк Ж. В. друкарня
«Волиньполіграф»^{ТМ} (43021, м. Луцьк, вул. Привокзальна, 12).
Тел.: (0332) 77-07-14, 77-05-02.
Ел. адреса: vpdruk@gmail.com
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення
України ДК № 3585 від 22.09.2009 р.